R 20
1/4
2

ÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
KORI ÉS LEGÚJABBKORI EGYETEMES TÖRTÉNETI TANSZÉK

ÚJKORI EGYETEMES TÖRTÉNET

1871—1917

2. FÉLKÖTET

Szerkesztette:

Incze Miklós
egyetemi tanár

Írták:

Szamuely Tibor
egyetemi docens

Diószegi István
egyetemi tanársegéd

Gíró Szász László
egyetemi tanársegéd

Girus Károly
egyetemi tanársegéd

Kis Aladár
egyetemi tanársegéd

Vadász Sándor
egyetemi tanársegéd

KÉZIRAT

BUDAPEST, 1961

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
Ujkori és legújabbkori egyetemes történeti tanszék

UJKORI EGYETEMES TÖRTÉNET
(1870-1917)

2. félkötet

Szerkesztette:

Incze Miklós
egyetemi tanár

Irták:

Szamuely Tibor
egyetemi docens

Diószegi István
egyetemi tanársegéd

Giró Szász László
egyetemi tanársegéd

Girus Károly
egyetemi tanársegéd

Kis Aladár
egyetemi tanársegéd

Vadász Sándor
egyetemi tanársegéd

Kézirat

1961

FELSŐOKTATÁSI JEGYZETELLÁTÓ VÁLLALAT, BUDAPEST

VII. JAPÁN 1868-1914 KÖZÖTT

Japán a Tokugava korszakban (1603-1868). A kapitalista átalakulás előzményei

A 17. század elején Japán mintegy 250 nagy- és középbirtokból - hercegségből - állott. A központosított feudális állam létrejött ugyan, de nem számolta fel a részfejedelemségeket: a 17. század elejétől Japánban a feudális hercegségeket saját ellenőrzése alá kényszerítő dúsgazdag Tokugava feudális ház katonai-rendőri diktatúrája alakult ki. 1603-ban Tokugava Jejaszu önmagát sogunnak (fővezérnek) deklarálta, s ezzel megalapította Japánnak azt a feudális kormányzó-dinasztiáját, amely egészen 1867-ig fennállott. Japán történetének ezt a két és fél évszázadra terjedő időszakát Tokugava korszaknak (vagy a Tokugavák sogunátusának) nevezzük.

A császár (mikádó) Kiotoban lakott, tényleges hatalma nem volt. A vallás feje volt: isteni eredetűnek és csalhatatlannak tartották. A feudális hercegeket (dajmiókat) elzárták a császártól.

A Tokugava korszak uralkodó rendje Japánban a dajmiókból és szamurájokból álló nemesség volt. A nagy feudális hercegek (dajmiók) vagy közvetlenül a soguntól függő dajmiók (fudai-dajmiók, a sogun vazallusai), vagy önállóbb feudális arisztokraták, földbirtokos hercegek (tozama-dajmiók, olyan hercegek, akik nem voltak a Tokugavák vazallusai, családjukat a Tokugavákkal egyenjogú feudális háznak tartották és saját birtokukon, hercegségükben jelentős hatalmat gyakoroltak; a tozama-dajmiók gazdagabbak és hatalmasabbak voltak, mint a fudai-dajmiók). A dajmiók száma 250-300 között ingadozott; az övék volt Japán területének mintegy kétharmada.

A dajmiókhoz a feudális arisztokratáknak csak az a felső rétege tartozott, amelynek jövedelme legalább 60.000 koku rizs volt (1 koku = 180.4 liter). 27 dajmiónak 1 millió koku rizsnél is több volt a jövedelme. Ebből a jövedelemből a sogun is részesült és ebből tartották el a szamurájokat, a dajmiók szolgálatában álló,

fegyveres szolgálatot teljesitő, a dajmiók kiséretét alkotó köznemeseket. A dajmiók teljes jogú urai voltak hercegségüknek, élet és halál urai voltak. Azonban a dajmiókat is megfoszthatta a sogun földjüktől és hatalmuktól. (Ez ritkán fordult elő és ilyen esetekben a »rossz igazgatást« hozták fel ürügyül; a sogun más büntetéseket is alkalmazhatott a dajmiókkal szemben). A dajmiók birtokait a parasztok müvelték meg. A dajmiók befolyása és hatalma nem földbirtokuk területével volt arányos, hanem attól függött: hány paraszt dolgozott a birtokukon.

A szamurájok a dajmiók birtokain éltek és fegyveres kiséretüket alkották. A fegyveres kisérő szamuráj urától rizsjárandóságot kapott. A szamurájok a Tokugava korszakban gyakran uzsorások markába kerültek és tönkrementek. A szamurájok legjellemzőbb tulajdonsága maradiságuk, reakciós voltuk.

A 19. század közepén, a Tokugava-korszak végén Japánban 28 millió körül volt a lakosság száma. (A lakosság a Tokugava-időszakban számbelileg alig növekedett.) Mintegy 2 millió privilégizált dajmió és szamuráj (beleértve családjukat) valamint földbirtokos pap volt az országban. A lakosság legnagyobb része parasztokból állott. A japán falu lakói faluközösségben éltek. A föld tulajdonjoga a dajmióé volt, a parasztok rendszerint nem voltak a föld tulajdonosai, kivéve a parasztság jómódú felső rétegét. Utóbbiak közül kerültek ki a falvak elöljárói, akiket vagy a dajmiók neveztek ki, vagy a parasztok választottak. A parasztok a sogun, a dajmiók, a szamurájok és a papok számára feudális szolgáltatással, terményjáradékkal tartoztak. A földadón kivül pótadót is szedtek a parasztoktól a sogunok tisztviselőinek eltartására, a rizs állami raktárakba szállitására stb.; a paraszti jövedelmeknek legalább 70 %-át ezek a szolgáltatások emésztették fel. A parasztoknak robotmunkát is kellett végezniök - utak, hidak, gátak, folyami kikötők rendbehozására - továbbá évente néhányszor kötelezően ajándékokat is kellett adniok a dajmiónak és a szamurájoknak. A parasztokról azt tartották: »a paraszt olyan, mint a szezámmag, mennél jobban szoritod, annál több olajat tudsz kisajtolni belőle.« A kormány külön rendeletet adott ki, hogy a parasztok csökkentsék a rizsfogyasztást, előirták hogy pl. rizst csak betegség és ünnepi események alkalmával fogyaszthatnak. A parasztok éhinsége általános jelenség volt.

Jellemző a Tokugava-korszak feudális Japánjára a parasztok

helyzetének romlása és ugyanakkor a dajmiók függőségének fokozódása a soguntól. A jobbágyrendszer Japánban nem nyert ugyan olyan formális becikkelyezést, mint Európában például Poroszországban vagy Oroszországban, de gyakorlatilag a parasztok ezer szállal földhöz voltak kötve (földhiány, eladósodottság, nemzetségi kapcsolatok stb.). El volt terjedve az ún. »öt udvar«-rendszer: a paraszt-udvar egyetemleges kezességének a rendszere.

A Tokugava-társadalom legalsóbb rétege elég nagy számú - kb. egy millió - csoport volt: »a kitaszítottak«, akik egy rendhez sem tartoztak. Ezek olyan munkákat végeztek, amelyeknek a végzését a buddhista vallás tiltotta. (Temetés, szarvasmarhák letaglózása, sintérség, hóhérszolgálat stb.) Ide tartoztak a színészek és a gésák is.

A Tokugava-rendszer egész ideje alatt gyakoriak voltak a parasztfelkelések. A parasztok bambuszkopjával, kaszával, kapával szerelték fel magukat s dobot, kis harangokat, bambusz sipokat és kagylókat használtak lelkesítőül. Legjelentősebb az 1837. évi - nagy éhinséggel kapcsolatos - felkelés volt. A felkelést Oszaka város szegényei inditották el és kiterjedt a környékbeli parasztságra. Az volt a tervük, hogy elfoglalják a várost, elkobozzák a spekuláns kereskedők által felhalmozott rizskészleteket és szétosztják az éhezők között. A felkelést elfojtották, a szegények házait felgyujtották és a felkelés szervezőjét fiával együtt a helyszinen kivégezték.

A 19. század első felében a parasztfelkelések száma állandóan növekedett és a felkelések mind erősebbekké váltak. Ez azzal volt kapcsolatos, hogy Japánban mind jobban kifejlődtek a kapitalista rendszer elemei. (1603-1703 között 80 parasztfelkelésről tudunk; a 18. században már ennek a háromszorosáról, 250-ről; a 19. század első felében ugyancsak 250-ről; az 1850-60-as években a felkelések száma rohamosan növekedett: 1853-56 között pl. több mint 150 parasztfelkelés volt.)

A faluközösségből még nem differenciálódott iparon kivül Japánban a városokban is volt ipar. A dajmiók kastélyai melletti városi tipusu ipari és kereskedelmi jellegü települések voltak a kézmüipar központjai és kereskedelmi raktárállomások szerepét töltötték be. A legnagyobb kereskedelmi központok a tenger melléki városok: Oszaka, Jedo (a mai Tokio), Nagaszaki, Nagoja, Szakai, Hakodate. A legtöbb nagyváros közvetlenül a sogun alá volt rendelve.

A városokban főként céhekbe szervezett kereskedők és iparosok éltek. Nagy szerepet játszottak mind a városokban, mind a falvakban a rizsfelvásárló uzsorások.

A városokba özönlöttek azok a szamurájok, az ún. roninok, akik nem állottak valamelyik dajmió szolgálatában. A roninok mint értelmiségiek - orvosok, tanítók, írnokok - vagy mint iparosok találtak maguknak munkát.

A városokban felgyültek a manufakturák és a kiskereskedők bérmunkásai is. A déljapáni hercegségekben jelentek meg az első manufakturák (a cukortermelésben és a fonóiparban). Egyes dajmiók ugyanis elsősorban a déli és délnyugati hercegségekben manufakturákat kezdtek alakítani. Így jött létre a szacumai cukorgyártás, a csosui papírgyártás és a szagai textilgyártás. A legnagyobb fejlődést a manufaktura, a Tokugava-korszakban a szója- és a szeszfőzőiparban érte el. A kereskedők egész körzeteket vettek bérbe a dajmióktól és elosztó irodákat állítottak fel. Ezek az elosztó irodák a parasztokat és az iparosokat nyersanyaggal, szerszámokkal és pénzkölcsönökkel látták el, aminek fejében kész árucikkeket kaptak. Az uzsorás bankárok gyakran nyújtottak kölcsönöket az elosztó irodák tulajdonosainak. A 19. század közepére a falvakban fokozódott a felvásárlók szerepe s a parasztiparosokat kusztár iparosokká vagy a szétszórt manufakturák munkásaivá változtatták.

A Tokugava-korszak végére jelentősen fejlődött a pénzgazdálkodás. A pénzgazdálkodás fejlődésével kapcsolatban pedig jelentősen fejlődött számos ipari növény - eperfa, lakkfa és gyapot - termesztése. Növekedett a dohánnyal beültetett terület is. A nagykereskedő cégeknél jelentős tőkék gyültek össze. Jedoban 22 nagykereskedő célból szövetség alakult: Oszakában 24 cég egyesült a kereskedelem ellenőrzésére. Rendkívül megnőtt a kereskedelmi monopóliummal rendelkező kereskedő-uzsorás burzsoázia jelentősége. A 19. század közepe táján rendkívül megnőtt a négy déli hercegség szerepe: mind jobban fejlődtek területükön a kapitalista viszonyok, amivel együtt fokozódtak szeparatista törekvéseik; ki akartak kerülni a sogun uralma alól.

Japánt az európaiak a nagy földrajzi felfedezések idején kezdték felkeresni. A spanyolok és a portugálok a 16. században megkísérelték Japán elfoglalását. A Tokugava korszak kezdeti időszakában, 1637-ben azonban kiüzték Japánból az idegeneket és Japán

független ország maradt. (A 17. század elején a kereszténység teljes és feltétlen betiltását is elrendelték.) A sogunok Japánt teljesen elzárták a külföldiek elől, minden külső hatástól el akarták szigetelni az országot. A japánoknak halálbüntetés terhe alatt tilos volt az ország elhagyása. A külföldi kereskedőknek (a hollandoknak) is csupán a Nagaszaki kikötője melletti kis Desima szigeten volt szabad kereskedniök.

Ezt a helyzetet majdnem a 19. század közepéig fenn tudták Japánban tartani. Az európaiak újabb behatolási kísérletei az angol-kínai első ópium háború (1839-1842) után kezdődtek meg. 1844-ben Hollandia figyelmeztette Japánt, hogy ha nem nyitja meg kapuit a holland kereskedelem előtt, úgy fog járni, mint Kina. A kikötők megnyitására az első konkrét követeléseket Japánnal szemben az Egyesült Államok támasztotta. Az Egyesült Államok Csendes óceáni partvidéke ugyanis a 19. század közepe táján - főleg a kaliforniai arany felfedezése után - rohamosan benépesült és Japán fontos bázis volt az Amerikából Kinába vezető úton. Az Egyesült Államok kongresszusában a demokrata párt, amely érdekelt volt a Kínához vezető közvetítő kereskedelem kiterjesztésében, követelte: tegyenek lépéseket, hogy Japán megnyissa kikötőit a külkereskedelem számára. 1853-ban négy amerikai hadihajó jelent meg a japán partokon, nem messze Jedótól, a sogun székhelyétől. Perry admirális, a hajóraj parancsnoka levelet hozott a császárnak az Egyesült Államok elnökétől, amely »barátságot, kereskedelmi kapcsolatokat és a kikötők kölcsönös megnyitását« ajánlotta. Perry nem kért azonnali választ a levélre, megígérte, hogy a válaszért a hajóraj vissza fog térni. Két hónap mulva Uraga kikötőjébe Putyatyin orosz tengernagy hajóraja is megérkezett. Putyatyin követelte, hogy Japán engedje meg az orosz kereskedőknek a beutazást és kössön kereskedelmi szerződést Oroszországgal. A következő évben visszatért Perry 10 hajóból álló rajjal. A japánok engedményeket tettek, mivel Kina példája még elevenen élt a japánok emlékezetében, és nagy hatást tett rájuk a tengeri erő. 1854 március 31-én a japán kormány a császár nevében aláírta a kereskedelmi szerződést az Egyesült Államokkal. Még ez év őszén aláírták a kereskedelmi szerződést Angliával, 1855-ben Oroszországgal, 1857-ben pedig Hollandiával. E szerződések értelmében Japán megnyitotta a külkereskedelem számára két kikötőt: Simodát és Hakodatét. Már 1857-ben az amerikaiak

további engedményekre kényszeritették a japánokat: további négy kikötőt nyitottak meg a kereskedelem számára, köztük Nagaszakit, a legfontosabb kikötőt. Hasonló szerződést kötött Japánnal Franciaország és Oroszország is.

Az amerikaiak követelték, hogy a sogun fogadja megbizottukat és hogy állandó követséget tarthassanak Jedóban. A franciák, angolok, oroszok csatlakoztak az amerikaiak követeléseihez. A sogun fogadta is az amerikai követet, de a sogun tanácsa saját hatáskörében nem merte megtenni a döntő lépést, a mikádó hozzájárulását kérte, de tagadó választ kapott. A kormány azonban végül a mikádó beleegyezése nélkül is teljesitette az amerikai követ kivánságait. Az idegenek kérdése igy nyilt szakadást idézett elő a mikádó és a sogun kormánya között. A dajmiók egyrésze nyiltan a kormány ellen fordult, s a szamurájok várták és keresték az alkalmat, hogy harcolhassanak az idegenekkel.

Az 1850-es években kötött emlitett szerződések egyenlőtlen jogu szerződések voltak. A külföldiek számára biztositották a területenkivüliségi jogot, vagyis a külföldiek nem voltak alárendelve a japán törvényeknek és a japán biróságnak; megfosztották Japánt attól a jogtól, hogy magasabb vámokat vethessen ki az idegen árukra, stb. A külföldiek kezdték behozni ipari termékeiket Japánba és ez aláásta és tönkretette a japán kézmüvesipart és a manufakturát.

A szerződések rendkivül népszerütlenek voltak Japánban és élesen támadták miattuk a sogunt. Az európaiak megjelenése sértette mind a kereskedő és uzsorás burzsoázia, mind a szamurájok és a dajmiók érdekeit. A külföldi tőke behatolása azonban legsúlyosabban a parasztokat sujtotta. A gyáripari cikkek áralakulása és azok ellenében az arany kiszivattyuzása Japánból a drágaság növekedéséhez és az adóprés fokozásához vezetett. A külvilággal kevéssé érintlező Japánban az ezüst értéke ugyanis az arany értéknek egyötöde volt, ugyanakkor pedig Európában és Amerikában az ezüst értéke 1/15 része volt az aranyénak. A hatalmas árukereslet és az olcsó ezüst megjelenése rohamosan felhajtotta az árakat. A selyem ára például a 60-as évek első felében megkétszereződött. Az európai áruk versenyétől a japán iparosok tönkrementek. Fokozódtak az éhinségek és a járványok a falun és a városi szegénység között.

Az 1850-60-as években Japán egész területét szinte el-

boritották a parasztfelkelések. A parasztok megrohanták a dajmiók kastélyait, megölték a feudális urakat és hivatalnokokat s politikai követeléseket is kezdtek hangoztatni. Követelték, hogy helyileg válasszák meg az összes állami tisztviselőket, a falusi elöljárókat.

A dajmiók és a szamurájok igyekeztek felszítani a gyülöletet a parasztokban az idegenek ellen. Az idegengyülölet magát a Tokugava rendszert is ellenszenvessé tette a néptömegek szemében. A Tokugava rendszer elleni ellenzéki mozgalom azáltal is fokozódott, hogy Japánba az idegenekkel együtt polgári ideológiai áramlatok és eszmék is behatoltak. A fiatal japán értelmiség megismerkedett a polgári államrendszerrel, az európai államok rendszerével. Annak következtében, hogy mind jobban növekedett az általános elégedetlenkedés és felháborodás az idegeneknek állandóan engedményeket tevő sogunnal szemben, négy nagy délnyugati hercegség dajmiója elhatározta, hogy kiszoritja a hatalomból a sogunt és magához ragadja a hatalmat. Ezekben a hercegségekben a kapitalista elemek viszonylag erősek voltak: kereskedők és cukorfőzőmühelyek tulajdonosai, elpolgáriasodott arisztokraták, akikhez a parasztok és az iparosok jelentős része is csatlakozott a sogun elleni harcban. Nagy szerepe volt annak is, hogy Anglia támogatta a déli hercegségeket. 1858-ban a déli hercegségek összeesküvést készitettek elő a sogun ellen, a mozgalmat azonban elfojtották. Ekkor e hercegségek dajmiói elhatározták, hogy a császárt is felhasználják a sogun elleni harcban. A tilalom ellenére felkeresték a mikádót hogy adja áldását a sogun és az idegenek elleni harcra. Sürgetésükre a mikádó 1862-ben bejelentette jogigényét a tényleges uralomra és parancsot adott az idegenek kiüzésére.

A harc első időszakában a dajmiók a parasztokat is bevonták az idegenellenes mozgalomba. A parasztság megnyerése érdekében igéreteket tettek az adók leszállitására és a szolgáltatások korlátozására vagy megszüntetésére. A városi szegénység is számos helyen fellépett a sogun ellen. »A japán kelet és nyugat felkeltek egymás ellen s állandóan viszálykodnak« - igy fejezte ki a belső ellentéteket az a levél, amelyet 1861-ben a sogunellenes dajmiók csoportja küldött a sogunnak, azt tanácsolván neki, hogy mondjon le.

1862 őszétől kezdve a dajmiók kezdték elhagyni Jedót a sogun fővárosát. 1863 tavaszán pedig 62 dajmió megjelent hadseregével Kiotóban. A dajmiók csapatai mellett roninokból iparosokból

és parasztokból álló csapatok is feltűntek; ezek megölték a gazdagokat és a rendőröket. Leszámoltak az árakat felhajtó kereskedőkkel is: taksát vetettek ki a kereskedőkre. Számos esetben szétdúlták az élelmiszerüzleteket.

Az 1862-1867 közötti periódusban a sogun és a császár között közeledés történt. Az idegenek részéről fenyegető veszély és a forradalmi tömegektől való félelem egy táborba hozta a feudális arisztokraták képviselőit. 1862-ben a sogun Kiotóba ment a császárhoz és szövetséget kötött vele »a barbárok közös kiüzésére«. Ez a szövetség a sogun hatalmának a megszünését jelentette. 1863-ban a császári udvar alávetette magát a szacumai dajmiónak.

Azok az adatok, melyek a Kiotoban és Japán más területein lezajlott véres felkelésekről rendelkezésre állanak, arról tanuskodnak, hogy az 1860-as években Japánban nemcsak a császár és a sugon s a dajmiók között, valamint a japánok és a külföldiek között folyt a harc, hanem hatalmas népi tömegmozgalom is volt Japánban: Japánban forradalom zajlott le. A tömegek forradalmi energiáját azonban a császár és a dajmiók a sogun és az idegenek ellen fordították.

Még 1861-ben megtámadták a japánok az angol követséget. 1862-ben a szamurájok megöltek egy angolt, amire az angolok Kagoszima bombázásával válaszoltak. A mikádó nagytanácsot hivott össze, melyen elhatározták az idegenek kiüzését. Már az európaiak hajóit is megtámadták; e támadásokban a déljapáni dajmiók hajói is résztvettek. 1862 szeptemberében amerikai, angol, francia és holland hajókból álló hajórajt küldtek büntetőexpedicióként Japánba. Partraszállást is hajtottak végre és szétverték a japán seregeket. Japán 3 millió dolláros kárpótlást volt kénytelen fizetni, mivel az idegenek azzal fenyegetőztek, hogy különben elfoglalják Japán déli tartományait. A sogun és tanácsa teljesen elvesztette tekintélyét. A déli hercegségek most már nyiltan is felléptek a sogun ellen és a mikádóba vetették reményüket. Országszerte erősödött a felháborodás. A császár - mindezt látva - erősebben kezdett beavatkozni a kormányzásba. 1865-ben azután nagy parasztfelkelések törtek ki s az oszakai körzetben, Jedóban és más városokban a városi lakosság is fellázadt. A sogun meghalt és 1867-ben elhúnyt a mikádó is. A meghalt császár fia, a 15 éves Mucuhito lett a császár (1867-1912). Mucuhito Mejdzsi néven uralkodott; uralmát Japán Mejdzsi- (felvilágosodott) korszakának nevezik.

A császár körül tömörülő dajmiók harcot inditottak az új sogun ellen. 1867 őszén az új sogun lemondott, azzal a hátsógondolattal, hogy a minisztérium megalakításával őt bizza majd meg a császár. A mikádó azonban a déli dajmiók befolyására elfogadta a sogun lemondását és a sogunátust hivatalos rendelettel eltörölték: a mikádó a sogun elleni tömegmozgalomra támaszkodva kihirdette a sogun megfosztását a hatalomtól. A sogun hadserege erre kivonult Kiotóból és Jedó ellen vonult. A sogun seregeit azonban szétverték, az utolsó sogunt számüzték, minden hatalom a császárra szállt. 1869-ig húzódott el a sogun erőinek maradványaival folytatott harc; ekkor foglalták el Hakodaté városát, ahová a sogun hadiflottája menekült.

A tömegmozgalom eredménye Japánban az abszolut monarchia megszilárdulása volt, amely a Tokugavákkal szembenálló dajmiók és a kereskedő-ipari burzsoázia érdekeit képviselte, és új bürokráciát alakitott ki. (Ugyancsak szamurájukból.) Ez az abszolut monarchia figyelembevette a burzsoázia érdekeit: »Felülről« számos burzsoá reformot hajtottak végre. Ezekkel a reformokkal megszüntették azokat a feudális viszonyokat, amelyek leginkább akadályozták a kapitalizmus fejlődését Japánban.

1869-ben a kormányt európai módra átszervezték. A császár székhelyét Jedo-ba (Tokió) tették át. Dekrétummal az összes japánokat a mikádó alattvalóinak nyilvánitotta. Egy 1871. évi császári rendelet megfosztotta a dajmiókat feudális jogaiktól, és kárpótlást állapitott meg részükre korábbi jövedelmük (a parasztoktól kapott adók és robot) tiz százaléka erejéig.

Az 1872-1873. évi agrárreformmal a kormány a parasztság felső rétegét a maga oldalára akarta vonni. Ebből a célból a kormány mindazokat, akik a törvény kihirdetésekor földet birtokoltak: e föld tulajdonosává deklarálta. Ez az agrárreform progressziv jelentőségü volt: véget vetett a feudális földmonopóliumnak, és a föld magántulajdon burzsoá elvének az alapjára helyezkedett. A parasztság nagy tömegei azonban a reform alapján nem kaptak földet: a parasztok által megmüvelt földek nagy része ugyanis már jóval az 1868. évi forradalom előtt uzsorások, kereskedők és gazdag parasztok birtokába került, akik uzsora kölcsönöket nyujtottak a parasztoknak. Az agrár reform törvényesitette ezt a korábban lezajlott folyamatot, amelynek során a parasztság földjeit lényegében az »új földesurak« javára sajátitották ki.

Az agrárreform tehát »az új földesurak« és a gazdag parasztok földtulajdonát törvényesítette, a fejedelmi földeken örökös bérlőként dolgozó parasztok helyzetét azonban alapvetően nem változtatta meg az a tény, hogy az agrárreform jelentéktelen, kis parcelláik tulajdonosaivá nyilvánította őket. Jelentős megváltási összeget is kellett a földért fizetniök, és az így megterhelt parasztok rövidesen elvesztették parcelláikat; azok ismét csak a földbirtokos-gazdag paraszti rétegek kezére kerültek, és a parasztok bérlőkké váltak.

Az agrárreform tehát a nagy paraszti tömegeket nem elégítette ki, az agrár-kérdés nem oldódott meg. A nagy feudális földtulajdon megsemmisült ugyan - az állam magas megváltási áron vásárolta fel a dajmiók birtokait -, a középbirtokok azonban félfeudális vonásokat őriztek meg. Az »új földesurak« a japán abszolutizmus társadalmi bázisává, támaszává váltak.

1873-ban az addig természetben fizetett földadót pénzbelivel váltották fel; ez még inkább fokozta a parasztság tönkretételét: kettős kizsákmányolás alatt szenvedtek.

- . -

A történeti körülmények hozzásegitették Japán az amerikaiak és az európaiak gyámsága alóli felszabaduláshoz. Az 1860-as években, amikor Japánban az idegenek elleni tömegmozgalom zajlott: az Egyesült Államokat a polgárháború kötötte le, és így meg volt fosztva attól a lehetőségtől, hogy aktivan beavatkozzék Japán ügyeibe. Oroszország sem avatkozhatott be a Japán eseményekbe, mivel a Japán forradalmi mozgalom a krimi háború, az oroszországi parasztreformok (jobbágyfelszabadítás) és a lengyelországi oroszellenes felkelés után kezdődött. 1861-ben a cári Oroszország kisérleteket tett ugyan arra, hogy rátegye a kezét Japán területekre - elfoglalták Csuzima-szigetét és tengerészeti bázis kiépitéséhez kezdtek - rövidesen azonban angol hajók jelentek meg követelve, hogy az oroszok távozzanak el; ugyanakkor az angol kormány ugyanilyen követelést jelentett be a pétervári kormánynál és Oroszország - félve egy Angliával való új háborútól - megparancsolta, hogy az orosz flotta vonuljon ki Csuzimából.

Európában az 1860-as években négy nemzeti egyesülési háború zajlott le, amelyekben résztvettek Franciaország, az olasz államok és a német szövetség államai; Angliának készenlétben kellett

lennie arra az esetre, ha be kell avatkoznia ezekbe a háborukba; ugyanakkor Kínában a Tajping-felkelés (1850-1865) és az elfojtásában való részvétel elvonta Anglia és Franciaország erőit Japántól. Mindez együttesen hozzájárult ahhoz, hogy Japán nem vált gyarmattá, illetve félgyarmattá.

Japán tehát elkerülte a függő állam sorsát, kezdte alkalmazni az európai technikát és a kapitalista fejlődés útjára lépett.

Az 1868. évi forradalom jellege

A sogunátus megdöntése után a népi mozgalom tovább folytatódott. Kiterjedt parasztmozgalom indult a dajmiók és a szamurájok privilégiumainak a megsemmisítéséért és az adók csökkentéséért. Csupán az 1868 utáni tíz év alatt 130 parasztfelkelés zajlott le a dajmiók és az új burzsoá-földbirtokos kormány ellen. Egyes felkelésekben 300 000 paraszt is résztvett. A déli hercegségek dajmiói az idegenekkel való harc idején ígéreteket tettek a parasztoknak, hogy szolgáltatásaikat csökkenteni fogják, leszállítják az adókat, de a sogunátus megdöntése után azonnal elkezdték a harcot a parasztság ellen: a mikádó és a dajmiók a fenyegető parasztmozgalom elfojtására bevetették a szamurájsereget. Hivatalos adatok szerint egyetlen közigazgatási körzet (prefektura) négy járásában 28 000 parasztot »büntettek meg«, egy másikban pedig 30 000-t. A burzsoázia segített a szamurájoknak elfojtani a parasztok - és a városi szegénység - felkelését.

A forradalmi átalakulás, amelyet az idegenek beözönlése és a velük folytatott háború meggyorsított, olyan államban történt, amelyikben a kapitalista elemek fejlettsége viszonylag gyenge volt. A tömegmozgalom vereséget szenvedett, eredményeit a császár és a dajmiók, valamint a nagyburzsoázia használta ki. A burzsoá reformok felemás, befejezetlen jellegűek voltak. Japánban nem szűnt meg teljesen a feudális kizsákmányolás, hanem alkalmazkodott a kapitalista viszonyok fejlődéséhez, jelentős feudális maradványok maradtak fenn. Japán parasztjai és munkásai így kettős elnyomás alatt szenvedtek - az elavult feudalizmus és a kapitalizmus nyomása alatt. A parasztság új kapitalista kizsákmányolását összekapcsolták a kapitalizmus előtti kizsákmányolással (földbérlet, bérmunka, adók követ-

keztében eladósodás, természeti bér, természeti adó, a helyi dajmiók és szamurájuk önkénye a helybeli rendőri és törvénykezési szervekben, az abszolut monarchia elnyomása stb.).

A feudális elemek jelentős megőrzését a következő okok magyarázzák:

1. Japán a 19. század 50-60-as éveiben viharos események színtere volt (az idegenek betörése, az osztályharc kiéleződése); ebben az időszakban a kapitalista alap érésben lévő elemei még gyengék voltak; 2. A parasztok és a városi szegénység mozgalma a sogunnal és az idegenekkel való harc idején vereséget szenvedett; eredményeit a mikádó és a dajmiók a saját érdekükben használták ki. Japán, amely elkerülte azt a sorsot, hogy gyarmattá, illetve félgyarmattá süllyedjen, erőszakos kapitalista rablóvá vált Távolkeleten és a 20. század elejére harácsoló, imperialista állam lett. »Ez az állam burzsoá állam - irta Lenin a kapitalista Japánról - és ezért maga kezdte elnyomni a többi népeket.«

Japán átalakulása kapitalista országgá

A meidzsi forradalom után a központi kormányt a császár és azok a Szacuma és Csosu klánokhoz tartozó vezetők ellenőrizték, akik a sogun elleni mozgalmat vezették. E klánok szamurájainak soraiból verbuválták a tiszteket és az állami tisztviselők jelentős részét. A hatalomból kizárt többi szamuráj között nagy volt az elégedetlenség, különösen azok között a klánok között, amelyek a sogunt támogatták. Csak 1870-ben verték szét véglegesen az új kormány ellenzékét.

Uj alapokra helyezték az egész államháztartást. Megállapították az egységes pénzértéket, a yent. Elhatározták a központosítást, a feudális uralom megszüntetését azzal az átmeneti intézkedéssel, hogy a hercegek eddigi területeiken ezután a mikádó helytartói lesznek. A dajmiók kénytelenek voltak birtokaikat visszaadni a császárnak, s hercegségük területén csak rövid ideig maradtak helytartók, 1871-ben császári rendelettel véglegesen eltörölték a hercegségeket és 75 kerületre osztották az országot. A szamurájok rendjét ez az intézkedés létalapjában támadta meg, hiszen a szamurájok szoros kapcsolatban álltak a feudális hercegekkel. Az 1877. évi

sikertelen szamurái lázadás után a szamurájok katonai rendje megsemmisült. A japán kapitalizmus jórészt a szamurájok soraiból toborozta ipari munkáshadseregét.

1867-ben a japán gazdasági életben a fősúly a kisüzemi mezőgazdaságon és a háziiparon volt. Japán nem rendelkezett még korszerű közlekedéssel, nevelési, adminisztratív és pénzügyi rendszerrel. A modern berendezésű gyárak még ujdonságként hatottak. A külkereskedelem is fejletlen volt. Japán az 1868-as átalakulás után felhasználta az európai technika vívmányait és a gyors kapitalista fejlődés útjára lépett. A japán kormány erőteljesen elősegitette ezt a fejlődést, különösen a vasutépitést támogatta. A század végén Japán már sürü vasuti hálózattal rendelkezett. A vasuthálózat fejlődése mellett főleg a fonóipar fejlődött (a szövőipar főleg falusi háziipar maradt). A századforduló táján nőtt a hajóhad; a japán hajóstársaságok nagyszámú, többé-kevésbé modern hajóval rendelkeztek. Ebben az időben születik meg a nehézipar. A kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan erősödik a japán nacionalizmus. Ami a vallást illeti: a mikádó érintkezhetett a követekkel, megjelenhetett népe előtt, felesége is szerepelhetett nyilvánosan, de »isteni származásáról« nem mondott le. A buddhizmussal szemben a sintóizmust, az ősök tiszteletét nyilvánitotta állami vallásnak. Az új kormányrendszer megerősödése után 1876-ban szabad vallásgyakorlatot engedtek. Számos feudális japán szokás (pl. a harakiri) továbbra is fennmaradt.

Japán gazdasági fejlődése 1868-1900 között

A kapitalista fejlődés útjában álló korlátozásokat nagyrészt eltörölték: elháritották a szabad kereskedelem útjából a döntő akadályokat és megengedték a földbirtokszerzést. Kapitalista kereskedelmi módszerekkel és technikával rendelkező ipari és kereskedelmi burzsoázia hiánya miatt maga a kormány igyekezett biztositani a gyors kapitalista fejlődést. A shogunátus alatt külföldi szakemberek vezették a japán bányászatot és gyáripart. Ez a reformot követő években is folytatódott; 1872-ben több mint 200 külföldi szakembert foglalkoztatott a kormány. A felsőbb osztályokból származó japán fiatalságot a kormány arra ösztönözte, hogy a fejlett kapitalista

államokban tanulion. A kormány külföldi árukat és mintagépeket importált, kölcsönadta közigazgatási hatóságoknak, ezek pedig továbbadták a helyi kapitalistáknak. Mérnöki, bányászati és mezőgazdasági főiskolákat alapitottak, mezőgazdasági kisérleti állomásokat létesitettek. 1869-ben a kormány kereskedelmi irodát alapitott, hogy ösztönözze a külkereskedelmet.

A kormánynak különös érdeke fűződött a külkereskedelemhez. Hatalmas összegeket fizettek u.i. külföldi valutában a behozott anyagokért és felszerelésekért (hajókért, hadihajókért, lőszerért és gépekért), emellett a külföldi kölcsönök kamatait is fizetni kellett; Japán kereskedelmének és pénzügyeinek fejletlensége miatt ezt az ország kapitalista fejlődéséhez szükséges külföldi valutát nem volt könnyü megszerezni. Az állam a 70-es években gyakran maga vett részt kiviteli ügyletekben: összevásárolt hazai rizst, teát, selymet, eladta külföldön és a nyereségből finanszirozta a behozatalt.

1861-ben új postai és távirdai rendszert vezettek be. 1869-ben gőzhajójárat indul Tokió és Oszaka között; rövidtel ezután felépitették az első vasutat, amely Tokiót és Jokohamát kötötte össze. Az állam egész sor gyár alapitását kezdeményezte; ezeket a nyugati kapitalista államokból behozott gépekkel szerelték fel. A 70-es években gyapjuszövő üzemeket létesitett az állam. A kapitalista vállalkozások ösztönzésére külföldi szövőgépeket hozott be és adott el a japán kapitalistáknak. A 70-es években létesitettek cementgyárakat, szeszfőzdéket és cukorgyárakat is és erőteljesen hozzákezdtek a hadianyaggyártás kiépitéséhez; a kormány kisajátitotta a volt sogun és a dajmiók fegyver- és puskaporgyártó üzemeit és korszerüsitette azokat (a nagaszaki vaskohó, kagosimai hajóépitő üzem). Minden bányát az állam vett át és kölcsönzött ki kapitalista vállalkozóknak. A 70-es években 9 nagy »mintabánya« (arany, ezüst, réz, vas és szén) müködött. 1877-ben ujjászervezték a rézbányákat.

A kormány nagy figyelmet forditott a kereskedelmi hajók gyártására. 1874-ben óceánjáró hajókat vásárolt külföldön; később átadta a Micubiszi cégnek, amely kormányszubvencióval járatta a hajókat partmenti szolgálaton és a Taivan és Kina közötti vonalon. Külföldi tengerésztisztek vezették ezeket a hajókat és képezték ki a japán tengerészeket ugyanúgy, ahogyan külföldi müszaki szakemberek szervezték az új gyáripari vállalkozásokat. A század

utolsó évtizedeiben alig volt jelentős ipari vállalkozás, amelyet ne a kormány kezdeményezett volna.

Az ipar és a kereskedelem jelentősen fejlődött. A 70-es évek elején magánkapitalista kezdeményezésre jöttek létre a sör- és cigarettagyárak. A vasuti hálózat (az állami vonalakat is beleértve) már a 80-as évek elejére jelentősen megnövekedett. A kereskedőhajók tonnatartalma, az 1870-es 1500-ról a 80-as évek végére 50.000-re emelkedett. A külkereskedelem jelentősen emelkedett a 70-es években. Az 1868-as 26 millióról 1873-ban 50 millió yenre, 1381-ben 62 millió yenre emelkedett a külkereskedelmi forgalom. Az 1868-76 közötti évektől eltekintve a behozatal értéke jelentősen meghaladta a kivitel értékét.

A külkereskedelem szerkezete jellemző volt a kapitalista fejlődésnek arra a fokára, amelyen akkor Japán állott. A behozatal főleg nyerstermékekből adódott, ebből a textilféleségek - elsősorban a gyapju - képezték a legfontosabb árucsoportot. A 70-es évek elején gyorsan növekedett az angol áruk behozatala, elsősorban a gépeké, hajóké, vasuti felszereléseké és lőszeré; Anglia Japán importjában ebben az időben majdnem 50 %-kal részesedett. A japán kivitel főleg nyerstermékekből - elsősorban nyersselyemből és teából - adódott. Japán kapitalista fejlődésének kezdete u.i. időben egybeesett az európai selyemhernyó-vésszel; nagy volt tehát a kereslet a japán selyemhernyógubók és nyersselyem iránt, a selyem a legfontosabb kiviteli cikk ettől az időtől kezdve. A japán áruk - elsősorban a nyersselyem - versenyképességét az európai piacon elősegitette a Szuezi csatorna megnyitása is. A másik legfontosabb kiviteli cikk szintén mezőgazdasági termék volt: a tea, amelyet legnagyobbrészt az Egyesült Államokba exportáltak. 1873-ban felfüggesztették a rizsre vonatkozó exporttilalmat, ettől kezdve növekedett a rizskivitel. A réz - a Tokugawa-korszak fő kiviteli cikke - továbbra is fontos kiviteli cikk maradt. Az ipari kiviteli cikkek sokkal kevesebb súllyal szerepeltek és majdnem teljesen a japán kézmüipar hagyományos termékeiből adódtak (edényfélék, legyezők, bronzáru, stb.), a kivitelre kerülő viszonylag kevés iparcikket kézművesek állitották elő, vagy kisüzemekben készitették.

A parasztok és a munkások helyzete

Az 1868. évi forradalom után is jelentős feudális maradványok voltak a japán faluban. A parasztok kaptak valamelyes földet, ez azonban kevés volt ahhoz, hogy függetlenitsék magukat a földbirtokosoktól. Földet kellett bérelniök, s a földbérletért gyakran az egész termés 80 %-át kellett fizetniök, sőt néha a földbirtokos birtokán is dolgozniok kellett. A parasztok a földhiány mellett - a rendkivül súlyos adóterhektől is szenvedtek és sok paraszt uzsorások kezére jutott. Az is gyakori volt, hogy a helyi birtokos, gazdagparaszt, vagy valamely kereskedő által földjétől megfosztott paraszt kénytelen volt saját volt földjét az új tulajdonostól bérbevenni. A 19. századvégére igy a japán parasztság nagyrésze pauperizálódott, földjének nagyrészét elvesztette.

1870-80 között a parasztság számos felkeléssel tiltakozik nehéz helyzete miatt. A parasztok azonban nem léptek fel közös erővel, az egy-egy helyen kitört parasztfelkeléseket a többi vidékek parasztjai nem részesitették erős és kellő időben nyujtott támogatásban.

Szörnyü nyomor uralkodott a japán faluban. Jövedelemkiegészités céljából háziiparral foglalkoztak, ez azonban csak nyomoruságos jövedelmet jelentett. A parasztok gyermekeiket - elsősorban a lányokat - munkásnak adták. A kapitalisták ügynökei a falvakon verbuválták a munkaerőt. A leányok szülei - előleg fejében - szerződést irtak alá. Ennek alapján a leányokat a textilgyárakba vitték és valóságos börtönviszonyok között tartották; általában csak ünnepnapokon, külön engedéllyel engedték ki őket a gyárból. A munkaidő tetszés szerinti volt, veréssel büntették a munkásokat, a gyermekeket barbár módon zsákmányolták ki (6-7 éves gyermekeket is dolgoztattak, pl. a gyufaiparban).

A politikai pártok megalakulása. Az 1889. évi alkotmány

1868 után a tőkés polgársággal szövetkezett délnyugatjapáni Szacuma és Csosu klánok kezében volt a hatalom s az abszolut monarchia a kormányzási rendszer; a császár személyét szentnek tartották. Rövidesen azonban mozgalom alakult ki, amely az abszolut

császári hatalmat korlátok közé szorító alkotmány bevezetését követeli. A mozgalomnak főképpen az értelmiség, a kis- és középburzsoázia volt a vezetője. Az 1880-as évek elején két burzsoá liberális párt létesült. Kajszintó mérsékelten liberális »reformpártja«, a liberális burzsoázia pártja és 1881-ben Dzijuto reformokat követelő liberális pártja, a liberális földbirtokos ellenzék pártja, melyet azonban 1900-ban feloszlattak és helyette népellenes, reakciós pártot szerveztek.

Az értelmiség és a kis- és középburzsoázia nyomására a Minken Undo (népjogok) mozgalom hatása következtében 1889-ben a kormány kénytelen volt alkotmányt kiadni. Az alkotmány szerint kétkamarás parlamentet állítottak fel. A felsőház tagjainak nagyrészét a császár nevezte ki, továbbá a legmagasabb udvari méltóságok képviselőiből állt, akik öröklik a felsőházi tagságot. Az alsóház tagjait a burzsoázia választotta. A parlament csak csökkentett hatalommal rendelkezett, a császár hatalma továbbra is rendkívül nagy volt. Minden törvény csak a császár jóváhagyása után lépett hatályba, viszont a császár a parlament nélkül is bocsáthatott ki rendeleteket, kinevezhetett és elbocsáthatott tisztviselőket. A hadüzenet és a békekötés joga is a császárt illette. Japán így az alkotmány ellenére is abszolut monarchia maradt a katonai körök vezetőszerepével. A parlamenti képviselők választása a korrupció és terror jegyében történt.

Egy japán állami tisztviselő emlékirataiban leir egy mult század végi képviselőválasztást. Ellenfelei a házát bérelt banditákkal, az ún. »szoszi«-kal vették körül. Ezek meglestek és elvertek mindenkit, aki a politikust meg akarta látogatni. »Én azonban - irja az emlékiratok szerzője - nem csüggedtem és nem jöttem zavarba. Én is szerződtettem negyven »szoszi«-t egy hires bandita vezetésével, ezek azután harcba bocsátkoztak a kormány »szoszi«-jaival és szépen dolgozott a kard. Vpltak halottak és sebesültek. A harcban győztem és beválasztottak a parlamentbe.«

A japán kapitalizmus agressziv külpolitikája. A japán-kinai háború

A kapitalista gazdasági rend rohamos növekedése hódító háborúk megindítását vonta maga után. 1872-ben behozták az általános

védkötelezettséget. A szamurájokból álló feudális csapatokat felosztották, az új reguláris hadsereget az európai kapitalista államok mintájára képezték ki és fegyverezték fel. A sorkatonaságnál három, a hajóhadnál négyéves lett a szolgálat, 40 év a hadkötelezettség korhatára. Japán néhány év múlva félmilliónyi hadsereggel rendelkezett. A hajóhad csakhamar mind hajói nagyságát, mind felszerelését s legénységének és tisztjeinek képzettségét tekintve a nagy európai flották mellé sorakozott. Már 1873-ban meg akarták támadni Koreát, 1874-ben pedig expedíciót küldtek Taivan szigetére. A többi imperialista hatalom tiltakozott, így Japánnak pénzben való kárpótlással kellett beérnie. Erre az időre esik Japán első szerződése Oroszországgal Szachalin-szigetére vonatkozólag, mely Szibéria keleti partja előtt nyulik el, s amelyre mindkét hatalom igényt tartott. Most abban egyeztek meg, hogy az egész sziget Oroszországé lesz, de Oroszország 18-at a Kurili szigetek közül átenged Japánnak. Korea meg kellett, hogy nyissa két kikötőjét a japánok előtt.

Nagy előnyt jelentett a japán imperialisták számára az óriási és gyenge Kina földrajzi közelsége. 1894-ben Japán hadüzenet nélkül megtámadta Kinát. A Koreában partratett japán csapatok megverték a rosszul felfegyverzett kinai csapatokat és nyomon követték a Mandzsuriába visszavonuló kinaiakat. Mandzsuria nagyrészét, Port Arthur és Vejhajvej erődjét is elfoglalták. Az 1895. évi Simonoszeki béke értelmében Japán nagy hadisarcot kellett kapjon Kinától, meg kellett hogy kapja Taivan-szigetét és a Liaotung-félszigetet Port Arthurral, s Kinának el kellett ismernie Korea »függetlenségét«. Oroszország, Franciaország és Németország kényszerítették Japánt, hogy álljon el követelései egyrészétől; le kellett mondania a Liaotung-félszigetről Port Arthurral együtt.

Koreát az 1880-as évek elején az Egyesült Államok nyitotta meg a »nyugati kereskedelem« számára. Korea volt az egyik főzsákmány, amit a japán imperialisták meg akartak szerezni, amikor Kínával - Korea névleges urával - 1894-ben háborút kezdtek, anélkül, hogy arra Kina bármilyen okot adott volna. A gyönge Kina nem tudta megakadályozni, hogy Japán az 1895. évi békében ne kényszerítse ki Korea »függetlenségét«, ami a japán megszállás elkendőzésére szolgált. Oroszország azonban megszervezte az európai hatalmak távolkeleti tömbjét és kivonulásra kényszerítette Japánt. Japán ekkor, mivel nem volt abban a helyzetben, hogy háborút indítson

Oroszország ellen, a zsákmány békés elosztására tett javaslatot. Azt ajánlotta, hogy Koreát osszák ketté a 38. szélességi fok mentén. Oroszország nem fogadta el ezt az ajánlatot. (Japán nem egészen tíz év mulva legyőzte a cári Oroszországot és megszerezte Koreát.)

A japán imperializmus sajátosságai. A monopolszervezetek megerősödése

A japán-kinai háború után a japán kapitalizmus még gyorsabban fejlődött. A Kinától kapott hadisarcon kiépitették a nehézipart. Az ipar kibővült, majd koncentrálódott. Az állam alapitott - ráfizetéssel - vállalatokat és amikor jövedelmezőkké váltak, a nagy iparosok kezébe adta. Így kialakult a trösztökön, a konszerneken és szindikátusokon felépülő japán monopolkapitalizmus, amelyre a családi szindikátusok rendszere jellemző. Az állam csak a hadiipart tartotta saját kezében.

Japánban különösen két nagy konszern játszik döntő szerepet: a Micui és a Micubiszi. A Micui céget még a 17. században alapitották, s az 1868 évi forradalom után óriási konszernné alakul át. Szénbányákat, hajózási vállalatokat, cukorgyárakat, textilgyárakat, bankokat, stb. egyesitett. A két konszern a gazdasági és politikai befolyás tekintetében versengett egymással.

A japán imperializmust Lenin katonai-feudális imperializmusnak jellemezte: a monopolkapitalizmust a feudális maradványok sürü hálója szőtte át. A japán iparban a kis- és középvállalatok nagy szerepet játszottak és az ipar technikai szinvonala a gyorsan fejlődött óriási monopoltőkés vállalatokhoz képest alacsony volt. A japán iparcikkek felvételét a gyenge belső piac nem biztositotta: a proletáriátus és a koldussorban tengődő parasztság alig tudott iparcikkeket vásárolni.

A japán imperialisták elkeseredett harcot folytattak a külső piacokért. Ennek megfelelően a japán katonai-feudális imperializmus nyilt rablópolitikát folytatott. A militarista szellem előmozditotta ezt a rablópolitikát. A japán-kinai háború után Japán a cári Oroszország elleni háborúra készült. El akarták foglalni Koreát és Mandzsuriát. 1900-ban Japán résztvett a kinai »boxerlázadás« leverésében.

Japán sietve egy egész hadosztályt küldött Kinába Jamagucsi tábornok vezénylete alatt.

Anglia és Oroszország távol-keleti hatalmi ellentétei közelebb hozták egymáshoz Japánt és Angliát. A mandzsuriai orosz vasútépítkezést, Port-Artur és Dalnyij bérletét a japán, az angol és az amerikai imperializmus egyaránt ellenségesen fogadta. Már 1899-ben Anglia egy harmadik, tizmillió font sterling értékű kölcsönt adott Japánnak. Emellett az angol hajógyárak Japán részére hadihajókat építettek. A japán kormány - támaszkodva az angol és az északamerikai segitségre - tervszerüen előkészitette a cári Oroszország elleni háborut.

- . -

A japán »katonai-feudális imperializmus« elnevezés onnan ered, hogy a monopolkapitalizmus Japánban szorosan összefonódott a jelentős feudális maradványokkal. Japán kapitalista fejlődése szemléltetően demonstrálja a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése törvényének a hatását: a 19. század 60-as éveiben Japán még feudális monarchia volt, a század végére pedig modern imperialista hatalommá fejlődött.

A monopolkapitalizmus korszaka, az imperializmus Japánban az 1894-1895. évi japán-kinai háború után kezdődött meg. A monopolkapitalizmus kialakulása egybeesett Japánban az ipari forradalommal, az ipari kapitalizmus korszakával. Ez a tény egyik lényeges oka a japán imperializmus sajátosságainak. A japán monopolista burzsoázia imperialista törekvéseit a japán imperializmus katonai-feudális jellege erősen kiélezte, és szorosan összekötette a monopoltőkések érdekeit a katonai klikk, a bürokrácia és a földbirtokosok érdekeivel. Mint Lenin rámutatott: »Japánban és Oroszországban a katonai erő, a mérhetetlen terület, vagy az idegeneknek, Kina stb. különösen kényelmes kifosztásának monopóliuma részben kiegészíti, részben helyettesíti a mai modern finánctőke monopóliumát.«[1] Emellett a Japánban fennmaradt jelentős feudális csökevények is nagy hatást gyakoroltak az ország egész gazdasági fejlődésére.

A japán imperializmus sajátosságai a következők:

1. Az abszolut monarchia fennmaradása Japánban, amely a földbirtokosok és a kereskedő-ipari nagyburzsoázia érdekeit kép-

[1] Lenin Művei 23. k. Szikra 1951. 118. old.

viselte, és hatalmas, jól kiépített katonai-bürokratikus apparátusra támaszkodott. Ez a katonái-bürokratikus apparátus a japán reakció fő támasza volt.

2. A félfeudális rendszer a mezőgazdaságban, amely a mezőgazdasági termelő erők fejlődését fékezte, és a paraszti tömegek nagyarányú pauperizálódását idézte elő. A földbirtokosok legnagyobb része - 98 %-a - bérbeadta földjét. A feudális csökevények a japán parasztok földtelenségében, a földhasználat félfeudális formáiban, a széleskörű uzsoráskodásban és a középkori kasztrendszer maradványaiban mutatkoztak meg. Ezek a feudális csökevények a japán munkásosztály kizsákmányolásának félig feudális módszereit is meghatározták. Hozzájárultak a japán politikai élet sajátosságainak - a parlamentáris rendszer gyengesége, a monarchia döntő szerepe, a földbirtokosok nagy befolyása - kialakulásához is. Kiélezték a belső ellentéteket, amelyekből a japán uralkodó körök az agresszióban, a külső terjeszkedésben keresték a kivezető utat.

3. A japán monopoltőke különösen rablójellegű volt. A tőkekoncentráció igen magas fokot ért el: a világháború előtt a nagyrészvénytársaságok 0,4 %-a az összes részvénytársasági tőke 38 %-át egyesítette. A monopoltársaságok Japán gazdasági és politikai életében döntő szerepet játszottak. A japán monopoltőke a kereskedő-ipari burzsoáziának a földbirtokosokkal való összefonódásából keletkezett. A nagy monopolegyesülések élén négy nagy konszern állott: A Micui, Micubisi, Szumitomó és a Jaszuda konszern. A Micui és a Micubisi konszern politikailag is döntő szerepet vitt: nyíltan pénzelte a politikai pártokat és az egyes politikusokat. A Japán monopóliumoknak döntő szerepük volt a külpolitika meghatározásában, és az összes tőkés országok között a legnyíltabban befolyásolták a politikai életet. A nagy monopolegyesülések létrejötte és uralma ellenére Japán az első világháború előtt még nagymértékben agrár ország volt, és nemzetgazdaságában a kisipar, a kisüzemek igen nagy szerepet játszottak. Az iparon belül a textilipar volt a legfontosabb (az ipar termelési értéke az egész termelési érték 43%-a volt a világháború előtt).

4. A japán ipar nem rendelkezett szilárd nyersanyagbázissal. A legfontosabb nyersanyagokat (vasérc, nyersvas, olaj, gyapot, nyersgumi) legnagyobbrészt külföldről kellett behozni. Ez a tény a japán imperializmus anyagi bázisának gyengeségét tanusította, és

nem véletlen, hogy a japán külpolitika legfontosabb célkitüzésévé ennek a helyzetnek a megszüntetése vált.

5. A japán parasztok állandóan és fokozódó mértékben pauperizálódtak, és a japán munkásosztály félgyarmati életszinvonalon volt. Ebből a lakosság igen alacsony vásárlóképessége: a belső piac szük volta következett. Japán gazdasága tehát jelentős mértékben függött a külső piacoktól.

6. A katonai-feudális klikk hatalmas befolyással, vezető szereppel birt az ország egész életében. A japán imperializmus nagyfoku militarizálódása a katonai agresszió különösen nyilt és támadó jellege meghatározta a katonai klikk vezető szerepét a politikai életben. Ez a katonai klikk a nagy monopóliumok és a földbirtokosok érdekeinek védelme mellett féltékenyen őrizte saját kasztérdekeit is és bizonyos mértékig önálló politikai szerepet vitt. A klikk élén, mint a tisztikar vezetője a császár állott. A 20. század elejétől kezdve a hadsereg vezetése mindig a katonai klikk kezében volt. A japán militaristák szélsőséges soviniszta propagandát folytattak és e tekintetben jelentős sikert is értek el.

E sajátosságok együttesen határozták meg a japán imperializmus különösen agressziv jellegét. Az agressziv Japán imperializmus a világ katonai erővel történő újrafelosztására törekedett. Legfontosabb célként Kina gyarmatositását tüzte maga elé.

A munkásmozgalom kezdete. Szen Katajama. Munkáspártok alakulása

A japán munkásosztály az ipar fejlődésével együtt növekedett. Az 1870-es években volt az első munkásakció: 1872-ben ösztönös bányászmegmozdulások törtek ki az angol-koncesszió tulajdonosok ellen. Ettől kezdve szaporodtak a munkásakciók. A 80-as években történtek az első kisérletek szakszervezetek alakitására. E szervezetek eleinte a gépek ellen küzdő kézmüvesek egyesülései voltak. Az első nyomdász-szervezet 1881-ben jött létre.

A japán munkásmozgalom fellendülési időszaka Szen Katajama nevével fonódott össze. Katajama 1859-ben parasztcsaládból született. Fiatal korában külföldre vándorolt, sokféle foglalkozást üzött. Felsőbb tanulmányokat is végzett, és 1897-ben tért vissza Japánba.

A japán proletariátus megszervezését tűzte ki célul maga elé. Megalakította 1897-ben a munkásszakszervezetek szervezésére törekvő ligát s a fémmunkás, a gépész és a nyomdász szakszervezeteket. 1898-ban Munkásvilág cimmel ujságot adott ki. Ugyanebben az évben alakította meg »A Szocializmus tanulmányozásának Egyesületét«. Megkisérelte kapcsolatba hozni a társadalmi problémákat tanulmányozó értelmiségi köröket, a munkások tömegmozgalmával. Katajama nevéhez fűződik a japán proletariátus első osztályöntudatos egyesüléseinek létrehozása.

A 90-es évek végén a legnagyobb szakszervezet a vasmunkások szakszervezete és a vasutasok szakszervezete volt. A dokkmunkások szervezetének mintegy másfélezer volt a taglétszáma. A japán szervezett munkások a munkabér emeléséért és a szakszervezetek törvényesitéséért harcoltak.

A japán-kinai háború után számos politikai emigráns tért viszsza az Egyesült Államokból Japánba; köztük sok anarcho-szindikalista.

A 19. század végén és a századfordulón a japán munkásmozgalomban két irányzat jött létre: az egyik irányzat, amely Abe körül jött létre, csak a parlamentáris, törvényes tevékenységet ismerte el. A másik, Kotoku körül kialakult irányzat, viszont aktiv fellépésre szólitotta fel a munkásokat hangoztatva, hogy fontosabb a munkások szakszervezeti szervezkedése, mint munkásképviselő bejuttatása a parlamentbe; ez az állásfoglalás az anarcho-szindikalizmushoz áll közel, és visszahatást jelentett Abe irányzatának opportunizmusával szemben. Szen Katajama a forradalmi irányzatot képviselte, de helyeselte a parlamenti harcot is. 1906 után határozottan fellépett az opportunisták ellen, és szakitott Abé-val.

1900-ban a Jamagata herceg, tábornagy vezetése alatt álló kormány kihirdette az úgynevezett rendőrtörvényt. Ez a rendfenntartásról szóló törvény a japán reakció határozott fellépésének kezdetét jelentette a munkásmozgalommal szemben. Ezzel a törvénnyel ugyanis valójában törvényen kivül helyezték a munkásmozgalmat és egy külön törvénnyel megtiltották - törvénytelen harci eszköznek nyilvánitották - a sztrájkokat. Számos még kellően meg nem erősödött szakszervezet a rendőri nyomásra tényleg meg is szüntette működését.

Katajama, Kotoku és társai tevékenysége következtében

azonban a munkásmozgalomban résztvevők száma növekedett, és 1901 májusában sikerült létrehozni Japán első szocialista pártját a Sakaj Minsuto-t, a szociáldemokrata pártot. Ez a párt reformista jellegü volt, programja a japán szocialista mozgalom elméleti gyengeségét tükrözte. A programot az Abe csoport erős befolyása mellett dolgozták ki. A reformista program ellenére a kormány még ugyanebben az évben feloszlatta a pártot.

A szociáldemokrata párt megalakitásának a jelentősége abban állott, hogy azok a japán szocialisták is elkülönültek a burzsoá liberálisoktól, akik előzőleg még nem foglaltak el önálló álláspontot. A szociáldemokrata párt megalakulásával megkezdődött az elméleti kérdések megvitatása és kirajzolódtak azok az alapvető vonalak, amelyeken azután megtörtént a munkásmozgalom forradalmi és opportunista szárnyának a különválása.

Sok liberális japán politikus - olyanok is, akik önmagukat szocialistának nevezték - nyiltan csatlakozott a japán katonai klikkhez és a bürokráciához. A japán burzsoá liberalizmus e fejlődésének jele volt 1900-ban a Szejukaj (politikai barátok társasága) párt megalakitása. Ito herceg alapitotta ezt a pártot a császári kormány parlamenti támaszául. Az addig a Dzsijutó párthoz tartozó politikusok jelentős része belépett az új pártba, amely a földbirtokosok s a nagyburzsoázia kormánybürokráciával szorosan összefonódott részének az érdekeit képviselte. A párt programja a monarchista államszervezet megszilárditását tüzte ki céljául.

Az orosz-japán háború és az oroszországi polgári demokratikus forradalom eredményezte az 1905 szeptemberi kormányellenes tömegtüntetést és felvonulást. A tüntetők megtámadták a rendőrőrszobákat, megrohanták a kormányépületeket és összeütköztek a rendőrséggel.

Az 1904-1905. évi japán-orosz háború

1901-ben Kacura tábornok kormánya került uralomra. A kormány a cári Oroszország elleni háború előkészitését és kirobbantását tekintette feladatául. Ezt nagymértékben elősegitette az 1902. január 30-án Londonban aláirt angol-japán egyezmény. Az angol-japán egyezmény szövetségi szerződés volt, amelynek értelmében

Japán elismerte Anglia különleges érdekeit Kinában, Anglia pedig Japán érdekeit - kinai érdekein kivül - különösen Koreában. A szerződés mindkét felet kötelezte, hogy őrizze meg semlegességét abban az esetben, ha az egyik fél Kinában vagy Koreában háborut visel egy harmadik hatalommal. Ha pedig az egyik fél több hatalommal keveredik háborúba: a másik fél katonai támogatásban részesíti. Ez az egyezmény lehetőséget adott Japánnak az Oroszország elleni háború kirobbantására. Az Egyesült Államok is támogatta Japán oroszellenes terveit.

Mindennek következtében Japán a cári Oroszországgal való tárgyalások során mind követelődzőbb lett. Már 1903 végén a japán vezérkar főnöke hivatalosan nyilatkozott arról, hogy Japán a teljes hadikészültség állapotában van. Az egész japán sajtó dühödt oroszellenes propagandába kezdett. A különböző burzsoa pártokhoz tartozó parlamenti képviselők közös soviniszta csoportban - orosz ellenes társaságban - egyesültek.

Ilyen körülmények között a japán-orosz tárgyalások eleve sikertelenségre voltak ítélve. Az utolsó - ultimátum jellegü - japán jegyzékre adandó orosz választ a japán kormány be sem várta, 1904 február 6-án megszakitotta a tárgyalásokat és két nap mulva Togo tengernagy hajóraja hadüzenet nélkül megtámadta az orosz flottát Port-Arturban. Csak február 10-én üzent Japán formálisan is hadat. Az orosz-japán háború elsősorban Koreáért és Mandzsuriáért folytatott imperialista háború volt.

A legfontosabb hadműveletek Liaotung-félszigeten és Mukdentartományban folytak. A japánok megszerezték a tengeri fölényt, és ezzel biztositották a szárazföldi csapatok akadálytalan átszállitását a szárazföldre. Japán torpedó rombolók sikeresen lepték meg az orosz hajórajt Port-Artur kikötőjében. A tengeren az erőviszonyok teljesen Japán javára alakultak, és április 20-án Togo hajóraja elzárta Port-Arturt.

Az első nagy szárazföldi ütközet 1904 augusztusában Liaojang mellett történt. Mindkét fél hatalmas veszteségei után az oroszok visszavonultak. A japánok körülzárták Port-Arturt, amely makacs védekezés után 1905 január 2-án elesett. Port-Artur elfoglalása nagy nemzetközi visszhangot keltett és a cárizmus háborus vereségének szimbolumává vált. 1905 márciusában zajlott le a mukdeni csata: az orosz-japán háború utolsó nagy szárazföldi ütközete,

amely ugyancsak japán győzelemmel végződött. Május 28-án pedig a japán hajóhad Csuzimánál elpusztította a Balti-tengerről a távol-keleti hadszintérre érkezett orosz hajóhadat.

A háború - a japán sikerek ellenére - kimerítette gazdaságilag Japánt is. A japán politikai vezetők sürgősen békét kívántak kötni, és Roosevelt amerikai elnököt kérték fel békeközvetítésre. Az orosz-japán béketárgyalások 1905 augusztusában kezdődtek Portsmouth-ban.

Az amerikai békeközvetítés arra irányult, hogy egyfelől támogassa Japán imperialista hóditásait, másfelől erősítse Mandzsuriában az Egyesült Államok helyzetét. (A Taft-Kacura egyezmény értelmében 1905-ben az Egyesült Államok beleegyezett abba, hogy a japánok elfoglalják Koreát).

A Portsmouth-i békeszerződést 1905 szeptember 5-én irták alá. A békeszerződéssel megvalósult Japán tényleges protektorátusa Korea felett, Japán kézbe került a Kvantungi bérelt terület Port-Arturral és a Kinai Keleti Vasut déli ága; megkapta Japán a Szahalin sziget déli részét (az 50. szélességi foktól délre) és halászati jogot az orosz vizeken. Nem sikerült Japánnak elérnie azt, hogy Oroszország nagy hadisarcot fizessen. Ez érzékenyen érintette a Japán imperializmust, mert a háború aláásta Japán gazdasági életét - eladósodott.

A japán néptömegek helyzete a háborus terhek következtében rosszabbodott. Koreát 1910-ben kebelezte be végleg Japán. A délmandzsuriai vasut japán kézbe kerülése lehetővé tette, hogy a japán imperializmus megjelenjék Mandzsuriában.

Japán az orosz-japán háború befejezésétől az első világháborúig

Az orosz-japán háború idején Katajama és társai háború ellenes propagandát folytattak a japán munkások között. Hejmin (a nép) cimü hetilapjukban (1903-1905) Katajama, Kotoku és mások elindították az úgynevezett "hejmin"-mozgalmat. E mozgalom sajátossága a háború- és soviniszta ellenes propaganda volt. A japán szocialisták leleplezték a militarizmust. A mozgalom egyik legismertebb alakja Kotoku "A 20-ik század szörnyetege - az im-

perializmus« cimmel brossurát jelentett meg. (1902-ben) A »Hejmin« 1904-ben először Japánban kiadta a Kommunista Kiáltványt. Ezért az újságot elkobozták, szerkesztőit üldözték, Katajama és Kotoku emigrációba kényszerültek.

A II. Internacionále amszterdami kongresszusán 1904-ben Katajama képviselte a japán szocialistákat és fontosabb kérdésekben a kongresszus forradalmi szárnyával szavazott.

A hejmin-mozgalom - minden sikeres működése ellenére elméleti hibákkal rendelkezett. A sovinizmust és a militarizmust ugyanis általában tolsztojánus-pacifista álláspontról bírálták. A mozgalomnak azonban az elméleti hibák ellenére nagy jelentősége volt: a háború elleni harc mellett terjesztette a forradalmi eszméket és rokonszenvet ébresztett az oroszországi forradalom iránt. 1905-ben a Szocializmusban a japán szocialisták elméleti folyóiratában Katajama a következőket írta: »A szociális forradalom alapvető tényezője az a kérdés, hogy a munkások megszerezzék a politikai hatalmat«. Ekkor hangzott el először Japánban a proletárhatalomért folytatott harcra a felhívás.

1906-ban Nihon Sakajto (japán szocialista párt) néven legális szocialista párt jött létre, amely tömeggyüléseket rendezett és az általános választójog bevezetése érdekében lépett fel. Az új párt hamarosan a japán szocialista mozgalmon belüli áramlatok harcának színterévé vált. 1907-ben a párt II. kongresszusán már összeütközött a szocialista mozgalom két irányzata. Kotoku, aki 1906 májusában visszatért az emigrációból Japánba, a »közvetlen cselekvés« programjával lépett fel, elutasítva a parlamenti harcot, Tadzoje irányzata pedig nyílt reformista álláspontot foglalt el. A résztvevők többsége egyeztetni óhajtotta az ellentétes álláspontokat. A Japán Szocialista Párt így nem válhatott igazán forradalmi párttá, mivel a japán szocialista mozgalom még nem építhetett szilárd elméleti alapra. Az eszmei zavar rövidesen szervezeti bomlásra is vezetett. 1910-ben a kormány - Kotoku anarchista hibáit kihasználva - anarchista terrorizmussal, a császár elleni merénylet megszervezésével vádolta Kotokut; titokban bünvádi eljárást folytattak le, s Kotokut 11 társával együtt kivégezték.

Ezután a japán szocialisták eszmei zürzavarának és a reakció uralmának évei következtek. Egyedül Katajama küzdött következetesen a japán munkások egyesüléséért és az általános választó-

jog kivívásáért. 1911 végén sikerült a tokiói szállító munkások nagy sztrájkját - 6000 résztvevővel - megszerveznie. A rendőrség letartóztatta, bebörtönözték, majd 1913-ban az ország elhagyására kényszerítették.

Ezután évekig egyedül legális szervezetté az 1912-ben Sibuzava nagytőkés kezdeményezésére megalakult Juajkaj (testvériség) vált. Ez a szervezet a »munka és tőke együttműködésének« szellemében akarta nevelni a munkásokat, el akarta vonni figyelmüket a politikai harctól. Az egyesület taglétszáma a világháború előestéjén növekedett és - vezetői akarata ellenére is - a japán proletariátus elégedetlenségét több alkalommal kifejezésre juttatta.

- . -

A japán külpolitika az orosz-japán háború után kiterjesztette ellenőrzését - mint említettük - Koreára. 1905 decemberében Ito herceget japán koreai főrezidensévé nevezték ki. A koreai királyt, aki megkísérelte az ellenállást a japán ellenőrzéssel szemben, fia javára lemondatták. 1910-ben Japán kihirdette a koreai állam önállóságának megszüntetését. Az erre vonatkozó »szerződést« 1910 augusztus 27-én kötötték meg és ezzel megtörtént Korea annektálása.

Ezzel egyidőben a japán imperializmus megerősítette délmandzsuriai pozícióit. Az 1906-ban létrejött dél-mandzsuriai vasúttársaság volt Mandzsuria gyarmatosításának legfőbb eszköze. A Keleti Gyarmatosítás Társulat is komoly szerepet játszott a japán gyarmatszerzésben.

Az orosz-japán háború után néhány évig Japánnak súlyos pénzügyi nehézségei voltak. A nagy monopolegyesülések azonban óriási extraprofitra tettek szert. Egyes iparágak, főleg a könnyűipar jelentősen fejlődött. 1905-től a világháború kitöréséig a japán nemzetgazdaságban 4 milliárd Jen értékű tőkét fektettek be; felét az iparba és a szállításba fektették. Ebben az időszakban jelentős volt a japán kohászat viszonylagos növekedése is.

A tőkekoncentráció jelentősen előrehaladt. 1907-ben a rézbányászat 80%-a a nagy konszernek kezében volt. A befizetett részvénytőke a háborút megelőző évtizedben megháromszorozódott, az iparban megötszöröződött. Az egész részvénytőke 38 %-a a monopoliumoké volt; a monopoliumok száma ugyanakkor alig 1/2 %-a volt a részvénytársaságok számának. A monopóliumok óriási súlya

ellenére Japán lakosságának több mint 70 %-a mezőgazdasággal foglalkozott (kisbérlők és részesbérlők voltak.).

A japán proletariátus az első világháboru előtt még nem érte el az 1 milliós létszámot.

Az ipari vállalatok nagy részét a tőke alacsony szerves összetétele jellemezte. A nehézipar még viszonylag gyengén fejlett. A kohászat csak olyan mértékben fejlődött, amilyen mértékben a tulnyomórészt állami kézben lévő hadiiparhoz szükséges volt; állami kézen lévő legfontosabb központja az 1911-ben müködésbe helyezett Jamata kohászati kombinát (teljesitménye évi 200 ezer tonna acél). Az ipari fejlődés ütemének rohamos meggyorsulása mellett a mezőgazdaság érezhetően elmaradt, sőt hanyatlott it.

A gazdaságilag megerősödött nagytőkések igényt támasztanak arra, hogy az államapparátusban is gazdasági hatalmuknak megfelelő módon nőjjön a befolyásuk a földbirtokosok rovására. Ezért a monopolista burzsoázia a militaristák és a bürokrácia hagyományos kapcsolatait a földbirtokosokkal meg akarta szakitani: ők igyekeztek támaszkodni most már a militarista klikkre és a bürokráciára.

A monopoltőkés csoportok e politikájának felelt meg az 1913-ban létrehozott Dosikaj-párt megalakulása, az ismert militarista Kacura tábornok vezetése alatt. (1956-ban Kenszekaj «Az Alkotmányos Kormányzás Társasága» párttá szervezte át.)

A japán-orosz háboru után a vezető körök uj területfoglalási törekvésekkel álltak elő: 1905-ben uj egyezményt kötöttek Angliával azzal a céllal, hogy Keletázsiában és India körzetében megóvják a szerződő felek «érdekeit és területi jogait».

1907-ben Oroszországgal kötöttek (titkos politikai cikkelyeket is tartalmazó) szerződést a mandzsuriai befolyási szférák felosztására vonatkozólag.

A cárizmus veresége az orosz-japán háboruban és Japán mandzsuriai terjeszkedése megváltoztatta az Egyesült államok és Japán viszonyát: az Egyesült Államok japánellenes magatartást kezdett tanusitani. 1907-ben japán-amerikai konfliktus is keletkezett: az Egyesült Államokban a «sárgák» bevándorlását korlátozó törvényt tárgyaltak. Japán és az Egyesült Államok végül abban egyeztek meg, hogy Japán maga korlátozza az amerikai kivándorlást és igy Amerika eltekint a korlátozásoktól.

1909-ben az amerikai kormány tervezetet dolgozott ki a mandzsuriai vasutvonalak nemzetközivé tételéről azzal a céllal, hogy Mandzsuria kikerüljön Japán és Oroszország befolyási szférájából. Oroszország és Japán ebben a helyzetben közeledni kezdtek egymáshoz és az amerikai tervezet ellen foglaltak állást.

Ezekben az években Japán és Anglia viszonyában is változás kezdődött. Angliának ugyanis - Oroszország meggyengülése folytán - kevesebb érdeke fűződött már Japán támogatásához, sőt a kínai piacon kezdtek jelentkezni Anglia és Japán kereskedelmi versengésének a jelei is. Az 1902. évi angol-japán szerződésen ennek következtében 1911-ben változtattak, olyan értelemben, hogy Anglia nem segíti Japánt abban az esetben, ha Japán az Egyesült Államokkal kerül hadiállapotba.

1910-ben és 1912-ben japán-orosz egyezményt kötöttek. Ezekben az egyezményekben meghatározták egyrészt a befolyási szférákat, másrészt a két hatalom közös kötelezettségeit Mandzsuriában és Belső-Mongóliában.

A japán imperialisták az újonnan kialakult helyzetben meggyengült vetélytársukkal: a cári Oroszországgal együttesen akarták megóvni «közös érdekeiket» az Egyesült Államokkal és Angliával szemben.

-.-.-.--

Az első világháború kitörése előtti években Japánban bizonyos mértékig fellendült a demokratikus mozgalom. Oka az az elégedetlenség volt, amely a növekvő drágaság, a súlyos adóterhek és katonai kiadások, s a külföldi kölcsönök kamatterhei következtében keletkezett. Ennek az ösztönös demokratikus mozgalomnak legfontosabb követelése a katonai-bürokrata jellegű kormányok felszámolása és az általános választójog bevezetése volt. A japán monopolista burzsoázia a demokratikus mozgalmat saját érdekében próbálta felhasználni, meg akarta erősíteni pozícióit az államapparátusban. 1913 februárjában a Kacura kormány ellen számos városban volt tömegtüntetés. A kormány kihirdette az ostromállapotot, de ezzel sem tudott urrá lenni a mozgalmon. Ebben a helyzetben a kormány lemondott és Jamamotó tengernagy alakított kormányt. Az új kormány el kellett, hogy álljon a hadsereg fejlesztését szolgáló póthitelek kérésétől, továbbá - tömegnyomásra - hatályon kívül helyezte azt a militaristák befolyását tük-

rözó törvényt, amelynek értelmében a hadügyminisztert és a tengerészeti minisztert kizárólag aktiv tábornokok és tengernagyok közül lehetett kinevezni.

A Jamamotó kormány is rövid ideig tudta csak magát tartani. Japánban közvetlenül az első világháboru kitörése előtt a demokratikus erők kezdtek politikailag tevékennyé válni.

-.-.-.-.-.-

Japán 1914 augusztus 23-án hadat üzent Németországnak. Japán a hadüzenetet ugy tüntette fel, mintha az 1902. évi angol-japán szövetségi szerződés késztette volna arra. Valójában Anglia nem nézte jó szemmel Japán háboruba lépését, hiszen azzal Japán a Távolkeleten és a Csendes-óceánon teljes cselekvési szabadságot biztositott magának. A japán hadüzenet valódi célja Kina gyarmatositása volt.

1914 november 7-én a japán csapatok elfoglalták Kinában Csingtao (német) erődjét és Németország santungi gyarmatát. Japán háborus tevékenysége ezzel lényegében be is fejeződött (az első világháboru egész folyamán a japánok összesen 2000 halottat és sebesültet vesztettek).

A japán imperialisták igyekeztek mielőbb hozzákezdeni messzebbmenő tervük - Kina gyarmatositása - megvalósításához. 1915 január 18-án átnyujtották a hirhedt «huszonegy követelést» a központi kinai kormánynak. Ezt a lépést Angliában és az Egyesült Államokban természetesen kedvezőtlenül fogadták, de az adott helyzetben nem léptek fel Japánnal szemben. 1917 novemberében - már az USA háboruba lépése után - Lansing amerikai és Isii japán külügyminiszter egyezményt kötött: az Egyesült Államok kormánya elismerte Kinában Japán «különleges jogait». A japán imperialisták kihasználták, hogy a nagyhatalmak le voltak kötve az európai hadszintereken és rendre meghódították a távolkeleti piacokat.

A világháboru idején indult meg számottevő mértékben, igen sajátos jelleggel a japán tőkekivitel. 1917-1918-ban a japánok a kinai kormányra kényszeritették 200 millió yen értékben az un. Nisihara - kölcsönöket: a japánok nem ipari létesitményekbe fektették be ezt a jelentős összeget, hanem kinai politikusok és militaristák megvesztegetésére használták fel.

A legintenzivebb Mandzsuriában és Belső-Mongóliában volt a japán gyarmatosítás; Kína más vidékein Japán arra kellett szorítkozzon, hogy a japán-kínai vegyestársaságokat alapítson (különösen a textiliparban, elsősorban Sanghájban.)

Japán az az ország volt, amely az első világháborúban - az Egyesült Államok után - a legtöbbet nyert. Gazdasági élete a háború alatt fellendült. A japán külkereskedelem jelentősen növekedett (a kivitel volumene 590 millióról mintegy 2000 millió yenre, a behozatalé pedig mintegy 600 millióról kb. 2300 millió yenre emelkedett). Az aranykészlet 350 millió yenről 2 milliárd yenre növekedett. A japán ipar jelentős mértékben fejlődött: a gyáripari termelés értéke majdnem megötszöröződött; különösen nagy mértékben növekedett az acéltermelés, a hajóépítés (megtizszerezódött), és a gépipar (megnyolcszorozódott). A japán monopóliumok óriási haszonra tettek szert. A spekuláció hatalmas méreteket öltött. A tőkekoncentráció különösen meggyorsult (pl. a Micui-bank alaptőkéje 20 millióról 100 millió yenre növekedett).

A japán proletariátus életszínvonala azonban romlott; csökkentek a reálbérek, mivel az árak jóval gyorsabban növekedtek, mint a fizetések.

A proletariátus létszáma - az ipari fejlődések következtében - jelentősen nőtt; az 1914. évi mintegy 850 ezerről 1921-re több mint 1.800.000-re emelkedett. A szervezett munkások száma azonban alacsony maradt (1918-ban 70 ezer szakszervezeti tag volt). A sztrájkok száma a háború idején - a munkások anyagi helyzetének romlása következtében - növekedett (1913-ban 47, 1917-ben 398, 1919-ben 497).

1918 augusztusában Japánban kiterjedt forradalmi népi mozgalom keletkezett: a «rizslázadások». A mozgalom egy kis halászfaluban kezdődött, a rizzsel való spekuláció robbantotta ki, s napokon belül a nagyvárosokra is átterjedt. A nép lerombolta az üzleteket, a rizsraktárakat, a kereskedők házait s kezdték megtámadni a rendőrőrszobákat és a középületeket. A «rizslázadás» két hónapig tartott és egész Japánra kiterjedt; több mint 10 millióan vettek részt a mozgalomban. A mozgalom leverése után 7800 résztvevőt állítottak bíróság elé, több ezret bírói ítélet nélkül végeztek ki. A «rizslázadások» ösztönös mozgalmak voltak és a parasztok kapcsolata a munkásokkal laza volt.

A «rizalázadásokkal» egyidejűleg a japán iparban - elsősorban a gépiparban - komoly sztrájkmozgalom bontakozott ki: 9 órás munkanapot a szakszervezetek elismerését, kollektív szerződéseket, választójogi reformot követeltek. A mozgalom olyan erős volt, hogy a kormány - Japán történetében először - kénytelen volt törvényesnek elismerni a szakszervezetet.

Az első világháborut lezáró békekonferencián a japán imperialistáknak sikerült Németország volt santungi gyarmatát megszerezni s mandátumokat kaptak egyes német csendesóceáni szigetekre.

VIII. KINA 1870-1914 KÖZÖTT

A nagyhatalmak térhóditása Kinában a 70-80-as években

A mult század 70-es éveire - mint tudjuk - új, megerősödött, kapitalista országok jelennek meg a nemzetközi politika szinpadán, megkezdődik az imperializmusra való átmenet korszaka és növekvő erővel folyik a küzdelem a nagyhatalmak között: gyarmatokért, érdekszférákért, a világ felosztásáért. Ennek a harcnak egyik legjelentősebb szintere Kina.

A vezető kapitalista országoknak Kina felosztására irányuló tevékenysége a XIX. század közepétől kezdve már erősen jelentkezett. Ezt a folyamatot elősegitette Kina belső gyengesége, az uralkodókörök külpolitikájának megváltozása Kinában.

Kina a XIX. század utolsó harmadának kezdetén belső társadalmi rendjében és külső hatalmi állásában megrendült birodalom képét mutatta. A két ópiumháború (1839-42; 1856-60) és az ezeket lezáró »egyenlőtlen szerződések« megnyitották az addig elzárt feudális monarchiát elsősorban az akkor legfejlettebb kapitalista államok, Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok gazdasági és politikai behatolása előtt. Megkezdődött Kina gazdasági életének (vámügy, »szerződéses kikötők«, kereskedelmi kiváltságok) függővé tétele, jogrendszerének (területenkivüliségi jog, konzuli biráskodás az idegenek részére), területi szuverénitásának (Hongkong, stb.) csorbitása a nagyhatalmak részéről. A külföldi áruk beözönlése alászta a naturális gazdálkodást, a virágzó városi kézműipart. Az árutermelés fejlődése következtében súlyosabb feudális terhek, az országra kirótt hadisarcok következményeként nagyobb állami adók nehezedtek a lakosság mintegy 80 %-át kitevő parasztságra. Hatalmas belső társadalmi feszültség keletkezik, nagyméretü parasztmozgalmak lángolnak fel. Messze kimagaslik köztük a tajping-forradalom (1850-64), amely alapjaiban rázkódtatja meg a bomlásnak induló

kinai feudálizmust. A mandzsu császárság két tüz közé került. S ha korszerütlen katonai erejével mutatott is csekélyértékü ellenállást az ópiumháboruk idején a külföldi haderőkkel szemben, a tajping-forradalmat csak ezeknek a leigázó hatalmaknak katonai segitségével tudja leverni. Ettől kezdve a Csingek feudális állama a népi mozgalmakkal szemben mindinkább a Kina függetlenségét fenyegető külföldi hatalmaknál keresett - és talált - támaszt, s ennek fejében kénytelen egyre több engedményt tenni. Ilyen irányba kényszeritik feudális elmaradottságának velejárói: ipari fejletlensége, a tartományok rendkivül gyenge kapcsolata egymással, utak és hirközlő eszközök hiánya óriási területen, a feudális hadseregszervezés, haderői kezdetleges felszerelése stb. A korabeli Japán uralkodó osztályaival ellentétben a kinai vezető körök nem hajlandók semmilyen lényeges polgári átalakulást megtürni az országban, még olyan feltételek között sem, hogy ezeket az átalakulásokat »felülről« hajtják végre.

Ilyen körülmények között Kina külpolitikája a 70-es évektől mindinkább elveszti önállóságát, megnő a külföldi »tanácsadók« befolyása. Ennek szimbólikus gesztusa az a Pekingben, a fényes szertartások császári székhelyén lejátszódó jelenet,amikor 1873-ban a »menny fiának« nevezett császár először a történelemben fogadja a kapitalista hatalmak követeit - a kötelező térdhajtás nélkül. A Nyugat előtti hajbókolásnak kiemelkedő képviselője Li-Hung-csang volt, a 19. század utolsó harmadának egyik legbefolyásosabb kinai államférfia és diplomatája. Formálisan a fővárosi tartomány helytartójaként és az 1861-ben alapitott cungli jamen (külső kapcsolatok igazgatósága - a kinai külügyminisztérium) tagjaként szerepelt, tényleges befolyása ennél jóval messzebbre terjedt ki, nevezetesen az egész külpolitikára. Ravasz és óvatos, becsvágyó és pénzsóvár politikus volt, hajlott a kompromisszumokra. Diplomáciájában a komprádor (idegen hatalmak kereskedelmi ügyleteiben részvevő, közvetitő) burzsoáziával tartó kinai földbirtokosok és bürokraták politikájának minden jellemző vonása megnyilvánult. Külpolitikája nem Kina nemzeti érdekeit védelmezte, csupán Kina uralkodó osztályait igyekezett mentesiteni azoktól a hátrányoktól és károktól, amelyek az egyenlőtlen szerződésekből, az országnak a külföldi tőke általi meghódításából rájuk is származhattak. Kedvenc diplomáciai módszere volt, hogy a külföldi hatalmak befolyásának

semlegesitése céljából egymás ellen uszitotta őket, hogy igy - mint mondotta - »mérget alkalmazzon ellenméregként, a másik ellen«. Nem egyszer sikerült manővereznie, de végül mégiscsak engednie kellett és igy diplomáciája elősegitette az ország további leigázását. Számos Kínát guzsbakötő, területét megcsonkitó szerződés fűződik nevéhez.

Anglia befolyása Kínában ebben az időszakban is változatlanul felülmúlja az összes többi államét. Az ország kivitelének és behozatalának túlnyomó részét a kezében tartja. Az angol-kinai kereskedelemben fontos helyet foglalt el az 1865-ben alapitott Hongkong-Sanghái Bank. A tajping-felkelés óta az angol Robert Hard állt az élén a kinai tengeri vámhivataloknak, aki ezekben az évtizedekben komolyan hozzájárult az angolok helyzetének megszilárditásához. Az angol kereskedelem kiterjesztését szolgálta a provokációval és fenyegetéssel elért csifui egyezmény 1876-ban, amelynek értelmében a Jangce 6, a kinai tengerpart 4 újabb kikötője nyilt meg az angol kereskedők számára. 200 ezer tael kártérítésen kivül Anglia kiváltságokat csikart ki Jünszanban és Tibetben. Az imperializmus korára jellemző fokozódó tőkekivitel feltünését jelzi az, hogy ugyanebben az esztendőben Anglia megépiti az első kinai vasutvonalat (Sanghaj-Vuszung), amit ugyan a lakosság viharos tiltakozására nemsokára felszednek. Ezeknek az évtizedeknek a gyarmatositó politikájára azonban a legjellemzőbb az, hogy ekkor kerül sor a Kinától évszázadok óta függő, vazallus területek elszakitására. Ezek a Kina határán fekvő vazallus-országok nemcsak önmagukban jelentettek értéket, hanem földrajzi fekvésüknél fogva támaszpontjaivá váltak a későbbiekben a kinai területeket érintő imperialista terjeszkedésnek. Igy Anglia 1886-ban egész Burmát annektáltatja India alkirálya által.

Burma meghódítására akkor került sor, amikor Franciaország a Kinától szintén függő indokinai Annam királyságot foglalta el. Annam a délkinai tartományokba vezető utakat fedezte, s Anglia Franciaország délkinai kereskedelmi behatolását ellensúlyozta Burma elfoglalásával. A franciák már az 50-60-as években elfoglalták Annam déli részét. A további terjeszkedés azonban az annami és kinai seregek kemény ellenállásába ütközött. A francia diplomácia a vazallusi viszony megszüntetésére törekedett s erről sikerült is egyezményt aláirnia Li Hung-csanggal 1884-ben. Mivel Peking a

szerződést nem hagyta jóvá, a franciák összetüzést provokáltak a kinai csapatokkal és igy tört ki az 1884-85-ös francia-kinai háboru. A francia flotta behatolt a kinai vizekre, ott kinai hajókat semmisitett meg; kinai városokat bombázott Tajvan szigetén és a délkeleti parton. A Pescador szigeteket is megszállták. Bár a Tonkin kerületben hősiesen harcoló »fekete-zászlós« partizáncsapatok, kinaiak és annamiak súlyos vereségeket mértek a franciákra, a háború kimenetele az erőviszonyok miatt nem volt kétséges. Akkor a 18 éves Szun Jat-szen keserüen állapitotta meg: »A franciáknak vas hadihajóik vannak, nekünk esetlen fa dzsunkáink. A mi fegyvereink csak üdvlövésre alkalmasak. Hogyan lehetne Franciaország legyőzéséről álmodni, mikor még azt sem tudjátok, hol van az a Franciaország?« Az 1885-ös tiencsini békeszerződésben Kina elismerte Franciaország protektorátusát Annam felett és megengedte, hogy a francia kereskedők szabadon kereskedhessenek Jünnanban. A franciák viszont kiüritették a Pescador-szigeteket és Tajvan szigetének megszállt részeit. A tiencsini békeszerződéssel kezdetét veszi a francia érdekszféra kialakulása Jünnanban és a szomszédos délkinai tartományokban, éppúgy mint a csifui egyezménnyel az angol érdekszféra a Jangce-völgyében.

A cári Oroszország ezekben az évtizedekben még nem jelentett különösebb veszélyt Kinára. A 19. század első felében agresszivitását erősen fékezte iparának, külkereskedelmének, flottájának elmaradottsága, az óriási távolság és a szibériai szárazföldi közlekedés nehézségei. Évszázadokon keresztül viszonylag egyenjogúnak mondható szárazföldi kereskedelmet folytatott Kinával, amit megzavart a külföldi hatalmak kereskedelmi behatolása.

Rendszerint megelégedett bizonyos határkligazitásokkal; nagyobb területet 1858-ban kapott, amikor is visszaszerezte a szorult helyzetben lévő Kinától az Amur-vidéket. Ezért és egyéb ellentéteik miatt a század közepétől Anglia ellenlábasaként jelentkezett Kinában. A 70-80-as években Oroszország kapitalista fejlődése érezhetővé válik az orosz-kinai kapcsolatokban is. A középázsiai piacok meghóditásával kapcsolatosan, Anglia ellensúlyozására a cári kormány 1871-ben elfoglalta az északnyugat-kinai Ili-folyó vidékét, a kuldzsai területet. Csapatait innen ugyan 10 év múlva visszavonta, cserébe viszont kereskedelmi kedvezmények jogát kapta Nyugat-Kina és Mongólia több pontján.

Az 1868. évi polgári forradalom után megerősödött Japán hamarosan Kínával szemben is a hóditó külpolitika útjára lépett. Erre késztette szük belső piaca, valamint a japán burzsoáziának a félfeudális földbirtokosokkal és militarista szamurájokkal való szoros kapcsolata. Elsősorban Kina vazallusát, Koreát igyekezett megszerezni. 1876-ban elérte Korea »megnyitását« kereskedelme számára. Az »egyenlőtlen szerződés« értelmében Szöulban missziót tarthatott. Miután Koreában magához ragadta az uralkodó gazdasági pozíciókat, 1885-ben Japán és Kina között Korea kérdésében új, a Li-Ito néven ismert szerződés jött létre. Ebben - kihasználva az éppen akkor folyó francia-kinai háború nehézségeit - korlátozta Kínának Korea feletti főhatalmát. A szerződés szerint közösen ügyelnek a rendre Koreában és csak olyan esetben küldhet egyik vagy másik fél, vagy mindkettőjük csapatokat az országba, ha erre a másik szerződő féllel megegyezett. Az egyezmény fontos mérföldkő volt azon az úton, amelyen Japán meghóditotta Koreát. 1879-ben a számára kedvezőtlen nemzetközi helyzet miatt nem sikerült meghóditania Taivan szigetét. Viszont Kina régi vazallusának, a Riu-kiu szigeteknek elfoglalását 1880-ra befejezte. A kinai kormány nem ismerte el a hóditást, a nyugati hatalmak azonban elismerték. Általában Japán sokszor élvezte az Egyesült Államok és Anglia támogatását Kina felé irányuló hóditó törekvései kapcsán, mert ezek Oroszország távolkeleti ellensúlyát vélték felfedezni Japánban.

A kapitalista fejlődés kezdete Kínában a 19. század utolsó harmadában

A külföldi kapitalizmus behatolásának kettős szerepe volt Kínában. Egyrészt szétbomlasztotta a kinai feudális gazdasági és társadalmi szerkezetet és megteremtette a korai kapitalizmus kialakulásának feltételeit, másrészt Kina félgyarmati sorba süllyesztésével, a feudális maradványok támogatásával legfőbb gátja lett a kinai kapitalizmus további fejlődésének.

Mint Mao Ce-tung irja: »A külföldi kapitalizmus behatolásának óriási szerepe volt a Kinában hosszú időn át uralkodó társadalmi-gazdasági alakulat felbomlásában: egyrészt aláásta a naturális gazdaság alapjait, tönkretette a városi kézmüvesipart és a paraszti

háziipart, másrészt előmozdította az árugazdaság fejlődését városban és faluban egyaránt. Mindez nemcsak a kinai feudális gazdasági rend alapjainak felbomlását eredményezte, hanem a tőkés termelés fejlődésének bizonyos teltételeit és lehetőségeit is létrehozta. A naturális gazdaság felbomlása megteremtette a kapitalizmus számára az árupiacot, a parasztok és kézművesek óriási tömegeinek tönkrejutása pedig megteremtette számára a munkaerőpiacot.«

»Az imperialisták kinai inváziójukat semmiesetre sem azért hajtották végre, hogy Kinát kapitalista országgá változtassák. Ellenkezőleg az imperialista hatalmaknak az a céljuk, hogy Kinát félgyarmatukká és gyarmatukká süllyesszék.«

A feudális viszonyoknak a 40-es években megkezdődött bomlása nagy erővel továbbfolytatódott a 70-es évektől. Egyre több áru özönlött be párhuzamosan a tőkés országok egyre intenzivebb benyomulásával. Ezt mutatják a külföldi kereskedelem rendkívüli növekedését szemléltető adatok. 1871-től 1890-ig az európai kereskedelem volumene 137 millió taelről 214 millió taelra emelkedett, de amig 1871-ben a behozatal és a kivitel kb. egyforma volt, addig 1890-ben a behozatal 40 millió taellel felülmúlta a kivitelt. Megváltozott a kivitel és behozatal összetétele is. A behozatalban az első helyet a szövetek kezdték elfoglalni, ami rombolólag hatott a kinai fonó-szövő háziiparra. A gépek kezdődő behozatala is hozzájárult a kézműipar hanyatlásához. Érdekes összehasonlitani a mezőgazdasági termékek ki- és bevitelét. Mig nagy mennyiségben hoztak be olcsó lisztet és rizst (a rizs hazájába!), addig fokozódott a selyem, gyapot és hüvelyesek kivitele. Ennélfogva csökkent a mezőgazdaságban a szemestermékek vetésterülete, a kivitelre szánt ipari növények vetésterülete viszont növekedett. Mindez a kereskedelmi célú földmüvelés, az árugazdaság fellendülésére mutat. A kinai mezőgazdaság egyre inkább alkalmazkodik a világpiac szükségleteihez. A kinai tea és selyem árának csökkenése is ezzel magyarázható, mivel az előbbi az indiai, az utóbbi a japán vetélytársba ütközött. Ez az alkalmazkodás a világpiachoz, az adott körülmények között azt jelentette, hogy Kina a kapitalista világ agrár-nyersanyag függelékévé kezdett válni.

A külkereskedelem és a külföldi gazdasági behatolás növekedése eredményeként kialakult a közvetitő kereskedőknek széles rétege, a komprádor burzsoázia. Ez egyrészt érdekelt volt a külföldi

tőke kiszolgálásában, másrészt számos kötelék (származás stb.) fűzte a reakciós földesuri és feudális bürokrata réteghez, ezért visszahúzó erőként szerepelt Kína politikai fejlődésében.

Az áruviszonyok fejlődése azonban nem vezetett a falun kapitalista termelési viszonyok létrehozásához. A feudális csökevények uralma következett, ami azt jelentette, hogy a naturális gazdaság helyébe az árugazdaság lépett és a parasztnak a földbirtokostól való függése egybehangolódott a személytelen piactól és annak törvényeitől való függésével. A földurak egyre több árutermeket követeltek a parasztoktól, egyre rablóbb feltételek mellett adták haszonbérbe földjeiket. Tőkéiket nem gazdaságuk modernizálásába, gépesitésére fordították, hanem uzsorásügyletekbe, vagy hivatalt vásároltak, hogy a feudális adóapparátus segitségével foszthassák ki a lakosságot. A falu felé áramlott a városban el nem helyezhető kinai tőke. A kereskedő-uzsorás elemek felvásárolták a parasztok parcelláit, földbirtokossá lettek. A parasztság kizsákmányolására ők is feudális módszereket alkalmaztak, ugyanakkor pedig a külföldi kapitalista piac szükségleteinek megfelelően alakitották át a termelést.

A külföldi tőke a nagybankoktól a közvetitők egész során át egyenesen rátapadt a parasztgazdaságra. A földesúr és az uzsorások hálójában vergődő paraszt olcsó áron adta el exporttermékeit. Ilyen körülmények között a külföldi tőkések érdekében állott a feudális csökevények fenntartása.

A kinai faluban tovább burjánzó feudális csökevények uralma a kereskedelmi és uzsoratőke hatalmával párosulva meggyorsitotta a parasztság kisajátitásának, földtől való megfosztásának folyamatát. Ezzel létrejött a munkaerőpiac, a kapitalista ipar fontos feltétele. Az elmaradt Kinában azonban széles tömegeknek a termelőeszközöktől való elválasztása előbb ment végbe Kinában, mint az ipar születése és fejlődése. Hatalmas nincstelen tömegek képződtek, akik sem ipari munkásokká nem lehettek, sem mezőgazdasági kapitalizmus hiányában mezőgazdasági cselédekké. Többségükben kénytelenek voltak a legsúlyosabb feltételek mellett koldushaszonbérlőkké válni a faluban. Az ilyen méretü feudális kizsákmányolás mellett Kinában az ország nagyobb részének a parasztsága évenként szenvedett az éhinségtől.

Kinában a belső ipari és kereskedelmi fejlődésnek sok akadállyal kellett megküzdenie. Meg kellett küzdenie a jelentéktelen

vámokkal megterhelt külföldi árucikkek versenyével, a vámügyi függetlenség elvesztése lehetetlenné tette védővámok alkalmazását. A mandzsu uralkodók önkénye és zsarolása elvette a kereskedők kedvét, hogy tőkéjüket gyári vállalkozásokba fektessék. Minden kapitalista befektetést bizonytalanná tett az önkényes adók és belső vámok rendszere, a hivatalnokok korrupciója. Mégis a 70-es évektől kezdve a nemzeti iparnak valamelyes kifejlődése következik be.

Az első szénbányák a hetvenes években nyíltak meg. 1886-ban nyílt meg Csefuban az első selyemgyár. 1890-ben alapították meg a sanghaji textilgyárat. A hires hanjepingi kombinát (vas és fémművek) is ugyanebben az évben kezdte meg működését Vucsangban. Megkezdődött a 80-as évek végén a gőzhajózás is.

Fokozatosan kialakultak az új társadalmi osztályok, a nemzeti burzsoázia és a proletariátus. Az ipari üzemek létrehozásának rengeteg akadályát főleg azok tudták leküzdeni, akik maguk is az államhatalom képviselői voltak és jelentős vagyonnal is rendelkeztek. Például Li Hung-csang vagyonának egy részét, főként azonban az állam pénzét ipari forgalomba bocsátotta, textil- és papirgyárakat, hajógyárakat, fegyvergyárakat épitett. Az első tőkések közt volt Csang Cse-tung, a központi kormányok helytartója, aki számos fonó és szövő vállalatot létesitett. A nemzeti burzsoázia tehát elsősorban az uralkodóosztály egy részének átalakulásából származott. Ennéfogva kapcsolatban állott a félfeudális földbirtokkal, a parasztság kereskedő-uzsorás jellegü kizsákmányolásával és sok szál füzte a külföldi tőkéhez; számos kinai vállalkozó a komprádorok közül került ki és sokszor egyidejüleg folytatta a komprádor kereskedelmet, valamint vállalatainál a proletárok kizsákmányolását. A komprádor és a nemzeti burzsoázia azonban a további fejlődés során élesen elválik egymástól. A nemzeti burzsoázia másik része a városi kispolgárságból, kézmüvesekből származik. A kapitalista vállalkozás útján azonban a kispolgárság jó része tönkremegy. A Kínával szomszédos területeken is kialakul egy viszonylag jó módú már polgári réteg azokból az emigránsokból, akik a polgári érvényesülést hazájukban nem tudták megtalálni. A kinai nemzeti burzsoázia főleg a könnyüiparban tudott megtelepedni. Elsősorban a szövő-, fonó-, malom- és selyemipar fejlődött nemzeti iparként. A vasiparhoz, vasuthoz és szénbányákhoz olyan hatalmas tőkék kellettek, hogy itt inkább a külföldi tőke és a komprádor burzsoázia szerzett

érdekeltséget. A kínai proletariátus kezdetben külföldi vállalatoknál alakult ki (sanghaji tengerészek, textilmunkások), különösen gyorsan növekedett a hongkongi angol gyárakban és dokkokban. Életkörülményei igen súlyosak voltak, munkáját semmiféle törvény sem szabályozta. Még nem alakult önálló osztállyá, nem lépett fel öntudatos erőként.

A gyáripar fellendülésével fokozatosan megváltozott Kína gazdaságföldrajzi képe. Az ősi kézművesipar központok sorvadtak, viszont új ipari városok jöttek létre, mint Sanghaj, Hongkong, Tiencsin. Kína kapitalista fejlődése torz, egyoldalú alakot öltött. Egyelőre még csak a tengerparton és az ország fő vízi útjai mentén bontakozott ki. Összkínai piac még nem volt, az ország megőrizte feudális széttagoltságát.

Kína belpolitikai helyzete. A burzsoá nacionalizmus kialakulása

Kína belpolitikai életét a reakció erősödése jellemezte a tajping felkelés után. A 17. század közepe óta a mandzsu Csing dinasztia ült a trónon és a mandzsu arisztokrácia rendkívül kiváltságos helyzetet élvezett, háttérbe szorítva bizonyos fokig a kínai vezető rétegeket. A tajping forradalom, amely mind a mandzsu, mind a kínai feudálisokat egyformán fenyegeti, egységbe kovácsolja a két, civakodó vezető réteget és ettől fogva a mandzsuk kénytelenek bevonni az ország kormányzásába a kínai földesurak és komprádor kereskedők képviselőit, persze a mandzsu-klikk vezető szerepének megtartásával. A mandzsu és kínai feudális erőket képviselő kormányzat kegyetlenül leszámol a tajping-forradalom utórezgéseivel. A 70-es években pedig vérbe fojtott minden mandzsu ellenes nemzetiségi mozgalmat, vagy külföld-ellenes akciót. (A jünnani felkelés, a muzulmán-mozgalom leverése Nyugat-Kínában a 70-es években.)

Kína ebben a korban még feudális abszolutista monarchia. Élén a mindenható császár, a bogdihán (»menny fia«) áll, akinek a funkcióját ténylegesen - rövid megszakításokkal - Ce-hszi, az özvegy anyacsászárné gyakorolta mintegy félévszázadon keresztül 1861-1908 között. A pompakedvelő Ce-hszi keveset foglalkozott az állam ügyeivel, annál többet az udvari cselszövésekkel. Ennek azonban mestere volt s »a mandzsu sárkány utolsó éles arany-

foga « - mint nevezték - mindig a hatalom élén tudott maradni. Igy az 1873-ban nagykoruságát elért ifju bogdihán nem kapott semmiféle hatalmat. 1875-ben bekövetkezett halála után áldott állapotban lévő felesége is rejtélyes körülmények között elhúnyt. Ekkor saját kiskoru unokaöccsét, Kuang-hszüt ültette a trónra, ő maga pedig hosszú időre régensnő lett. Az új bogdihán csak 1889-ben vette kezébe a kormányzás gyeplőjét. Mig Ce-hszi minden ujitástól irtózott, Kuang-hszü más egyéniség volt. Viszonylag haladóbb emberekkel vette magát körül, akik kisebb reformok bevezetését Kinában szükségesnek tartották. Az udvar két táborra szakadt, az egyik az ifjú császárhoz csatlakozott, a másikat Ce-hszi vezette.

A mandzsu Kung herceg is jelentős szerepet játszott az udvarban, de a legnagyobb befolyásra az állam ügyeinek intézésében Li Hung-csang jutott mintegy 3 évtizedig. Li Hung csang a kinai földesurak és kompradorok képviselője volt, aki éppen a földbirtokos érdekek védelmében akarta biztositani mindenáron a mandzsu-dinasztia fenntartását. Engedékeny külpolitikája a nagyhatalmakkal szemben is ezt a célt szolgálta. Ugyanakkor szerette volna elsajátitatni a nyugati civilizációból mindazt, amit az uralkodóosztály szempontjából hasznosnak itélt. Igy ez a reakciós államférfi több kisebb reformot hozott létre, amelyek Kinát bizonyos fokig előbbresegitették a kapitalista fejlődés útján. A régi kinai uralkodóosztály egy része étvágyat kapott a kapitalista módszerü vagyonszerzésre is, ehhez a nyugati civilizáció eszközei is kellettek. Ekkor kezdték külföldi egyetemekre küldeni a kinai földbirtokos ifjúságot. Tiencsinben politikai főiskolát állitottak fel. Li Hung-csang ösztönzésére megkisérelték az ország véderejének korszerübb kiépitését. Minthogy azonban saját iparuk nem volt, ennek létrehozásával is megpróbálkoztak. Li Hung-csang - mint láttuk - maga is kapitalista vállalkozóvá vedlett. Egyelőre külföldön vásároltak hadihajókat, fegyvereket, külföldről hoztak kiképző tiszteket. Ez méginkább növelte Kina függőségét.

A kapitalista viszonyok fejlődésével, az új társadalmi osztályok megjelenésével megkezdődött a kinai nép nemzetté alakulása. Megszületett a burzsoa nacionalizmus, kifejlődött a nemzeti öntudat. Ennek hordozójává a nemzeti burzsoázia vált. A nemzeti burzsoázia érdekei mindinkább szembeállitják erős, fejlődését akadályozó versenytársaival, a nagyhatalmak tőkés csoportjával.

Fellép az ipar és kereskedelem fejlődését bénító feudális viszonyokkal szemben is. Sajátos helyzete a liberális árutermelő földbirtokosokhoz és komprádorokhoz fűződő kapcsolatai miatt ez a fellépés nem következetes és szembeszáll általában a széles néptömegek forradalmi mozgalmaival is. A nemzeti burzsoázia mozgalmának a század utolsó harmadában két szárnya alakul ki. A reformista és a forradalmi mozgalom. A 80-as években a nemzeti burzsoázia még igen fejletlen, bizonyos illuziókat táplál az uralkodó rend, a mandzsu-uralom befolyásolhatósága tekintetében, ezért a reformista szárny alakul ki előbb és tölt be domináns szerepet. Mérsékelt polgári reformokkal akarják megújítani, megerősíteni Kínát, hogy kiküszöbölhessék a nagyhatalmak befolyását, leigázását. E reformok nem érintették a feudális viszonyok alapjait és annak politikai támaszát, a mandzsu monarchiát. A reformpártiak túlnyomó többsége a monarchia híve maradt és ellenezte a köztársasági kormányformát. A reformok híveinek is két fő csoportja jelentkezett. Ezek együttesen léptek fel a 98-as reformidőszakig. Mindkét szárny főleg a délkínai nagyburzsoázia és földbirtokosok liberális elemeivel volt kapcsolatban. Az egyik, a Kang Ju-vej vezette csoport emellett különösen a fiatal burzsoá-földesúri csoport körében tett szert nagy befolyásra. Kung Ju-vej 1856-ban, Kantonban született, elsőfoku klasszikus oktatásban részesült, széles világtörténeti műveltséget szerzett. 1885-ben Kang Ju-vej kiadta »Gondolatok a japán hazafiságról« cimü könyvét. Ebben a könyvében felhivta a kinaiakat, hogy kövessék a japán hazafias egység és a megreformált birodalom példáját. Más müveiben Nagy Péter példájára hivatkozott annak bizonyitására, hogy a feudális Kínában csakis a reformok hozhatnak megujhodást. 1891-ben megirta »Uj magyarázatok a klasszikus könyvekhez« cimü könyvét. Ebben a reform eszméit Konfucius tanitásával úgy olvasztotta össze, hogy ezeket a tanokat modernizálta és Konfuciust mint a reformtörekvések filozófusát mutatta be. Kortársai ezért a munkájáért Kang Ju-vejt »a ma Konfuciusának« nevezték el. Monarchista meggyőződése arra vezette, hogy több memorandumot juttasson el a császárhoz, Kuang-hszühez. Az elsőt 1888 decemberében irta meg, amelyben ismertette a Kínát fenyegető külső veszélyt és hogy ezt kiküszöbölje, felszólította a császárt a szükséges reformok bevezetésére. Jelentése nem jutott el a császárhoz, a reakciós udvari körök annyira lázitónak tartották.

A haladó elemek között azonban ismertté vált és a nacionalisták politikai alapprogramját képezte. Kang Ju-vej befolyása állandóan nőtt főként a külföldön járt értelmiség körében. A nacionalista értelmiségiek megkezdték európai mintájú újságok és folyóiratok kiadását. Kinai nyelvre fordították a legújabb külföldi tudományos és irodalmi műveket. És hogy a régi, merev kinai irodalmi nyelvet alkalmassá tegyék modern fogalmak kifejezésére, megkezdték a harcot az irás reformjáért, könnyebb irodalmi stílus kialakításáért. Az új kulturáért folyó küzdelemben nagy szerepe volt a Kang Ju-vej csoportjához tartozó Liang Csi-csao történésznek és filologusnak.

A másik reformcsoport feje Csang Cse-tung Hunan és Hupej tartományok kormányzója volt. Csang Cse-tung ezeknek a tartományoknak árutermelő földbirtokosaival, ipari kapitalistáival és az ezekkel érdekközösségben lévő liberális hivatalnokokkal fogott össze. Vezetésével megalakult a »Reformokért Folyó Harc Társasága«. Céljuk az ipar és a kereskedelem fejlesztése volt és ezzel kapcsolatban az ország védelmének a megerősítése. Ez utóbbi szempontot szem előtt tartva Csang Cse-tung a bányászatnak, a szén és a vas kitermelésének, vasutak, flotta-építésnek tulajdonította a legnagyobb jelentőséget az ipari fejlődés terén. Ő is memorandumot nyujtott be a változások szükségességéről a császárnak, amelyben mindenekelőtt a hadsereg modern alapokra helyezését követelte. A főcél: fejleszteni az ország termelőerőit, hogy ellenállhasson a hóditó külföldi hatalmaknak. Mint irja: »Ha képesek leszünk úgy megszervezni a dolgot, hogy a termelés a fegyvergyárakban és az üzemekben napról napra tökéletesebbé váljék, hogy minél több lehetséges emberre találjunk, hogy a természeti kincsek feldolgozása egyre nagyobb arányokat öltsön, hogy gépek segitségével magunk tudjunk épiteni páncélos hajókat és vasutakat, akkor végre tudunk hajtani egy óriási tervet: el tudunk szakadni az idegenektől és meg tudjuk állitani támadásukat, s akkor Kina hatalma örök, a Mennyei Birodalom pedig boldog lesz.«

A nacionalisták mozgalma némi hatással volt Kuang-hszüre. A 90-es évek elején elhatározta a hadsereg megreformálását, ennek végrehajtásával Li Hung-csangot bizta meg.

Ezek az intézkedések azonban elkésve történtek, s a változások túl lassúak voltak ahhoz, hogy Kina megerősödve sikerrel védekezhessék a külföldi hóditók, elsősorban az agresszivebbé váló Japán, támadó törekvéseivel szemben.

Az 1894-1895 évi japán-kinai háború

A század utolsó harmadában mindinkább kapitalizálódó Japán lázasan fegyverkezett, hogy termékei számára külső piacokat valamint nyersanyagtermelő területeket, gyarmatokat szerezzen. Elsősorban kinai területekre vetett szemet. Koreát, Tajvant és Dél-Mandzsuriát akarta megkaparintani. Nemcsak a földrajzi közelség, hanem Kina elmaradottsága, katonai gyengesége vezette a japán támadó szándékokat ebbe az irányba. A japánok előtt ismeretes volt a kinai hadseregreform silánysága. A modern hadsereg és flotta előállitására szánt összegek jelentős részét Li Hung-csang és klikkje elsikkasztotta; Ce-hszi pompás nyári palotájának a költségeit is ebből fedezték.

A nyári palota egyik udvarának közepén egy csodálatos, fehérmárványból készitett hajó képezett szökőkutat. Ez volt az egyetlen hajó, amelynek előállitását a császárnő személyesen szorgalmazta. Miközben a fiatal bogdihán a seregszemléken és katonai parádékon a vadonatúj, Európában vásárolt hadihajókat, a külföldi tanácsadók segitségével kiképzett új csapatokat látta, nem tudta, hogy az ágyunaszádokon csak egy-két lövedéket tartanak, sok esetben az ágyukról még a célzókészüléket is ellopták, modern fegyverek szállitásának cimén az európaiak gyakran kiselejtezett ócskavasat adtak át Kinának, a legtöbb lövedéket, aknát homokkal vagy borsóval töltötték meg, a töltények nem voltak azonos kaliberüek a puskákkal stb. Mindezek a jelenségek mutatják, hogy ilyen velejéig rothadt, korrupt politikai rendszert, mint amilyen a feudális mandzsu uralom volt Kinában, felületi és magukban álló reformocskák nem tesznek ellenállóbbá.

1793-ban népi felkelés tört ki Koreában. A felkelők nemcsak a koreai feudális elemeket, hanem az ország déli részében élénk kereskedelmet folytató, japán spekuláns kereskedőket is fenyegették. Ez a felkelés szolgált ürügyként a japánoknak a Kina elleni háború kirobbantására. A Li-Ito szerződés értelmében ugyanis mind Kina, mind Japán csapatokat küldött a reakciós koreai kormányzat segitségére. Közben a koreai kormányzat a népi felkelést leverte. Erre Kina visszavonta csapatait és követelte, hogy Japán is ugyanazt tegye. Japán erre nem volt hajlandó s a helyzet a végsőkig kiéleződött.

Japánnak kedvezőt volt a nemzetközi helyzete is a háború kirobbantásához. Az Egyesült Államok visszautasitották Kina kérését, hogy közvetitőként lépjen fel az érlelődő japán-kinai konfliktusban. Anglia Oroszország ellen akarta kijátszani Japánt és ezért támogatta Korea megszerzésében. A támogatásnak kézzelfogható bizonyitéka volt, hogy a koreai kérdés kiéleződése idején Anglia egyenlő jogokon alapuló kereskedelmi szerződést irt alá Japánnal. Oroszország, távolkeleti pozicióit féltve, megpróbálta ugyan a háború megakadályozását, azonban gyenge távolkeleti haderői birtokában az orosz diplomácia erőfeszitései nem sikerülhettek.

Japán a háborút hadüzenet nélkül kezdte meg 1894 juliusában. Ez volt az imperializmus korában oly sokszor lábra kapott hadüzenet nélküli háboruk első precedense. A háború kimenetelét már eleve eldöntötte a két fél katonai felkészültsége. Szeptember 16-án Phenjan városánál szétverték a japánok a Koreában lévő kinai szárazföldi haderőt. Szeptember 17-én pedig a kinai flotta szenvedett vereséget a Jalú folyó torkolatánál lezajlott tengeri ütközetben. E két jelentős győzelem után a japánok benyomultak Délmandzsuriába és számos pontját elfoglalták. Novemberben japán kézre került a nemrégiben külföldi kölcsönökkel épitett erőd, Port Arthur is. 1895 elején a japánok újabb csatateret nyitottak a Santungi félszigeten és ez év februárjában Vejhajvej fontos tengeri erődjét foglalták el. Már a pekingi udvar is menekülni készült Kina belső területeire.

Ilyen körülmények között Kina kénytelen volt béketárgyalásokat kezdeményezni. A kinai delegációt az a Li Hung-csang vezette, akinek defetista, kapituláns politikai vonalvezetése a háború folyamán az egész kinai nacionalista közvélemény felháborodását idézte elő. Az 1895 márciusában elkezdődött béketárgyalások a simonoszeki békeszerződés megkötésével zárultak 1895 áprilisában. A szerződés első pontja szerint Kina elismerte Korea »függetlenségét«, vazallusi viszonyának felbontását, amivel Japán szabadkezet kapott Korea megkaparintásához. A 2. pontban Kina átadta Japánnak a Liaotung félszigetet, Tajvant a hozzátartozó kisebb szigetekkel együtt, valamint a Pescador szigeteket. Kina hatalmas hadisarc - 200 millió tael - fizetésére kötelezte magát. Több új kikötő nyilt meg a japán külkereskedelemnek és a japán hajók hajózási jogot kaptak Kina belvizein. Kötelezte Kinát a győztes arra is, hogy ugyanolyan - tehát

EÖTVÖS EGYETEM
5050

más szóval: egyenlőtlen jogú - kereskedelmi szerződést kössön Kínával, mint a többi kapitalista állam. Végül a japánok elismertették azt a jogukat, hogy Kínában gyárakat építhessenek és gépeket szállítsanak. A tőkekivitel, a tőkebefektetés jogának elismertetése már az imperializmus korát jelzi. A legnagyobb kedvezmény elve alapján ez a most kicsikart jog Angliát is megillette. Japán így hálálta meg diplomáciai támogatását a tőkekivitelben inkább érdekelt, fejlettebb kapitalista országnak, Angliának.

Az európai hatalmak nagy része azonban nem jó szemmel nézte Japánnak ezt az előretörését. A Nagy Szibériai Vasút építésével (1891-től) Oroszország egyre nagyobb gondot fordított távolkeleti érdekeire és féltette ezeket Japántól. Új szövetségese, Franciaország támogatta a cári kormány tiltakozó fellépését. Németország most kivételesen együtt lépett fel a két előbbi hatalommal. Arra számított, hogy Oroszország és Japán ezzel kapcsolatosan élesen szembekerülnek egymással és ez elvonja Oroszországot az európai ügyektől, ahol viszont Németországgal akkor már feszült viszonyba került. Arra számított továbbá Németország, hogy Oroszországot a kínai ügyekbe való belemerülése az ott erősen érdekelt Angliával állítja szembe. Így azután Oroszország, Franciaország, Németország nyomására Simonoszekiben még ugyancsak 1895 áprilisában új szerződést hoztak létre. Ennek értelmében Liaotung félszigetének bekebelezéséről Japán 30 millió tael kárpótlás fejében lemondott, az előbbi szerződés többi pontjait viszont megerősítették.

Mik voltak Kína vereségének okai? A háborúban a fejlettebb társadalmi-gazdasági fokon álló, korszerű hadsereggel rendelkező Japán aratott átütő győzelmet az elmaradott, félfeudális Kína felett. A rosszul ellátott kínai csapatokat korrupt tábornokok vezették. Az új haditechnikát még nem volt idejük elsajátítani a kínai katonáknak; gyakran eldobták modern fegyvereiket és inkább harcoltak kardokkal és íjakkal. A kínai nép passzívan viselkedett, nem támogatta számottevő mértékben a hadsereget. A nemzeti öntudat alacsony fokon állt, ez nem kis szerepet játszott a vereségben. A háború főleg az északi tartományokra korlátozódott, a déli és a központi tartományok kormányzói - Kína feudális széttagoltságának körülményei között - a háborút nem tekintették saját ügyüknek. Az erélyes ellenállás álláspontját csak Kuang-hszü és udvari csoportja, főképp pedig az akkor még csekélyszámú kínai nacionalista képviselte Ce-hszi és Li Hung-csang klikkjének minden áron való békülékenységével szemben.

A kínai kormány a háború után ismét igyekszik intézkedéseket foganatosítani az ország védelmének erősítésére. (A hadügyi vezetés centralizálása, külföldi tisztek fogadása, modern fegyveresk vásárlása). A tartományi hatóságok feladatává lett a gyárak és vasutak fejlesztésének támogatása. Mindezek a kapkodó intézkedések - azonban alapvető társadalmi, gazdasági változások hiányában, nem vetettek véget Kina kiszolgáltatottságának.

Az imperialista hatalmak harca Kina felosztásáért

A japán-kínai háború olyan időszakban zajlott le, amikor az imperializmus kialakulása és ezzel együtt a vezető kapitalista államoknak a világ felosztásáért vívott harca a befejezéséhez közeledett. A legyengült és hatalmas területü Kina még számos el nem foglalt pozició lehetőségét csillantotta fel a nagyhatalmak előtt. A háborút követő években Kinát befolyási szférákra osztják fel és fontos területeket szakitanak le testéből.

Az ország befolyási szférákra való felosztását a pénzügyi lejgázás előzte meg. A hatalmas jóvátétel, amelyet Kinának fizetnie kellett, amúgyis zilált pénzügyi viszonyai között odavezetett, hogy kénytelen volt idegen bankárcsoportoknál pénzügyi támogatást keresni. Nyugat-Európa tőkései csak azzal a feltétellel szándékoztak kölcsönt nyujtani Kinának, ha a kinai pénzügyeket nemzetközi ellenőrzés alá helyezik. Vitte orosz pénzügyminiszter ezt meghiúsitani igyekezett, mivel a nemzetközi ellenőrzésből a nyugati tőkés csoportok Oroszországot kihagyták volna. Sikerült elérnie, hogy 1895 juliusában orosz és francia bankárokból álló csoport a cári kormány garanciája mellett 400 millió frank kölcsönt adott Kinának. 1895 végén megalakitották az orosz-kinai bankot francia tőkések részvételével. Mint idáig különösen az angoloknak, az orosz és francia pénzügyi érdekeltségeknek is tág kapu nyilott Kina gazdasági ügyeiben való részvételre. A bank alapszabályai ki is mondották, hogy feladatai közé tartozik koncessziókat szerezni vasut és telefonvonalak épitésére, kereskedelmi ügyletek lebonyolitására. Kina nem tudott ezután kikerülni az államadósságok hinárjából. Az állam bevételét korlátozta az a tény, hogy Kina gazdasági életében a legnagyobb profitot, hasznot a külföldi tőkések és nem a nemzeti burzsoázia vagy a

földbirtokosok vágták zsebre. A hatalmas kamatok törlesztése is újabb és újabb kölcsönök felvételére kényszeritette. 1896 márciusában 16 millió fontsterlinget kapott kölcsönként a kinai kormány egy angol-német bankárcsoporttól. A harmadik nagy kölcsönt 1898 márciusában az angol Honkong-Sanghaj Bank és a Német Ázsiai Bank folyósitotta szintén 16 millió fontsterling összegben. A kölcsönök következtében Kina államadósságának összege kb. négyszerese volt az állam évi bevételének. A kölcsönök biztositékául Kina kénytelen volt fedezésükre lekötni egész tengeri vámjövedelmét. A kölcsönök nemcsak gazdasági, hanem politikai téren is megerősitették a külföldi hatalmak uralmát Kinában. Igy Franciaország a kölcsönökért kikötötte magának a kinai postai szervek ellenőrzésének jogát stb. A kölcsönök következményeiről Csen Kung-lu kinai történész igy ir: »E három kölcsön következtében az ország olyan nehézségeket élt át, olyan hálóba keveredett, és olyan mély válságba jutott, hogy mindazt lehetetlen leirni. A hatalmak Kinát egy konyhaasztalon fekvő, feldarabolásra váró hússzeletnek tekintették.«

Kina most már nemcsak áruelhelyezési, hanem az imperializmus jellegzetességének megfelelően tőkebefektetési terület. Megindul a küzdelem a legkülönbözőbb koncessziókért, elsősorban a vasutépitési koncessziókért. 1895-99 között kapott vasuti koncessziók összesen 10400 km. hosszúságú vonalra vonatkoztak. A vasutépités ugyanis, amely ezer szállal kapcsolódott a gazdasági élet megannyi területéhez, a félgyarmati függésben tartás jelentős eszköze. A Kináért folyó küzdelem nemcsak ilyen módon folyt, hanem egyes területek elszakitásával is. A területrablásokat a terület »bérbevevésének« formájába öltöztették.

Oroszország a nyujtott kölcsön következtében előnyös helyzetét arra kivánta felhasználni, hogy vasutvonal épitésére koncessziót kapjon Mandzsurián keresztül. Oroszország ugyanis távolkeleti birtokainak kihasználása végett el kezdte épiteni 1891-ben a stratégiai gontosságú keletszibériai vasutat. Megfelelő összeköttetés a távolkeleti kikötővel Vladivosztokkal csak úgy volt lehetséges, ha a keletszibériai vasut kinai területen, Mandzsurián keresztül halad - Csitától Vladivosztokig. Célját úgy érte el, hogy titkos katonai szerződést kötött Kinával 1896 juniusában. Ennek értelmében, ha Japán bármelyikűket megtámadná, a másik szerződő fél katonai segitséget nyujt a megtámadottnak. Kina viszont beleegyezett a kért vasut-

építési koncesszióba. Így jött létre az ún. keletkinai vasutvonal. Ezt a szerződést is Li Hung-csang közvetítette, »Kina elárusítója«, aki a legszégyenletesebb paktumok aláírójaként vonta mindig magára a nemzeti érzésű kínaiak felháborodását. Személyét sokszor csak a nagyhatalmak közvetlen támogatása mentette meg a bukástól. Li Hung-csang a cári kormánytól a szerződés megkötése körüli »buzgalmáért« egymillió rubelt kapott.

Az orosz cárizmus agresszivitása nőttön-nőtt. Felhasználva a vasutépítéssel nyert mandzsuriai pozícióit 1898 márciusában még szégyenletesebb szerződésre kényszeritette Kinát. 25 évre »árendába vette« a Liaotung-félsziget déli részét Port Arthur erőddel és hadikikötővel. Majd a Délmandzsuriai Vasut építésére szerzett koncessziót. Ez a vasutvonal a keletkinai Vasuttal kötötte össze Port Arthurt. A németek támogatták a cári kormánynak ezt a lépését, hogy ennek fejében Oroszország ne akadályozza Csiaocsou kézbevételét. Közönséges csereüzlet volt ez a kínaiak rovására.

A területrablókat, a kínai szuverenitás ilyen durva megsértését különben az imperialista Németország kezdte meg. A fellendülő kapitalista Németország már a 80-as években jókora szigetbirtokot szerzett a Csendes-Óceán déli részén (Uj Guinea) és a 90-es évek első felében mindinkább szemet vetett egyes kínai szigetekre és kikötőkre. A német diplomáciának különösen élénk tevékenysége a simonoszeki béke módosítása ügyében azt is célozta, hogy a japán követelések elleni nyilt fellépéssel majd Kinától kényelmes módon ellenszolgáltatásokat kapjon. Ez azonban késett, de a német diplomáciának kapóra jött, hogy 1897-ben két német hittérítőt megöltek Kínában. Ezt háborús ürügyként használták fel és Vilmos császár parancsot adott a flotta-támadásra. A parancsot kommentálva ezt irta: »A kínaiak százezrei megremegnek, ha majd tarkójukon érzik Németország páncélos öklének súlyát«. 1898 novemberében először flottademonstrációt rendezve a Santung-félszigetnél megszállják Csiaocsout. 1898 márciusában pedig szerződést kötött a háborut mindenképp kikerülni akaró Kínával, amelynek értelmében a Csiaocsou-öböl partjait és Csing-tao hadikikötőt »bérbe vette« Németország 99 évre. A »bérbe vett« terület elsősorban katonai támaszpontként, másodsorban pedig kereskedelmi behatolási területként jött tekintetbe. Németország továbbá Santung-tartományban vasutépítési, ipari és kereskedelmi koncessziókat szerzett.

Anglia a harmadik nagy kölcsönért cserébe további engedményeket kapott a Jangce vidékén. 1898 februárjában jegyzékváltás történt Anglia és Kina között. A kinai kormány ez alkalommal biztosította az angolt, hogy »a Jangce körzet semmilyen részét sem fogják elzálogosítani, bérbeadni, vagy valamilyen más hatalomnak átengedni.«

Az angolok, amikor a németek és az oroszok tengeri kikötőket vettek »árendába«, szintén nem akartak lemaradni. 1898 májusában megszállták a Santung félszigeten lévő Vejhajvej kikötőjét, amely a kinai fővároshoz vezető utak mentén fekszik. Az angol-kinai szerződés szerint Vejhajvej addig marad angol kézen, ameddig Port Arthur orosz kézen van. A németek támogatták Angliát ebben az akciójában, mert Vejhajvejt ellensúlyul szánták az orosz terjeszkedéssel szemben. Anglia 1898 juniusában Koulung félszigetet is 99 évre bérbevette.

Franciaország 1898 áprilisában 99 évre bérbekapta az Indokina közelében lévő dél-kinai Kuangcsouvan-öblöt. Továbbá vasutépítési koncessziót kapott a Jünanból Tonkinhoz vezető vasutvonal épitésére.

Az érdekszférák tehát, amelyeket kölcsönös egyezmények és Kinára kényszeritett szerződések szabályoztak, a következőképpen alakultak:

A cári Oroszország szférájának az egész Oroszországgal határos terület számitott, vagyis Mandzsuria, Mongólia és Hszincsiang.

Németország a Santung félszigeten valamint a Hoangho folyó völgyében élvezett befolyást.

Anglia szférájába került a Jangcének és mellékfolyóinak völgye, azaz egész Közép-Kina.

Franciaország befolyási szférájába tartozott Hajnan sziget az Indokinával határos délnyugati tartományokkal együtt.

Japán az általa elfoglalt Tajvan szigetével szemközti Fucsien tartományt kapta befolyási területként.

Mint látjuk, Anglia vezetőszerepe Kinában most már a végéhez közeledett, hiszen a Kináért folyó küzdelemben valamennyi imperialista hatalom eredményesen vett részt. Angliának, hogy újabb előnyökhöz jusson, hol Németországgal, hol az Egyesült Államokkal kellett kapcsolatba lépnie, hogy szembeállhasson fő vetélytársaival, Oroszországgal és Franciaországgal. A santungi kérdésben ugyan-

akkor meg volt az angol-német ellentét is. Kina felosztása az imperialista államok közötti ellentéteket bonyolitotta és kiélezte. Jól mutatja ezt Mandzsuria kérdése. Mandzsuriában mindinkább az orosz befolyás növekedett. Ugyanazt a területet (Liaotung félsziget) rabolta el, amitől Japánnak 1895-ben le kellett mondania. A mandzsuriai vasutvonal épitése iránt az angol tőke komoly érdeklődést tanusitott. Amerikai árucikkek Mandzsuriában széles piacra találtak. Mandzsuria tehát egyszerre volt japán-orosz, amerikai-orosz és angol-orosz ellentétek szinhelye. Kina felosztása tehát az imperialista ellentétek további élesedését vonta maga után.

Az Egyesült Államok távolkeleti politikája másmódon alakult, mint a többi nagyhatalomé. Az USA már régóta komoly érdeklődést tanusitott a Kinába való behatolás iránt. A kinai-amerikai szerződések 1844-1858-ig az Egyesült Államoknak ugyanazokat az előjogokat biztositották, amelyeket Anglia és a többi kapitalista hatalom megszerzett. A 90-es években a Kináért folyó harcban azonban lemaradt. A Kina számára válságos években - 1895-1898 - müködése főképpen élénk gazdasági tevékenységre korlátozódott és a többi hatalommal ellentétben semmilyen befolyási területet vagy kikötőt nem szerzett. Az Egyesült Államoknak ugyanis ezekben az időkben nem voltak a támadás megszervezéséhez szükséges haditengerészeti támaszpontjai a Távol-Keleten és katonai szempontból gyengébb volt a felosztás többi részvevőjénél. Mindez kiáltó ellentétben állt azzal, hogy az Egyesült Államok a 90-es években az európai hatalmakat utolérő sőt túlszárnyaló gazdasági hatalommá vált, amelynek nem lehetett közömbös a 400 milliós Kina óriási értékesitési piaca és tőkeelhelyezési területe. Éppen ezért mindenekelőtt Kináig nyúló támaszpontrendszer megalakitására törekedett. 1893-ban elfoglalta a Hawai-szigeteket, majd 1897-ben hivatalosan annektálta. A spanyol-amerikai háború eredményeként 1898-ban az amerikaiak rátették kezüket Guamra és a Fülöp szigetekre. A meghóditott birtokok »kapuit« az amerikaiak mereven elzárták a külföldi árucikkek és tőkék elől. Kinában azonban, ahol gazdasági és politikai befolyása jelentős mértékben gyengébb volt, mint a többi vezető hatalomé, az amerikai diplomácia az ún. »nyitott kapuk« és »egyenlő lehetőségek« elméletével lépett fel.

1899 szeptemberében Hay amerikai külügyminiszter jegyzéket intézett Angliához, Németországhoz, Franciaországhoz, Japánhoz és

Oroszországhoz. A jegyzékben az amerikai kormány javasolta a többieknek a következő kötelezettségeket:

» 1. Hogy nem fogja megsérteni a szerződéses kikötőket, vagy az » érdekszférájában « vagy a bérelt területén Kínában már fennálló más érdekeket.

2. Hogy a fennálló kinai szerződés szerinti tarifát az érdekszférában lévő kikötőben egyformán alkalmazzák nemzeti hovátartozóságuktól függetlenül minden árura és hogy ezekért az árukért járó vámot a kinai kormány fogja szedni.

3. Hogy » az érdekszférában « lévő kikötőkben nem fog magasabb kikötői illetéket szedni a más nemzetiségü hajóktól mint saját hajóitól, hogy az » érdekszférájában « épitett ellenőrzött és használt vasutvonalakon nem fog magasabb szállitási dijat megállapitani más nemzetiségü alattvalók, vagy állampolgárok áruira, mint amilyeneket a szóbanforgó nagyhatalom saját polgárai tulajdonában lévő azonos árukra, azonos távolságra kiszab. «

Mint látható, az amerikai javaslat célja, hogy » szabad mozgást « biztositson az amerikai tőkének a Kina területén lévő befolyási övezetekben. S mivel az Egyesült Államok lassanként a legfejlettebb kapitalista országgá vált, a javaslat végső tendenciája a kinai piacnak, tőkebefektetési területnek teljes meghóditása. Az Egyesült Államok egész Kinára számitottak mint piacra, ezért igyekeztek meggátolni Kina darabokra szakitását.

Az európai hatalmak és Japán - komoly fenntartásokkal - elfogadták az » egyenlő lehetőségek « amerikai elvét. Visszautasitása ugyanis az illető ország diplomáciai elszigetelődését vonta volna magával, A javaslat több hatalom számára azért volt vonzó, mivel lehetőséget nyujtott arra, hogy belenyuljon más államok érdekszféráiba. A nagyhatalmak a gyakorlatban helyeselték a » nyitott kapuk « elvének fenntartását a szomszédban, de ellenezték saját befolyási szféráikban.

A » nyitott kapuk « elméletét az USA 1900-ban kiegészitette Kina » területi sérthetetlenségének « elvével. Az Egyesült Államok ezzel Kina népének rokonszenvét akarta megnyerni.

A valóságban azonban az elmélet és annak elfogadása nem hozta magával » a befolyási szférák « megszünését, Kina szuverénitásának valamelyes helyreállását. Maga a Hay-jegyzék sem Kinának befolyási szférákra való felosztása ellen tiltakozott, csupán

minden állam részére, elsősorban saját üzletembereiknek ugyanazokat a kedvezményeket követelték, amelyeket az adott területen egy imperialista állam tőkései élveztek. »Az egyenlő lehetőségek« a valóságban egyenlő kiváltságokat jelentettek. Az Egyesült Államok politikájának képmutatására vallott, hogy a Hay jegyzék közzétételének esztendejében azt követelték Kinától, hogy adja át nekik Fucsien tartomány egyik kikötőjét, ami ellen Japán »a nyitott kapuk« elve alapján tiltakozott.

A »nyitott kapuk« politikája nem változtatott Kina felosztásának a tényén. A külföldi hatalmak ezután Kinával vagy egymással mindig úgy egyezkedtek az újabb befolyási szférákról, hogy egyezményeiket a »nyitott kapuk« politikájának deklaratív elismerésével kisérték.

Kina függetlensége tehát a század utolsó éveiben szinte teljesen elveszett. Kina felosztása feltartóztatta társadalmi fejlődését, nemzetté alakulását, fokozta a kinai nép kizsákmányolását. Az ország teljes félgyarmati sorba süllyedt.

Szun Jat-szen forradalmi tevékenységének kezdete. Kang Ju-vej reformjai

Kina felosztása növekvő tiltakozást váltott ki az országban a nemzeti burzsoázia körében. Mint az előzőekben láttuk már a 80-as években kialakul a liberális burzsoá-földeuri köröknek reformista tábora, élén Kang Ju-vejjel. Aktivitásuk és befolyásuk a 90-es években még fokozódott. Most azonban a lassan érvényesülő gazdasági-társadalmi fejlődés valamint a feudális mandzsu-uralom elleni tiltakozás hatására a nemzeti burzsoázia a polgári értelmiség haladó elemeiből, egy forradalmi-demokratikus szárny kezd kialakulni Szun-Jat-szennek a nagy kinai forradalmárnak a vezetésével. Szun Jat-szen nevével függ össze a kinai forradalmi mozgalom története az elkövetkező évtizedek folyamán. Szun Jat-szen 1866-ban született Kanton környékén, viszonylag tehetős parasztcsaládból. A Hawai szigeteken lévő Honoluluban angol középiskolát végzett, európai képzésben részesült. Visszatérve Kinába a kantoni és hongkongi angol orvosi főiskolán orvosi diplomát szerzett 1892-ben, utána orvosi gyakorlatot folytatott Makaoban. Itt az európai orvosok és gyógy-

szerészek bojkottot szerveztek kinai kollegájuk ellen és Szun Jat-szen kénytelen volt felhagyni orvosi működésével. Ettől kezdve életét teljesen a politikai tevékenységnek szentelte. Eleinte reformok útján akarta megmenteni hazáját. Terveivel a bogdihánhoz és Li Hung-csanghoz fordult minden eredmény nélkül. Kínának az 1884–85-ös francia-kínai háborúban elszenvedett veresége már elindította Szun forradalmi nézeteinek kialakulását, kezdi felismerni a feudális mandzsu hatalom elleni forradalmi harc szükségességét, de még ingadozik a reform és a forradalmi módszer között. Még 1893-ban is Li Hung-csanghoz írott levele olyan burzsoá reformprogramot vázolt fől, amely nem sokban különbözött Kang Ju-vejék reformista politikai platformjától. (Iparosítás növelése, villamosság, a tudományos eredmények alkalmazása, közoktatás, nevelés modernizálása, a hivatalnokok megválogatása stb.). A Japántól elszenvedett vereség és a kormány állandó kapitulációi láttán azonban Szun Jat-szen végérvényesen a forradalmi harc útjára lépett. A reformista illúziókkal való szakítást mutatják egyik, abban az időben elhangzott beszédének keserű szavai: »A mostani kínai rendszer és a mostani kormány semmiféle javulásra, semmiféle reformra nem képes. Ezt a rendszert, ezt a kormányt csak megsemmisíteni lehet, de nem megjavítani. Hiába várnák tőlük, hogy az idők követelményeinek és az európai kultúrával való érintkezésnek hatására megjavulnak; hiszen a paraszt disznajától sem várhatjuk, hogy azért, mert jókarban tartott gazdaságban él és közel van civilizált gazdájához, egyszeriben legyűrhetetlen vonzódást érezzen a mezőgazdaság iránt és sikerrel foglalkozzék vele.« 1894-ben a Hawai-szigeteken élő kínai burzsoá emigránsok között megalapította első forradalmi szervezetét, a Kína Ujjászületésének Társaságát (Hszincsunghuj). Ez a kislétszámú és szigorúan konspirativ szervezet a kínai ipari burzsoázia és értelmiség legdemokratikusabb elemeit egyesítette. A társaságnak nem volt kidolgozott programja, alapvető célkitüzései azonban már körvonalazódtak: a mandzsu Csing dinasztia megdöntése, és ennek helyén egy olyan erős, haladó köztársaság megteremtése, amely biztosítani tudja az ország függetlenségét.

Szun Jat-szen összeesküvés útján akarta megdönteni a dinasztiát. Elképzelése szerint egy sikeres felkelés valamelyik városban jelt adna az általános felkelésre, ami a monarchia bukását hozná. Első fegyveres felkelését összeesküvő társaival Kantonban

készítette elő 1895 szeptemberében. Az összeesküvést azonban felfedezték és felszámolták a kínai hatóságok. Szun Jat-szennek sikerült elmenekülnie és megkezdődött hosszú és mozgalmas emigrációja. Emigrációs útjának állomásai: Hongkong, Fülöp-szigetek, Egyesült Államok, Európa, Japán. Utazásai során rendkívül kitágította tudását, sokat foglalkozott szociológiai és közgazdasági tanulmányokkal, többek közt Henry George amerikai közgazdász műveivel. Nagyon fontos emigrációs tevékenységében az, hogy államilag szervezte a forradalom híveit külföldön, rendszeres propagandát folytatott, pénzt gyűjtött az elkövetkező harcra. Széles látóköre műveltsége, vakmerősége és feltétlen hazaszeretete kiemelte kortársai közül s őt tette a továbbiak során a nemzeti felszabadító mozgalom vezetőjévé, »a kínai forradalom viharmadarává«.

Szun Jat-szent azonban ekkor még csak egyesek követték. A népi tömegek jelentőségét még nem ismerte fel, szavait az értelmiség forradalmár egyéneihez intézte. A fiatal burzsoá értelmiség széles körei még nem küzdötték le békés reform-illúziókat, szellemi vezérük továbbra is Kang Ju-vej maradt.

Az új hazafias fellendülésnek hatására a reform-mozgalom a 90-es évek második felében tovább terebélyesedett. A nemzeti burzsoázia, a liberális földesurak mindinkább a magukénak érzik azt a helyzetképet, amit Kang Ju-vej festett a korabeli Kináról: »Kína több mint négyezer évig aludt, mindaddig, amíg a japán-kínai háború fel nem ébresztette álmából. Tajvan szigetének elvesztése és a sok milliós hadisarc, majd utána az európaiak fosztogatása Kína területén kényszerített minket, hogy felriadjunk. - Nincsenek katonáink, sem tisztjeink, sem hajóink, nincs hadseregünk, nem szervezettségünk és jóllehet országunk névleg független, mindenben kénytelenek vagyunk engedelmeskedni ellenségeinknek. A vasutak, a bankok, a kereskedelem - minden övék. A mi létezésünk csak látszat, a valóságban nem létezünk. . .«

Kang Ju-vej 1897-ben újabb és újabb memorandumokat küldött Kuang-hszünek a nagyhatalmak részéről Kínát fenyegető veszedelemről és éppen ezeknek elhárítása végett a reformok szükségességéről. Előbb megalapítja a reformok hiveinek klubját, majd 1898 áprilisában »Az Állam Védelmének Szövetségét«. Ez a burzsoá-földesúri nacionalista szervezet volt Kínában az első legális politikai párt. Mint pártjuk elnevezése kifejezte, Kang Ju-vejék a

fennálló államot akarták megmenteni – nemcsak a külső hatalmakkal, hanem a belső forradalmi megmozdulásokkal szemben is. Az 1898-ban több évszak és közép-kínai tartományban kitörő népfelkelések jelezték az uralkodóosztályoknak, hogy a reformok elkerülhetetlenek. Ilyen körülmények között Kang Ju-vej ötödik memoranduma a császárhoz (1897 dec.) felkeltette Kuang-hszü figyelmét és a szélsőségesen reakciós Kung herceg halála 1898 májusában elősegítette, hogy reformprogramját a bogdihán elfogadja. 1898 június 11-i első reformrendeletével a császár megindította a Kína történetében »száz napos reform« néven ismeretes átalakulást (1898 jun. 11–szept. 22.). Elmozdították Li Hung-csangot vezető állami tisztségeiből. Kang-Ju-vej a cungli jamen titkára lett, barátai a császár legközelebbi tanácsadóivá váltak. A nacionalisták közül Kang Ju-vej mellett Tan Sze-tung, Kang kuang-zsen és Liang Csi-csao emelkedett ki.

A reformtevékenység elsősorban nagyszámú, az ország kapitalista fejlődését elősegítő törvény kiadásában nyilvánult meg.

Gazdasági téren rendeletel ösztönözték a nemzeti vasútépítést, kézműipart, gyáripart, a technika emelését az iparban, gépek alkalmazását a mezőgazdaságban. Ez utóbbinál nem vették figyelembe, hogy a földbirtokosok nem vezették gazdaságukat, a parasztokat pedig tönkretette a bérleti viszony. Rendelkezés történt, hogy bányászati és mezőgazdasági tanintézeteket kell felállítani, oktatókat képezni.

Politikai téren több olyan törvényt hoztak, amelyek a régi mandzsu arisztokrácia hatalmát nyirbálták meg. Az állami hivatalokra ezentúl »a nép tehetséges emberei« is megválaszthatókká lettek. Szeptemberre kitűzték az alkotmánytervezet megtárgyalására alakított alkotmányozó kamara ülését. Egyéb törvények foglalkoztak a hadsereg reformjával és az állami centralizáció erősítésével.

Kína kulturális megújhodását célozva, megreformálták az iskolaügyet, megalapították az európai mintájú pekingi egyetemet. A külföldön tanuló kínai ifjúságot államilag támogatták. Nagy figyelmet szenteltek a sajtó fejlesztésének. A sajtót a reformpolitika szócsövéül kívánták felhasználni. Mintegy 70 ujság jelent meg a 100 nap alatt a nagy városokban.

A kiadott rendeletek nem érintették a fennálló feudális rend alapjait. Mégis a kapitalizmus fejlődését könnyitették meg és pozitiv szerepet töltöttek be a burzsoá nacionalizmus erősödésében, a kínai nép nemzetté válásában.

A reformidőszak állandó feszült harcban telt el a reformátorok csoportja - melyet a császár támogatott - és a Ce-hszi vezette reakciós klikk között. A reformpártiaknak a vidéken is meg kellett küzdeni a régi kínai bürokráciával, amelynek életkérdése volt, hogy az átalakulás meg ne történjék, és ezért a kiadott rendelkezéseket szabotálta. Amikor Kang Ju-vej látta, hogy az udvari és vidéki reakció ellenében nem tud célt érni, államcsinyt készített elő, hogy megbuktassa Ce-Hszit és klikkjét, az ellenállás főpilléreit. Ehhez meg akarta nyerni Jüan Si-kaj támogatását, aki a Li Hung-csang szervezte új hadseregnek tábornoka volt és így jelentékeny fegyveres erővel rendelkezett. Jüan Si-kaj, a politikai kaméleon, felmérte az erőviszonyokat s látta, hogy Ce-hsziék erősebbek. Ezért, bár előbb úgy tett, mintha beleegyeznék a fordulat keresztülvitelébe, elárulta Kang Ju-vej szándékait a feudális klikknek. Erre Ce-hszi Jüan Si-kaj segítségével újabb államcsinyt hajtott végre. Parancsára Kuang-hszüt a reformokat pártoló, de tehetetlen császárt foglyul ejtették és élete végéig őrizetben tartották palotájában. Helyette pedig a mandzsu klikk élén Ce-hszi uralkodott egészen 1908-ban bekövetkezett haláláig.

Kang Ju-vejt és társait üldözőbe vették, többeket közülük letartóztattak, hatot ki is végeztek. Magának Kang Ju-vejnek sikerült elmenekülnie.

A reformmozgalom bukásának egyik oka a feudális reakció erőinek túlsúlya volt. Ez ugyanakkor a liberális-burzsoá erők gyengeségét is kifejezte. Még lényegesebb okként szerepel az, hogy a reformerek a nép támogatása nélkül folytatták mozgalmukat, féltek ugyanis a néptől, távol álltak tőle.

A harc az új Kináért a következő évtizedben más utakon haladt.

Az 1900. évi antiimperialista felkelés Kinában

Az 1898-1899 éveket nagyszámú felkelésbe átcsapó népi mozgalom jelzi. A kínai nép elkeseredése az idegen betolakodók és a feudális viszonyok okozta nyomorúság miatt mind nagyobb méreteket öltött. Közvetlen kiváltó okai pedig az Anhuj, Kiang-szu, Honan és Szecsuan tartományokban 1898-ban kirobbant felkeléseknek az

ezévi rossz termés, a Hoangho folyó áradása, és az ezek nyomában bekövetkezett éhinség voltak. Az ösztönös népfelkelés hulláma Kina északkeleti tartományaiban Santungban és Cseliben csapott a legmagasabbra. Nem véletlen, hogy a felkelés főként az északi tartományokban bontakozott ki. A külföldi tőke uralmának új, súlyosabb módszerei és formái itt érték el a legnagyobb méreteket. Hatalmas ipari koncessziók, a külföldi áruk beözönlése aláásta a nemzeti ipar versenyképességét, tönkretette a paraszti háziipart és kézműipart. Északon folytak a legnagyobb külföldi vasutépítkezések, melyek fölöslegessé tették a fuvarosok, csónakosok, postakocsisok munkáját. A vasutvonalak mentén tömegesen üzték el a parasztokat földjükről. Észak-Kínában alakult ki a legtöbb külföldi támaszpont, és az idegen csapatok garázdálkodása itt szülte a legnagyobb elkeseredést.

A kinai nép szervezetlen, ösztönös mozgalma összetalálkozott különböző titkos társaságok működésével. A titkos társaságok Kina eddigi történelme folyamán mindig nagy szerepet játszottak a fennálló rend elleni tömegharc megszervezésében. A mozgalom fellegvárában Santung tartományban tevékenykedtek főként a vezető szerephez jutott társaságok: elsősorban a »Béke és igazság ökle« (»Jihocsüan«), és mellette a »Nagy Öböl« a »Nagy Kardok társasága« elnevezésü szervezetek. A külföldiek a felkelőket a több titkos társaság elnevezésében szereplő »ökől« szóról megvetően »Boxer«-eknek hivták. A »Jihocsüan« a 18. század végén kezdte meg tevékenységét és az egyik legrégibb és legnépszerübb titkos társaságnak a »Fehér Lótusz Egyesület«-nek volt egyik ága. A társaságok »oltárokra« tagozódtak, mindegyik élén külön vezetővel. Sajátos szerep jutott működésükben a ráolvasásnak, a misztikus szertartásoknak, a mágiának, a »Béke és igazság ökle«-társaságban pedig bizonyos testgyakorlatoknak. Azt tartották, hogy testgyakorlataik és ráolvasásaik sebezhetetlenné teszik testüket; ha harcba indultak, ráolvasásszöveggel teleirt cédulákat nyeltek le, úgy gondolván, hogy védettekké váltak a külföldiek golyóitól. Szeánszokat rendeztek, hittek a rossz szellemekben. Az ősi társaságoknak ezek a babonái fokozták a népi mozgalom ideológiájának amúgyis középkori jellegét. Kina népi törvényei ugyanis a maguk régi eszmevilágában, vallásos hitük béklyóiban léptek fel az európaiak ellen, akikben »tengerentúli ördögöket« (»jangkujce«) láttak. Megölték a

külföldi kereskedőket, mérnököket, idegen koncessziókat őrző katonákat, pusztították a külföldi kapitalizmus, tehát egy haladottabb gazdasági forma, egy magasabb civilizáció kinai földön lévő megnyilvánulásait, jelenségeit: vasutvonalakat, hidakat, távíróberendezést stb. Éppen ezeket a jelenségeket hangsúlyozzák gyakran a polgári történetírók, amikor a »boxerlázadás«-nak nevezett népi felkelést a kinai »csőcselék« reakciós megmozdulásaként tárgyalják, amelyet a feudális udvari pártok támogattak az idegenek – a haladás, a civilizáció hordozói ellen. Az értékelés azonban egészen megváltozik, ha nem ezeket a felületen megmutatkozó jelenségeket vesszük alapjául, hanem abból a kérdésből indulunk ki: kik harcoltak ebben a hatalmas felkelésben kik ellen? A titkos társaságokban és az egész felkelésben a parasztságnak volt alapvető szerepe. Északkina tönkrement, nyomorba süllyedt parasztjai, akik a félfeudális és imperialista kizsákmányolás rendszerétől szenvedtek és az éhínség, rossz termések, árvizek folytán a pusztulás szélére kerültek adták legaktívabb harcosait. A mozgalomban fontos szerep jutott a városi szegényeknek, kézműveseknek, kuliknak, csónakosoknak stb. A mozgalom jellegzetes vezető alakjai: Csang Tö-cseng csónakos, Cao Fu-tien nincstelen paraszt stb. A felkelés kezdetben egyrészt a feudális erők, földbirtokosok, hivatalnokok, másrészt az idegenek ellen irányult és ezt a jellegét 1900-ig megtartotta. Márpedig Kina polgári átalakulását, gazdasági és politikai fejlődését, nemzetté válását éppen ezek az erők gátolták, a feudális csökevényeket támogató és Kinát kizsákmányoló imperializmus megszemélyesítői és a hazai feudális viszonyok képviselői. A felkelés objektive haladó irányban mozgott, még ha részvevői ezt így nem is tudatosították magukban.

Modern, haladó ideológiát a parasztmozgalmaknak csak egy vezető osztály adhatott volna a nemzeti burzsoázia vagy a proletariátus. A nemzeti burzsoázia reformista szárnya azonban – mint láttuk – távol állt a néptől, célkitűzéseiből hiányzott a félfeudális viszonyok felszámolásának a követelése, amely a parasztság tömegeit megmozgathatta volna. Szun Jat-szen és csoportja ebben az időben szükkörű összeesküvések formájában akarta előrevinni hazája ügyeit, radikális agrárprogrammját még nem dolgozta ki. A kinai nép haladó európai eszmékkel még nem tudott harcolni a reakciós európaiakkal szemben és ezért kénytelen volt ősi titkos társaságokban kitermelt, a paraszti elégedetlenséget torz módon tükröző, középkori misztícizmus ideológiai fegyvertárához nyúlni.

A két fél ellen irányuló mozgalom fokozatosan formálódott át csupán idegenellenes felkeléssé. A mozgalom indulásakor Paotingfuban kiadott kiáltványok megemlíti az idegeneket, akik mérhetetlen nyomoruságot okoztak az országnak, ugyanakkor a következőket mondja: »Most az égi uralkodó haragjában elküldte a földre a szellemek hadát, hogy ítélkezzenek nagyok és kicsinyek felett egyaránt. Maga a császár a főbünös, gyermektelen és nincs utóda. Az egész udvar, a katonai és polgári hivatalnokok tömege hallatlan állapotban van. Vakon, csupán az élvezeteknek élnek, nem törődnek az özvegyek könyörgésével semmit sem bánnak meg és semmi jót sem tanulnak «. Két év mulva, 1900 elején a »Jihocsüan« pedig a következő jelszót adja ki: »Támogassuk a mandzsukat, pusztítsuk az idegeneket!« Ennek a változásnak az oka több körülményben rejlik. A mozgalom gócpontja Santung tartomány volt, amely a németek kizárólagos érdekszféráját jelentette. A németek itt agressziv fellépéseikkel rendkivül felháborították a lakosságot. A keresztény hittéritők fölforgatták az ősi kinai szokásokat, jogot formáltak keresztény kinaiak fölötti ítélkezésre stb. - magatartásuk szintén a kinai lakosság ellenszenvét váltotta ki. A harmadik tényező, amely megszabta a mozgalom idegenellenes jellegét, a császári dinasztia állásfoglalása volt.

A népi megmozdulások már 1898 őszén komoly méreteket öltöttek. Ce-hszi és klikkje, amely ekkor a reformmozgalom felszámolásával volt elfoglalva, megérezte a népi megmozdulások részéről fenyegető veszélyt. Hogy a nép dühét, amely a feudális urak és intézmények, igy a császárság ellen is irányult, levezesse, és csak az idegenek ellen irányitsa, több rendeletet adott ki, amelyek az idegen nyomással szembeni ellenállás látszatának megteremtését célozták. 1898 novemberében és decemberében kiadott rendeletek előirták, hogy minden városban és faluban önkéntes csapatokat kell alakitani az ország védelmének előkészitésére. 1899 decemberében a cungli jamen körlevelet intézett a tengerparti tartományok és a Jangce medence hatóságaihoz, amelyben széleskörü jogokkal ruházta fel őket a külföldi hatalmak támadásával szembeni ellenállás megszervezésére. Komolyabb intézkedések a valóságban azonban nem történtek az ország védelmének megszervezésére. A tartományi vezetők közül egyedül Ju Hszien santungi kormányzótól kaptak hathatós támogatást a felkelők. Santungban igy 1899-ben már valóságos

háború formáját öltötte fel a német imperialisták elleni népmozgalom. 1900 első felében egyre szaporodtak az egész országban az idegen ellenes harci akciók. A felkelők 1900 június 13-14-én az őket támogató Tung Fu-hsziang tábornok csapataival együtt elfoglalták Pekinget. A külföldi hatalmak beavatkozása erre azonnal megkezdődött: jún. 17-én elfoglalták a Pekingbe vezető út kapuját: Toku erődjeit. A pekingi külföldi követségek nem utaztak el, sőt a helyzet feszültségét fokozták provokatív magatartásukkal. Ebben különösen a németek tüntek ki; német tengerészek a német követség közelében lévő városfalról tüzet nyitottak egy tömeggyülésre; »egy kis német előőrs« pedig meggyilkolt néhány kinai katonát stb. Így történt azután, hogy előbb Szugijama japán követségi tanácsost, majd június 20-án a kihívó magatartást tanusító von Ketteler német követet megölték.

Közben a kormány a felkelőkből önkéntes csapatokat szervezett az európaiak elleni harcra, Tuan császári herceg vezetése alatt. Hosszú ingadozás után a felkelők nyomására, az események hatása alatt Ce-hszi határozott fellépésre kényszerült. Június 20-án császári parancs jelent meg, amelyben hadat üzent a hatalmaknak.

Jellemző, hogy az események milyen visszhangra találtak az európai, elsősorban a német sajtóban. A Kölnische Zeitung pl. ezt irja: »A kinaiakkal úgy kell bánni, mint az emberevőkkel. Pekinget el kell törölni a föld színéről. - Itt az idő, hogy végezzünk a fajok versengésének a kérdésével. Az európaiaknak minden áron győzniök kell.« 8 hatalom (Németország, Oroszország, az Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Japán, Olaszország és az Osztrák-Magyar monarchia) intervenciója következett be, 60 ezer főnyi egyesitett hadsereggel, amelynek főparancsnokául Waldersse német tábornagyot nevezték ki. A háború kimenetele a beavatkozók nagy katonai fölénye következtében nem volt kétséges. Az interv encisok julius 14-én elfoglalták Tiencsint, augusztus 14-én pedig behatoltak Pekingbe is, felmentették követségüket az 56 napig tartó ostrom alól. A kormány Szianba menekült. Jellemző különben Ce-hszi uralkodó klikkjének a háborúban tanusitott felemás politikájára, hogy a követségi negyedet ostromló felkelő-önkénteseket a kormány nem támogatta a reguláris csapatok bevetésével. Sőt időnként, amikor hir érkezett Pekingbe a külföldi csapatok sikereiről, az udvar élelmiszert küldött az ostromlott negyedbe. Az uralkodó köröknek

egy volt a céljuk: hatalmuk megtartása. Ezért csatlakoztak a fölkelőkhöz, amikor ők voltak túlsúlyban és a beavatkozó hatalmak megtartása miatti félelemből nem merték a háborút minden rendelkezésükre szolgáló eszközzel folytatni.

A külföldi csapatok viselkedése Kina földjén barbár és kegyetlen volt. Tömegmészárlások, városok lerombolása jelezte a hóditók útját. A legnagyobb szörnyüségeket a német katonai alakulatok vitték véghez. Valóban végrehajtották II. Vilmos »búcsúszózatát«, amelyet Kinába induló csapataihoz intézett: »Kegyelmet ne adjatok foglyot ne ejtsetek! Épp úgy amint 1000 évvel ezelőtt Attila király hunjai emlékezetessé tették magukat, amely ma is él a mondákban és mesékben, a ti tetteiteknek a német nevet Kinában 1000 évre emlékezetessé kell tenniök, hogy a kinaiak sose merjenek ferde szemmel nézni egy németre.« A számos büntető expedició közül a legtöbbet a németek szervezték meg. A büntetőexpediciók szörnyüségeit illusztrálja Lianghszianghszing városka sorsa. Mivel együttmülödött a »boxerokkal« a német katonaság »mind egy szálig kiirtotta a 12.000 lakósu város férfi lakosságát, a nőket és a gyermekeket elüzték, majd felgyujtották a várost négy oldalról« (A Kölnische Zeitung közleménye).

Az európai hatalmak kegyetlen intervencióját a haladó Európa azonban élesen elitélte. Mig a cári Oroszország a többi hatalommal együtt résztvett a kinaiak elleni véres leszámolásban, addig volt egy másik Oroszország is, amely Lenin haragos és ostorozó szavaival állitotta pellengérre a cári kormány politikáját. Lenin a »kinai háború« cimü cikkében rámutat a cári kormány »rablópolitikájának« okaira és következményeire Kinában. Majd hangoztatja az orosz és a kinai nép szolidaritását. »A kinai nép azonban soha semmivel nem bántotta az orosz népet. A kinai nép maga is azoktól a bajoktól szenved, amelyektől az orosz nép kinlódik, - az ázsiai kormányzattól, amely adót présel ki az éhező parasztból és katonai erővel fojt el minden szabadságtörekvést, - s a tőke nyomásától, amely már a Mennyei Birodalomba is behatolt.« Bebel igy emlékezett meg az intervencióról: »Ilyen kegyetlenségeket, mint amelyek ebben a háborúban történtek, nem követtek el sem a hunok, sem Dzsingisz kán, sem Tamerlán«. A Reichstagban a német munkásosztály nevében Wilhelm Liebknecht szenvedélyes szavakkal bélyegezte meg »kormányát«. »Mi is beavatkoztunk akkor »vas-

ökéllel« és az ökéljogot hangoztattuk. »Bérbe« vettük Kina földjét, bérbe - idézőjelben. Ez komédia volt, amelyen az egész világ nevetett, sőt komédiánál is rosszabb volt. A bérbevett földet Kina nem kapja vissza addig, amig Németország uralkodó helyzetben marad . . . azokat a kinaiakat, akik ellenezték ezt a bérbeadást, egyszerüen agyonlőtték.«

Ce-hszi látva az intervenciós hatalmak elsöprő győzelmeit, 1900 végén megbizta Li Hung-csangot a konfliktus elsimitásával. A mandzsu-klikk most élesen föllépett a népi felkelők ellen. Sőt, a nagyhatalmaknak ultimátumszerü követeléseire, több a mozgalomban kompromitált herceget és főhivatalnokot is (pl. Ju Hszient) kivégeztetett. A tárgyalások a nagyhatalmak ellentétei miatt sokáig elhúzódtak.

Az intervenciós hatalmak mindegyike saját érdekszférája kiterjesztésére törekedett, nem egy esetben a többi rovására. A cári Oroszország megszállta Mandzsuriát, amely még jobban kiélezte elsősorban a japán-orosz ellentéteket. Németország katonai erejét további nagyszabású terjeszkedésre akarta kihasználni, amely a többi hatalom ellenállásába ütközött. Végül is Li Hung-csang és Csing császári herceg 1901 szeptember 7-én aláirták a tizenegy (nyolc intervenciós hatalom továbbá Belgium, Hollandia, Spanyolország) hatalom követeivel az ún. »zárójegyzőkönyvet«. Ez óriási hadisarcot rótt Kinára: 450 millió taelt, amely összeget 1940-ig kellett megfizetnie. A hadisarc megfizetésének biztositékául szolgáltak Kina legfontosabb jövedelmei, amelyek most az imperialista hatalmak ellenőrzése alá kerültek. A szerződés felhatalmazta a külföldi hatalmakat, hogy saját katonaságot tartsanak a pekingi diplomáciai negyedben, valamint azon az útvonalon, amely Pekingtől a tengerpartig vezet. Ugyanakkor megtiltották fegyverek behozatalát Kinába és kötelezték a fővárosba vezető útvonal erődjének megsemmisitésére. A jegyzőkönyv kötelezte a kinai kormányt, hogy minden idegenellenes akciót halállal büntessen. Kina végleg félgyarmati helyzetbe került.

Az 1900-as antiimperialista felkelés egyik láncszeme volt annak a harcnak, amely a tajping-forradalommal kezdődött, és amelyet a kinai nép nemzeti függetlenségéért és (bár ennél a mozgalomnál elhomályosulva) egy haladó társadalmi-gazdasági rend kialakitásáért folytatott. Bukását több tényező idézte elő. A legfontosabbat ezek közül:

1. Kina gazdasági-társadalmi elmaradottsága következtében a főleg paraszti megmozdulásnak nem volt forradalmi vezetője, osztályszövetségese.

2. A mozgalom vezetői nem támaszkodtak modern, haladó elméleti alapra.

3. A nagyhatalmak egységesen ellenséges magatartása és túlereje. A Csing dinasztia kétszínű politikája, amely erősen gyengítette az ellenállást.

Az 1900-as népi felkelés leverése az imperialista nagyhatalmak által nem jelentette a kínai felszabadító mozgalom leverését, sőt hanyatlását sem. A következő években Kínában a forradalmi hullám erősödésének leszünk a tanui.

Kína ébredése

Az 1900-as antiimperialista felkelés leverése után az imperialista nagyhatalmak közötti ellentétek - mindenekelőtt Oroszország és Japán között - tovább élezódtek Kínában. A nagyhatalmak érdekszférái már teljesen kialakultak és erőviszonyaik változásának megfelelően megkezdődött harcuk a befolyási övezetek újrafelosztásáért. Ennek első jelentős megnyilvánulása az 1904-1905 évi orosz-japán háború volt, amelyet a koreai és a mandzsuriai uralomért vívott a századfordulótól egyre inkább szembekerülő, két imperialista nagyhatalom. A háborúban Kína a semleges, ugyanakkor szenvedő harmadik fél szerepét játszotta, hiszen a háború területén pusztított. A cárizmus felett aratott japán győzelem japán kézre juttatta Koreát (egyelőre még nem hivatalos formában), a Liaotung félsziget déli részét Port Arthur és Dalnyij kikötőkkel együtt, valamint a dél-mandzsuriai vasutvonalat. Japán kínai hadállásai jelentősen megerősödtek.

A japán-orosz háború és elsősorban a nyomában bekövetkezett 1905-ös orosz forradalom a polgári demokratikus és nemzeti felszabadító mozgalmak szakaszát, Lenin kifejezésével élve »Ázsia ébredése« korszakát nyitotta meg az ázsiai népek életében. Mindenekelőtt Ázsia legnagyobb országában, Kínában váltotta ki a nemzeti felszabadító mozgalom új, hatalmas fellendülését. A tajping és a »boxer« felkelésekhez hasonló »régi kínai lázadások« tudatos demokratikus mozgalmakká változnak.

Az orosz-japán háborúnak és az 1905-ös orosz forradalomnak kettős hatása volt Kina belpolitikai életére. A háborúból egy ázsiai ország, Japán került ki győztesen, amely nagy erejét főleg az országban végrehajtott korszerű reformoknak és az ezek nyomán bekövetkező kapitalista fejlődésnek köszönhette. Japán történelmi tapasztalatának tanulságai, Japán és egyéb imperialista hatalmak agressziójának a veszélye elősegitették a reformok gyors végrehajtását sürgető irányzatok felszinre kerülését Kinában. De Kina haladó köreinek hangulatát már nem a reformista irányzat uralta. Az a csapás, amelyet az orosz nép mért a cárizmusra, példát nyujtott a kinai népnek is, hogy hasonló csapást mérjen a gyülölt Csing-monarchiára. E példa sugárzó ereje volt az egyik döntő oka annak, hogy Kinában a 20. sz. első évtizedében a nemzeti burzsoázia forradalmi-demokratikus szárnya lépett előtérbe.

A kinai burzsoázia, jóllehet még gyenge volt, sokkal jelentékenyebb szerepet játszott a 20. század első évtizedében, mint azt megelőzően. Ebben az időszakban a nemzeti ipar - a súlyos akadályok ellenére - további fejlődésen ment keresztül. A haladás főleg a könnyüiparban, elsősorban a textil - és a malomiparban következett be. Ezek az iparágak csaknem kizárólag a tengerparti városokra (Sanghaj, Kanton stb.) összpontosultak. A nemzeti tőke részt vett már vasutvonalak épitésében is (Peking-Kalgan). Kinai bankok és részvénytársaságok alakultak. A kinai külkereskedelem 1902-től 1912-ig 229 %-al emelkedett. Ugyanakkor sikereit nemcsak nehezitette, hanem fenyegette is az idegen tőke növekvő versenye. A külföldi tőkebefektetések az 1902-től 1914-ig terjedő időszakra szaporodtak, a külkereskedelmi mérleg passzivitása 1902-től 1912-ig kétszeresévé nőtt. Kinának az idegen hatalmakkal folytatott kereskedelmében Anglia és az Egyesült Államok mellett főleg Japán tört előre. Kina nehéziparának nagy része idegen tőkések kezében volt (20 nagy hajógyár közül 15, 18 bányavállalat közül 7), sőt a nemzeti tőke legnagyobb vállalkozását a hanjepingi kohászati kombinátot is a japánok fokozatosan befolyásuk alá vonták. A kinai ipari proletariátus, amelynek száma ebben az időszakban mintegy 650 ezerre emelkedett, jelentős részét is az idegen tőke vállalatai zsákmányolták ki. Óriási méreteket öltött Kina eladósodása az imperialista hatalmaknak. Az egész kinai burzsoázia tetteket követelt, hogy a hazai ipar és kereskedelem fejlődésének akadályait eltávolitsák.

Természetes, hogy azok a kinai tőkések, akik kapcsolatban állottak a parasztok feudális és uzsorás jellegü kizsákmányolásával, vagy komprádor-kereskedelmet is folytattak, vagy akik magasrangu hivatalnokok, tartományi kormányzók köréből kerültek ki, változatlanul a szükkörü liberális reformok politikai vonalán haladtak. Mégis a növekvő kinai polgárság egyre határozottabb törekvése olyan erős hatalom létrehozására, amely képes megvédeni Kina gazdasági és politikai érdekeit, a nemzeti burzsoázia jelentős részét a Szun Jat-szen vezette forradalmi demokratikus irányzat mellé állította.

Kedvező körülményeket teremtett Szun Jat-szen és pártja számára a nemzeti öntudatnak, a hazafiságnak, a forradalmi eszmék népszerüségének az a fellendülése, amely a 20. század első éveit jellemezte Kinában. Bojkottálják egyes külföldi államok áruit, különböző hazafias és forradalmi társaságok alakulnak meg, nő a nemzeti és forradalmi szinezetü ujságok, könyvek száma. A forradalmi mozgalom legtevékenyebb részvevője a kinai diákság volt, a forradalmi emigráció központja pedig Japán lett. A japán uralkodó körök szivesen adtak menedéket a kinai emigránsoknak, arra számitva, hogy az ő segitségükkel befolyásukat növelhetik majd Dél-Kínában, ahonnan a Csing dinasztia üldözése elől elmenekülő haladó elemek többsége származott. A kinai fiatalok itt ismerkednek meg a korszerü tudományokkal, a nyugat-európai és orosz forradalmi tanokkal. Japánban alakitja meg a kinai fiatalság a maga illegális forradalmi csoportjait, és nemzeti szervezeteit - általában a területi elv alapján, tartományok szerint. A legnagyobb befolyást Szun Jat-szen csoportja, »Kina Ujjászületésének Társasága« gyakorolta.

Szun Jat-szen 1900 októberében a »boxerfelkeléssel« párhuzamosan felkelést szervezett a mandzsu uralkodóház ellen a dél-kinai Kuangtung tartományban. A tömegekkel kapcsolatban nem álló szükkörü katonai összeesküvést leverték és igy kényszerült ujból emigrációba, Japánba, ahol fáradhatatlan forradalmi propagandát folytatott a kinai emigránsok között. Az orosz forradalom évében, 1905 végén Szun Jat-szen egyesiti a különféle forradalmi szervezeteket »Kina Ujjászületésének Társaságával«, és megalakul a nagyobb tömegeket átfogó, Kina 17 tartományát képviselő »Szövetséges Liga« (»Tungmenhui«) Szun Jat-szennel az élén.

A szervezet programját és Szun Jat-szen három hires népi elvét, a kinai diákok Tokióban tartott népes nagygyülésén hoztak

nyilvánosságra. A Szövetséges Liga programja 6 pontot tartalmaz: 1. A fennálló kormány megdöntése. 2. Köztársasági államforma megteremtése. 3. A világbéke fenntartása. 4. Egyenlő jog a földre. 5. A kinai és japán nép barátságának előmozditása. 6. Más hatalmak felhivása a forradalmi mozgalom támogatására.

A három népi elv: a nacionalizmus, a demokratizmus és a népi jólét. A nacionalizmus elve a nép egyesülésére, egységes nemzeti állam alakitására, a mandzsuk elleni harcra szóló felhivás, a demokratizmus a köztársaság megteremtését, a népi jólét pedig utópikus, kispolgári értelemben a szocializmust jelenti. Szun Jat-szen ugyanis nagyon jól ismerte a kapitalista rendszer negativ oldalait és ezért arról álmodozott, hogy Kina kikerülheti a kapitalista fejlődést. Egy olyan társadalom felépitésének tervét alakitotta ki, amelyet a népi jólét rendszerének nevezett. A népi jólét rendszerét pedig a »földtulajdon jogának kiegyenlitésével« vagyis gyökeres földreformmal akarta elérni. Ugy gondolta, hogy a parasztságnak a feudális kizsákmányolástól való megszabaditása egyet jelent általában a kizsákmányolás megszünésével.

A program óriási jelentőségét éppen ez az új agrárprogram alkotja. Szun Jat-szenék demokratikus mozgalma »Kina Ujjászületésének Társasága« idején is célul tüzte ki a köztársaság megteremtését és a mandzsu uralom forradalmi megdöntését. Az irányzat negativuma pedig a tömegek szerepének elhanyagolásában, a szükkörü összeesküvő taktikában rejlett. És ha ennek a hibás puccsista taktikának a gyakorlata nem is szünt meg teljesen a »Szövetséges Liga« részéről sem, ezzel a programmal a kinai forradalmárok utat találhattak a parasztság hatalmas tömegeihez. Ez az agrárprogram azt fejezte ki, hogy a nemzeti burzsoázia haladó képviselői szövetséget akartak kötni a parasztsággal a földtulajdon kiegyenlitése antifeudális jelszavának hangoztatásával.

Éppen ezért irta Lenin »Demokrácia és narodnyik irányzat Kinában« cimü 1912-ben megjelent cikkében, amely Szun Jat-szen programját értékeli, a következőket: »Ázsiában azonban van még olyan polgárság, amely valóban az őszinte, harcos, következetes demokráciát tudja képviselni és méltó társa a 18. századvégi Franciaország nagy gondolkodóinak és vezetőinek. Ennek a még történelmileg haladásra képes ázsiai polgárságnak fő képviselője, fő szociális támasza a paraszt.« Lenin a burzsoázia demokratikus

szárnyának kiemelésével kapcsolatban megemliti, hogy emellett van liberális burzsoázia is, amely hajlamos a néptömegek elárulására, mint maga Jüan Si-kaj, ezek pregnáns képviselője. Lenin cikkében nagy figyelmet fordit Szun Jat-szen agrárprogramjára. Szun Jat-szen »szocialista« elvét Lenin az orosz narodnyiksághoz hasonlitotta és rámutat létrejöttének okaira. Kifejti, hogy a kinai demokrácia az elnyomott tömegek lendületére támaszkodva, ezekkel együtt érez és gyülöli elnyomóikat. »De Európában és Amerikában már, amelyektől a haladó kinaiak minden kinai, amennyiben átélték ezt a lendületet, felszabaditó eszméit vette, napirendre a burzsoáziától való felszabadulás, azaz a szocializmus került már.« Innen a kinai demokratáknak az a jellegzetessége, hogy »Szubjektive szocialisták, mert ellene vannak a tömegek elnyomásának és kizsákmányolásának«. A továbbiakban kiemeli a népi jólét »szocialista« utópiájának a lényegét. Ez a feudális csökevények felszámolása a mezőgazdaságban, a föld nacionalizálása »Henry George szellemében«. A föld nacionalizálása pedig éppen a szabad, gyors kapitalista fejlődést biztositja, amit Szun Jat-szen el akart kerülni. Mint utópiát a proletárszocializmusért, a szocialista forradalomért folyó harc szempontjából kritizálni kell, azonban mint harcos antifeudális programot Kina adott történeti szakaszában csak üdvözölni lehet.

A »Szövetséges Liga« megalakulása nagy visszhangot keltett a tömegek körében. Taglétszáma 1906-ban már 10 ezer embert ért el. Minden tartományban megalakultak szervezetei, és a külföldről Kinába csempészett ujságjaik, röplapjaik széles körben elterjedtek. 1907-ben a »Szövetséges Liga« kiadta a Minpao cimü vezető lapját, amely a köztársaság eszméit népszerüsitette. Ennek hasábjain éles vitacikkek jelentek meg Kang Ju-vej alkotmányos monarchista pártjával (»A Császár Védelmének Pártja«). Birálták a kinai feudalizmus eszmei pilléreit, a konfuciánizmus elveit, amelyekből még a liberális burzsoázia ideológusai sem tudtak megszabadulni. Jelentősebb tevékenységük az, hogy 1906-1908 között számos forradalmi tömegmegmozdulást szerveztek.

Igy a »Szövetséges Liga« számos tagja, elsősorban a diákok részt vettek az 1906-os pinghsziangi bányászfelkelésben. A forradalmárok sikeres propaganda és szervező munkáját bizonyitja, hogy a bányászok támogatást kaptak a társadalom majdnem minden osztályától. A felkelés 2 ezer munkás elbocsátása miatt tört ki és

ez volt a kínai munkásosztály első harci fellépése. A Tungmenhuj által szervezett felkelések közül jelentősek az 1907-es csöcsiangi felkelés, valamint azokat a zavargások, amelyek 1907-ben Vucsangban a hadsereg körében zajlódtak le. A felkelések a forradalmi fellendülés kezdetét jelzik és ezeknek során a Szövetséges Liga szervezetileg közeledett a néphez, gyarapította erőit. Ugyanakkor az összeesküvés módszerei érvényesültek a mozgalmakban, gyakran folyamodtak a forradalmárok az egyéni terror eszközeihez, ami inkább a forradalmi mozgalomnak okozott kárt. Az 1906-1908-as események idején még nem alakult ki forradalmi helyzet a felkelések nem voltak kapcsolatban az ország fő központjaival (Nankinggal, Sanghajjal, Kantonnal stb.). A Szövetséges Liga tanulságként ezután a forradalmi munkát Dél-Kína nagy központjaiban összpontosította.

A kínai forradalmi mozgalom fellendülése a reformok útjára kényszeritette a mandzsu kormányt, magát Ce-hszi császárnőt, akit ebben Jüan Si-kaj és Csang Cse-tung befolyásolt. Ezek a reformok a forradalmi mozgalom nagyfokú előrehaladottsága miatt már nem tölthettek be olyan pozitiv szerepet, mint 1898-ban. Kisebb reformok már az 1901-es »zárójegyzőkönyv« aláírása után megkezdődtek. Az uralkodó körök tágabb látókörű képviselői úgy akarták megszilárditani az államhatalmat, hogy fokozzák az ország nemzetközi súlyát további külföldi támadások megfékezésére, kikerüljenek a súlyos pénzügyi válságból és főképpen, hogy elkerüljék a forradalmat, 1901-ben modernizálták a közigazgatási gépezetet, 1902-ben a rabszolgaság eltörlését, a rendi különbségeknek és a mandzsu nemesség különleges kiváltságainak megszüntetését hirdették ki. Ugyanebben az évben megkezdték az elmaradt tartományi hadsereg reformját, amit egészen 1905-ig tovább folytattak, anélkül azonban, hogy magát a tartományok szerinti szervezést megszüntették volna.

Ezek a rendkivül szükkörű reformok senkit sem elégitettek ki, sőt a reformpolitikából való kiábrándulás növelte a forradalmi harc hiveinek táborát. 1905-után jelentékenyebb engedményekre kényszerült a kormányzat. A reformok szükségességét alátámasztották az orosz-japán háború tanulságai is. A kormány 1905-ben bizottságot inditott útnak különböző külföldi államokba, hogy azok berendezését, alkotmányos életét vizsgálják és tapasztalataik alapján javaslatot tegyenek Kina alkotmányos átszervezésére. A következő évben

rendeletet hoztak az alkotmányos törvények előkészítésének megszervezéséről. Ugyancsak 1906-ban felállítottak néhány új közigazgatási intézményt: Pekingben tanácskozó kamara létesült, a tartományokban, körzetekben és járásokban pedig tanácskozó bizottságokat állítottak fel, amelyekben a lakosság 0,3 %-a volt képviselve. A rendelet ígéretet tartalmaz az alkotmányos kormányzás bevezetésére, azonban bizonyos előkészítő intézkedésekről (rendőrség, hadügy, pénzügy, nevelés) beszél, mert »a nép müveletlen, tehát a felesleges siettség nem kívánatos«. 1907-ben rendeletet adtak ki a Közigazgatási és Alkotmányos Ellenőrzés Legfelső Kamarájának a megalakításáról, amely a főnemességből és magasrangu hivatalnokokból állott. Majd ugyancsak ebben az évben rendelet jelent meg a tartományi tanácskozó bizottságok megszervezéséről. Ezekben csak a lakosság 0,3 %-a kapott képviseleti jogot, vagyis csak a földbirtokosok és nagypolgárság. 1908-ban kormányrendelet jelent meg, amely kifejtette a jövendő alkotmány alapelveit. Az alapelvek szerint a császár abszolut hatalmát megtartotta volna, de a parlament csak mint tanácsadó szerv működött volna. Az alkotmány elkészítésének végső határidejét 9 évben szabták meg. Eszerint az első parlament 1916-17-ben ült volna össze. 1906-1907-ben a kormány néhány reformot hajtott végre a közoktatásügy területén. Jelentős elemi, közép és főiskolai hálózatot hoztak létre, emelkedett a külföldre küldött diákok száma. Gazdasági reformokat is hoztak, melyek bizonyos mértékben megfeleltek a kapitalista fejlődés szükségletének. A pénzügyi reform a pénzforgalmat egységesitette. Mindezek a reformok elsősorban a liberális burzsoázia és földbirtokosok megnyerését célozták. A liberális burzsoázia jelentékeny részét valóban megelégedéssel töltötték el az oktatásügy, a kultura és a gazdasági élet területén végbement átalakulások. Keveselte azonban a politikai téren tett engedményeket, hiszen a leendő parlament az államügyekre való tényleges befolyástól meg lett volna fosztva és a parlament összehivását túl távoli időpontra helyezték. A kinai társadalom hatalmas többségében pedig csak növekedett az ellenzékiség ezeknek, a feudális viszonyokat és a politikai rendszer lényeges vonásait nem érintő reformok láttán.

Az 1911-13-as forradalom Kínában.

I. A forradalom előzményei

Kínában a 20. század első évtizedének végén forradalmi válság jelentkezett. 1910-11-ben megmutatkozott, hogy "az alsók nem akarnak már a régi módon élni". Az összes feltörekvő osztályok és rétegek mozgásba jöttek. Élükön ezúttal a forradalmi nemzeti burzsoázia haladt, amely most összekapcsolódott a népi mozgalmakkal. Az 1910-11 években a parasztság és a városi szegénység elkeseredése az ún. "rizslázadásokban" nyilatkozott meg. A félfeudális viszonyok és a külföldi tőke behatolása a faluba a parasztság életviszonyait amúgyis nyomorúságossá tette. A kormány eladósodása és külföldi kölcsönök felvétele azzal a következménnyel is járt, hogy a parasztságra nehezedő adóterhek rendkívül megnövekedtek. Súlyosbította a helyzetet, hogy a mezőgazdasági nyersanyagok ára igen alacsony volt, mert a behatoló külföldi tőke ennek az elmaradt mezőgazdaságnak az árait bekapcsolta a világpiacba és ezzel ezeket az árakat leszorította. Amíg a spekuláció az olcsó nyersanyagot kivitte Kínából, addig bent az országban felverte a rizs árát, amely ott a néptömegek döntő élelmicikke. Ezek a tényezők, valamint a rossz termés olyan drágulást okozott, hogy a létminimum alá került a tömegeknek amúgyis igen alacsony életszínvonala. A forradalmárok agitációjának hatására a parasztság a mandzsu Csing dinasztiát tette elsősorban felelőssé nyomorúságos életkörülményeiért. E felkelésekben a parasztság és a városi szegénység vett részt.

Az antifeudális tömegmozgalom az egész országot elborította. Az éhséglázadások súlypontja Kína déli része volt.

A nemzeti burzsoáziát a végletekig elkeserítette az imperializmus Kína elleni új támadása és az imperialista hatalmak járószalagján vezetett mandzsu-kormányzat egyes intézkedései. A nagyhatalmak folytatták Kína további területi feldarabolását. A cári Oroszország, amely már 1907-ben megosztozott Mandzsurián, mint érdekszférán, Japánnal, 1911-ben Külső-Mongóliát is bevonta érdekszférájába. Japán 1910-ben Koreát egyszerűen annektálta. Anglia és Franciaország 1911 tavaszán újabb területeket szálltak meg csapataikkal Jünanban. Az imperialista hatalmak elsősorban Anglia, Németország, Franciaország és az Egyesült Államok pénzügyileg

egyre inkább megkötötték Kinát, egyre újabb kölcsönöket kényszeritettek rá és új kiváltságokra, koncessziókra tettek szert. Igy a mandzsu kormány 1911 májusában a külföldi tőkeérdekeltségek utasitására államositotta - azaz a külföldi tőke ellenőrzése alá vette az összes magánkézen lévő kinai vasutat, amelyekbe a kinai nemzeti burzsoázia és a kispolgárok tizezrei fektették bele megtakaritott pénzüket. Ugyanakkor a vasutakra a kormány 6 millió fontsterlinges, 5 %-os külföldi kölcsönt vett fel angol-francia-német-amerikai tőkésekből álló bank-konzorciumtól. (Hukuangi-kölcsön)

A kormány ezáltal egyrészt kiszoritotta a nemzeti burzsoáziát a további vasutépitési lehetőségekből, másrészt a volt tulajdonosok részvényeik névértékének csak kis hányadát kapták vissza. Az emlitett bankkonzorcium 1911-ben alakult meg és feladata volt ellenőrizni a kinai kormány minden jövedelmét, monopolizálni a Kinának nyujtandó hiteleket.

Ilyen körülmények között a nemzeti-felszabadító mozgalom fellendülése a lakosságnak egyre szélesebb rétegeit ragadta magával. A nemzeti burzsoázia megszervezte a külföldi árucikkek bojkottját, a városokban külföld- és mandzsu-ellenes tüntetések zajlottak le, »népfelkelő« katonai csapatok alakultak, amelyet a forradalmi és a liberális burzsoázia egyaránt támogatott. A szecsuani polgárságot érte a legnagyobb károsodás a vasutak nacionalizálásával és itt megalakult a »Vasuti Liga«, amelynek nagygyülésén általános adómegtagadást határoztak el.

A vasutak nacionalizálása elleni tiltakozásokban a déli tartományi tanácskozó bizottságok is résztvettek, amelyekben a kinai nagyburzsoázia emberei foglaltak helyet.

Hogy a »felsők« nem tudnak a régi módon kormányozni, azt a mandzsu-kormány zavart politikája, egymásnak ellenmondó intézkedései, valamint a tartományi bizottságok és az ún. törvényelőkészitő kamara magatartása mutatta. 1908-ban Ce-hszi és Kuang-hszü meghalt. A trónt Ce-hszi egyik kegyencének az unokája a két éves Pu-ji örökölte, aki helyett Csun császári herceg régensként gyakorolta a hatalmat. Csun az udvar legreakciósabb klikkjének volt a vezetője és uralma a reformok abbahagyását és a régi, nyiltan reakciós politikára való visszatérését jelentette. Jüan Si-kajt a liberális nagyburzsoá körök képviselőjét menesztette és az alkotmányos rendszer levezetéséről hallani sem akart. Az országban lévő

forradalmi válság láttán ez a reformoktól elzárkózni akaró klikk azonban engedményekre kényszerült. 1909-ben összehivták a tartományi tanácskozó bizottságokat, egy év múlva a törvényelőkészitő kamarát. Ugyancsak az egyik 1910-es rendeletében a régens beleegyezett, hogy az alkotmányt nem 1917-re, hanem 1913-ra kell elkésziteni. A kormány ezekkel az intézkedésekkel a liberális polgárság mérsékeltebb, a monarchia keretei között elhelyezkedni akaró rétegét kivánta maga mellé állitani. 1910-ben azonban a tartományi tanácskozó testületek peticiós kampányt rendeztek az alkotmány bevezetése és a parlament megnyitása végett. Hasonlóan viselkedett a törvény előkészitő kamara ugyancsak ebben az évben, amikor alkotmány alapján álló parlament és felelős minisztérium megteremtését követelte.

A feudális mandzsu-kormányzat igy 1911-ben erősen elszigetelődött, még a liberális burzsoázia és földesuri réteg mérsékelt elemei is szembeszálltak vele.

Szun Jat-szen Szövetséges Ligája ekkor elérkezettnek látta a pillanatot, a forradalmi felkelés megszervezéséhez. A forradalmi mozgalom súlypontja délen volt, mert itt a feudalizmus, a kapitalizmus és az imperializmus nyomása fokozottan jelentkezett. Az ipar délen fejlettebb volt, és a kapitalizmus erős behatolása következtében a városi szegénység széles rétegei jöttek létre. A parasztság helyzete azért volt igen súlyos, mert a kapitalista pénz- és áruviszonyok intenziv behatolása miatt a földesúrnak feudális árendában mind nagyobb összegeket szedtek.

1911 áprilisban a kuangtungi csapatoknál felkelés tört ki, s a felkelők megpróbálták elfoglalni Kantont. A kantoni felkelést 1911 augusztusában Szecsuanban követte nagyarányu népi felkelés. Mind a kettő gyors leverése a forradalmi helyzet viszonyai közt csak olaj volt a tüzre. Szecsuant követte Vucsang.

2. A forradalom menete 1911-12-ben

Október 10-én tört ki a vucsangi felkelés, amelyet a Tungmenhuj tagjai már régóta előkészitettek. Ettől a naptól kezdve számitják hivatalosan a kinai forradalom kezdetét és utóbb ez a nap kinai nemzeti ünnep lett. Kirobbanását az idézte elő, hogy a hatóságok felfedezték a forradalmárok jegyzékét és fegyvereit. A fel-

kelést néhány ezer fegyveres forradalmár kezdte és hamar nagy sikereket aratott. A helyőrség átállt a felkelőkhöz, parancsnoka pedig Li Jüan-hung a megalakult ideiglenes forradalmi kormány elnöke lett. Vucsanghoz csatlakozott két szomszéd város: Hanjang és Hankou. Itt a küzdelem sorsát a hanjangi fémmunkások és diákok döntötték el. Li Jüan-hung a tömegek követelésére kiáltványt tett közé a mandzsuk hatalmának megdöntéséről és ugyanakkor kormánya biztosította a külföldi diplomatákat, hogy az idegenek minden jogát és kiváltságát tiszteletben tartják. Ez a lépés a katonai erősítéseket már útba indító nagyhatalmak intervencióját szándékolta megakadályozni. A forradalom gyorsan kibontakozott Dél-Kínában s a mandzsu-régens ezért rendeletet adott ki az alkotmány küszöbönálló bevezetéséről októberben. Jüan Si-kajt is visszahivta ugyanekkor, azonban a számító és ravasz politikus a kedvezőtlen helyzetre való tekintettel nem fogadta azt el. Kantonban most már győzött a felkelés és a város Pekingtől függetlenitette magát. Sok városban a hatalmat a tartományi tanácskozó bizottságok vették át és több tartomány állt át békés úton a forradalomhoz.

A forradalom győzelmét a népi tömegek fellépése biztositotta. Textilmunkások, fémmunkások, vasutasok, bárkások, kulik, parasztok alkották a forradalmi hadseregek első ezredeit. A forradalom elősegitette a proletariátus osztályöntudatának ébredését. Kirobbantak az első sztrájkok, a munkások gazdasági jellegü követeléseket támasztottak. A parasztság ösztönösen, nem pedig szervezett erőként lépett fel. Ez a forradalmi-demokratikus mozgalom korlátaira is fényt vet. Szun Jat-szennek programjában ugyan kifejeződtek a parasztérdekek, mégsem tettek sokat a parasztság szervezése érdekében, nem látták be, hogy a paraszt a burzsoá-demokratikus irányzat legmegfelelőbb támasza.

A mandzsuk Jüan Si-kajba vetették utolsó reménységüket. Jüan Si-kaj népszerü volt a liberális nagyburzsoázia és földesurak körében, akiknek a forradalom területén is komoly pozicióik voltak. Jüan Si-kaj elfogadta a mandzsuk megbizatását és igy nov. 1-én a császári tanács elnökévé és miniszterelnökévé nevezték ki s ezzel Észak-Kina diktátora lett.

Közben novemberben Közép-Kina jelentős része is átállt a forradalomhoz. A mandzsuk birodalma a széthullás jeleit mutatta: dec. 1-én külső Mongólia hirdette ki önkormányzatát, dec. 2-án

Nanking jutott a felkelők kezébe. A felszabadított területeken azonban nem alakult egységes forradalmi hatalom, mind a Sanghajban, mind a Vucsangban megalakult kormány magának követelte a központ szerepét. A tekintélyes vezér Szun Jat-szen távol volt és Jüan Si-kaj közben ügyes diplomáciával mindent elkövetett, hogy a liberális köröket magához édesgesse. Egyrészt kereskedő és nagyiparos körökkel kapcsolatot tartó személyeket vett be kormányába, mint a népszerű Liang Csi-csaot, másrészt elérte, hogy az uralkodóház nov. 26-án letette az esküt az új alkotmányra, melynek következtében a »Mennyei Birodalom« alkotmányos monarchia lett.

A nagyhatalmak növekvő ellenszenvvel figyelték a forradalom győzelmes kiterjedését. Intervenciójuktól a forradalmat két tényező mentette meg. Egyrészt a feszült európai helyzet gátolta aktivitásukat Kínában, másrészt az egymás közötti ellentétek lehetetlenné tették az egységes fellépést. Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok Jüan Si-kajt támogatták, Japán, Németország és a cári Oroszország a mandzsu-dinasztiát akarták megmenteni. Decemberben végül egységes fellépés történt: fenyegetően felszólították Jüan Si-kajéknak és a forradalmároknak egymással már béketárgyalásokat folytató vezetőit, hogy egyezzenek meg minél előbb.

Amikor a béketárgyalások javában folytak, Szun Jat-szen 1911. decemberében megérkezett Kínába. A forradalmi Kína óriási lelkesedéssel fogadta és december 29-én a forradalmi tartományok küldötteinek Nankingban tartott konferenciája kihirdette a kínai köztársaság megalakulását. Ennek ideiglenes elnökévé Szun Jat-szent választották, a főváros Nanking lett. 1912 jan. 1-én foglalta el a »virágzó középső köztársaságnak« elnöki hivatalát. Úgy látszott, hogy a forradalom egyszersmindenkorra győzött; megvalósult a demokratikus köztársaság, érvényesültek a polgári szabadságjogok. A felszínen Szun Jat-szen elnöki hatalma Dél és Középkínában megdönthetetlennek látszott. Mégis az erőviszonyok nem neki és irányzatának kedveztek.

A Szövetséges Liga osztályösszetétele nagy változáson ment keresztül. Rengeteg liberális nagyburzsoá, földesúri, hivatalnoki elem került bele. A parasztok a felszabadult területeken úgy gondolták, hogy a mandzsu uralom megdöntése félfeudális függőségük megsemmisítését is jelenti és tömegesen tagadták meg a szolgáltatásokat. Kiéleződtek az ellentétek a földesurak és a parasztság között,

parasztmozgalmak törtek ki, amelyeket a párthoz tartozó földesurak igyekeztek a köztársasági haderő segitségével leverni. A forradalom befejezésére törekedtek és nem volt inyükre az a forradalmár az elnöki székben, akinek utópikus »népjólét-rendszere« radikális agrárreformot jelentett. A Tungmenhuj táborában tehát, komoly ellentétek lappangtak. Szun Jat-szen számára, aki mint utópista, a tömegharc jelentőségét nem értette meg, ekkor még elképzelhetetlen volt, hogy a paraszti osztályharc fegyverét szegezze szembe liberális ellenfeleivel.

A második tényező, amely kedvezőtlenné tette a forradalmi-demokratikus mozgalom helyzetét, a nagyhatalmak magatartása volt. Szun Jat-szen kormánya biztositotta ugyan - látva a beavatkozás veszélyét - a külföldi államok megbizottait, hogy a forradalom nem sérti meg országuk érdekeit, a nagyhatalmak mégsem ismerték el a köztársaságot. Sőt a Közép Kinában döntő befolyást gyakorló Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok Jüan Si-kaj oldalára álltak, a bank-konzorcium kölcsönt igért neki a forradalom leverése, sőt intervencióval is fenyegetőztek a forradalmi kormánnyal szemben.

A helyzet urává Jüan Si-kaj - aki most már minden erejével a hatalom megszerzésére törekedett - és a liberális irányzat kezdett válni. 1912 febr. 12-én kényszeritette a mandzsu dinasztiát, hogy mondjon le a hatalomról. A monarchia méltóságos formák között semmisült meg. A császár utolsó rendelete igy szól: »Én, a bogdihán, elrendelem, hogy Kina kormányformája az alkotmányos köztársaság legyen.« A bogdikán komoly életjáradékot és kiváltságokat kapott. Jüan Si-kaj még ugyanezen napon ezt táviratozta Szun-Jat-szennek: »Az ügy, amelyért ön sok éven át harcolt, ime diadalmaskodott.«

Szun Jat-szen, aki a mandzsu hatalom megdöntésében látta fő célját, február 13-án lemondott az elnökségről Jüan Si-kaj javára. Jüan Si-kaj köztársasági elnök lett s mindenekelőtt a Nemzetgyülést helyezte át a forradalmi Nankingból az elmaradt császárvárosba, Pekingbe. Még mielőtt ez megtörtént volna 1912 márciusában a nemzetgyülés Nankingban kihirdette a Kinai Köztársaság ideiglenes alkotmányát, amely erősen hangsúlyozva a szabadságjogokat, megállapitotta a kinai köztársaság törvényhozó rendszerét. Ez két kamarás, alsóházból és szenátusból állt. A választójog cenzusos és közvetett, kétévi egyhelybenlakás és 2 rubel értékü egyenesadó·

volt a feltétele. A választójog kifejezésre juttatta, hogy a nemzeti burzsoázia túlnyomórésze a vagyonos parasztsággal fogott össze, hogy ennek segitségével a széles parasztтömegeket elzárja politikai és gazdasági érdekeik érvényesitésétől.

Jüan Si-kaj és a mögötte álló erők felülkerekedése a forradalom hanyatlását jelzi. A kinai szabadságot - irta Lenin - a paraszti demokrácia és a liberális burzsoázia szövetsége vivta ki «. A liberális burzsoázia győzött a paraszti demokrácia felett. A parasztságnak nem volt komoly osztályszövetségese, a nemzeti burzsoá radikális szárnya sem irányitotta és segitette a parasztság harcát a földért, » a proletariátus pedig akkor még nem vett tudatosan részt a forradalomban « - mint Mao Ce-tung irja.

Az 1912 áprilisában megtartott választásokból ideiglenes törvényhozó gyülés született, amely már Pekingben tartotta üléseit. A kormány rögtön megmutatta liberális-burzsoá lényegét; programjában, mint döntő kérdés a tulajdon megvédése, továbbá a » törvényesség és rend « legszigorubb megőrzése szerepelt. A kormány fegyveres expedíciókkal fojtja vérbe 1912 folyamán az antifeudális parasztfelkeléseket.

A forradalom lefelé tartó vonalát szemlélteti a Tungmenhuj további sorsa. 1912 aug. 25-én összeolvadt több más szervezettel és megalakult belőlük a Kuomintang (Nemzeti Párt). Programjában a radikális földreform követelését, a » nép jólétéről « szóló általános frázisok váltják fel. A Kuomintangban felülkerekedtek a megalkuvó, liberális erők.

3. A forradalom veresége. Jelentősége

Jüan Si-kaj az alkotmányban lerögzitett demokratikus szabadságokat fokozatosan és egyre jobban megnyirbálta. Kihasználva a külföldi hatalmak támogatását és a liberális nagyburzsoázia megalkuvását, egyeduralomra tört. Egyeduralmának útjában főleg az ellenzéki, Kuomintang többségü parlament állt. 1913 tavaszán új kölcsönt kapott a hatalmaktól, amely még jobban megerősitette a pozicióit. A támadást a Kuomintang ellen azzal kezdte, hogy egy bérgyilkossal megölette Szung Csiao-zsent, a kuomintang párt egyik vezetőjét. Erre a szemérmetlen gyilkosságra Szun Jat-szen és hivei felkeléssel válaszoltak, amit ő maga » második forradalomnak «

nevezett. A külföldiek által támogatott Jüan Si-kaj győzelmet aratott Dél felett s ennek következménye a Kuomintang törvényen kivül helyezése lett 1913 nov. 4-én.

Előbb megfosztja a kuomintang tagjait parlamenti mandátumaikból, majd magát a parlamentet oszlatja fel és a polgári szabadságjogok szétzúzásával Jüan Si-kaj az ország teljhatalmu diktátora lett. Ezt a tényt fejezi ki az 1914 januárjában általa létrehozott alkotmány, amely kimondja, hogy a minisztertanács a parlament helyett az elnöknek felelős.

Az 1911-13-as kinai forradalom döntő feladatai közül csak a Csing-monarchia megdöntését, a köztársaság megteremtését oldotta meg. A demokratikus átalakulást, a feudális viszonyok gyökeres felszámolását, valamint az ország függetlenségének megteremtését nem hajtotta végre. Ugyanakkor azonban a kinai nép milliós tömegeit nagymértékben tudatositotta és a forradalmi harc útjára vezette. Ez a forradalom burzsoá-demokratikus forradalom volt, mert hosszú hónapokon át mindenekelőtt széles parasztiömegek alkották mozgatóerejét. A parasztság összefogott a városi szegénység tömegeivel, melyek közt megjelent már a modern proletariátus is. A forradalom megindulásakor a nemzeti burzsoázia szövetségben volt a parasztsággal, később azonban a liberális nemzeti burzsoázia kompromisszumos lett, képtelenné vált a forradalmat vezetni és új vezetőerő még nem volt. A forradalom igy további feladatait, a feudális viszonyok felszámolását és az ország felszabaditását a félgyarmati függésből nem oldhatta meg.

- . -

Kina a világháború kitörésekor semleges maradt. A háború azonban nem kerülte el területét. Japán hadat üzent Németországnak, hogy elragadja a Santung tartományban biztositott német területeket és megerősitse kinai pozicióit. Ezt elősegitette az ország belpolitikai helyzete. Jüan Si-kaj a monarchia visszaállitására készült. Ez tiltakozást váltott ki a demokratikus haladó elemekből és bizonytalanná tette a politikai helyzetet Kinában. A belső és külső reakció ezt egyaránt kihasználta. A tartományokban egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a militarista kormányzók, a tucsünök, állandósitva Kina feudális széttagoltságát. Másrészt Japánnak kapóra jött Kina nemzeti egységének hiánya s 1915 januárjában 21 követelést terjesztett

Kina elé. A 21 követelés Kinának Japán gyarmatává válását szolgálta. Jüan Si-kaj a 21 követelés nagyrészét elfogadta. Azt a napot, amelyen ez történt, a kinai nép »a nemzeti szégyen napjának« nevezte. Jüan Si-kaj kapitulálása és az a körülmény, hogy a császárság visszaállítását készítette elő, forradalmi fellendülést váltott ki az országban. A köztársasági burzsoázia több vezetője délre utazott, Jünan tartományba, amely mindig a forradalmi mozgalmak hamu alatt parázsló fészke volt. Jünanban 1915 végén megindult »a harmadik forradalom« néven ismert köztársasági mozgalom. A déli tartományok 1916 májusában külön kormányt alakítottak Kantonban. Szun Jat-szen visszatért Kinába s a köztársasági kormány vezetője lett.

Jüan Si-kajnak 1916 júniusában bekövetkezett hirtelen halála után kísérlet történt az alkotmány visszaállítására és az ország egységes kormányzására. A hatalmat azonban hamarosan az északi feudális-militaristák, az anfuista (»Anfu«-klubról nevezték így) klikk keritette kézbe. Ez a kormány az antanthatalmak kívánságára 1917 augusztusában hadat üzent Németországnak. A háború alatt jelentős változások mentek végbe. A külföldi hatalmak gazdasági nyomása felengedett, ennek következtében a nemzeti ipar és kereskedelem fellendült, a nemzeti burzsoázia és a proletariátus megerősödött.

A háború 1917-ben újra megindult Észak és Dél között. Dél lett a továbbiakban a kinai forradalmi mozgalom kiindulási területe.

IX. NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK 1871-1914 KÖZÖTT

A NEMZETKÖZI HELYZET ALAKULÁSA A FRANKFURTI BÉKÉTŐL A FRANCIA-OROSZ SZÖVETSÉG MEGKÖTÉSÉIG (1871-1893)

Az egységes Németország és Olaszország létrejötte megváltoztatta Európa politikai arculatát. A korábbi apró államok helyén birodalmak alakultak ki, amelyek területüket, lakóik számát, gazdasági lehetőségeiket tekintve a korábbi nagy tőkés országokkal, Angliával, Franciaországgal vetekedhettek. A nemzetközi életben különös erővel hallatta szavát a császári Németország, amely a porosz militarizmus örököse volt, hatalmas katonai gépezettel rendelkezett és születésétől kezdve rendkívüli agresszivitást tanusított. Németország mellett a 70-es években aktivizálódott a dualista állammá szervezett régi osztrák birodalom is és a 80-as évektől az olasz királyság is beleszólt a nemzetközi élet kérdéseibe.

Igy a korábbi vezető nagyhatalmak, Anglia, Franciaország, Oroszország mellé 1871 után felzárkózott Németország és fokozatosan kilépett a diplomáciai harc porondjára Ausztria-Magyarország és Olaszország. A nemzetközi kapcsolatok történetében ez a hat nagyhatalom játszik szerepet, ezek állanak a diplomáciai harc előterében.

Milyen kérdések foglalkoztatták ebben a szakaszban az európai diplomáciát? Melyek voltak azok az ellentétek, amelyek szembeállították egymással az európai nagyhatalmakat? A kiélesedő ellentétek, háborús válságok és fegyveres konfliktusok az európai nagyhatalmak milyen csoportosulását alakították ki az imperializmusra való átmenet időszakában? A kérdésre válaszolva próbáljuk meg e két évtized nemzetközi kapcsolatainak mozgatórugóit feltárni.

1871-től egészen az első világháborúig az európai diplomácia egyik központi kérdése Németország és Franciaország harca volt

Elzász-Lotharingia birtokáért. E két gazdaságilag és stratégiailag rendkívül fontos tartományt a frankfurti béke értelmében Németországhoz csatolták. Németország Elzász-Lotharingia birtokában nagyra növelhette nehézipari potenciálját, ugyanakkor a Vogézeken belül kerülve állandó fenyegetés alatt tarthatta a francia fővárost. Franciaország nem nyugodhatott bele e két eredetileg francia tartomány elveszítésébe, annál is kevésbé, mivel a németek közelsége állandó veszélyt jelentett Párizsra. Éppen ezért 1871 után valamennyi francia kormány hol burkoltan, hol nyiltan programjába vette Elzász-Lotharingia visszaszerzését. A »revans Sedanért« a francia külpolitika vezető gondolatává vált. Ez a célkitüzés Franciaországot állandóan szövetségesek keresésére inditotta. Németország kezdettől tisztában volt a frankfurti rablóbéke következményeivel. A német politikusok e revansot részint Franciaország elszigetelésével, részint Franciaország újabb lerohanásával próbálták megakadályozni. Az előbbi törekvés Németországot is szövetségesek keresésére, az utóbbi pedig meg-megújuló német-francia háborús riadalmak provokálására vezette. Ebből következően Németország és Franciaország között a helyzet állandóan feszült volt. Marx találó megjegyzése szerint Elzász-Lotharingia annektálása a francia-német háború veszélyét »európai intézménnyé« tette. Az 1871 utáni európai nemzetközi helyzet alakulását vizsgálva tehát mindig szem előtt kell tartanunk Elzász-Lotharingia annexiójának, mint az események mozgató rugójának hatását.

A nemzetközi élet másik, sok konfliktusra és egyizben háborúra is vezető kérdése a keleti kérdés volt. A XIX. század utolsó harmadában Délkelet-Európában is befejeződéséhez közeledett a polgári nemzeti államok kialakulásának Nyugat-Európában korábban lejátszódott folyamata. Az önálló Szerbia és Görögország megalakulása után részleges, majd teljes függetlenséget nyert Románia és Bulgária is. A balkáni népek felszabadulása a Török Birodalom felbomlásával volt egyértelmü. A stratégiailag és gazdaságilag rendkivül fontos török területek megszerzésére, vagy egyes területek fölötti befolyás megnyerésére késhegyremenő diplomáciai, egyizben fegyveres harc is folyt a nagyhatalmak között. A »keleti kérdés«-ben elsősorban három nagyhatalom: Oroszország, Ausztria-Magyarország és Anglia volt érdekelve. A cári Oroszország a Török Birodalom felbomlására számítva arra törekedett, hogy megszerezze a

tengerszorosokat - amelyeket »saját lakása kulcsainak« tekintett -, és hogy elfoglalja Konstantinápolyt. A tengerszorosok és Konstantinápoly birtoka Oroszországot a Fekete-tenger keleti medencéjének korlátlan urává tette volna és a Földközi-tengeri hajózás orosz ellenőrzés alá került volna. A tengerszorosok megszerzése a cári diplomácia vezető gondolata volt, s hóditó terveit a balkáni keresztény szláv népek megsegítésének ürügyével leplezte. Oroszország e hóditó törekvései éles ellentétbe kerültek Ausztria-Magyarország és Anglia érdekeivel. A soknemzetiségü, szláv többségü Ausztria-Magyarország ellenségesen szemlélte az önálló délszláv államok kialakulásának folyamatát. Attól tartott, hogy a török uralom alól felszabadult államokhoz saját délszlávjai és románjai is csatlakozni fognak. A dualista monarchia ezért élesen szembefordult a szlávok felszabadulását objektive segitő cári Oroszország minden lépésével. Anglia pedig, amely ezekben az években szerezte meg teljesen Indiát és növelte ázsiai birtokait, nem türhette, hogy Indiába vezető legrövidebb utat - a Földközi-tengert és a Szuezi-csatornát - idegen nagyhatalom ellenőrizze - márpedig a tengerszorosok orosz megszállása ezt jelentette volna. Anglia ezért igyekezett elgáncsolni Oroszország törekvéseit és - Ausztria-Magyarországhoz hasonlóan - Törökország további fenntartására, valamint az orosz befolyás visszaszorítására törekedett. A balkáni népek felszabadulási törekvései és a nagyhatalmak harca a török örökségért, egyszóval: a keleti kérdés volt a nemzetközi élet eseményeinek második mozgatórugója.

A nemzetközi kapcsolatok jellemzője végül a nagyhatalmak harca az Európán kivüli területek felosztásáért s az ezzel kapcsolatos diplomáciai bonyodalmak. Az Európán kivüli területek megszerzésében a régi tőkés országok, Anglia és Franciaország vezetnek. A gyarmatok megszerzéséért vivott harc számos konfliktusra vezetett a nagyhatalmak között. 1881-ben Franciaország Tunisz elfoglalása miatt Olaszországgal kerül éles ellentétbe. Egyiptom birtokáért 1882-ben rendkivül kiéleződik a viszony Anglia és Franciaország között. 1885-ben Anglia és Oroszország között Turkménia orosz megszállása miatt csaknem háborúra kerül sor. A hetvenes-nyolcvanas években Elzász-Lotharingia annexiója és a keleti kérdés mellett a világ felosztásáért vivott harc az a tengely, amely körül a diplomáciai események forognak.

A nemzetközi kérdések e vázlatos felrajzolása is mutatja:

milyen sokrétű, bonyolult ellentétek szőtték át a nagyhatalmak viszonyát. Ezek az ellentétek - jóllehet gyakorta nem egyirányban hatottak - már a hetvenes-nyolcvanas években kialakították a szembenálló koalíciók körvonalait. 1879-ben Németország és Ausztria-Magyarország szerződést kötnek Oroszország ellen, amely a kettős szövetség néven ismeretes. 1882-ben Németország, Olaszország és Ausztria-Magyarország részvételével megalakul a hármasszövetség kifejezetten orosz- és franciaellenes éllel. 1891-93-ban - mintegy válaszul a hármasszövetségre - létrejön az orosz-francia szövetség. Anglia egyelőre megmarad a »fényes elszigeteltség« politikája mellett. Ezek a szerződések megkötésük idején - a bonyolult ellentétek következtében - még felbomlásuk lehetőségeit is magukban hordozták. Az 1893 utáni események azonban ezeket a szövetségeket megszilárdították és az első világháború kirobbantásának eszközeivé változtatták.

A három császár egyezménye

A frankfurti béke után a francia politikusok egyetértettek abban, hogy Németország nyomasztó fölényét csak valamilyen szövetség megkötésével ellensúlyozhatják. 1871 után a francia diplomácia ezért szövetségek keresése után látott. Elsősorban Oroszország jöhetett számításba. Oroszország a francia-porosz háború idején Poroszországgal szemben jóindulatu semlegességet tanusitott. Németország túlságos megerősödése azonban nem volt inyére. A francia diplomácia Oroszország mellett Ausztria-Magyarországra gondolt, amelynek vezető körei égtek a vágytól, hogy a sadowai vereségért Poroszországon revansot vegyenek.

Ilyen körülmények között érthető, hogy Bismarckot a »koalíciók lidércnyomása« üldözte; a hetvenes évek elején a francia-orosz-osztrák hármasszövetség reális lehetőség volt. Bismarck ez ellen a fenyegető hármasszövetség ellen úgy gondolt a legeredményesebben harcolni, ha ő maga köt szövetséget Oroszországgal és Ausztria-Magyarországgal. A nagyhatalmak bonyolult ellentéteiből következően Bismarck számításának is volt reális alapja. Oroszország Angliával szemben szivesen vette volna igénybe Németország segitségét s a német támogatás fejében kész volt lemondani

Franciaország támogatásáról. Ugyanakkor tartania kellett Németország és Ausztria-Magyarország Oroszország ellen irányuló megegyezésétől. Ausztria-Magyarország egyik legbefolyásosabb rétege, a magyar uralkodóosztály, amelyet az 1871-ben külügyminiszterré lett Andrássy grós képviselt, a német barátság hive volt és nem kért a francia szövetségből. Ilyenformán 1872-73-ra kedvezően alakult a helyzet Bismarck kombinációja, a »három császár szövetsége« számára.

1872 szeptemberében II. Sándor orosz cár, Ferenc József császár és király és I. Vilmos német császár Berlinben találkoztak. Az uralkodókat kisérő külügyminiszterek, Gorcsakov, Andrássy és Bismarck már ekkor kidolgozták egy hármas megállapodás körvonalait. Ausztria-Magyarország és Oroszország a balkáni kérdésben a status quo fenntartásában egyeztek meg, Oroszország, ha nem is fenntartás nélkül, Németország franciaellenes politikájához csatlakozott. A következő év, 1873 május 6-án Pétervárott Németország és Oroszország között katonai egyezményt irtak alá. Az egyezmény első pontja kimondja: »Ha a két birodalom egyikét valamely európai hatalom megtámadná, a megtámadott fél a lehető legrövidebb időn belül egy kétszázezer főből álló harcképes hadsereget kap segitségül«. Az egyezmény Németországot Franciaországgal, Oroszországot pedig Angliával szemben biztositotta. Ausztria-Magyarország nem csatlakozott az egyezményhez, mert félt, hogy ez konfliktusba sodorja Angliával. Az osztrákok ehelyett egy konzultativ paktum megkötését javasolták. 1873 junius 6-án Bécs mellett Schönbrunnban irták alá az osztrák-orosz megállapodást. Az egyezmény második cikkelye leszögezi: »abban az esetben, ha egy harmadik hatalom részéről jövő agresszió az európai békét fenyegetné, őfelségeik kölcsönösen kötelezik magukat, hogy megállapodnak a magatartás közös irányvonala tekintetében, anélkül, hogy új szövetség kötését keresnék«. Az október 23-án Schönbrunnba érkező I. Vilmos csatlakozott ehhez a szerződéshez, amely »a három császár egyezménye« néven került a diplomácia történetébe.

A három császár egyezményével Bismarck törekvése egyelőre sikert aratott. Franciaország elszigetelődött, a koalíciók rémét sikerült elhessegetni. A szétfolyó és határozatlan jellegü egyezmény azonban nem bizonyult hosszú életünek. Rövidesen kiderült, hogy Oroszország nem hajlandó Franciaország újabb szétzúzásához hozzájárulni és hogy az ideiglenes megállapodás az orosz-osztrák balkáni rivalizálás kérdését sem vette le a napirendről.

Az 1875. évi háborús riadalom

1873 nyarán Franciaországban a monarchisták kerültek hatalomra, akik a revans leghangosabb hirdetői voltak, s szeptemberben az utolsó német megszálló csapatok is elhagyták az országot. E két tény növelte a francia revans veszélyét, ezért Bismarck preventiv háború tervével kezdett foglalkozni. Bismarck háborús terveit 1874-ben azonban Anglia és Oroszország együttes beavatkozása meghiúsította. Bismarck ekkor egyik, a keleti ügyekben legjáratosabb diplomatáját, Radowitzot Pétervárra küldte, azzal a megbizatással, hogy Gorcsakovot az orosz balkáni törekvések támogatása fejében Franciaország támogatásáról való lemondásra birja. Radowitz missziója azonban nem járt eredménnyel, Oroszország nem volt hajlandó szabad kezet adni Németországnak Franciaországgal szemben. Bismarck ennek ellenére, amikor a francia hadseregreformnak hirét vette, újabb háborús riadalmat provokált. 1875 márciusában a német császár rendeletileg eltiltotta a lókiviteli és a Bismarckhoz közelálló lapokban háborúra uszító cikkek jelentek meg. Különösen nagy hatást váltott ki a »Post« cimü lap április 9-i »Ist der Krieg in Sicht?« cimü cikke, amely a francia revansháború elkerülhetetlenségéről irt. Közben a német hadsereg lázasan készülődött Franciaország újabb lerohanására. A francia diplomácia azonban nem veszitette el józanságát. Decazes herceg francia külügyminiszter megküldte Franciaország külföldi képviselőinek a berlini francia követ és Radowitz beszélgetésének másolatát, amely a készülő német agresszió kétségbevonhatatlan bizonyitékait tartalmazta. A francia demars nem maradt hatás nélkül: Gorcsakov kijelentette, hogy német támadás esetén diplomáciai támogatást nyujt Franciaországnak; Anglia szintén mérséklően hatott Németországra. (A szigetország külpolitikáját a kontinentális hatalmak vetélkedésére épitette s igy nem volt kedvező számára sem Németország túlságos megerősödése, sem Franciaország meggyengülése.) Oroszország és Anglia közös fellépése meghátrálásra kényszeritette Bismarckot: fogcsikorgatva bár, de lemondott háborus terveiről. Gorcsakov fellépése azonban, - aki nevezetes berlini táviratában a béke megmentőjének tüntette fel magát - mély nyomokat hagyott maga után: Németország és Oroszország viszonya 1875 után fokozatosan romlani kezdett.

A keleti kérdés 1875-78 között

1. Az 1875-77. évi keleti válság

Alig csendesedett el a német-francia háborús riadalom, máris napirendre került a nemzetközi politika másik égető problémája, a keleti kérdés. 1875 nyarán Hercegovina, majd Bosznia keresztény lakossága fellázadt a török abszolutizmus igája ellen. A boszniai lázadás mozgásba hozta a Török Birodalom egész szláv lakosságát és élénk visszhangot váltott ki a már felszabadult országokban: Szerbiában és Montenegróban.

A hercegovinai felkelés a diplomáciai harc porondjára szólította a keleti kérdésben érdekelt nagyhatalmakat: Oroszországot, Ausztria-Magyarországot és Angliát. Elsőnek Oroszország ragadta kezébe a kezdeményezést. II.Sándor kormánya szükségesnek látta, hogy belső helyzetét külpolitikai sikerekkel erősítse meg, emellett elérkezettnek látta az időt a tengerszorosokra vonatkozó tervek végrehajtására. Ugyanakkor a balkáni népek szemében sem veszíthette el a szlávok pártfogójának szerepét. Ilyen indítékoktól vezettetve Gorcsakov 1875 augusztusában megküldte Andrássynak a boszniai probléma megoldására vonatkozó tervét, amely a két fellázadt tartománynak lényegében teljes autonómiát adott volna. Andrássy azonban attól tartott, hogy Bosznia autonómiája sietteti az önálló szláv államok kialakulásának folyamatát, ami mindenképpen veszélyes a többmillió szlávot elnyomó monarchiára, elhatározta tehát, hogy elgáncsolja Gorcsakov tervét. Az orosz kancellár javaslatát visszautasította és ő juttatott el 1875 december 30-án egy jegyzéket a párizsi szerződést aláíró hatalmakhoz. Andrássy az önálló szláv államok kialakulását legjobban a Török Birodalom sértetlen fenntartásával vélte megakadályozhatni. Azt viszont belátta, hogy a középkori, félbarbár állapotok a Balkánt állandó tűzfészekké teszik, ezért a forrongó tartományokat néhány többé-kevésbé lényeges reform bevezetésével akarta lecsendesíteni. Jegyzékében ezért többek között a keresztények és mohamedánok törvényelőtti egyenlőségének bevezetését, az adóbérlés intézményének eltörlését javasolta. Andrássy feltételeit a konzulok útján közölték a felkelőkkel, azok azonban elégteleneknek találták az engedményeket és visszautasították azokat. Andrássy diplomáciai vállalkozása hajótörést szenvedett.

Andrássy reformjegyzékének kudarca után újból Gorcsakov vette kezébe a kezdeményezést. A három császár 1876 május 13-i berlini találkozása alkalmával tervezetet terjesztett Andrássy és Bismarck elé, amelyben ismételten az autonómia megadását javasolta a felkelt tartományok számára. Andrássy látszólag elfogadta Gorcsakov javaslatát, azonban annyira átdolgozta, hogy az orosz kancellár nem ismert rá benne többé saját művére. Bismarck nyomására azonban Gorcsakov végül hozzájárult az Andrássy-féle átdolgozáshoz, amely a három hatalom »berlini memoranduma« néven vált ismeretessé. A berlini memorandum lényegében megismételte Andrássy reformjegyzékének pontjait s ezen kívül a reformok végrehajtására nemzetközi és belső biztosítékokat helyezett kilátásba. A boszniai felkelés kérdését azonban a berlini memorandum sem oldotta meg. Ezúttal Anglia bontotta meg az európai hatalmak koncertjét. Disraeli még a berlini memorandum felemás javaslataiban is a balkáni orosz befolyás erősödését látta, ezért arra biztotta Törökországot, hogy utasítsa vissza a hatalmak török belügyekbe való beavatkozását. A keleti válság megoldása így 1876-ban sem volt sokkal előbbre, mint egy esztendővel korábban.

A Balkánon az események közben gyorsan követték egymást. 1876 áprilisában és májusában a bolgár nép is fegyvert ragadott a török elnyomók ellen. A törökök a bolgár felkelést vadállati kegyetlenséggel nyomták el. A néptömegek nyomásának engedve 1876 júniusában Szerbia és Montenegró hadat üzent Törökországnak. Milán szerb fejedelem, akit a hatalmak mindenáron vissza akartak tartani a beavatkozástól, arra számított, hogy Oroszország nem fogja tűrni Szerbia összetörését. A szerb-török háború kirobbanása még bonyolultabbá tette a már egy év óta tartó keleti válságot. Oroszország kénytelen volt támogatást nyújtani Szerbiának, hacsak nem akarta tekintélyét végleg elveszíteni a szlávok szemében. Ezért – bár katonai és gazdasági helyzete ennek ellentmondott – kénytelen volt pénzügyi és katonai segítséget adni Szerbiának. A szerb-török háború és Oroszország aktív támogatása viszont magával vonhatta Ausztria-Magyarország és Anglia beavatkozását, amit Oroszország mindenképpen el akart kerülni. A cári diplomácia ezt a nehéz problémát úgy próbálta megoldani, hogy a balkáni kérdésekben súlyos kompenzációkat ígért legveszedelmesebb vetélytársának, Ausztria-Magyarországnak. Andrássy gróf osztrák-magyar külügyminiszter, ez az

átlagon jóval felüli magyar politikus, világosan látta, hogy egy szerb-török háború a Török Birodalom felbomlására vezethet és hogy politikájában ezt a lehetőséget is számításba kell venni, s ebben az esetben a monarchia balkáni befolyásának növelésével lehet a szláv államok kialakulását ellensúlyozni. Ezért hajlandó volt az orosz javaslatokról tárgyalni.

Oroszország és Ausztria-Magyarország megállapodására a reichstadti találkozón 1876 július 8-án került sor. A felek a szerb-török háború kimenetelének mindkét lehetőségét számításba vették: arra az esetre, ha a törökök győznek, Szerbiában helyre kell állítani a status quo-t, Bosznia-Hercegovinában pedig meg kell valósítani a berlini memorandum reformjavaslatait; szerb győzelem esetére érvényesek az Oroszország által Ausztria-Magyarországnak tett engedmények: egységes nagy délszláv állam megalakulása ki van zárva, Bosznia-Hercegovinát Ausztria-Magyarországnak kell annektálnia, Oroszország pedig megkapja Besszarábiát. A megállapodás ezen kívül a többi szláv államok sorsáról is intézkedett. Ezekután háborúzhatott Szerbia, támogathatta Szerbiát Oroszország, a közös győzelem gyümölcseit elsősorban Ausztria-Magyarországnak volt joga leszakítania.

A további fejlemények azonban azt mutatták, hogy az eseményeket nem lehetett a reichstadti megállapodás kereteibe szorítani. A szerb reguláris hadsereg egymásután szenvedte a vereségeket a törökökkel szemben. Az orosz diplomáciának minden erejét meg kellett feszítenie Szerbia megmentése érdekében. Anglia ugyanekkor kétértelmű javaslatokat terjesztett elő, amelyek Konstantinápoly angol birtoklására irányultak. Félő volt, hogy Oroszország végül kisemmizve kerül ki a keleti bonyodalmakból. Még komplikáltabbá tette a helyzetet Németország állásfoglalása. Bismarck arra törekedett, hogy összeveszítse Oroszországot és Angliát és közben döntő csapást mérhessen Franciaországra. Bismarck ezért Törökország ellen háborúra ösztökélte Oroszországot. Oroszország így egyre mélyebbre süllyedt a keleti ügyek hínárjába, az orosz-angol és az orosz-osztrák viszony egyre élesedett. 1876 őszén az orosz diplomácia végül arra a következtetésre jutott, hogy háborúval oldja meg a keleti bonyodalmak gordiusi csomóját. Oroszország – Törökországgal párhuzamosan – előbb a gyengébb vetélytárssal, Ausztria-Magyarországgal akart végezni. A háború megkezdése előtt azonban

az orosz diplomácia tudni akarta, hogy Németország milyen álláspontra fog helyezkedni. Bismarck egyes addigi megnyilatkozásaiból azt a következtetést vonták le, hogy a kancellár viszonozni fogja azt a jóindulatu semlegességet, amelyet Oroszország a francia-porosz háború idején tanusitott. Az orosz diplomácia azonban elszámitotta magát. Bismarck, miközben állhatatosan szitotta az orosz-angol ellentéteket, az osztrák-orosz háborúnak mindenképpen ellene volt, mert ez felboritotta volna a három császár szövetségét, nem is beszélve arról, hogy a biztos győztes Oroszország megerősödése milyen veszélyt jelentett volna Németországra. A német kancellár ezért a cári diplomácia puhatolódzására eléggé homályosan, de érthetően kijelentette, hogy »Németország érdekeit mélyen érintené, ha az osztrák monarchia függetlenségét vagy Európában elfoglalt hatalmi helyzetét veszély fenyegetné . . .« Bismarck válasza gyakorlatilag annyit jelentett, hogy Németország nem engedi meg Ausztria-Magyarország összetörését. Bismarck ezt csak egy feltétellel lett volna hajlandó megengedni: ha Oroszország szabad kezet ad Németországnak Franciaországgal szemben. Ezt a feltételt viszont Gorcsakov utasitotta vissza. Bismarck ezzel egyidőben Ausztria-Magyarországot is visszatartotta az oroszellenes háborutól.

Bismarck álláspontja az orosz diplomáciát arra inditotta, hogy még egy kisérletet tegyen a keleti kérdés háború nélküli megoldására. Miután Törökországnak küldött ultimátummal sikerült kierőszakolni a szerb-török fegyverszünetet, Gorcsakov inditványára 1876 decemberében a nagyhatalmak Konstantinápolyban konferenciára ültek össze a balkáni probléma megoldására. A konferencia már-már pozitiv eredménnyel zárult. A hatalmak képviselői megállapodtak a Bosznia, Hercegovina és Bulgária számára adandó autonómia tervében, amikor a szultán Anglia jóváhagyásával megdöbbentő manővert hajtott végre: a konferencia záróülésén a török képviselő kijelentette, hogy a szultán proklamálta az alkotmányt, s igy a konferencia teljesen felesleges, mivel az alkotmány megadja az összes szükséges reformokat. A konstantinápolyi konferencia igy csődbe jutott. Oroszország nem játszhatta tovább háború nélkül a szlávok pártfogójának szerepét.

Oroszország mielőtt háborút kezdett Törökország ellen, előbb meg kellett egyezzen balkáni vetélytársával, Ausztria-Magyarországgal. Ausztria-Magyarország most is, mint korábban Reichstadtban,

kész volt a megegyezésre. Bár a magyar uralkodóosztály erőlyesen fellépett a Törökország szövetségében Oroszország ellen viselendő háború érdekében, messzebb látó képviselőjük, Andrássy gróf jól tudta, hogy Törökország felbomlását nem lehet megállitani, s a török szövetség olyan háborúnak tenné ki Ausztria-Magyarországot, amelyben a Monarchia sem Németország, sem Anglia segitségére nem számithat. Nyilvánvalóan előnyösebb volt Ausztria-Magyarországnak Oroszországgal megegyeznie és a semlegesség fejében busás kárpótlást követelnie. A megegyezés alapjául a reichstadti megállapodás szolgált s 1877 január 15-én Budapesten aláirták a titkos egyezményt Ausztria-Magyarország és Oroszország között. Az egyezményben Ausztria-Magyarország kötelezte magát, hogy jóindulatu semlegességet tanusit, ha Oroszország háborut kezd Törökország ellen. A pótegyezményben kikötötték, hogy balkáni nagy szláv állam megalakulása nem lehetséges, valamint azt, hogy Ausztria-Magyarország annektálhatja Bosznia-Hercegovinát; Oroszország viszont megkapja Besszarábiát és Batumot. Az egyezményben a többi balkáni szláv ország jövendő státusában is megállapodtak. Most már háboruskodhatott Oroszország, de Ausztria-Magyarország semlegességéért jó árat kellett fizetnie.

A budapesti megegyezés után Oroszország javaslatára a hatalmak ugyan aláirták a »londoni jegyzőkönyvet«, amelyben újból a reformok bevezetésére ösztökélik Törökországot, a Porta azonban elutasitóan válaszolt. A békés kibontakozás lehetősége ezzel végképp lezárult, II. Sándor 1877 április 24-én aláirta Törökország elleni hadüzenetről szóló kiáltványt.

2. Az 1877-78. évi orosz-török háború

Az orosz-török háború kirobbanása, a szinte biztosra vehető orosz győzelem fokozott aktivitásra késztette az angol diplomáciát. Még a hadműveletek el sem kezdődtek, Disraeli jegyzék útján tiltakozott Konstantinápoly esetleges okkupálása és a Szuezi csatorna blokád alá helyezése ellen. Pár nappal később az angol miniszterelnök közös fegyveres fellépésre hivta fel Ausztria-Magyarországot Oroszország ellen, Andrássy azonban nem állt kötélnek. Oroszország nem adott kielégitő választ Disraeli jegyzékére, igy az angol diplomácia egyelőre nem tudta megakadályozni, hogy az események a megkezdett úton továbbhaladjanak.

Az orosz csapatok egy előzőleg megkötött egyezmény értelmében keresztülvonultak Románián és június végén átkeltek a Dunán. Miután Sistova mellett szétverték a török sereg főerőit, július 19-én Gurko tábornok lovasai elfoglalták a Balkán hegység uralkodó átjáróját, a Sipka-szorost. Úgy látszott, hogy az orosz hadsereg feltartóztathatatlan ütemben Konstantinápolyig fog hatolni. Időközben azonban a Boszniából és Albániából gyorsan visszavonult török seregek erősen befészkelték magukat Plevna várába és a menetből rögtön támadásba menő orosz csapatokra súlyos vereséget mértek. A felzárkózott teljes orosz hadsereg nem volt képes arra, hogy Plevnát rohammal bevegye. Kénytelenek voltak a vár módszeres ostromához hozzákezdeni. Ezzel a háború állóháborúvá változott. Plevna ostroma, amely mindkét fél részéről óriási véráldozatokat követelt egészen az esztendő végéig eltartott. Végül december 10-én, a román csapatokat is bevonva, sikerült Plevnát elfoglalni. Plevna eleste után az orosz csapatok lavinaként zúdultak le a Balkán hegységből. 1878 január 8-án szétverték Szulejmán pasa seregét és ezzel a törökök ellenállása a balkáni fronton megszünt. Nyitva állott az út az orosz csapatok előtt Konstantinápoly felé.

Az orosz-török háború minden nevezetesebb eseménye lázas diplomáciai tevékenységet váltott ki a nagyhatalmak részéről. Az orosz hadsereg gyors nyári előnyomulását látva Andrássy mégis jónak látta a Monarchiát biztosítani és Angliával egyezményt kötött, amelynek feladata volt megakadályozni, hogy Oroszország egyedül döntsön a háború után a Közelkelet kérdéseiben. Plevna ostroma idején viszont az osztrák katonai körök Oroszország hátbatámadásának gondolatával foglalkoztak. Különösen felfokozódott a diplomáciai tevékenység Plevna eleste után, amikor Konstantinápoly orosz elfoglalása került napirendre. Az angol kormány december 13-án figyelmeztette Oroszországot, hogy Konstantinápoly elfoglalását casus belli-nek tekint; Andrássy pedig az 1878 január 15-i minisztertanácson állástfoglalt a háboru mellett. Közben az orosz diplomácia sem maradt tétlen. Miután a megvert török sereg fegyverszünetet kért, Oroszország közölte a feltételeit. Ezek a feltételek azonban, mivel az orosz közelkeleti hegeméniát jelentették, elfogadhatatlanok voltak Ausztria-Magyarország és Anglia szempontjából. Miközben a fegyverszüneti tárgyalások folytak, az orosz csapatok tovább folytatták előnyomulásukat és február közepén Konstantinápoly elő-

városaiba érkeztek. Erre az angol hadiflotta befutott a Márvány-tengerre; ha az orosz csapatok tovább nyomulnak előre, az angol hajóhad ágyuival találkoznak. Ez európai háborút jelentett volna, amelyet a már kimerült Oroszország mindenképpen el akart kerülni. Az orosz hadsereg ezért parancsot kapott, hogy álljon meg Konstantinápoly kapui előtt. 1878 március 3-án pedig Konstantinápoly elővárosában, San-Stefanoban aláírták az orosz-török előzetes békeszerződést.

A békekötés alkalmával a fényes hadi sikereket aratott Oroszország azonban nem kívánt számolni a budapesti megegyezéssel. A győzelem minden gyümölcsét megpróbálta a maga számára biztosítani. A békeszerződés értelmében a tulajdonképpeni Bulgáriát, Macedoniát és Thrákiát magába foglaló nagy-Bulgáriát hoztak létre, amely biztos támpontot jelentett Oroszországnak Konstantinápoly felé. Szerbia, Montenegró, Románia teljes függetlenséget kapott. Besszarábiát Oroszországhoz csatolták, Törökországot 1300 millió rubel összegű hadisarc fizetésére kötelezték, s mivel ezt nem tudta megfizetni, Oroszország a török Kaukázus jelentős részét (Batum, Kars vidékét) annektálta. Ezek a pontok világosan mutatják az orosz-török háború és a san-stefanoi béke kettős jellegét. Igazságtalan rablóháború és béke volt ez egyrészről, hiszen Oroszország idegen területeket ragadott magához, idegen országokban szerzett magának a gyarmati elnyomáshoz közelálló befolyást. Ugyanakkor a háború és a békekötés lehetővé tette a balkáni országok egész sorának a török elnyomás alól való felszabadulását. A bolgár, szerb és román népek az 1877-78. évi orosz-török háborut nemzeti felszabadító háboriknak tekintik és a san-stefanoi békét nemzeti függetlenségüket visszaadó aktusként ünneplik.

A san-stefanoi béke mélyen érintette Ausztria-Magyarország és Anglia érdekeit. Nyilvánvaló volt, hogy egyik hatalom sem fog belenyugodni a közelkeleti kérdéseknek érdekeik ellen történt rendezésébe.

3. Az 1878. évi berlini kongresszus

Ausztria-Magyarországot és Angliát elsősorban a san-stefanoi békeszerződésnek az a cikkelye aggasztotta, amely a Balkán szívében nagy-Bulgáriát hozott létre. Andrássy ebben a Bulgáriában joggal a budapesti szerződésben elvetett balkáni nagy szláv

állam megalakulását látta. Disraeli szemében pedig ez a Bulgária Konstantinápoly és a tengerszorosk permanens fenyegetését jelentette. Elhatározták, hogy együttesen nyomást gyakorolnak Oroszországra a san-stefanói békeszerződés revíziója érdekében. Ezt a revíziót egy összehivandó nemzetközi kongresszuson szándékoztak végrehajtani. Anglia és Ausztria-Magyarország előre megállapodtak abban, hogy ezen a kongresszuson Bulgáriát vissza kell szoritani a konstantinápolyi konferencián megszabott határok közé, Bosznia-Hercegovinát pedig Ausztria-Magyarországnak kell annektálnia. Hogy Oroszországot rábirják a kongresszus összehivásába való beleegyezésre, Anglia lázas fegyverkezésbe kezdett, Ausztria-Magyarország pedig részleges mozgósitást hajtott végre. Oroszország igy az elé az alternativa elé került, hogy vagy beleegyezik a békeszerződés revíziójába, vagy pedig háborúba keveredik Angliával és Ausztria-Magyarországgal. Oroszországot az éppen csak hogy befejezett háború is eléggé megviselte, ezért a nagyhatalmakkal való konfliktus mindenképpen elkerülendő volt számára. Igy Oroszország hozzájárult a kongresszus összehivásához, annál is inkább, mert Németország is értésére adta, hogy háború esetén támogatására nem számithat. A kongresszus összehivása előtt Anglia és Oroszország egyezményt kötött, amely egyezmény számos lényeges kérdés sorsát előre eldöntötte. A kongresszus összehivására 1878 junius 13-án került sor Berlinben. Anglia, Oroszország, Németország, Ausztria-Magyarország, Franciaország és Olaszország képviselői vettek részt rajta, mint a kongresszus teljesjogú tagjai, rajtuk kivül tanácskozási joggal ott voltak Törökország és a balkáni államok képviselői is. A kongresszus ülésein, mint házigazda, Bismarck elnökölt. A kongresszuson, bár a lényeges kérdéseket már a megelőző egyezménnyel eldöntötték, számos nézeteltérésre és éles vitára került sor. Különösen nagy harcot vivtak Oroszország, illetve Ausztria-Magyarország és Anglia képviselői Bulgária kérdésében. Végül Bismarck támogatásával az osztrák-angol álláspont győzött. Bulgáriát meridionális irányban kétfelé osztották, s déli részét Kelet-Rumélia elnevezés alatt ismét Törökország uralmának vetették alá. A bulgáriai orosz megszállást kilenc hónapra korlátozták. Hosszú vita után a kongresszus végül hozzájárult Oroszország kaukázusi szerzeményei, valamint Besszarábia bekebelezéséhez, viszont Angliának jogot adott Ciprus szigetének megszállására.

Ausztria-Magyarország ugyancsak európai mandátumot kapott Bosznia és Hercegovina okkupálására. A kongresszus sok egyéb intézkedés mellett jóváhagyta a san-stefanói békének Szerbia, Montenegró és Románia függetlenségére vonatkozó intézkedéseit.

A kongresszus eredményeként július 13-án aláírták a san-stefánói béke helyébe lép berlini szerződést. A szerződés megfosztotta Oroszországot győzelme gyümölcseinek jelentős részétől és helyreállította azt a közelkeleti egyensúlyt, amelyet Oroszország a san-stefanói békével felborított. A berlini szerződés ugyanakkor éles-vérig reakciós módon járt el a szabadságukért küldő szláv népekkel szemben. Bulgáriát megfosztották állami egységétől és ősi bulgár területeket - mint említettük - ismét török uralom alá kényszerítettek. A berlini szerződés értelmében Ausztria-Magyarország ugyanakkor megakadályozhatta a szerbek és bosnyákok egységes délszláv államba való egyesülését. Nyilvánvaló volt, hogy a népek nem fogják elismerni a berlini szerződés reakciós intézkedéseit. Mindenesetre azonban a berlini szerződés befejezett tényt jelentett a hosszú időre alapjául szolgált a Közelkelet nemzetközi viszonyainak.

Németország és Ausztria-Magyarország szövetsége 1879-ben

A berlini kongresszus Oroszország teljes elszigeteltségét mutatta. Egyetlen nagyhatalom sem akadt, amely Oroszország érdekeit támogatta volna. Az orosz diplomáciát és az orosz közvéleményt különösen Németország állásfoglalása érintette érzékenyen. Oroszország azt várta, hogy Németország viszonyozni fogja az 1870-71-es háború idején tanusitott lojális magatartását és a kongresszuson támogatni fogja törekvéseit. Bismarck azonban magukra hagyta az orosz delegátusokat an angolokkal és az osztrákokkal szemben, sőt gyakran az utóbbiakat támogatta. Oroszországnak a berlini kongresszuson elszenvedett kudarca hisztérikus németellenes hadjáratot váltott ki az orosz sajtóban. Csaknem az egész sajtó, különösen a pánszláv irányzatú újságok hitszegéssel vádolták Németországot. A hivatalos orosz diplomácia is több alkalommal kifejezésre juttatta, hogy sértve érzi magát Bismarck magatartása miatt. A német sajtó felvette a feléje dobott kesztyűt és a két ország között éles sajtó-

párbaj keletkezett. Ez érezhetően rontotta a két állam viszonyát. Ugyanebben az irányban hatottak a Németországban foganatosított gazdasági intézkedések. A világméretekben kibontakozó mezőgazdasági válság ui. védővámos politika bevezetésére késztette azokat az országokat, amelyekben a mezőgazdasági termelés jelentős szerepet játszott, s ebben Németország járt az élen. 1879-ben élőállat-, majd gabonavámmal vették körül a birodalom határait. A német védővámok különösen érzékenyen érintették Oroszországot, amely mezőgazdasági exportjának mintegy egyharmad részét helyezte el Németországban. Természetes, hogy ezek a gazdasági ellentétek is rontották a két ország kapcsolatait. 1879-ben Németország és Oroszország viszonya már határozottan feszült volt.

Az orosz-német kapcsolatok alakulása arra késztette Bismarckot, vagy Ausztria-Magyarországhoz való kapcsolatát megszilárditsa. Erre annál is inkább szükség volt, mert Ausztria-Magyarországon a dolgok Németország számára kedvezőtlenül kezdtek alakulni. Andrássy gróf, aki a monarchiában a németbarát irányzatot győzelemre juttatta, a boszniai okkupáció rosszul sikerült végrehajtása és más okok miatt egyre inkább elvesztette befolyását. Ausztria-Magyarországon ismét azok az elemek kezdtek felülkerekedni, akik annakidején a »revans Sadováért« gondolat képviselői voltak és most is egy francia-orosz-osztrák hármasszövetség felé kacsintgattak. Ez arra késztette Bismarckot, hogy a monarchiával - amíg Andrássy a külügyminiszter - olyan szerződést kössön, amely Ausztria-Magyarország szilárd németbarátságát biztositja; ugyanebben az irányban müködött Andrássy is. A magyar uralkodóosztály számára az osztrák »nagynémet« tervek feltámadása elleni legfőbb biztositék a császári Németországgal való szoros barátság volt. Az adott helyzetben azonban Andrássy azt is észrevette, hogy alkalom kinálkozik régóta dédelgetett oroszellenes tervei végrehajtására. Ausztria-Magyarországot a balkáni kérdésben kibékithetetlen ellentétek választották el Oroszországtól. A monarchia ezért soha nem érezte magát biztonságban az erősebb Oroszországgal szemben, tehát Németország szövetségének megszerzésére törekedett. Andrássy még magyar miniszterelnöksége idején lépéseket tett Bismarcknál egy ilyen szövetség érdekében s ezt követően is minden alkalommal azon dolgozott, hogy Németországot szembeforditsa Oroszországgal. Bismarck azonban a három császár szövetségének talaján

állva, mindezideig visszautasította Andrássy lépéseit. Azonban amikor Oroszország és Németország viszonya feszültté vált és Bismarck Ausztria-Magyarországgal szemben kényszerhelyzetbe került, alkalom nyílt arra, hogy a német-osztrák barátsági szerződést egyben mint Oroszország elleni védelmi szövetséget lehessen megfogalmazni. Az 1879 augusztus 20-án végbement találkozáson maga Bismarck vetette fel az orosz-ellenes szövetség gondolatát.

A szövetségi tárgyalások azonban meglehetősen hosszúra nyúltak. A legnagyobb nehézség az volt, hogy Vilmos császár nem akart az oroszellenes szerződéstervezethez hozzájárulni, »nem akart perfidiát elkövetni császári unokaöccsével szemben«. Bismarck pedig szeretett volna a szövetségnek franciaellenes tartalmat is adni. Andrássy azonban tekintettel a monarchia Angliához fűződő viszonyára, nem volt hajlandó semmilyen franciaellenes lépésre. Így Bismarck kénytelen volt engedni s mivel a monarchia szövetségének megnyerése az adott pillanatban döntő volt számára, a franciaellenes tervekről egyelőre lemondani. A szövetség fontosságát szem előtt tartva, Bismarck végül Vilmos császár ellenállását is megtörte és kicsikarta az uralkodó beleegyezését a szerződés megszövegezéséhez.

Az osztrák-magyar-német szövetségi szerződést 1879 október 7-én írta alá Reuss herceg, bécsi német nagykövet és a külügyminiszteri székből már távozó Andrássy Gyula gróf. A szerződés első cikkelye kimondja: »Ha a magas szerződő felek reménye és őszinte kívánsága ellenére Oroszország a két birodalom egyikét megtámadná, a magas szerződő felek kötelezik magukat, hogy birodalmuk összes fegyveres erejével egymás segítségére sietnek és ennek megfelelően csakis együttesen és közös megállapodás alapján kötnek békét.« A második cikkely értelmében a felek egy harmadik hatalom támadása esetén csak jóindulatu semlegesség megtartására kötelezték magukat. De ha az a harmadik hatalom Oroszország szövetségében támad, akkor a szerződés első cikkelye érvénybe lép. A szerződést öt évi időtartamra kötötték.

Az osztrák-magyar-német kettőszövetség a berlini kongresszus után kialakult helyzet terméke. Ausztria-Magyarországnak szüksége volt Oroszországgal szemben Németországra, Németország viszont, amelynek kapcsolatai amúgyis alaposan megromlottak Oroszországgal, az adott helyzetben csak korábbi szövetségese

feláldozásával tarthatta meg a kettős monarchia szövetségét. Ebben a szövetségben azonban már kirajzolódtak a későbbi együttműködés körvonalai is. Az 1879-es szerződés, amelyet az új viszonyok új tartalommal töltöttek meg, alapjává vált az imperialista Németország és az imperialista Osztrák-Magyar Monarchia együttműködésének. 1879-ben ez a szerződés azonban a hatalmak adott érdekeinek megfelelő csoportosulás volt, sem több, sem kevesebb, olyan csoportosulás, amely további fennállásának lehetősége mellett felbomlásának lehetőségét is magában hordta. Nyilvánvaló volt, hogy a három császár szövetségében gondolkozó Bismarck nem szándékozott végképp szakítani Oroszországgal és nem lehetett tudni, hogy az Ausztria-Magyarországon esetleg felülkerekedő orosz-franciabarát elemek nem fogják-e felmondani ezt a szövetséget. Mindezeket szem előtt tartva azonban le kell szögeznünk, hogy az 1879-es kettőszövetség elindítója volt a nagyhatalmak francia-porosz háború után kialakuló új csoportosulásának.

A három császár szövetségének megújítása 1881-ben

Rögtön a következő évben megmutatkozott, hogy Bismarck nem szándékozik véglegesen szakítani Oroszországgal. Miután a monarchiát végleg maga mellé állította, ismét visszakanyarodott a három császár szövetségének gondolatához, mert az esetleges Németország-ellenes francia koalíciókkal szemben most is ezen az úton hitte legjobbnak védekezni. Oroszország viszont megpróbálta áttörni a berlini kongresszuson köréje fonódott gyűrűt, ezért Németországhoz közeledett. 1879 végén ebből következően mindkét részről lépések történtek a német-orosz viszony megjavítására. A következő év elején Szaburovot nevezték ki berlini követté, aki Bismarck szemében »persona grata« volt. Az új orosz követtel folytatott beszélgetésében a kancellár kijelentette, hogy egy esetleges orosz-német háborútól semmi előnyt nem vár Németország számára. Szaburov viszont beismerte, hogy Ausztria-Magyarország és Németország között fennálló jóviszony Oroszországra azt a feladatot rója, hogy a keleti ügyekben megegyezésre törekedjen az Osztrák-Magyar Monarchiával. Szaburov ezért a három császár egyezményének felújítását javasolta, s a megbeszélés eredményeként Szaburov

február 5-én emlékiratot nyujtott át Bismarcknak. Az emlékirat a berlini kongresszus Oroszország számára legkényesebb kérdését vetette fel. A kongresszuson ugyanis az angol delegátus kijelentette, hogy a tengerszorosok lezárása vagy nyitvatartása a szultán szuverén joga és Anglia e tekintetben csak a szultánnal szemben vállal kötelezettséget. A kongresszus az angol deklarációt az orosz tiltakozás ellenére tudomásul vette. Mint az emlékirat erről a deklarációról megállapitja: ezek szerint Anglia akkor lép be a tengerszorosokba, amikor éppen jónak látja. Ez beláthatatlan következményekkel járt volna Oroszországra nézve. Ha az angol flotta befut a Fekete-tengerre, Dél-Oroszország kétezer kilométeres partvidéke és az egész dél-orosz kereskedelem Anglia ellenőrzése alá kerül. Oroszországot az angol flotta fenyegető megjelenésétől csak olyan egyezmény menthette meg, amelyben az európai nagyhatalmak kötelezettséget vállalnak a tengerszorosok zártsága elvének tiszteletbentartására. Ezt Oroszország Németországgal és Ausztria-Magyarországgal kötendő szerződés útján érhette el, ezért a következő nap, február 6-án, Szaburov átnyujtotta Bismarcknak a három császár szövetségének tervezetét. A tervezet az orosz érdekek biztositása fejében Németország számára jóindulatu semlegességet helyez kilátásba egy negyedik hatalommal (itt elsősorban Franciaországról van szó) viselendő háború esetében, Ausztria-Magyarország számára pedig biztositani szándékozik a Balkánon szerzett pozicióit.

Bismarck hajlandónak mutatkozott az orosz követelések teljesitésére a harmadik partner, Ausztria-Magyarország azonban nem akart kötélnek állni. A berlini kongresszus után ui. Ausztria-Magyarország a Balkánon hegemóniát akart teremteni és nem kivánt semmiféle egyezményt kötni Oroszországgal. Miután elfoglalta Bosznia-Hercegovinát s Szerbiát gazdasági és politikai szerződéssel magához láncolta, balkáni terveinek támogatására megkisérelte Anglia szövetségét megszerezni. A monarchia állásfoglalása miatt a három császár szövetségének felújitására irányuló tárgyalások félbeszakadtak. Angliában azonban kedvezőtlenül alakultak a dolgok Ausztria-Magyarország szempontjából: az 1880-as választásokon megbukott Disraeli, a győztes Gladstone pedig nem kivánta folytatni elődje török-osztrákbarát politikáját, sőt Oroszország felé orientálódott. Amikor néhány kisebb jelentőségü nemzetközi eseményből (görög-török határkérdés stb.) az angol külpolitika fordulata nyilvánvalóvá

vált, sőt az angol-orosz megegyezés lehetősége is felmerült, az osztrák külügyminisztérium felhagyott az ellenállással és most már maga tett lépéseket a három császár szövetségének felújítása érdekében.

Ezekután 1881 június 18-án Berlinben sor került az egyezmény aláírására.

A szerződés első cikkelye a három szerződő hatalmat egymás jóindulatu semlegességéről biztositja egy negyedik hatalommal való háború esetére. Ez a cikkely elsősorban Németország számára volt előnyös, mert egy francia háboru esetére kilátásba helyezte Oroszország passzivitását. Ugyanitt leszögezték, hogy a semlegesség egy esetleges törökellenes háborura is érvényes - tehát Oroszország háborut indithatott Törökország ellen -, de azt is kikötötték, hogy a háború eredményét ülletőleg előre meg kell állapodnia a másik két hatalommal. Végül a semlegesség kötelező voltát mondták ki olyan esetre is, ha az egyik fél valamelyik szerződőtársa hathatósabb segitségét is megnyerné.

A szerződés második cikkelye a monarchia pozicióit biztositja a Balkánon. Kimondja, hogy az európai Törökország status quoját csak a monarchiával előzetesen megállapodva lehet megváltoztatni.

A szerződés harmadik cikkelye a tengerszorosok zártságának elvét biztositja az orosz kivánságoknak megfelelően és megtorlást helyez kilátásba Törökországgal szemben, ha bármely hatalom részére kivételt engedélyez. Ezzel a cikkellyel Oroszország elérte legfőbb célját, megnyerte Németország és Ausztria-Magyarország támogatását a számára veszélyes angol törekvésekkel szemben.

A negyedik cikkely a szerződés időtartamát három esztendőben szabja meg, az ötödik cikkely pedig a titokbantartást biztositja.

A szerződéshez pótjegyzőkönyvet csatoltak, amelyben a Monarchia és Oroszország néhány balkáni kérdésben megegyezést kötött. Oroszország elismerte a monarchia jogát Bosznia és Hercegovina annektálására, Ausztria-Magyarország viszont megigérte, hogy nem fog ellenállni Bulgária és Kelet-Rumélia esetleges egyesülésének.

A három császár egyezményének 1881-ben történt megújitása arról tanuskodik, hogy a nemzetközi kapcsolatok területén erősen működtek még azok az erők, amelyek a német-orosz-osztrák

együttműködés irányában hatottak és ezeket az országokat a Franciaország, illetve Anglia ellen irányuló együttműködésre ösztönözték. Ez a szövetség azonban sok ellentmondással volt terhes és a megállapodás csupán az orosz-osztrák ellentétek ideiglenes enyhülésére alapozódhatott. Ezen kívül Oroszország és Németország viszonya sem volt problémamentes. A rövidesen bekövetkező események nemsokára végleg széttépték az orosz-osztrák megállapodást és kérdésessé tették Németország és Oroszország együttműködését is.

A nagyhatalmak gyarmati terjeszkedése

A hetvenes évek végétől a nagyhatalmak gyarmati terjeszkedése egyre erősödött. Ennek legfontosabb oka gazdasági természetű. A fejlett tőkés államokban az ipari válságok egyre erősebbekké és mélyebbekké váltak; 1873-ban gazdasági világválság tört ki. A válság és az azt követő tartós depresszió a tőkéseket az áruk realizálásának egyre nagyobb problémája elé állította. A munkásosztály erősödő harca és a tőke szerves összetételének növekedése a profitráta csökkenésének irányába hatott. Ezekben a kérdésekben bizonyos megoldást csakis a nagy felvevőpiaccal, olcsó munkaerővel, hatalmas nyersanyagtartalékokkal rendelkező ázsiai és afrikai országok leigázása hozhatott. A tőkések fő jelszava ezért a 70-es évek végétől a gyarmatosítás lett. Különösen Nyugateurópa két régi tőkés országa, Anglia és Franciaország lépett fel erélyesen ilyen okokból új gyarmatok megszerzése érdekében. A gyarmati terjeszkedés okául szolgált az is, hogy az ország területét, gazdasági erejét, hadipotenciálját ily módon gyorsan lehetett növelni. Utóbbi körülmény különösen a cári Oroszország terjeszkedésében játszott szerepet, amely az európai politikában elszenvedett kudarcait ilyen módon próbálta ellensúlyozni, de a francia gyarmatosításban is szerepet játszott a német hatalmi túlsúly ellensúlyozására irányuló ilyen törekvés. Természetesen Oroszország terjeszkedésénél a piaci, kereskedelmi természetű okok is fontosak voltak. A gyarmatok megszerzéséért folytatott harc éles küzdelemre vezetett a nagyhatalmak között és számos nemzetközi bonyodalom indítóokává vált.

Disraeli angol miniszterelnök 1878-ban megszerezte a Szuezi-csatorna részvényeit, és ezzel lényegében ellenőrzése alá vonta az

Indiába vezető legrövidebb tengeri utat. Ugyanebben az évben a berlini kongresszuson Anglia jogot kapott Ciprus szigetének megszállására s háborut kezdett Afganisztán birtokáért, hóditásokat folytatott Dél-Afrikában is.

A gyarmati terjeszkedésben előljárt Franciaország is. A gyarmatok után sóvárgó burzsoázia nyomására Jules Ferry kormánya nagyszabású gyarmatositó program végrehajtásába kezdett. A francia gyarmatositó körök politikáját az a körülmény is elősegitette, hogy Bismarck nem görditett akadályokat terveik elé. A német kancellár ugyanis arra számitott, hogy a gyarmatokért folyó harcban Franciaország feltétlenül összeütközik Angliával és egy legközelebb adódó német-francia konfliktus esetén Anglia nem áll ismét Franciaország oldalára (mint 1875-ben). Bismarck azért is helyeselte a franciák gyarmatositó törekvéseit, mert azok Franciaországnak Olaszországhoz fűződő kapcsolatait is ronthatták.

A francia gyarmatositók elsősorban Tuniszt akarták megszerezni. Tunisz ui. kulcshelyzetet foglalt el a Földközi-tenger medencéjéért folytatott harcban, emellett Francia-Algériát kelet felől biztositotta. A francia tőke az angollal közösen már a 60-as években igája alá kényszeritette Tuniszt, s az angol és francia érdekeltségek között állandóan éles harc folyt a piacok és a különböző koncessziók megszerzéséért. A Ferry-kormány a berlini kongresszus után alkalmasnak látta az időt, hogy a politikai és katonai akció terére lépjen. A német támadástól tartó ellenzék tiltakozásával nem törődve, egy algériai-tuniszi határincidens alkalmával - Algéria védelmének ürügyén - megszállta Tunisz legfontosabb központjait; ezt követően pedig fegyverrel kényszeritette a tuniszi bejt a francia protektorátus elismerésére. A bej más lehetőség hijján aláirta a francia védnökséget elismerő bardói szerződést s ezzel Tunisz 1881-ben francia protektorátus alá került. Tunisz elfoglalása élezte a francia-angol viszonyt, s különösen feszültté tette Franciaországnak Olaszországhoz fűződő kapcsolatát; Olaszország ti. maga is Tunisz gyarmatositására törekedett és Franciaország lépését kihivásnak tekintette.

A hármasszövetség megkötése 1882-ben

A Földközi-tenger medencéjéért folytatott harc megrontotta Franciaország és Olaszország korábbi jóviszonyát. Olaszország azonban, amely rendkivül gyenge hadsereggel rendelkezett és amelynek pénzügyeit az egyesülésért folytatott háboruk nagyon megviselték, nem fordulhatott szembe egyidejüleg Franciaországgal és Ausztria-Magyarországgal, ha csak teljes vereséget nem akart szenvedni. (Az osztrák-olasz viszony ugyanis az egyesülés után is rendkivül feszült maradt; Ausztria-Magyarország Custozza miatt lenézte és megvetette Olaszországot, az olasz irredenta viszont kiadta Trieszt és Isztria felszabaditásának jelszavát.) A Földközi-tenger medencéjéért folytatott francia-olasz versengés már a 70-es években Németországhoz való közeledésre késztette Olaszországot. 1877-ben Crispi Berlinben járt és megpróbálta Bismarckot megnyerni osztrák- és franciaellenes kettősszövetség számára. Bismarck azonban elutasitóan válaszolt, sőt 1880-ban, amikor az olaszok újból német-olasz szerződés megkötéséről informálódtak, kijelentette, hogy Berlinbe Bécsen keresztül vezet az út. Ez Olaszország számára annyit jelentett, hogy ha szerződést akar kötni Németországgal, előbb meg kell javitania viszonyát Ausztria-Magyarországgal.

Olaszország rendkivül rossz nemzetközi helyzetét tekintetbe véve az olasz politikusok kénytelenek voltak lenyelni a keserü pirulát. 1881 februárjában Maffei külügyi államtitkár Bécsbe utazik s egy semlegességi egyezmény tervezetét nyujtja át. A szerződés alapjául a berlini szerződésben megszabott balkáni status quo fenntartása szolgált volna. Az osztrák-magyar monarchia azonban a balkáni ügyekben nem kivánt újabb riválissal számolni; márpedig a javaslat azt jelentette volna, hogy Olaszországgal szemben is vállalni kell, hogy a status quo-t csak vele egyetértésben változtathatja meg. Bécs ezért elutasitóan válaszolt az olasz közeledésre. Hivatalos jegyzékben kijelentette, hogy kész ugyan elismerni a balkáni status quo-t, de Bosznia-Hercegovináról nem hajlandó tárgyalni (vagyis nem tür Olaszország részéről beleszólást abba, hogy az okkupált tartományok státusát mikor változtatja meg). Ezzel szemben követelte: Olaszország nyilvánitsa ki, hogy Albániában és Szalonikiben nincsenek hóditó tervei. A jegyzékváltás az osztrák-olasz balkáni ellentétek rohamos érlelődésére mutatott. Az osztrák

uralkodókörök elutasító magatartása miatt a tárgyalások megszakadtak.

1881 májusa, a bardói szerződés aláírása után azonban egyszerre halaszthatatlanná vált Olaszország számára a központi hatalmakkal történő megegyezés. Tunisz miatt a francia-olasz katonai konfliktus elkerülhetetlennek látszott. Az olasz kormány ezért újabb erőfeszítéseket tett a monarchiához való közeledésre: 1881 októberében I. Umberto olasz király a miniszterelnök és a külügyminiszter kíséretében Bécsbe látogat. Ott azonban elzárkóznak a szövetségi tárgyalások újrafelvétele elől, sőt a magyar delegációban olaszellenes kijelentések hangzanak el. Az ügyet Bismarck mozdította ki a holtpontról. A német kancellár annakidején azért biztotta Franciaországot Tunisz elfoglalására, hogy ezzel kiélezze Olaszországhoz való viszonyát és Olaszországot a központi hatalmakhoz való közeledésre indítsa. Németországnak ugyanis szüksége volt Franciaországgal szemben Olaszország szövetségére is. Ilyen előzmények után érthető, hogy Bismarck feldühödött az osztrák politikusok makacsságán és erős nyomást gyakorolt a tervei végrehajtását akadályozó bécsiekre. A monarchia, amely már ezekben az években erősen Németország befolyása alatt állt, engedett Bismarck nyomásának és a tárgyalások elejtett fonalát újból felvették.

A szerződés megkötéséig azonban még számos nézeteltérés tisztázására volt szükség. Olaszország a megkötendő szerződéssel hármas célt akart elérni: biztosítékot akart szerezni afelől, hogy a monarchia az ő beleegyezése nélkül nem fogja a balkáni status-quot megváltoztatni; a világi hatalmat visszaszerezni akaró pápával szemben területi garanciákat akart kapni a monarchiától és Németországtól; végül francia háború esetére meg akarta szerezni Németország és Ausztria-Magyarország fegyveres támogatását. A monarchia az első két követelést nem volt hajlandó elfogadni; a Balkánon nem akart újabb vetélytársat, az olasz területek garantálását pedig a klerikális köröknek a pápa iránt érzett szimpátiája tette lehetetlenné; viszont meg akarta nyerni az olaszok fegyveres támogatását mindenfajta háború esetére. Az olasz és osztrák fél között hosszas tárgyalások után végül megállapodás jött létre. Bismarcknak csak az az egy kikötése volt, hogy Oroszországot ne nevezzék meg és Angliát ne vonják be a szerződésbe, nehogy a szerződés oroszellenes élét ezzel is fokozzák.

Ilyen előzmények után került sor 1882 május 20-án Bécsben a hármasszövetség aláírására.

A bevezetőben a felek kijelentik, hogy az általános béke fenntartása, a monarchikus elvek megerősítése és a fennálló társadalmi rend biztosítása céljából kötnek szerződést. Utóbbinak különösen Olaszország számára volt jelentősége, amelynek monarchikus uralkodókörei sokat bajlódtak a köztársasági mozgalommal, de munkásmozgalom-ellenes tartalma is volt.

A szerződés első cikkelyében a felek kölcsönösen békét és barátságot ígérnek egymásnak s azt, hogy nem lépnek olyan szövetségre, amely valamelyik szerződőtárs ellen irányulna; politikai és gazdasági kérdésekben kölcsönösen informálják és támogatják egymást.

A szerződés második cikkelye a francia támadás következtében előálló háború esetére intézkedik: ha Franciaország megtámadná Olaszországot, a másik két fél köteles összes fegyveres erejével Olaszország segítségére sietni. Ezzel Olaszország elérte legfőbb célját: francia támadás esetére megkapta Németország és Ausztria-Magyarország fegyveres támogatásának ígéretét. Hasonló kötelezettség hárult Olaszországra, ha Franciaország Németországot támadná meg. Az Osztrák-Magyar Monarchiát - az 1879-es szerződéshez hasonlóan - a hármasszövetség sem kötelezte arra, hogy Németországnak Franciaországgal szemben segítséget nyujtson.

A szerződés harmadik cikkelye előírja, hogy két vagy több hatalom támadása esetén a casus foederis valamennyi szerződő fél számára érvénybe lép.

A szerződés negyedik cikkelye a felek jóindulatu semlegességét biztositja arra az esetre, ha az aláirók közül valamelyik egy a szerződést alá nem iró hatalommal háboruba keverednék. Ez elsősorban annyit jelentett, hogy Olaszország jóindulatu semlegességet tanusit Ausztria-Magyarország vagy Németország Oroszország ellen folyó háborúja esetén.

Az ötödik cikkely háború esetén közösen teendő katonai intézkedésekről szól; a hatodik a titkosságot biztositja; végül a hetedik a szerződés időtartamát öt évben szabja meg.

A szerződéshez csatolt függelékben a felek külön-külön kijelentik, hogy a megegyezés nem irányul Anglia ellen.

A hármasszövetség megkötése az erőviszonyok újabb el-

tolódását jelentette Németország javára Franciaországgal szemben és teljessé tette Franciaország elszigetelését. Megkötése idején ez a szövetség azonban nem tünt szilárdnak, mert nem rendezte az olasz-osztrák ellentéteket. Olaszország a hármasszövetség ötizben történő megújítása ellenére mindvégig ingatag tagja maradt a szövetségnek s az első világháború alatt szembe is fordult szövetségestársaival. A hármasszövetség létrehozása 1882-ben ennek ellenére elettette a központi hatalmak csoportosulását Franciaországgal és Oroszországgal szemben.

1883-ban Ausztria-Magyarország titkos szerződést kötött Romániával egy harmadik hatalom - vagyis Oroszország - támadása esetén egymásnak nyujtandó kölcsönös segitségről. A szerződéshez Németország és Olaszország is csatlakozott. 1887-ben Anglia, Olaszország, Ausztria-Magyarország és Spanyolország megkötötték a »földközi tengeri egyezményt«, amelyhez Németország is csatlakozott. Ebben a felek kötelezettséget vállaltak a Földközi-tengeri status-quo fenntartására. Igy Németországot a 80-as évek elején a legkülönbözőbb, egymással sokszor ellentmondó szerződések füzték más hatalmakhoz. A szövetségek létrehozásában a vezéreszme Franciaország elszigetelése volt, ami a 80-as évek elején volt a legteljesebb. A szerződéseknek ezt a bonyolult hálózatát nevezik Bismarck szövetségi rendszerének (Bündnissystem).

Egyiptom elfoglalása 1882-ben

A Földközi-tenger keleti része fölötti hegemóniáért 1869 óta éles harc folyt Anglia és Franciaország között. A Szuezi-csatorna részvényeinek zömét francia tőkések birtokolták, Egyiptomban a francia pénztőke dominált. A franciák pozíciói veszélyeztették az Indiába vezető legrövidebb tengeri utat s ez fokozott aktivitásra késztette az angol politikusokat. Disraeli már a hetvenes évek közepén elhatározta, hogy megszerzi Egyiptomot. A terv megvalósítása során az angolok fokozatosan kiszoritották a franciákat és 1882 juniusában teljesen megszállták Egyiptomot. Egyiptom elfoglalása rendkivül kiélezte Anglia és Franciaország ellentéteit s angol-francia háború kérdését tüzte napirendre. Ezzel Franciaország elszigeteltsége méginkább fokozódott.

Harc Közép- és Nyugat-Afrika felosztásáért

Afrika jelentős része ekkor még ismeretlen volt az európaiak előtt. A 70-es években vállalkozók és üzletemberek egymásután szervezték az expedíciókat Afrika belsejének feltárására. Különösen a belgák jártak elől az expedíciók szervezésében. II. Lipót belga király szolgálatába fogadta a híres Afrika-utazót, Stanleyt s tudományos kutatás ürügye alatt a Kongó-medence nagy részét gyarmatosította: 1884-re a Kongó-medence belga ellenőrzés alá került. A belgák mellett azonban feltűntek az angolok és a franciák is. Anglia 1884-ben szerződést kötött Portugáliával: felosztották egymás között a Kongó torkolatvidékét. A franciák erélyesen tiltakoztak Caldstone lépése ellen s Bismarck támogatásával az 1885-ös berlini konferencián kivívták, hogy a Kongóvidéket független államnak ismerjék el. Így a Közép-Afrika felosztásáért folytatott harc is élezte az angol-francia ellentéteket.

1884-ben a német-afrikai gyarmatok kérdésében Németország és Anglia között is nézeteltérésre került sor. Bismarck a német gyarmatosító körök nyomására »Német-Délnyugat-Afrika« néven protektorátus alá vette Angra-Pequenha vidékét. Ez a lépés az angol diplomácia rendkívül éles tiltakozását váltotta ki, s Anglia újabb gyarmatok elfoglalásával felelt a német lépésre.

Angol-orosz háborús feszültség 1885-ben

Anglia és Oroszország éles harcot folytattak egymással Közép-Ázsia felosztásáért. Miután az angolok győzelemmel fejezték be az afganisztáni háborút, a legyőzött ország nagy részét okkupálták. Az orosz kormány 1885-ben Turkménia annektálásával válaszolt az angolok lépésére. Emiatt csaknem háborúra került sor Anglia és Oroszország között. Anglia lépéseket tett a szultánnál, hogy befuthasson hajóhadával a Fekete-tengerre, s döntő csapást mérhessen a turkméniai orosz haderők fő közlekedési vonalára, a Moszkva-Baku vasútvonalra. Már a krimi háború megmutatta, hogy a Fekete-tengeri partvidék az Orosz Birodalom legsebezhetőbb pontja. Az angol tervek megakadályozására Oroszország a három császár egyezményére apellált, amely a tengerszorosok zártságát biztosította számára.

Németország, amelynek érdeke volt, hogy Oroszország erői a közép-ázsiai terjeszkedéssel legyenek lekötve, Ausztria-Magyarországgal közösen nyomást gyakorolt Törökországra, hogy a tengerszorosokat ne nyissa meg Anglia előtt. A három császár egyezménye ez alkalommal bevált, Anglia kénytelen volt támadó tervéről lemondani.

Az 1885-87. évi bolgár válság és a három császár szövetségének összeomlása

Az 1875-78. évi keleti válság után az osztrák-orosz balkáni ellentétek bizonyos fokig enyhültek. 1878 után jóideig nem került sor konfliktusra. A látszólagos nyugalom leple alatt azonban változatlanul tovább izzott a két hatalom versengésének parazsa. Különösen éles harc folyt a bulgáriai befolyás megszerzése érdekében. A bolgár piac az osztrák és orosz nagytőke számára egyaránt nagy fontossággal bírt. A harc eldőlte nagymértékben a megépítendő vasútvonal irányától függött. Az oroszok meridionális irányú vasutat akartak, az osztrákok a keleti vasutat akarták Konstantinápolyig megépíteni. A harc végül az osztrák tőke győzelmével ért véget: 1883-ban Ausztria-Magyarország, Törökország és Bulgária vasúti egyezményt kötöttek. Az osztrák tőke sikerei nagy befolyást gyakoroltak a bolgár uralkodókörök politikájára, egyre inkább osztrákbaráttá tették. Ez III. Sándort és az orosz diplomáciát a bulgáriai orosz befolyás visszaállításának feladata elé állította.

1885 őszén a bolgár kérdés az európai diplomácia homlokterébe került. Szeptember 18-án Filippopoliban felkelés tört ki, a török csapatokat lefegyverezték s proklamálták Kelet-Rumélia és Bulgária egyesülését. Battenberg Sándor az egyesült Bulgária fejedelmének nyilvánította magát. A bolgár nép jogos forradalmi lépése, amellyel a berlini szerződés egy cikkelyét hatályon kívül helyezte, az európai diplomácia élénk reakcióját váltotta ki. Különösen az orosz diplomácia reagált rá élesen. A berlini kongresszuson még Oroszország volt az a hatalom, amely egy nagy-Bulgária létrehozásáért harcolt. A bolgár uralkodókörök osztrákbarát fordulata miatt azonban Oroszország szembekerült Bulgáriával, s az egyesülés tényében III. Sándor és kormánya az engedetlen Bulgária újabb megerősödését látta. Ezért a cárizmus ez alkalommal vállalta

az osztrák és angol diplomácia korábbi bolgárellenes politikáját és maga tiltakozott először a berlini szerződés megsértése ellen. Egészen más meggondolások alapján ugyan, de hasonlóan reagált az osztrák diplomácia is. Az osztrák politikusok, de különösen a magyar uralkodóosztály képviselői abból a téves felfogásból kiindulva, hogy a bulgár unió Oroszország műve, erélyesen tiltakoztak a bolgár lépés ellen. Kálnoky külügyminiszter a magyar delegáció előtt »törekvéseit akként jellemezte, hogy azok a szerződésszerű status quo ante helyreállítására vannak irányozva.« A magyar képviselőházban ideges interpellációk hangzottak el, amelyekben többek között kijelentették, hogyha portának fegyveresen is joga van visszaállítani a status quot. Bismarck, aki attól tartott, hogy a bolgár kérdés ismét felszínre hozza az idelg-óráig eltussolt osztrák-orosz ellentéteket, szintén helyesnek tartotta a status quo visszaállítását. Így a nagyhatalmak megegyeztek a bolgár nemzeti egység szétzúzásában. Az 1885 október 4-én Konstantinápolyban összeülő nagyköveti konferencia úgy döntött, hogy a hatalmak képviselőiből álló vegyes bizottságot küld Bulgáriába a »berlini szerződés kikötéseinek megfelelő törvényes rend helyreállítására«.

A bolgárok azonban elutasították a konstantinápolyi konferencia határozatát és fegyverrel is készek mutatkoztak az egység megvédésére. A szultán vonakodott csapatokat küldeni Kelet-Rumélíába, Bulgária orosz megszállása ellen pedig Ausztria-Magyarország tiltakozott Így nem volt, aki a nagyköveti konferencia döntésének érvényt szerezzen. Ekkor az osztrák külügyminisztérium elhatározta, hogy Szerbiának adandó területi kompenzációval fogja ellensúlyozni Bulgária megnagyobbodását. Ebbe az irányba nyomta Kálnokyt a magyar uralkodóosztály is. Kálnoky ezért Bismarck tiltakozása ellenére rávette Milánt, hogy támadja hátba a bolgárokat. A támadó szerb sereget azonban a bolgárok Slivnica mellett november 17-19-én tönkreverték, s csak az osztrák külügyminisztérium fellépése mentí meg Szerbiát az okkupálástól. Milán akcióját - más meggondolások alapján ugyan - Oroszország is helyeselte, amikor azonban Kálnoky a bolgár támadás kivédése ürügyén maga akarta elfoglalni Szerbiát, az orosz-osztrák kapcsolatok rendkívül feszültté váltak. Bismarck fellépése ugyan visszatartotta Kálnokyt ettől az akciótól, az eset azonban a három császár szövetségének épületén betömhetetlen repedést támasztott.

Az osztrákok és az oroszok ellentétes akciói nem tudták Kelet-Rumélia kérdését nyugvópontra juttatni. Ekkor kezdett akcióba az angol diplomácia s rövid idő alatt a maga számára előnyösen megoldotta a bolgár bonyodalmakat. Korábban Anglia volt (Ausztria-Magyarországgal közösen) a bolgár egység legnagyobb ellensége. Az angol diplomácia az oroszbarát nagy-Bulgáriával a tengerszorosokat és Konstantinápolyt látta veszélyeztetettnek. Bulgáriának Oroszországgal való összetüzése után azonban felismerte, hogy egy oroszellenes nagy-Bulgária a tengerszorosok felé irányuló orosz terjeszkedés legerősebb gátja lehet. Az angol diplomácia most - mint korábban az orosz - a szláv népek barátjának leplét öltötte magára. A francia követ ezt jelentette Londonból: »Angliában a közvélemény kedvezően fogadta a két Bulgária egyesülését, mert ezt most úgy fogják fel, hogy akadályt emel az orosz terjeszkedés elé«. Salisbury október 16-án nagy beszédben tiltakozott a »fiatal balkáni népek összetörése ellen.« Anglia nyomására közvetlen bolgár-török tárgyalások kezdődtek a 1886 április 5-én a szultán Battenberg Sándort nevezte ki Kelet-Rumélia kormányzójává. A megállapodást a nagyhatalmak jóváhagyták. Gyakorlatilag ez a bolgár unió elismerését jelentette, s ezzel a bolgár válság első szakasza lezárult. Oroszország továbbra is bulgáriai befolyása visszaállításának problémája előtt állott.

1886 augusztus 21-én oroszbarát tisztek lemondásra kényszeritették Battenberg Sándort. Bismarck néhány nappal korábban a gasteini megbeszélésen rávette Kálnokyt, hogy a bolgár kérdésben a benemavatkozás alapján, továbbra is tartsák fenn a három császár szövetségét. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy szabadkezet engedtek a cárnak Battenberg megbuktatásához. Németország ugyanis a francia revanspolitika erősödésétől tartva, nem akarta viszonyát rontani Oroszországgal s Ausztria-Magyarországot engedményekre késztette. Kálnoky azonban - elsősorban a magyar uralkodóosztály nyomására -Battenberg detronizálása után fellépett az orosz beavatkozás ellen. Tisza Kálmán saját pártja nyomására kijelentette, hogy »ő nem tud egy olyan politikát képviselni, amely Bulgária orosz megszállására, vagy akár egy orosz komisszár vagy főkormányzó Bulgáriába való kiküldésére irányul«. Anglia ugyancsak élesen fellépett Oroszország ellen a bolgár ügyekbe való beavatkozás miatt.

1886 őszén a bolgár kérdés a végsőkig kiéleződött. A keleti kérdés partnerei között a háború került napirendre. A kérdés Németország állásfoglalásán dőlt el, Németország álláspontja pedig bonyolult összetevők eredője lehetett. Bismarck egyfelől Oroszország barátságát kereste. Ennek az volt az oka, hogy ez úton akarta elkerülni a német nehézipari termékek oroszországi vámjának felemelését. S miközben a boulangerizmus erősödött, hírét vette annak, hogy nem hivatalos orosz körök szövetséget ajánlottak fel Franciaországnak. Bismarck tehát minden erővel visszatartotta Ausztria-Magyarországot az Oroszország elleni háborútól: Ausztria-Magyarország értésére adta, hogy egy ilyen háborúban nem számíthat támogatására. Másfelől Angliát állandóan Oroszország elleni háborúra sarkalta. (Az orosz-angol háború ugyanis szabadkezet adott volna Németországnak Franciaországgal szemben.)

Bismarck határozott álláspontja visszatartotta Ausztria-Magyarországot az Oroszország elleni háborútól: miután az osztrák külügyminiszter tudomására jutott Bismarcknak az a kijelentése, hogy a monarchia politikája miatt a kettőszövetség további fenntartását megfontolás tárgyává teszi, Kálnoky felhagyott háborús terveivel s ez év végére a feszültség érezhetően csökkent.

Bismarck loyálisnak tűnő magatartása Oroszországgal szemben a németbarát orosz politikusokat arra inditotta, hogy még inkább Németország felé közeledjenek. A Suvalov testvérek olyan szerződéstervezetet javasoltak Bismarcknak, amely lehetővé tette volna Franciaország lerohanását. Bismarck e lehetőséggel élve, háborut akart provokálni Franciaországgal. Igy 1887 januárjában újabb német-francia háborus riadalom keletkezett. Az éles gyarmati ellentétek miatt Anglia ez alkalommal nem sietett Franciaország segitségére, III. Sándor azonban dezavuálta a Suvalov testvérek lépését és Németország ismét kénytelen volt leszerelni.

Az 1886 őszi és az 1887 januári válság igy háború nélkül múlt el. A bolgár válság ugyan ezzel még nem zárult le, 1887 nyaráig eltartott s csak Koburg Ferdinánd fejedelemmé választásával dőlt el Anglia és Ausztria-Magyarország javára.

Az 1886 őszi események megmutatták, hogy a három császár egyezményének a következő évben esedékes megújitása lehetetlen. A bolgár válság legfontosabb eredménye Oroszország és Ausztria-Magyarország együttmüködésének teljes megszakadása volt, ami

Oroszországot - Németország egyelőre lojális magatartása ellenére - Franciaországhoz közelítette. Oroszország nem tarthatott fenn tartós jóviszonyt azzal a hatalommal, amely legádázabb ellenfelének volt szövetségese.

Viszontbiztosítási szerződés 1887-ben

1887-ben lejárt a három császár egyezményének 1884-ben történt meghosszabbítása. A bulgáriai események után nyilvánvaló volt, hogy Oroszország nem hajlandó többé tárgyalni Ausztria-Magyarországgal. Kálnoky ugyan a maga részéről kész volt a tárgyalásokra, mert attól tartott, hogy Németország és Oroszország Ausztria-Magyarország rovására fognak megegyezni, a cár azonban határozottan az osztrákokkal való megegyezés ellen foglalt állást. 1887 nyarán így csak Németország és Oroszország kettős tárgyalására került sor. Május 12-én Suvalov szerződéstervezetet nyujtott át Bismarcknak. A tervezet a két szerződő felet egy harmadik hatalommal folytatandó háború esetére kölcsönös semlegességről biztositotta; ezenkivül Oroszország bulgáriai jogait és a korábbi szerződésnek a tengerszorosokra vonatkozó cikkelyét tartalmazta. Bismarck ekkor Suvalov elé tárta az 1879-es osztrák-német szerződés szövegét és olyan betoldást javasolt az első cikkelyhez, hogy a casus foederis nem vonatkozna Németországra, ha a háború azért keletkezik, mert Oroszország megtámadja Ausztria-Magyarországot. Giers orosz külügyminiszter erre azt válaszolta, hogy ugyanígy ne vonatkozzon a casus foederis Oroszországra, ha Németország támadja meg Franciaországot. Ilyen megállapodások után került sor 1887 junius 18-án a szerződés aláirására.

A három császár szövetsége helyébe lépő viszontbiztositási szerződés annak jele volt, hogy az orosz-osztrák balkáni ellentétek a hármas együttmüködést lehetetlenné tették. A szerződés azonban ilyen formában is előnyös volt Németországra, mert francia támadás esetén Oroszország semlegességéről biztositotta. Ugyanakkor gyakorlatilag lehetetlenné tette az Ausztria-Magyarország ellen irányuló orosz, illetve Franciaország ellen irányuló német agressziót. A szerződés azt is tükrözte, hogy a német-orosz együttmüködés lehetőségei még fennállnak. A viszontbiztositási szerződés elnevezés

abból fakadt, hogy Bismarck, miután az 1879-es szerződéssel Oroszország ellen biztosította Németországot, most Oroszország részéről mintegy viszontbiztosította magát.

Francia-orosz egyezmény 1891-1893-ban

A viszontbiztosító szerződés megkötése után a német-orosz kapcsolatok fokozatosan romlani kezdtek. Ennek egyik oka volt, hogy Bismarck a szerződésben vállalt kötelezettség ellenére Ausztria-Magyarországot támogatta Bulgáriában. (Az 1887-ben megválasztott bolgár fejedelem, Koburg Ferdinánd, az osztrákok jelöltje volt, akit Bismarck is támogatott.)

A német-orosz kapcsolatok romlásának másik oka gazdasági természetű volt: 1887 végén ismét felemelték Németországban a gabonavámokat, ami érzékenyen érintette az orosz földbirtokosokat. Válaszul orosz részről a német ipari termékek behozatala elé gördítettek akadályokat.

A német-orosz kapcsolatok megromlásának legfontosabb oka azonban a német politikában azidőtájt végbemenő fordulat volt. A német imperializmus ekkortájt kezdett fellépni a világ gyökeres újrafelosztásának igényével s a német gyarmatosító körök egyre inkább elégedetlenek voltak a szemét csak Európára szegező Bismarckkal. Ezek a körök nem értettek egyet Bismarck orosz politikájával sem s az Oroszországgal való háborut elkerülhetetlennek tartották. Ezeket a nézeteket osztotta a vezérkar és az új császár, II. Vilmos is. A német burzsoázia e fordulata - egyéb belpolitikai okok mellett - Bismarck bukásához vezetett. Az új kancellár, Caprini 1890-ben nem újította meg a viszontbiztosítási szerződést.

A német politikában végbemenő változás Oroszországot egyre inkább Franciaországhoz közelitette. A közeledést elősegitette, hogy miután a német tőke megvonta a cárizmustól a kölcsönöket, a francia pénzpiac vált Oroszország legfőbb hitelezőjévé. 1888-ban 500 millió rubel kölcsönt nyujtanak Oroszországnak, s ettől kezdve az orosz államkölcsönöket csaknem kizárólagosan Párizsban jegyzik. A szoros gazdasági kapcsolatok kialakulása 1891 tavaszán katonai szövetség javasolását tette lehetővé. Az orosz-francia szövetség a francia politikusok leghőbb vágya volt, mert csak igy

biztosíthatták Franciaországot, Németországgal szemben. Oroszországot a pénzügyi függőség mellett a Németországtól való félelem is arra inditotta, hogy elfogadja a francia közeledést.

1891 juliusában a francia flotta látogatást tett Kronstadtban. Ez alkalommal került sor először a francia-orosz szövetségi tárgyalásokra. A tárgyalások augusztus 27-én konzultativ paktum megkötésére vezettek, amely a két külügyminiszter közötti levélváltásban öltött alakot. A megállapodás második pontja kimondja: »Abban az esetben, ha a béke valóban veszélyben forogna és különösen ha a két fél egyikét támadás fenyegetné, a két fél megállapodik azokban az intézkedésekben, amelyek azonnali és egyidejű foganatositása az emlitett események bekövetkezése esetén mindkét kormány számára szükséges lesz.«

A konzultativ paktum aláirását katonai egyezményre vonatkozó tárgyalás megkezdése követte. Franciaország olyan egyezmény megkötését javasolta, amely Németország elleni háború esetére szabná meg a szerződési kötelezettségeket. Oroszország azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a casus foederist Ausztria-Magyarország támadása esetére is kiterjesszék. A francia politikusok elfogadták az orosz javaslatokat, igy került sor a vezérkari főnökök részéről 1892 augusztus 17-én az orosz-francia katonai konvenció aláirására.

Az egyezmény jelentőségénél fogva, ennek teljes szövegét ide iktatjuk: »Franciaország és Oroszország a béke megőrzésének egyenlő óhajától áthatva és a Hármasszövetség erőinek egyikőjük vagy másikójuk ellen irányuló támadása esetére a védelmi háborúra való felkészülés szükségességétől vezettetve a következő megállapodásra jutottak:

1. Ha Franciaországot Németország, vagy Németország támogatásával Olaszország megtámadja, Oroszország összes rendelkezésre álló erőivel megtámadja Németországot.

Ha Oroszországot Németország vagy Németország támogatásával Ausztria-Magyarország megtámadja, Franciaország összes rendelkezésre álló erőivel megtámadja Németországot.

2. Abban az esetben, ha a Hármasszövetség, vagy e szövetség tagjainak egyike mozgósit, Franciaország és Oroszország a hir vétele után, minden előzetes megállapodás bevárása nélkül összes erőiket azonnal és egyidejüleg mozgósitják, és amennyire csak lehet, határaik közvetlen közelébe vetik.

3. Franciaország 1,300.000, Oroszország 7-800.000 embert köteles Németország ellen bevetni.

Ezek az erők olyan gyorsasággal bocsátkozzanak harcba, hogy Németországnak egyszerre keleten és nyugaton kelljen harcolnia.

4. A két ország hadseregének vezérkari főnökei adandó alkalommal összegyűlne, hogy a fenti intézkedések végrehajtását előkészítsék és megkönnyítsék.

Még béke idején közlik egymással mindazon értesüléseiket, amelyek a hármasszövetség fegyverkezését illetőleg tudomásukra jutnak.

A háború alatti levelezés útjait és módjait előre tanulmányozzák és előre intézkedéseket hoznak.

5. Franciaország és Oroszország nem köt különbékét.

6. Jelen szerződés mindaddig fennáll, amig a hármasszövetség létezik.

7. A fentebb felsorolt pontok szigoruan titokban tartandók.«

1893 december 27-én a cár jóváhagyta a szerződést. Ezzel a francia-orosz katonai szövetség ténnyé vált.

A francia-orosz szövetség létrejötte lezárja a nemzetközi kapcsolatok történetének két évtizedes szakaszát. Ennek a szakasznak legfontosabb eredménye az volt, hogy létrejött a kontinentális hatalmak két egymással szembenálló koalíciója: a hármasszövetség és a francia-orosz blokk. Anglia egyelőre még egyik koalícióhoz sem csatlakozott.

A NEMZETKÖZI HELYZET A FRANCIA-OROSZ SZÖVETSÉG MEGKÖTÉSÉTŐL A VILÁGHÁBORÚ KIROBBANÁSÁIG (1893-1914)

A 19. század utolsó évtizedében a kapitalizmus fejlődése az imperializmus szakaszába lépett. Az imperializmus kialakulása, amely jelentős változásokkal járt együtt a kapitalizmus egész termelőszervezetében, a hitel, az áruforgalom stb. területén, lényeges eltolódásokat eredményezett a nemzetközi életben is. Az egyenlőtlen fejlődés törvényéből következően a fiatal kapitalista országok utolérték régebbi vetélytársaikat. Ez megváltoztatta a nagyhatalmak egymáshoz való viszonyát. A kilencvenes években először, s azután egyre gyakrabban hallatja szavát a nemzetközi kérdésekben Japán és az Északamerikai Egyesült Államok. Európában Németország gazdasági erejét tekintve maga mögé utasítja Franciaországot, majd veszélyezteti Angliát. A fiatal imperialista nagyhatalmak - a régi kapitalista országokhoz hasonlóan - fellépnek a határaikon túli politikai-gazdasági, és különösen gyarmati terjeszkedés igényével. Mire azonban oly erősek lesznek, hogy ilyen igényeket reálisan támaszthatnak, a világ gyarmatokra való felosztása nagyjából befejeződik. Ha a gyarmatokhoz akarnak jutni, akkor a világ újrafelosztását kell követelniök. A 90-es évek végén és a századfordulón elsősorban az imperialista Németország lép fel a világ újrafelosztásának követelésével.

A 90-es években még nagy erővel folyik a gyarmatok felosztásáért indított harc. A helyzet egyelőre csak annyiban változik, hogy Németországban, az Amerikai Egyesült Államokban és Japánban új gyarmatigénylők jelentkeznek. Ez a harc számos régi ellentétet mélyít el és újakat hoz létre. Távolkeleten és Ázsiában rendkívüli módon kiéleződik Anglia és Oroszország viszonya. Ugyancsak feszültté válik Oroszország Japánhoz fűződő kapcsolata. Közép-Afrika kérdésében elmélyül az angol-francia antagonizmus. Elsősorban gyarmati ellentétek miatt zajlik le 1894-95-ben a japán-kínai háború. Az évtized végére a nagyhatalmak gyarmati ellentétei fokozatosan Németország és a régi kapitalista országok gyarmati ellentétei mögé szorulnak. A német imperializmus ekkor veti fel a világ gyökeres újrafelosztásának kérdését. Ez érzékenyen érinti valamennyi európai gyarmattartó nagyhatalmat: Angliát, Franciaországot, Oroszországot. Természetesen a legnagyobb gyarmatbirodalommal

rendelkező Anglia és a legagresszívabb hatalom: Németország ellentétei válnak a legmélyebbekké; a német imperialisták törekvései elsősorban az angol gyarmatbirodalmat veszélyeztették. A gyarmati ellentéthez járult a flottaellentét: Németország meg akarta törni Anglia tengeri elsőbbségét is. Ez logikus következménye volt az angol gyarmatok ellen indított támadásnak, mert a gyarmatok ura csak az lehetett, aki a tengereket is uralja. A századforduló után a német-angol ellentét válik a nemzetközi kapcsolatok alapvető ellentétévé, olyan ellentétté, amely a diplomáciai események tengelye lesz. Ezzel egyidőben kialakul a német-orosz ellentét a közel- és középkelet kérdéseiben és a régi német-francia antagonizmus gyarmati ellentétté is bővül.

A német imperializmus agresszív politikája eltolódásokat eredményezett a nemzetközi életben. A 90-es években az ádáz gyarmati harcok még lehetővé tették Angliának Németországhoz, ill. a kontinentális hatalmaknak egymáshoz való közeledését. A századfordulóra azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Németországnak Angliával, Franciaországgal és Oroszországgal mélyebbek az ellentétei, mint a korábbi angol-orosz, ill. angol-francia antagonizmus. Anglia ezért Németország ellen Franciaországhoz, ill. Oroszországhoz kezd közeledni. A közeledéshez alapul szolgált Franciaország és Oroszország Németország ellen irányuló szövetsége. 1904-ben Anglia Franciaországgal egyezik meg a gyarmati kérdésekben, 1907-ben pedig Oroszországgal köt szerződést. Tehát a német-osztrák-olasz hármasszövetséggel szemben kialakult az angol-francia-orosz antant, Európa imperialista nagyhatalmai két egymással szembenálló koalicióba csoportosultak. A két imperialista blokk között folyik le a világ újrafelosztásáért indított harc. A 20. század első évtizedében egymást érik az ezzel kapcsolatos nagy nemzetközi válságok: 1905-6-ban az első marokkói, 1908-9-ben a boszniai, 1911-ben a második marokkói válság; 1911-ben kitör az olasz-török háború, 1912-13-ban lezajlanak a balkánháborúk. A gyarmatok újrafelosztásáért indított harcon kívül az előbbi szakaszból örökbe kapott kérdések: az elzász-lotaringiai kérdés és a keleti kérdés is megoldatlanok voltak. Ezek a kérdések együttvéve, de elsősorban a német imperializmus által a világ újrafelosztásáért indított harc 1914-ben az imperialista világháború kirobbanásához vezettek.

A nagyhatalmak gyarmati versengése a 90-es években

1893 után az európai nagyhatalmak gyarmati terjeszkedése fokozott mértékben erősödött. Franciaország, amely az orosz szövetséggel biztositottnak látta magát Európában, merészebb gyarmati politikát kezdett folytatni Afrikában. Oroszország mélyen belebocsátkozott a távolkeleti kérdésekbe. Anglia 1894 után fő figyelmét a gyarmatokra forditja. Németország »világpolitikát« kezd folytatni. II. Vilmos kijelenti, hogy »a birodalom jövője a tengereken van«. Olaszország is megkisérli a terjeszkedést Kelet-Afrikában. Csupán Ausztria-Magyarország nem lép fel gyarmati ambiciókkal. A birodalmon belüli nemzeti harcok teljesen paralizálják erejét. Az európaiakkal egyidőben fellép az Európán kivüli kontinens két új nagyhatalma: az Északamerikai Egyesült Államok és Japán.

1. Harc a Távolkelet birtokáért

A 90-es évek közepén a gyarmati harcok egyik szintere a Távolkelet. A mesésen gazdag kinai területek megszerzéséért, a távolkeleti vizek fölötti uralomért csaknem valamennyi nagyhatalom verseng egymással. Különös agresszivitással lép fel a fiatal imperialista Japán. Japán a kinai területek közül Mandzsuria és Kórea megszerzésére pályázott. A japán diplomácia először Korea megszerzését tüzte ki célul. Japán távolkeleti terjeszkedése kiváltotta Oroszország féltékenységét annál is inkább, mert Oroszország is e területek megszerzésére törekedett. Az 1885-ös afgán válság ugyanakkor arra is figyelmeztette, hogy az angol flotta bármikor megtámadhatja védetlen távolkeleti partvidékeit. Az orosz kormány ezért 1891-ben nagyszabású vállalkozásba fog: francia kölcsönnel megkezdi a szibériai vasut épitését, amely gazdasági és hadászati szempontból egyaránt óriási jelentőségü.

1894-ben Koreában felkelés tört ki. Japán a felkelést ürügynek tekintette a koreai ügyekbe való beavatkozásra. Kina azonban, amely ténylegesen hübérura volt Koreának, visszautasitotta a japánok kisérleteit. Ez háborúra vezetett; Japán 1894 augusztus 1-én megkezdte a hadmüveleteket Kina ellen. A jól felszerelt japán hadsereg hamarosan végzett a kinaival s a levert Kina fegyverszünetet kért.

Hogyan fogadták az érdekelt nagyhatalmak Japán győzelmét és megerősödését? Anglia a legnagyobb befolyással rendelkezett Kínában, Japán előretörése elsősorban őt érintette; azonban az angol diplomácia arra számított, hogy Japánt kijátszhatja Oroszország ellen, ezért tétlenül szemlélte Japán győzelmét. Oroszország a japánok sikereit látva kétizben is csaknem mozgósított, de az ország rossz gazdasági és katonai helyzete visszatartotta a vezetőket a háború kirobbantásától. Az orosz-angol-francia diplomácia azonban mégis megegyezett abban, hogy tiltakozni fog Korea megszállása ellen. A nagyhatalmak nyomására Japán engedett, az 1895 áprilisában aláírt szimonoszeki-i békeszerződésben azonban a kínai szárazföldből magához ragadta Liaotungot és a dél-mandzsuriai partvidéket. Az orosz diplomácia azonban észrevette, hogy Japán helytelenül értékeli az erőviszonyokat. Japán túlzott megerősödése ui. nemcsak Oroszország, hanem Anglia és Franciaország tiltakozását is kiváltotta. Lobanov Rosztovszkij orosz külügyminiszter kezdeményezésére Oroszország, Anglia és Franciaország képviselői jegyzéket nyujtottak át Japánnak, amelyben tiltakoztak Liaotung annektálása ellen. Japán kénytelen volt engedni és kiürítette a félszigetet. Az orosz diplomácia nagy győzelmet aratott. Lobanov sikere után Oroszország újabb jelentős pozíciókat szerzett Kínában. 1895 végén Witte pénzügyminiszter kezdeményezésére megalapitották az orosz-kinai bankot. A bank megalapitása annyit jelentett, hogy Kina pénzügyeit ezután elsősorban Oroszország ellenőrzi. Ezt követően Oroszország és Kina egyezményt kötöttek Japán ellen. A katonai kötelezettségek végrehajtásának megkönnyitése céljából Kina megengedte, hogy Oroszország Mandzsurián át vasutat épitsen Vlagyivosztov felé. Mindez rendkivüli módon megerősitette Oroszország helyzetét Kínában, viszont elmélyitette Oroszország és Anglia ellentéteit.

A 90-es évek közepén Németország is fellépett a távolkeleti terjeszkedés igényével. Oroszország kinai sikereit Németország jóindulatúan szemlélte s annak fejében elvárta, hogy a cárizmus sem gördit akadályokat a német politika elé. 1897 őszén - rövid előzetes puhatolódzás után - német hadihajók vetettek horgonyt Csiaocsou kinai kikötőben. Oroszország azonban, amely maga is számot tartott erre a mégmentes kikötőre, tiltakozott Csiaocsou elfoglalása ellen. Az eset csaknem konfliktusra vezetett Németország és Oroszország között. Az orosz diplomácia azonban végül engedett és Port Arthur

elfoglalásával kárpótolta magát. Így osztották fel maguk között Kinát a nagyhatalmak. 1898-ban német-kínai egyezményt írtak alá Csiaocsou »bérbevételéről«, ugyancsak orosz-kínai egyezményt Port-Arthur és Liaotung bérletéről. Anglia pedig 1898-ban vasúti koncessziókat szerzett Kína leggazdagabb tartományában, a Jangcsekiang medencéjében. Franciaország Jünanra tette rá a kezét.

2. A közel- és középkelet a 90-es években

A 90-es években újra lángralobbant a század sok válságot okozó problémája, a keleti kérdés. Ezúttal Örményország lett a válság kiindulópontja. A berlini szerződés egyik cikkelye a mohamedánokkal szemben biztosította az örmények jogait - s ez a cikkely egyúttal ürügyet adott a nagyhatalmak beavatkozására is. 1895-ben Örményországban forradalmi mozgalom bontakozott ki és az ezt követő kegyetlen megtorlások ismét arénába szólították a nagyhatalmakat, elsősorban Angliát és Oroszországot. Időközben azonban a két nagyhatalom politikájában változás, - mondhatni szerepcsere - következett be. Oroszország most Törökországot védte, mert legalkalmasabbnak tartotta a tengerszorosok megőrzésére. Anglia viszont, amelynek kapcsolatát Törökországhoz Egyiptom elfoglalása nagyon elrontotta, az örmények oltalmazójaként lépett fel. Az újabb keleti válság csaknem háborúra vezetett Anglia és Oroszország között. Az angol flottát csak az admiralitás tiltakozása tartotta vissza attól, hogy a tengerszorosokba fusson. Az orosz kormány a feketetengeri flottát akarta Konstantinápoly alá küldeni. A dolog azzal végződött, hogy Anglia kénytelen volt meghátrálni a német és francia diplomácia támogatását élvező Oroszország előtt. A keleti kérdés tovább élezte Anglia és Oroszország amúgy is feszült viszonyát, de az orosz-német kapcsolatok is megromlottak, mert a cárizmus felismerte, hogy Németország háborúba akarja taszítani Anglia ellen.

1897-ben Görögország a krétai felkelő védelme érdekében háborút kezdett Törökország ellen. A hatalmak azonban a Török Birodalom további fenntartásának álláspontjára helyezkedtek és így sikerült lokalizálni a háborút. Görögország vereséget szenvedett, de Kréta számára bizonyos autonómiát sikerült biztosítania.

1895-től a macedóniai tartományok is forrongani kezdtek. A mozgalom részben a török elnyomás ellen irányult, de az együttélő

népek (bolgárok, szerbek, görögök) a jövő hegemónia miatt egymás ellen is küzdöttek. A macedóniai zavargások újból szembeállították egymással a két régi vetélytársat: Ausztria-Magyarországot és Oroszországot.

A 90-es évek legjelentősebb nemzetközi eseménye azonban kétségkívül Németország nagyszabású vasúti vállalkozása volt. II. Vilmos 1898-ban látogatást tett Palesztinában s ez alkalommal kedvezően nyilatkozott Törökországról. A császárt gazdasági és pénzügyi szakemberek kísérték, akik tárgyalásokat kezdtek a török államférfiakkal. A császár utazása azt fejezte ki, hogy Németország kelet felé fordul és Bismarck korábbi politikájával ellentétben Törökországban akarja megvetni a lábát. Erre a lépésre politikai és gazdasági megfontolások késztették Németországot. Törökország megnyerése a császár számítása szerint feltétlenül szükséges volt az elkerülhetetlennek tartott Oroszország elleni háborúra. A német tőke számára ugyanakkor a közel- és középkelet komoly felvevőpiacot jelentett. A két célt Németország egy a Márvány-tengertől Bagdadig megépítendő vasúttal vélte elérni. Rövid tárgyalások után 1899-ben a szultán megadta az engedélyt a vasútvonal megépítésére. A németek közel- és középkeleti előrehatolása természetesen ellenállásba ütközött Oroszországban és Angliában. A cári kormány erélyesen protestált, Anglia azonban, mivel ekkor kapcsolatai Oroszországgal és Franciaországgal rendkívül rosszak voltak, egyelőre nem gördített akadályokat a németek vállalkozása elé.

3. Afrikai kérdések

A Délafrika felosztásáért vívott harc szembeállította Németországot és Angliát. Afrikában Anglia rendelkezett túlnyomó befolyással és az angol tőkések újabb területi szerzeményekre törekedtek. Ez alkalommal Transvaal gazdag aranymezőire vetették szemüket. A német kormány maga is pályázott ezekre a területekre, ezért minden eszközzel gátolta az angolok terjeszkedését, támogatást nyujtott a búr köztársaságnak az angol törekvések ellen. Krüger bur elnök 1895-ben nyilvánosan kijelentette, hogy Angliával szemben számit Németország segitségére. A németek beavatkozása azt jelentette, hogy Transvaal kicsuszhat Anglia kezei közül. Ezért a Cecil Rhodes vezetése alatt álló angol nagytőkés csoport elhatározta, hogy végetvet a bur köztársaság önállóságának. 1895 végén

fegyveres bandák törtek be Transvaalba, a burok sikeresen harcoltak ellenük. A német diplomácia élénken tiltakozott a beavatkozás miatt és megkísérelte Franciaországot is megnyerni Anglia ellen. A császár – tüntetően – táviratot küldött Krügerhez, amelyben örömét fejezte ki, hogy »a barátságos hatalmak segítségének igénybevétele nélkül sikerült a fegyveres bandákat leverni«. Amint várni lehetett II. Vilmos távirata óriási felháborodást váltott ki Angliában. A vezető tőkés lapok arról írtak, hogy Anglia soha nem fogja elfelejteni a német császár sértését és fenyegetését. Transvaal kérdése megmutatta, hogy a gyarmatok megszerzése kérdésében Németország és Anglia között mélyreható ellentét van kibontakozóban.

1898-ban a Nilus forrásvidéke s egyben Egyiptom birtokáért csaknem háborúra került sor Anglia és Franciaország között. Az angol kormány expedíciót küldött Szudán meghódítására. Francia-Kongóból ugyancsak csapatok indultak a Nilus forrásvidékének birtokbavételére. 1898 juliusában a francia expedíció vezetője kitűzte a francia lobogót Fasoda erődjére. Szeptemberben odaérkeztek az angolok és követelték az erőd kiürítését. Az esetből súlyos diplomáciai bonyodalom keletkezett. Az angol sajtó erőteljes fellépést követelt s az angol politikusok egy része elkerülhetetlennek látta a háborút. A dolog úgy oldódott meg, hogy Franciaország Oroszország tanácsára engedett, annál is inkább, mert Németország támogatását sem tudta megnyerni Angliával szemben. A francia csapatok végül ki kellett, hogy üritsék Fasidát. Anglia a Nilus medencéért Afrika más helyén nyujtott bizonyos kárpótlást Franciaországnak.

A gyarmati versengés hatása a nagyhatalmak politikájára

A gyarmati versengés lényeges változásokat eredményezett a nagyhatalmak egymás közötti viszonyában és új ellentétekkel bonyolította a hatalmak amúgyis bonyolult kapcsolatait. A távolkeleti kérdés elmélyítette a hagyományos angol-orosz ellentétet. Az Afrika felosztásáért vívott harc rendkívül kiélezte Anglia és Franciaország viszonyát. Ezzel egyidőben a bagdadi vasut miatt német-orosz, Dél-Afrika miatt német-angol antagonizmus keletkezett. Ugyanakkor továbbra is fennmaradt Németország és Franciaország, valamint Ausztria-Magyarország és Oroszország régi ellentéte. A 20. század

fordulóján felmerült az a kérdés, hogy a fennálló ellentétek a nagyhatalmak milyen új csoportosulására vezetnek. A történelmi fejlődés létrehozta már a kontinentális hatalmak két csoportját: a német-osztrák ill. a francia-orosz blokkot. Kézenfekvő volt, hogy a további csoportosulás is ezen az alapon menjen végbe. Ebben az esetben Angliának - amely ekkor már kénytelen volt »a fényes elszigeteltség« politikájával szakítani - vagy az egyik, vagy a másik csoporthoz kellett csatlakoznia. Objektive mindkét lehetőség fennállott, hiszen Angliát éles gyarmati ellentétek választották el Franciaországtól és Oroszországtól, ugyanakkor már erősen mutatkoztak az angol-német antagonizmus jelei is. A bonyolult ellentétekből következően a történelem egy harmadik kombinációt is felkínált: a kontinentális hatalmak Anglia ellen irányuló megegyezését. Tekintve, hogy Angliának valamennyi szárazföldi nagyhatalommal gyarmati ellentétei voltak, ennek a kombinációnak is volt reális alapja.

A kérdést egyrészt a fennálló objektív ellentétek mélysége, másrészt a diplomaták ügyessége dönthette el. A 20. század fordulóján mindhárom lehetőség megvalósítására alkalom kínálkozott és a diplomaták részéről történtek is lépések a különböző szövetségek létrehozására.

Először az angol-német közeledésre nyílt lehetőség. Anglia viszonya ui. a távolkeleti kérdések miatt rendkívül feszültté vált Oroszországgal, ugyanakkor Franciaországgal is fokozódtak ellentétei. Délafrikában ugyan Németországgal is összetűzött, de a német-angol antagonizmus még nem bontakozott ki teljes nagyságában. A szélső imperialista angol körök Oroszországgal, szemben a Németországhoz való közeledést sürgették. Ezen körök leghangosabb szószólója Chamberlain gyarmatügyi miniszter volt, aki ráerőszakolta kormányára álláspontját. Chamberlain 1897 végén szövetséget kínált Németországnak. Németországban azonban nem fogadták kedvezően Anglia ajánlatát. Bismarck távozása óta az a nézet vált uralkodóvá a német külpolitikában, hogy Németországnak Anglia és Oroszország között kell laviroznia anélkül, hogy bármelyik mellé is határozottan lekötelezné magát. Holstein külügyi tanácsos - aki Bismarck után az egymást váltó kancellárok - (Caprivi, Hohenlohe, Bülow) mögött a német külpolitika tényleges irányítója volt - ezt a politikát 1898 nyarán a következőképpen fogalmazta meg: »Minden Angliával kötendő egyezmény a mai nemzetközi helyzetben végeredményben

Oroszország ellen irányul és csökkenti a német keleti határ biztonságát. Másrészt arra sem lehet gondolni, hogy Oroszországgal kössünk szövetséget anélkül, hogy ez a jelenlegi európai viszonyok között ne Anglia ellen irányulna. Vagyis másszóval, hogy ez a szövetség ne korlátozza a gyarmatszerzés kilátásait . . . ezért őfelsége döntése az kell legyen, hogy kényszerítő okok nélkül egyenlőre . . . ne kössük magunkat se az egyik sem a másik hatalomhoz.« Ilyen meggondolások alapján Berlin elutasitóan válaszolt London ajánlatára annál is inkább, mert észrevette, hogy Anglia a szerződéssel német-orosz konfliktust akar előidézni. Mégis tárgyalásokba bocsájtkoztak és megpróbálták Angliát gyarmati engedményekre birni Afrikában. Anglia viszont erre felelt elutasitóan. Salisbury miniszterelnök a tárgyalások alkalmával azt mondta; nem érti, miért kell Angliának mindig adnia, Németországnak mindig kapnia. Az angol-német közeledési kisérletek igy meghiusultak - látszólag azért, mert részletkérdésekben nem tudtak megegyezni, a valóságban azért, mert az angol-német antagonizmus már ekkor jóval mélyebb volt, mint az maguknak a politikusoknak tünt. A történelem a három kinálkozó kombináció közül az elsőt nem itélte tehát reálisnak. Az angol-német közeledés lehetősége rövidesen még kétizben felmerült ugyan, de mindig az előző sorsra jutott.

Fennállott az a lehetőség is, hogy a kontinentális hatalmak hagyományos ellentéteiket félretéve Anglia ellen egyezzenek meg. Oroszország a távolkeleti versengés miatt Németország barátságát kereste és Németország maga is összetüzött Angliával. A fasodai incidens idején Franciaország is Németországhoz közeledett, Delcassé francia külügyminiszter félhivatalos úton Berlinhez fordult, hogy megtudja: az angol-francia konfliktus esetén számithat-e Németország semlegességére. A német kormány azonban óriási árat szabott. A Kölnische Zeitung útján kijelentette: »a francia-német közeledés csak akkor lehetséges, ha ez a két szó: Elzász és Lotharingia eltünik a francia sajtó és a francia államférfiak szótárából«. Nyilvánvaló volt, hogy Franciaország nem lesz hajlandó ezt az árat megfizetni. A francia-német ellentét Elzász-Lotharingia kérdésében mélyebbnek bizonyult mint Anglia és Franciaország gyarmati ellentéte. Igy a kontinentális hatalmak blokkja sem bizonyult reálisnak annak ellenére, hogy a francia-német közeledés még többször megismétlődött és Oroszország is többizben szerződésről tárgyal Német-

országgal. Ez utóbbi esetben Oroszországnak a francia pénzpiactól való függése vált mindig akadállyá. Az Elzász-Lotharingia kérdés igy determinálta a szárazföldi nagyhatalmak egymáshoz való viszonyát.

Figyelmes szemlélő előtt már a századforduló idején világos lehetett, hogy a történelem az angol-francia-orosz koalició javára fogja eldönteni a kérdést. Az angol-francia és angol-orosz ellentétek ugyan még rendkivül élesek voltak, de már látni lehetett, hogy Anglia és Németország lesz az a két pólus, amely köré a szembenálló felek csoportosulnak. A bekövetkező események ezt hamarosan nyilvánvalóvá tették.

Az első háboruk a világ ujrafelosztásáért

1. A spanyol-amerikai háboru 1898-ban

Az Amerikai Egyesült Államok a 90-es években expanziv politikába kezdett. Terjeszkedésének iránya Közép- és Délamerika volt. Különösen a két kontinenst összekötő keskeny földsáv és néhány sziget birt stratégiai és gazdasági jelentőséggel. E területek nagy részét a spanyolok birtokolták.

1898-ban Kuba szigetén felkelés tört ki a spanyol gyarmati uralom ellen. Az Északamerikai Egyesült Államok a felkelők megsegitésének ürügyén beavatkozott, 1898 áprilisában hadat üzent Spanyolországnak. A spanyol hadsereg és hajóhad vereséget szenvedett. Spanyolország a párizsi békében lemondott Kubáról és a Fülöp szigetekről. Kuba látszólag függetlenséget kapott, ténylegesen azonban a többi volt spanyol gyarmattal együtt amerikai uralom alá került. A spanyol-amerikai háborunak az ad történelmi jelentőséget, hogy az első olyan háboru volt, amelyet már felosztott gyarmati területek ujrafelosztásáért vivtak.

A Karaib tengeren elért győzelem megerősitette Amerika távolkeleti pozicióit is. Hay szenátor 1899 szeptemberében proklamálta »a nyitott kapuk« elvét, amely biztositotta Kinában az Északamerikai Egyesült Államok pozicióit.

2. Az angol-bur háború 1899-ben

Cecil Rhodes vállalkozásának kudarca után maga az angol kormány tett kísérletet a bur köztársaságok függetlenségének felszámolására. Ezúttal az angol kincsvadászokat korlátozó bur rendelkezés szolgált ürügyül a beavatkozásra. Az angol diplomácia annyira kiélezte a helyzetet, hogy 1899 októberében a bur kormány üzent hadat Angliának. Az angol csapatok csakhamar elfoglalták a két köztársaság fővárosát, de még sokáig kellett harcolniok a csaknem az egész országot kezükben tartó gerillák ellen. Végül 1902-ben békét kötöttek; a bur köztársaságok elveszítették függetlenségüket.

A hosszantartó háború alaposan megviselte Anglia tekintélyét s a nagyhatalmak fokozott diplomáciai aktivitására vezetett. A bur háború idején megismétlődtek a korábbi szövetségeskeresési kísérletek: Anglia ismét Németországgal próbált tárgyalni s Németország újból angol gyarmatokat követelt kárpótlásul. Anglia a Szamoa szigetcsoportot átadta Németországnak, de a két hatalom viszonya továbbra is feszült marad. A kontinentális hatalmak közeledésének lehetősége - ezúttal orosz kezdeményezésre - újból felmerült, az Elzász-Lotharingia-i kérdés azonban ismét lehetetlenné tette a megegyezést.

3. A távolkeleti kérdés 1900-1904-ig. Az orosz japán háboru

Távolkeleten Japán nem volt hajlandó belenyugodni a szimonoszeki-i békeszerződés revíziójába, a többi nagyhatalom pedig új pozíciókat igyekezett szerezni. Különösen élesen kerültek felszínre az ellentétek a kínai nép 1900. évi ún. boxer-felkelése idején. A boxerfelkelés a külföldi gyarmatosítók ellen irányult. Leverésére nemzetközi expedíciót küldtek Kínába. Az expedíció megszállta Pekinget, s Oroszország vasutjai védelmének ürügyén megszállta Mandzsuriát. A felkelés leverése után megalázó békét erőltettek Kínára.

A nagyhatalmak ellentétei azonban nem jutottak nyugvópontra: Anglia és Japán élesen fellépett Oroszország ellen Mandzsuria elfoglalása miatt. Japán háborura készült, s Anglia úgy látta, hogy Japán segítségével megszabadulhat legveszedelmesebb távolkeleti vetélytársától, ezért támogatta törekvéseit. 1902-ben Japán és Anglia szerződést kötöttek, amelyben jóindulatu semlegességet ígértek

egymásnak egy harmadik hatalommal szemben viselendő háború esetére. A szerződés azt jelentette, hogy Japán nyugodtan viselhet háborut Oroszország ellen, Anglia nem fogja akadályozni. Az Északamerikai Egyesült Államok is helyeselte Japán akcióit. Németország szintén nem gördített akadályokat Japán útjába. Oroszország igy egyre inkább elszigetelődött. Az orosz diplomácia azonban helytelenül értékelte az erőviszonyokat, s ahelyett, hogy a köréje fonódó gyürü széttörésével foglalkozott volna, tovább folytatta agressziv politikáját. Annak ellenére, hogy korábban egyezményt kötött Kinával Mandzsuria kiürítéséről, nem tett eleget az egyezménynek, sőt egy erdőkitermelő társaság védelmének ürügyén Koreába is katonaságot küldött. Sikerült ugyan megállapodásra jutnia Franciaországgal, de a keleti határait féltő Franciaország nem adhatott lényeges segitséget Oroszországnak a Távolkeleten.

Ilyen körülmények között Japánnak rendkivül előnyös volt kiprovokálnia a háborut. 1903-ban megszakitotta Oroszországgal folytatott tárgyalásait és 1904 február 8-án megkezdte a hadműveleteket Oroszország ellen. A felkészületlen orosz hadsereg egymásután szenvedte a vereségeket. Elesett Liao-yang, majd Mukden, végül 1905 májusában Csuzimánál a balti-tengeri orosz flotta is megsemmisült. Közben Oroszországban kitört a polgári demokratikus forradalom. A cárizmus a háborus vereségek és a forradalom hatására fegyverszünetet kért. A békeszerződést 1905 szeptember 5-én Porthsmouth-ban irták alá. Oroszország kénytelen volt átengedni Japánnak Port-Arthurt és a Szachalin szigetek déli részét.

Az orosz-japán háború megváltoztatta a távolkeleti erőviszonyokat: Oroszország háttérbe szorult és egyelőre nem gondolhatott terjeszkedő politikára; Japán viszont túlzott mértékben megerősödött. De a háború az európai politikai viszonyokra is éreztette hatását: Oroszország vereségével Anglia legerősebb riválisa szorult háttérbe, ami automatikusan csökkentette az angol-orosz ellentéteket, s meggyorsitotta az imperialista hatalmak átcsoportosulását.

Az angol-német antagonizmus kibontakozása

A 90-es években Németország a gyarmatszerzés útjára lépett. Az 1891-ben megalakult pán-germán szövetség csaknem az

egész világ gyarmatosítását programjába vette. A németek törekvései elsősorban a legnagyobb gyarmati birodalmat, Angliát érintették s a 90-es években a különböző kérdésekben egymást követték az angol-német konfliktusok. 1895-ben a Krügerhez küldött távirat váltott ki ingerültséget Angliában. Két évvel később a németek a portugál gyarmatokat követelték. Az angol-bur háború idején Németország a burokat támogatta s elfoglalta Anglia elől a Szamoa szigetcsoportot; 1899-ben pedig megkezdte a bagdadi vasut épitését, veszélyeztetve Anglia közel- és középkeleti pozicióit.

A 90-es években tehát az angol-német gyarmati ellentét kezdett a legerősebb gyarmati ellentétté válni. Anglia orosz és francia ellentétei miatt egyelőre ugyan kénytelen volt Németországgal megegyezést keresni, az angol politikusok egy része azonban a századforduló idején felismerte, hogy Németország részéről fenyegeti Angliát a legnagyobb veszély. Ez akkor vált egészen nyilvánvalóvá, amikor Németország a tengeri fegyverkezés útjára lépett, 1898-ben fogadták el az első német haditengerészeti törvényt; a két évvel későbbi flottaprogram pedig már komoly támadást jelentett Anglia tengeri elsőbbsége ellen. A németek tengeri fegyverkezése is mutatta, hogy Németország a világ ujrafelosztására készülődött.

Az angol diplomácia a századforduló után felismerte, hogy az ujonnan keletkezett angol-német antagonizmus mélyebb mint az angol-francia és angol-orosz ellentét. 1902-ben a Japánnal kötött szerződés biztositotta Angliát a Távolkeleten, majd Oroszország veresége háttérbe szoritotta az angol-orosz ellentéteket. A növekvő német-angol ellentét közelebb hozta Angliát régi gyarmati vetélytársához, Franciaországhoz is.

A századforduló után a német-angol antagonizmus erősödése miatt egyre határozottabban kezdtek kibontakozni a harmadik történelmi lehetőség: az angol-francia-orosz hármas antant körvonalai.

Angol-francia antant létrejötte 1904-ben

Németország agressziv fellépése Franciaországhoz való közeledésre késztette Angliát a 20. század első éveiben. A megegyezés attól függött, hogyan fogadják Franciaországban Anglia közeledését.

A századforduló idején Franciaország nehéz helyzetben volt.

1899-ben a fashodai incidens csaknem háborúra vezetett Angliával, a Németországgal való megegyezési kísérletek pedig az Elzász-Lotharingia-i kérdés miatt mindig kudarcot vallottak. Az a tény, hogy Oroszország teljesen belebocsátkozott a távolkeleti politikába, Franciaországra nézve azt jelentette, hogy átmenetileg egyetlen európai szövetségesére, Oroszországra sem számíthatott. Franciaországot olyan elszigeteltség veszélye fenyegette, mint amilyen közvetlenül a frankfurti béke után állott elő. Nyilvánvaló volt, hogy a francia diplomáciának új utakra kellett lépnie, új megegyezési lehetőségeket kellett keresnie. Ezt az új külpolitikai irányvonalat képviselte Theophil Delcassé, aki 1899-1905-ig állt a francia külügyminisztérium élén. Delcassé ügyes politikájával kiemelte Franciaországot az elszigeteltségből és új egyezményekkel erősítette meg az ország helyzetét.

1900-ban a fashodai incidens után kibővítik a francia-orosz egyezményt. Változás következett be Franciaország és Olaszország évek óta feszült viszonyában is. Olaszországot Afrikában elszenvedett vereségei (Adua) és a francia-olasz vámháború miatt előállott pénzügyi nehézségei egyaránt Franciaországhoz való közeledésre késztették. Delcassé hive volt az olasz közeledésnek. Igy 1898-ban a francia-olasz kereskedelmi szerződéssel véget vetettek a 15 éve tartó vámháborunak, majd 1900-ban politikai egyezményt irtak alá, amelyben Olaszország kötelezte magát, hogy nem gördit akadályokat Marokkóban Franciaország politikája elé, Franciaország viszont szabad kezet enged Olaszországnak Tripoliszban. 1902 julius 10-én pedig titkos szerződést kötöttek, amelyben Olaszország semlegességre kötelezte magát egy esetleges francia-német háboruban: »abban az esetben, ha Franciaországot egy vagy több hatalom részére közvetlen vagy közvetett támadás éri, Olaszország szigorú semlegességet fog tanusitani. Ez arra az esetre is vonatkozik, ha Franciaország az ellene irányuló provokáció folytán, becsülete és biztonsága megvédése céljából szükségesnek látja a háborút kinyilvánitani«. Ez a nyilatkozat Olaszország részéről gyakorlatilag a hármasszövetség felmondását jelentette, amelynek második cikkelye német-francia háború esetére Olaszország katonai segitségét helyezte kilátásba.

Olaszország elvonása a hármasszövetségtől kétségkivül jelentős sikere volt a francia diplomáciának, de nem oldotta meg Franciaország biztonságának problémáját. Az orosz hadsereg távolkeleti

lekötöttsége miatt Franciaország nem kerülhetett egyidejűleg konfliktusba Németországgal és Angliával. A német–francia tárgyalások megmutatták, hogy Elzász miatt a megegyezés lehetetlen. Franciaország ezért pozitívan foglalt állást az angol közeledéshez. Delcassé már 1902-ben kijelentette, hogy »a jövőben Franciaország gyarmati politikáját Angliával egyetértésben szándékozik vezetni«. 1903 tavaszán VII. Edward Párizsba látogatott, ahol rendkívül szívélyesen fogadták. 1903 nyarán Loubet köztársasági elnök viszonozta Edward látogatását. A látogatás alkalmából Delcassé és Lansdowne lord (a Foreign Office vezetője) között tárgyalások kezdődtek, elsősorban az Angliát és Franciaországot elválasztó gyarmati ellentétek rendezésére. A megbeszélések csaknem valamennyi gyarmati kérdésre kiterjedtek, de Egyiptom és Marokkó állott középpontban. Franciaország 1882 óta Egyiptom miatt volt elsősorban ellensége Angliának, Anglia viszont féltékenyen figyelte Franciaország marokkói terjeszkedését, amely a Földközi tenger bejáratát uraló Gibraltári szorost veszélyeztette.

A tárgyalások 1904 április 8-án eredményre vezettek. Anglia és Franciaország valamennyi gyarmati kérdésben megegyeztek. Három egyezményt írtak alá. Az első, a legfontosabb Egyiptom és Marokkó kérdését szabályozta. A nyilvános deklaráció első cikkelye így szól: »Őfelsége a brit király kormánya kijelenti, hogy nincs szándékában Egyiptom politikai állapotát megváltoztatni. A francia köztársaság kormánya a maga részéről kijelenti, hogy Anglia akcióit ebben az országban nem fogja akadályozni, sem úgy, hogy a brit megszállásnak határidőhöz való kötését követelné, sem pedig más módon.« A második cikkely szerint: »A francia köztársaság kormánya kijelenti, hogy nincs szándékában Marokkó politikai helyzetét megváltoztatni. A maga részéről Őfelsége a brit király kormánya elismeri, hogy Franciaország, mint Marokkóval széles kiterjedésben határolt nagyhatalom feladata ezen ország nyugalmára őrködni és ezt az országot minden szükséges közigazgatási, gazdasági, pénzügyi és katonai reform keresztülvitelében segíteni. Kijelenti, hogy ebben a tekintetben nem fogja Franciaországot gátolni . . .« A további cikkelyek az egyiptomi és marokkói szabad kereskedelemről, valamint a Szuezi csatorna és a Gibraltári szoros szabad használatáról intézkednek. A szerződő felek a nyilvános deklarációhoz titkos záradékot csatoltak. Ebben arra az esetre hoztak

intézkedéseket, ha a felek Egyiptom és Marokkó politikai státusát megváltoztatnák. A titkos záradék világosan mutatja, hogy Anglia és Franciaország nyilvános kijelentéseik ellenére Egyiptom és Marokkó annektálására készültek. Marokkó annektálása esetén az ország északi részének Spanyolország hatalmába kellett átmennie; Anglia ui. nem engedhette Gibraltár közelébe Franciaországot.

Az ugyancsak 1904 április 8-án aláírt második deklaráció Uj-Funlanddal és Afrikával foglalkozott, a harmadik pedig Sziámon, Madagaszkáron és az Uj-Hebridákon határolta el a francia és angol érdekeket.

Az 1904. évi angol-francia antant nem tartalmaz semmiféle Németország elleni szankciót, csupán a gyarmati kérdéseket rendezi. Ezeknek a kérdéseknek a rendezése azonban kiküszöbölte az évtizedes angol-francia ellentétet és megteremtette a Németország elleni közös fellépés alapjait. A két régi gyarmattartó nagyhatalom megtalálta egymást a gyarmatok ujrafelosztását követelő agresszorral szemben. A német diplomácia, amely nem hitt az angol-francia gyarmati ellentétek megoldásának lehetőségében és fenhéjázva elutasította Anglia közeledését, most nagy árat fizetett rövidlátásáért. Bismarck szövetségi rendszere összeomlott, Oroszország és Anglia Franciaország barátja lett. Az volt még hátra, hogy Anglia és Oroszország is kezet nyujtson egymásnak, s ezzel a gyürü teljesen bezáruljon a világot maga ellen kihivó Németország körül.

Németország és Oroszország viszonya 1904 után

Röviddel az angol-francia antant létrejötte után Németország az antant ellensúlyozása céljából megpróbált Oroszországhoz közeledni. E közeledést előmozditotta Anglia egyre fenyegetőbb fellépése a német flottaépitéssel szemben. Az angol sajtó arról irt, hogy ha tönkretennék a német flottát, Európa békéje legalább két évtizedre biztositva lenne. A német-orosz közeledést német részről az is előmozditotta, hogy Franciaország annexiós tervekkel lépett fel olyan marokkói területeken, amelyekre Németország is igényt tartott. Az éles távolkeleti ellentétek és az orosz-japán háború idején Oroszországnak is szüksége volt Németországra, nem utasitotta tehát vissza a német közeledést. 1904 végén a két ország keres-

kedelmi szerződést kötött egymással s a császár megengedte, hogy a távolkeletre hajózó orosz balti flottát német szénnel lássák el. Ez veszélyes játék volt, hiszen az angol-japán szerződés értelmében Angliának Japán oldalán be kellett avatkoznia, ha valamely ország a semlegességet megsérti.

A német kormány tulajdonképpen Anglia ellen irányuló szerződést szeretett volna kötni Oroszországgal. Erre a Hull-i incidens során kínálkozott a legjobb alkalom: az orosz flotta tévedésből angol halászhajókra tüzelt s az eset majdnem háborúra vezetett Anglia és Oroszország között. Az incidens miatt az angol-német viszony is feszültté vált, mert Angliában Németországnak tulajdonították az incidens provokálását. II. Vilmos an alkalmat kihasználva 1904 októberében megküldte II. Miklósnak a német-orosz szerződés tervezetét. A tervezet első cikkelye szerint: »Ha valamely európai hatalom a két birodalom egyikét megtámadná, szövetségestársa összes szárazföldi és tengeri haderejével támogatni fogja őt. Szükség esetén a két szövetséges fél szintén együttesen fog fellépni, hogy Franciaországot a francia-orosz szerződésben vállalat kötelezettségeire emlékeztesse «. A cár szorult helyzetében késznek mutatkozott a szerződés aláírására, az orosz diplomácia vezetői azonban féltek, hogy Franciaországban nem helyeselnék Oroszország lépését, és a párizsi pénzpiac bezárulna a cári kincstár előtt, amit a háborút folytató, pénzügyileg rendkívül nehéz helyzetben lévő Oroszország nem engedhetett meg magának. II. Miklós megszakította a tárgyalásokat Németországgal.

A német-orosz szövetségkötési kísérletek 1905 júliusában a két uralkodó björkői találkozása alkalmával ismétlődtek meg. Ez esetben II. Vilmos rá is vette II. Miklóst egy angol-ellenes szerződés aláírására, de később a cár külügyminisztere nyomására közölte a császárral, hogy az egyezmény csak Franciaország hozzájárulásával érvényes. Ez gyakorlatilag a már aláírt szerződés felmondását jelentette. Így az orosz-német, szövetségkötési kísérletek eredménytelenül végződtek.

Az orosz-német tárgyalások kudarcát Oroszországnak a francia pénzpiactól való függése okozta. Ez azonban csak az egyik ok volt. Oroszország és Németország közeledése a századforduló után azért is lehetetlen volt, mert a gyarmati kérdésben is szembenállott a két ország. Korábban az orosz-német ellentétek gazdasági jelle-

gűek voltak, de konfliktus ezekből nem adódott. Most azonban, hogy a német imperializmus felvetette a világ újrafelosztásának kérdését, számos összeütközésre került sor a két ország között.

Az ellentétek a közel- és középkeletre összpontosultak. 1902-ben Németország megkapta a bagdadi vasut végleges építési engedélyét. A Márvány-tengertől Bagdadig épülő vasut azt eredményezhette, hogy az egész Balkán és Kisázsia Németország befolyása alá kerül. Ezt a német kormány nem is tagadta és nagy hangon hirdette »Drang nach Osten« politikáját. A német imperializmus törekvései a cárizmus fontos érdekeit sértették. Oroszország csaknem két évszázada harcolt már Konstantinápoly és a tengerszorosok birtokbavételéért és bocsájtkozott meg-megujuló küzdelmekbe a balkáni orosz hegemónia megteremtéséért, s nem egyszer fegyverrel is harcolt Anglia és Ausztria ellen. Most viszont fellépett egy harmadik nagyhatalom és - mintegy az évszázados orosz törekvéseket megcsúfolva - a tengerszorosok és a Balkán ellenőrzésére törekedett. Az orosz diplomácia minden erejét latba vetette a bagdadi német vállalkozás meghiusitására; nyomására a párizsi, majd a londoni pénzpiac is bezárta kapuit a bagdadi vasutra kölcsönt kérő német vállalkozók előtt.

A bagdadi vasut előtérbe állította Oroszország és Németország küzdelmét a Közel- és Középkeletért. Az orosz-német ellentétek csakhamar mélyebbekké válnak, mint a hagyományos angol-orosz közelkeleti antagonizmus. Világos tehát, hogy minden német-orosz közeledési kisérlet kudarcra volt itélve. A régi ellenfelek, Anglia és Oroszország viszont kezdtek egymáshoz közeledni az új rablóval, Németországgal szemben.

Az 1905-06. évi első marokkói válság

Németország nem tudott belenyugodni az orosz-német szövetségi kisérletek meghiusulásába. Emellett aggasztotta a francia-angol antant létezése s az, hogy Franciaország 1904 után hozzákezdett Marokkó bekebelezéséhez. A német diplomácia 1905-ben kisérletet tett az antant szétrobbantására. Bülow és II. Vilmos számitása szerint az antant szétrobbantása - melléktermékként - Németország kezébe juttatja Marokkót és Oroszországot Németország mellé állitja.

A német diplomácia mindezt a marokkói kérdés előreállításával próbálta megoldani. Bülow számítása szerint a távolkeleti kérdés Angliát és Oroszországot olyan állandó feszültségben tartotta, ami könnyen konfliktusra vezethetett; ha Németország alkalmas pillanatban akcióba kezd Marokkóban, ez Franciaországot az elé az alternatíva elé állítja, hogy válasszon Oroszország vagy Anglia között, mert a két visszálykodó nagyhatalom nem fog együttesen fellépni, s Franciaország valószínűleg Oroszországot választja, mert az angol flotta nem lesz képes Párizst a németektől megvédeni - az angol-francia antant ezzel gyakorlatilag széthullik, a távolkeleti csatatereken elfoglalt cárizmus pedig nem tud komoly segítséget nyújtani Franciaországnak s Marokkó Németország ölébe hull. Bülow minderre az alkalmas pillanatot a cárizmus mukdeni veresége idején látta elérkezettnek. Az orosz hadsereg ekkor teljesen használhatatlanná vált, ugyanakkor a hull-i incidens miatt Anglia és Oroszország között is konfliktus volt kibontakozóban. 1905 márciusában II. Vilmos partraszállt Tangerben s az őt fogadó államférfiak előtt kijelentette, hogy a marokkói szultánnal, mint független uralkodóval akar érintkezni s elvárja, hogy Franciaország tiszteletben tartsa Németország kívánságait (vagyis Németország javára mondjon le Marokkóról). Ezt követően Bülow a marokkói kérdés rendezésére nemzetközi konferencia összehívását javasolta s világosan kifejezésre juttatta, hogy elutasítás esetén Németország nem riad vissza a háborútól.

Párizsban Delcassé a német követelések határozott visszautasítása mellett foglalt állást; meg volt ui. győződve arról, hogy Németország csak fenyegetődzik, de nem viszi kenyértörésig a dolgot, mert tudnia kell, hogy Anglia háború esetén fegyveresen fogja támogatni Franciaországot. (A válság legkritikusabb napjaiban a Delcasséhoz közelálló Matin c. lap arról írt, hogy német-francia háború esetén Anglia százezer katonát tesz partra Schleswigben.) A francia külügyminiszter arra is számított, hogy Németország nem merí kitenni fiatal flottáját a megsemmisülés veszélyének. A francia politikusok jelentős része, Rouvier miniszterelnök vezetésével azonban más álláspontra helyezkedett. Szerintük a mandzsuriai csatatereken elvérző orosz hadsereg segítségére nem számíthatnak, az angol hajóhadnak pedig nincsenek kerekei, hogy Párizst megvédhessék. Úgy látták, hogy az adott körülmények között Németország támadását csak engedmények adásával tudják elkerülni. Ezért

EÖTVÖS EGYETEM
KÖZPONTI KÖNYVTÁR
5050

Rouvier lemondatta Delcassét, tárgyalásokba bocsátkozott a németekkel s megállapodtak abban, hogy a marokkói kérdés rendezésére európai konferenciát hívnak össze.

A konferencia 1906 januárjában ült össze a spanyolországi Algeciras városában. Az algecirasi konferencián kiderült, hogy Bülownak nem sikerült Angliát és Oroszországot Franciaországtól elszakítani. Ellenkezőleg, Németország szigetelődött el, csupán gyenge szövetségese, Ausztria-Magyarország nyujtott neki támogatást. (Még a hármasszövetség harmadik tagja, Olaszország is az antanttal tartott.) A tárgyalások azzal végződtek, hogy a hatalmak aláírták a marokkói állam helyzetét szabályozó szerződést. Ebben biztosították a szultán államának függetlenségét, de gazdasági tekintetben minden nemzetnek egyenlő beavatkozási lehetőséget adtak. A német diplomácia tehát teljes vereséget szenvedett. Sem az angol-francia antant szétrobbantása, sem Oroszország Franciaországtól való elszakítása nem sikerült és Marokkóban is megszilárdult a francia befolyás. Világháború kirobbantásától pedig a nagyhatalmak egységét látva a német imperializmus visszariadt.

A marokkói válság hatására tárgyalások kezdődtek Anglia és Franciaország között a Németország elleni közös katonai fellépés kidolgozására. Megállapodtak abban, hogy német támadás esetén Anglia több hadosztályt fog partratenni Franciaország megsegitésére. Felujultak a francia és orosz vezérkar közötti tárgyalások is, amelyek 1900 után ideiglenesen megszakadtak. A német imperializmus agressziv fellépése egyre szorosabb katonai koalicióba tömöritette a vele szembenálló nagyhatalmakat.

Angol-orosz egyezmény 1907-ben

A marokkói válság után Anglia és Németország ellentétei fokozódtak. A németek elsősorban Angliának tulajdonitották diplomáciai vereségüket, az angol politikusok pedig egyre ingerültebben figyelték Németország tengeri fegyverkezését. 1905-ben a tengeri versengés Anglia és Németország között új szakaszba lépett. Ekkor bocsájtották vizre Angliában az első újtipusu páncélhajókat, a »dreadnought«-okat. Ez forradalmasitotta a tengeri hadviselést. A vizek fölötti hegemónia azé volt, aki több dreadnought-tal rendel-

kezett. Tekintve, hogy az új hajók építése terén Németország utolérhette Angliát, az angol-német tengeri ellentét még mélyebbé vált. Ugyanigy elmélyültek az angol-német ellentétek a Középkeleten a bagdadi vasut miatt, amely Németországot Perzsia és India közelébe hozta. Mindez arra késztette az angol diplomáciát, hogy Németországgal szemben Oroszország szövetségét keresse. Erre az orosz-angol ellentétek viszonylagos csökkenése is alapot adott: a Portsmouth-i béke után Oroszország nem jelentett oly nagy veszélyt Angliára a Távolkeleten, mint korábban. Németország agresszív fellépése a Balkánon és a Középkeleten is közelebb hozta egymáshoz a régi ellenfeleket. Ezenkivül Angliának gondot okozott az 1905-07-es orosz forradalom is, amely nagy hatást gyakorol az ázsiai népek függetlenségi mozgalmára. Ezt a hatást az angol politika a cárizmus megerősitésével vélte legjobban ellensúlyozhatni. Ilyen meggondolások alapján az angol diplomácia lépéseket tett az Oroszországgal való viszony rendezésére.

Oroszországban ekkoriban Izvolszkij vette át a külügyminisztérium vezetését, aki németellenes volt és hajlott az orosz-angol közeledésre. Az orosz-angol közeledésre orosz részről objektiv alapul szolgáltak az éleződő orosz-német balkáni és középkeleti ellentétek. Emellett Oroszországnak a Távolkeleten is szükséges volt Anglia segitségére. A területi és halászati kérdésekben 1905 után sem sikerült Japánnal végleges megállapodásra jutni és a cárizmus attól tartott, hogy Japán kihasználva Oroszország átmeneti meggyengülését, magához fogja ragadni az oroszok távolkeleti birtokait. A cári diplomácia ezért elfogadta Anglia közeledését. Az orosz flotta 1907 márciusában meglátogatta Portsmouth angol kikötőt. Ezt követően tárgyalások kezdődtek a függő kérdések rendezésére a két ország között.

Oroszországot és Angliát Középázsiában választották el a legélesebb ellentétek. Franciaország közvetitésével 1907 augusztus 31-én ezekben a kérdésekben sikerült megállapodásra jutni. Aláirták az Afganisztánra, Tibetre és Perzsiára vonatkozó egyezményt. Az angol-orosz egyezmény az angol-francia antanthoz hasonlóan a gyarmati kérdéseket tisztázta a két ország között: Perzsiát három zónára osztották - északi orosz, déli angol és középső semleges zónára; a cári kormány elismerte, hogy Afganisztán az orosz érdekszférákon kivül esik s mindkét ország kötelezettséget vállalt, hogy nem avatkozik Tibet belügyeibe.

Az angol-orosz antant megkötésével befejeződött a Németországgal szembenálló koalíció kialakulása. Anglia, Franciaország és Oroszország szövetségbe tömörült a világ újrafelosztására törő Németországgal szemben. Ilyenformán két szembenálló tábor alakult ki: a központi hatalmak blokkja Németországgal, Ausztria-Magyarországgal és a bizonytalan tagnak számító Olaszországgal, illetve az antant hatalmak szövetsége. Az angol-orosz egyezmény lezárta a nagyhatalmak szembenálló csoportjainak kialakulását. 1907 után a két ellenséges koalíció harca nyomta rá bélyegét a nemzetközi életre.

Annexiós válság 1908-1909-ben

A múlt század 80-as évei után a balkáni problémák bizonyos fokig háttérbe szorultak. Görögországban, Macedóniában voltak ugyan zavargások, de ezek nem vezettek nagy nemzetközi válság kirobbanására. 1908-ban azonban a balkáni probléma újból a nemzetközi események középpontjába került, és permanens válság után végül az első világháború kirobbanására vezetett.

A balkáni kérdés ismételt felmerülésének a régiek mellett új okai is voltak: folytatódott a szláv népek felszabadító harca a török uralom ellen, de az Osztrák-Magyar Monarchia Németország támogatásával sokkal agresszívebben lépett fel, mint korábban. Az osztrák birodalom, amely a múlt század 90-es éveiben belső nehézségei miatt visszahúzódott a nemzetközi élet porondjáról, német szövetségesének támogatásával újból aktív politikába kezdett a Balkánon. Németország, amely Bismarck idején egyensúlyozó szerepet játszott Ausztria-Magyarország és Oroszország között, most felvonulási területnek szánta a Balkánt s ezért Ausztria-Magyarország minden lépését támogatta.

Ausztria-Magyarország imperialistái átfogó tervet dolgoztak ki a Balkán leigázására. Ennek első lépése egy Szaloniki-ig megépítendő vasút lett volna, hogy gazdaságilag a Balkánt a Monarchiához láncolják. Ezt követően az ideiglenesen megszállt Boszniát és Hercegovinát szándékoztak annektálni, a nagy délszláv állam megalakulásának egyszersmindenkorra elejét vevendő. 1903-ban ugyanis Szerbiában a Monarchiára nézve kedvezőtlen fordulat következett be:

megbukott az Obrenovics dinasztia, s a trónra emelt Karagyorgyevicsok nagyarányú nemzeti propagandába kezdtek a török és osztrák elnyomás alatt élő szlávok felszabaditása érdekében. Ettől kezdve Ausztria-Magyarország és Szerbia viszonya állandóan feszült volt. Az osztrák uralkodó körök ingerülten szemlélték a szerb törekvéseket és tartottak a szlávok nemzeti egységmozgalmától. Katonai körökben elterjedt az a nézet, hogy e törekvések megelőzésére preventiv háborút kell Szerbia ellen inditani. Ezt a nézetet vallotta Ferenc Ferdinánd trónörökös és Konrad von Hötzendorf vezérkari főnök.

1908-ban Aerenthal külügyminiszter szükségesnek és elérkezettnek látja az időt Bosznia és Hercegovina annektálására. Törökországban polgári jellegü forradalom zajlott le, az ifjú-török párt került hatalomra, s félő volt, hogy az új török rendszer követelni fogja a két tartomány visszacsatolását. Oroszország hajlandónak mutatkozott bizonyos kompenzációk fejében az osztrák tervekhez hozzájárulni. Izvolszkij külügyminiszter ut. a Monarchia segitségével szerette volna véghezvinni a tengerszorosok státusának revizióját, amellyel Angliánál eddig hiába kisérletezett. Többszöri jegyzékváltás után sor került Izvolszkij és Aerenthal találkozójára, utóbbi buchlaui kastélyában. Hosszas tárgyalások után Izvolszkij Aerenthal feljegyzése szerint kijelentette, hogy »ő a Monarchia birtokállományának megszilárdulását, amely Bosznia és Hercegovina annexióját fogja követni, semmi esetre sem fogja rosszindulatuan szemlélni; ezzel összefüggésben azonban a speciális orosz érdekeket sem lehet figyelmen kivül hagyni és fontolóra kell venni azt a hatást, amelyet a berlini szerződés általunk végrehajtandó módositása a Balkán-államokra és Törökország általános helyzetére fog gyakorolni. Az orosz érdekekhez érkezve Izvolszkij ur megfogalmazta régen szivén fekvő óhaját az orosz hadihajóknak a tengerszorosokon való áthaladásával kapcsolatban . . .« A két külügyminiszter Buchlauban tehát megállapodott abban, hogy Oroszország hozzájárul az annexióhoz, a Monarchia pedig segiti Oroszországot a tengerszorosok státusának revizióját. Imperialista megegyezés volt ez az ifjútörök forradalom és a balkáni szláv népek ellen. Izvolszkij követelt ugyan Szerbia és Montenegró részére bizonyos kompenzációt, de az osztrák külügyminiszter ellenkezésére elállt tőle. Az annexió időpontját október közepére tüzték ki: Aerenthal megigérte, hogy előzetesen értesiti Izvolszkijt.

Az orosz külügyminiszter a buchlaui megállapodás után nyugati körútra indult, hogy a nagyhatalmak hozzájárulását is megnyerje a tengerszorosok státusának revíziójához. Berlinben, Párizsban és Rómában nem utasították ugyan vissza az orosz törekvéseket, de Londonba Izvolszkij határozott ellenállással találkozott. Anglia mint régebben, most sem egyezett bele, hogy az orosz flotta kifuthasson a Földközi-tengerre, annál is kevésbé, mert az ifjútörök kormány Anglia barátságát kereste s Grey külügyi államtitkár nem akarta az új török rendszer szimpátiáját elveszíteni. Miközben így Izvolszkij eredménytelen kísérletet tett a nagyhatalmak hozzájárulásának megnyerésére, Aerenthal leszakította a buchlaui megállapodás gyümölcsét: október közepén megjelent Ferenc József leirata, amelyben proklamálta Bosznia, Hercegovina annektálását.

Izvolszkij kudarcán az orosz közvélemény felháborodott. Törökországban is tiltakoztak Ausztria-Magyarország lépése ellen. Szerbiában nemzeti tiltakozás hulláma csapott magasra, mert a Monarchia szláv-lakta területet ragadott magához.

Szerbia Ausztria-Magyarországgal szemben feltétlenül számított Oroszország támogatására. Ilyen körülmények között Izvolszkij elhatározta, hogy Aerenthalt a zsákmányról való lemondásra kényszeríti s október 16-án jegyzéket juttatott el a nagyhatalmakhoz, amelyben a balkáni kérdések megvizsgálására nemzetközi konferencia összehívását javasolta. A konferencia programtervezetében központi helyen szerepelt az annexió kérdése. Izvolszkij lépését a nagyhatalmak egy része támogatta. Anglia a konferencia összehívására sarokba akarta szoritani Németország szövetségesét, Olaszország csatlakozott Angliához, mert a Monarchia olyan területet foglalt el, amelyre maga is igényt tartott; a hármasszövetség 1887. évi megújítása egyébként is előírta, hogy csak előzetes megállapodás után lehet a balkáni status-quot megváltoztatni. Ausztria-Magyarország azonban hivatalosan kijelentette, hogy nem enged beleszólást az annexió kérdésébe. »A második és harmadik pontok Bosznia-Hercegovina és a Novibazári Szandzsák szerepelhetnek a program pontjai között, de természetes, hogy ő Császári és Királyi Apostoli Felsége szuverén jogainak kiterjedése Bosznia-Hercegovinával és a Szandzsák kiürítésével kapcsolatban nem képezheti többé vita tárgyát« - jelentette ki Aerenthal a konferencia összehívásával foglalkozó orosz programtervezetre.

Ausztria-Magyarország háborús készülődéssel felelt Oroszország akcióira és Szerbia követeléseire. A háborus pártot elsősorban Konrad von Hötzendorf vezérkari főnök képviselte. Véleménye szerint a legalkalmasabb volt az idő Szerbia lerohanására, mivel a japán háboruban kimerült Oroszország nem tudott volna Szerbiának segitséget nyujtani. A háborus tervet végeredményben Aerenthal is osztotta, de némileg ingadozott. Németország késznek nyilatkozott a Szerbia miatt keletkező orosz-osztrák konfliktusra kiterjeszteni a casus foederist. Időközben sikerült megegyezni Bosznia kérdésében Törökországgal: a török kormány - bizonyos kompenzáció fejében - hozzájárult az annexióhoz. Szerbiában azonban folytatódott az osztrák-ellenes tüntetés. 1909 februárjában a monarchia válaszul a szerb lépésekre döntő akciókra szánta el magát. Világosan tanuskodik erről Aerenthal Bülowhoz küldött levele: »Az az izgalom amely Szerbiában és Montenegróban, nem kevésbé Oroszország szláv szellemü köreiben az annexió proklamálása után lármás módon megnyilatkozott - irja Aerenthal - mutatja, hogy ezekben az országokban és ezekben a körökben az annexió tényét és jelentőségét illetően nem esnek tévedésbe. Törökország meggyengülése és Ázsiából való kiszorulása következtében déli határainkon természetszerüleg újból lábra-kapott az államalakulások folyamata. Nekünk ezzel szemben állást kell foglalnunk és ez 30 évvel ezelőtt az okkupációval, most pedig az annexióval történt meg. Mindkét lépés a Duna-Száva-Adria közötti nagyszerb állam álmának megsemmisitését jelenti . . . Az államalakulás ilyen döntő szakaszában - a mi álláspontunk helyesen nevezi ezt birodalomalakulásnak, ha máskép nem megy, a népek életének ultima ratio-jára kell gondolni.« Aerenthal megirta, hogy március közepén azzal a követeléssel lép fel Belgrádban, hogy Szerbia hagyjon fel a fegyverkezéssel és az izgatással, s mondjon le területi igényeiről. Ha ezt Szerbia teljesiti: a Monarchia hajlandó gazdasági jellegü engedményeket tenni, ha azonban a Monarchia fellépése Belgrádban nem teszi meg a kivánt hatást, »akkor elérkezett az ultimátum átnyujtásának a pillanata, amellyel kapcsolatunk utolsó és döntő szakaszába lép«. Ezek a sorok világosan mutatják, hogy a Monarchia háborúra készült Szerbia ellen. A háboru kérdése nagymértékben azon múlt, hogy Oroszország milyen álláspontra helyezkedik. Aerenthal Németország közbelépését kérte: »Azt hiszem, a döntő pillanatban minden azon múlik, hogy

Németország azután mennyire tudja befolyását Péterváron érvényre juttatni. Meg vagyok győződve igen tisztelt bártom, hogy az a magatartás azokkal a lojális és meggyőző nyilatkozatokkal megegyező lesz, amelyet Ő felsége, az Ön legmagasabb ura, az én legkegyelmesebb és leghatalmasabb pártfogóm és ezen nézet kifejezése során Ön és Moltke tábornagy adott. Egy ilyen megnyilatkozás a helyes pszichológiai pillanatban elég kell legyen ahhoz, hogy Pétervárról Belgrádba olyan tanács érkezzen, hogy közöttünk és Szerbia között a harc fölösleges.«

Aerenthal levele vétele után Bülow határozottan fellépett Péterváron és – mintegy ultimátumszerűen – választ elé állította az orosz diplomáciát: vagy enged, vagy a monarchia betör Szerbiába. Bülow az iránt sem hagyott kétséget, hogy Oroszország beavatkozása esetén Németország Ausztria-Magyarország oldalára áll. Péterváron minisztertanácsot hívtak össze, amely egységesen állást foglalt amellett, hogy a jelen helyzetben Oroszország nem viselhet háborút. Elhatározták: tanácsolni fogják Szerbiának, hogy engedjen az osztrák-magyar követeléseknek. Szerbia bécsi követe 1909 március 31-én Aerenthal előtt kijelentette: »... Engedve a nagyhatalmak tanácsának, Szerbia ezentúlra kötelezi magát, hogy felhagy az annexióval szemben a mult ősz óta követett tiltakozó és ellenkező magatartásával, kötelezi magát tovább, hogy megváltoztatja jelenlegi politikájának irányát Ausztria-Magyarországgal szemben, hogy vele ezentúl jószomszédi viszonyban éljen.«

Az annexiós válság Szerbia lojális nyilatkozatával lezárult. A német és az osztrák-magyar diplomácia győzelmet aratott; Oroszország kénytelen volt visszavonulni. Nyilvánvaló volt azonban, hogy Szerbia nem fog véglegesen megnyugodni Bosznia elcsatolásában. Látnivaló volt az is, hogy Oroszország igyekezni fog a csorbát kiküszöbölni. (Ennek első jele Olaszország és Oroszország Racconigi megállapodása volt, amelyben közös platformra jutottak a balkáni kérdésekben a Központi Hatalmakkal szemben.)

Az annexiós válság legfontosabb következménye az volt, hogy rendkívül kiéleződött Oroszország és a monarchiát támogató Németország viszonya. 1909 után Oroszország még erősebben kapcsolódott az antanthoz, német-orosz közeledésről szó sem lehetett.

A második marokkói válság (1911 Agadir)

Az algecirasi konferencia után a marokkói német-francia ellentétek nem veszítettek élességükből. Németország nem volt hajlandó belenyugodni, hogy Marokkó francia protektorátus alá kerüljön.

1909-ben Casablancában egy incidens folytán a német konzulátus titkára megsérült. Az esetből a német diplomácia csaknem nemzetközi válságot provokált; az osztrákok tartották vissza ettől, akik a boszniai kérdést nem akarták újabb bonyodalmakkal terhelni. 1911-ben azonban a marokkói kérdés újabb felmerülése majdnem háborúba sodorta a világot.

1911 tavaszán Marokkóban felkelés tört ki. A franciák a rend helyreállításának és a francia alattvalók védelmének ürügyén megszállták Fezt, Marokkó fővárosát. Ezzel Marokkó de facto francia hatalom alá került. A német diplomácia, de különösen a német sajtó rendkívül ingerülten reagált a franciák lépésére. A német imperialisták nem tudtak belenyugodni abba, hogy Marokkót Franciaország szerezze meg. A német diplomácia azonban látta, hogy Franciaország fait accomplit teremtett s az adott helyzeten nehéz változtatni. Franciaország még Algecirasban Afrikában igért kárpótlást Németországnak, s a németek most ezen az úton akartak továbbmenni. De hogy Franciaországot nagyobb engedményekre kényszeritsék, előbb Marokkóban akartak kellemetlenséget okozni a franciáknak. Kiderlen-Wächter külügyi államtitkár, aki az új kancellár, Bethmann-Hollweg mögött a német külpolitika tulajdonképpeni irányitója volt, a következő tervet eszelte ki: »... a bekövetkező tárgyalások esetére olyan záloggal kell rendelkeznünk, amely a franciákat kompenzációkra kényszeriti. Ha a franciák honfitársaik miatti aggodalmukban Fezben megvetik lábukat, nekünk is jogunk van arra, hogy saját veszélyeztetett honfitársainkat védjük. Mogadorban és Agadirban nagy német cégek vannak. A német hajók e cégek védelme céljából befuthatnának az emlitett kikötőkbe ... Egy ilyen kézizálog birtokában nyugodtan hézhetünk a marokkói események elébe és megvárhatjuk, amig Franciaország gyarmati birtokaiból talán alkalmas kompenzációt ajánl fel, melyek ellenében mindkét kikötőt kiürithetnők.«

Fez emlitett elfoglalása után a francia diplomácia azonnal kompenzációs tárgyalásokba kezdett Németországgal, a németeket azonban nem elégitették ki a franciák igéretei. 1911 julius 1-én a Párduc

nevü német páncélos cirkáló parancsot kapott: vessen horgonyt Agadir marokkói kikötőben. Ez a marokkói kikötő elfoglalását jelentette. A »párducugrás« izgalomba hozta a világot, Franciaország és Németország között háborúval fenyegetett. Kiderlen-Wächter julius 9-én fogadta Cambon francia követet, aki kijelentette, hogy a Párduc megjelenése Agadirban veszélyes helyzetet teremtett Németország és Franciaország között. Kiderlen hajlandónak mutatkozott bizonyos kompenzáció fejében Agadirt kiüriteni: »Ha mi Franciaországnak tiszta lapot adunk Marokkóban, ezért nem erkölcsi, hanem a gyarmati területből reális kompenzációt kell nyujtson számunkra.« Cambon erre felajánlotta, hogy Kongóban nyujtanak kártérítést Németországnak, s átadandó területként Kongó északkeleti részét jelölte meg. Kiderlen azonban a következő alkalommal kijelentette, hogy Németország az egész Francia Kongóra igényt tart. Cambon elutasító válaszára Németország erélyes fellépését helyezze kilátásba.

Angliában élénk figyelemmel kisérték a német-francia fejleményeket. Kiderlen provokációja erősen sértette az angol érdekeket is: Anglia nem engedhette Németországot Gibraltár közelébe. Grey julius 21-én fogadta a londoni német követet és kijelentette előtte: »azt hiszi, elérkezett az ideje, hogy Anglia is beleszóljon a német-francia tárgyalásokba«. Ugyanezen a napon Lloyd George kincstári kancellár kormánya megbizásából beszédet tartott, amelyek a többi között a következőket mondotta: »ha Angliát olyan helyzetbe hozzák, amelyben a béke csak úgy tartható fenn, hogy Anglia le kell mondjon arról a nagy és jótékony szerepről, amelyekre évszázadok hősiességével és sikereivel tett szert . . . ez a béke, amelyet ilyen áron szereznénk, csak tűrhetetlen lealázása volna egy olyan nagy országnak, mint a mi birodalmunk«. Tehát, ha Németország nem üriti ki Agadirt, háborúba keveredik Angliával. A háború nyilván világháború lett volna, amelyben Németországnak Anglia, Franciaország és Oroszország koalíciója ellen kellett volna harcolnia. A német diplomácia megértette, milyen veszélyes helyzetbe került és fogcsikorgatva takarodót fuvatott.

1911 november 4-én Németország és Franciaország aláirta a marokkói és az afrikai kompenzációs szerződést. A marokkói megállapodás 2. cikkelye szerint: ». . . a császári kormány nem akadályozza Franciaországot abban, hogy a marokkói kormánnyal való megállapodás után, a marokkói terület katonai megszállásához hozzá-

fogjon . . .« A kongószerződés pedig kimondja, hogy Franciaország átengedi Németországnak Francia-Kongó északkeleti részét.

A szerződések aláírása lezárta a második marokkói válságot. Németország diplomáciai vereséget szenvedett. Teljesen elveszítette Marokkót, helyette termékellen, mocsaras afrikai területet kapott, s miután csaknem háborúba sodorta a világot, kénytelen volt szégyenletesen visszavonulni.

Agadir nagy hatást gyakorolt a nemzetközi élet későbbi fejleményeire is. Kiderült, hogy Németországot és Angliát kibékíthetetlen ellentétek választják el, s ez mindkét országot fokozott fegyverkezésre késztette. Németország, amely ki akarta köszörülni a csorbát, élen járt ebben.

Az agadiri válság után a francia-angol antant megszilárdult. Anglia a német hajóhad fenyegető erősödése miatt kénytelen volt flottáját az Északi-tengerre összpontosítani, s a Földközi tengeri útvonalakat kénytelen volt a francia hajóhad ellenőrzésére bízni. Ez levélváltásra vezetett a két kormány között, amelyben ténylegesen Németország elleni katonai szövetséget kötöttek.

Olasz-török háború 1911-ben

Olaszország régóta irigyen figyelte a nagyhatalmak gyarmati terjeszkedését. Az olasz imperialisták lépéseit azonban nem kísérte szerencse, az afrikai gyarmatosítás folytatását az 1887-es abesszíniai vereség lehetetlenné tette. Az olasz imperialisták ennek ellenére sóvár szemmel tekintgettek Afrika északi partvidékére. Terjeszkedésüket a Franciaországgal 1900-ban és Oroszországgal 1909-ben kötött egyezmény lehetővé tette. Az agadiri válság idején az olasz imperialisták elérkezettnek látták az időt a cselekvésre. Arra számítottak, hogy a viszálykodó hatalmak nem fognak figyelmet fordítani Olaszország lépéseire. Tripolisz és Kireneika, a kiszemelt terület, Törökország fennhatósága alá tartozott. 1911 szeptember 11-én az olasz kormány minden bevezetés nélkül ultimátumot intézett a Portához, követelte e területek átadását. (Indokul azt hozták fel, hogy a török hatóságok gátolják az olasz vállalatok tevékenységét.) Törökország visszautasította ezeket a követeléseket s megkezdődött a háború. Az olasz csapatok csakhamar elfoglalták Tripoliszt, de a

helyi arab lakosság sokáig partizánharcot folytatott a megszállók ellen. A hadiállapot az 1912-es Lausanne-i békével ért véget, amelyben Tripoliszt és Kirenaikát (a Dodekanezosszal együtt) Olaszországhoz csatolták.

Az első balkánháború (1912)

Oroszország nehezen viselte azt a csapást, amely az annexiós válság időszakában balkáni presztizsét érte. Nem tudott belenyugodni a tengerszorosokra vonatkozó terveinek meghiusulásába sem. A cárizmus lázas buzgalommal igyekezett helyreállítani hadseregének erejét, amelyet az 1905–6. évi háború alaposan megviselt. 1910–11-ben kezdtek mutatkozni a hadsereg ujjászervezésének és helyreállításának első eredményei, s a cárizmus elérkezettnek látta az időt erélyesebb közelkeleti politikára. Vissza akarta adni Ausztria-Magyarországnak és Németországnak az annexiós válság időszakában kapott csapást. Erre legjobb eszköznek egy a központi hatalmak ellen irányuló balkán-szövetség létrehozása bizonyult.

Az orosz diplomácia lépései előzékeny fogadtatásra találtak a balkáni országokban: Bulgária, Szerbia, Montenegró és Görögország leghőbb vágya a török uralom alatt lévő szláv és görög területek felszabaditása volt. Az orosz diplomácia kezdeményezésére csakhamar tárgyalások indultak meg az érdekelt országok kormányai között. Először Szerbia és Bulgária megállapodására került sor. A cárizmus eleinte tompitani igyekezett a tárgyalások törökellenes élét - inkább szeretett volna osztrák- és németellenes tartalmat adni nekik - de a balkáni országok határozott álláspontja miatt végül hozzájárult ahhoz, hogy a szerződések Törökország ellen irányuljanak.

1912 március 13-án irták alá a szerb-bolgár szerződést. A felek kölcsönösen fegyveres támogatást igértek egymásnak valamely hatalom támadása esetére, s a casus foederist kiterjesztették arra az esetre is, ha valamely nagyhatalom a török Balkán valamelyik részét el akarta volna foglalni. A szerződéshez csatolt meglehetősen terjengős titkos záradék arról szólt, hogy Szerbia és Bulgária alkalmas pillanatban, Oroszország előzetes beleegyezése után, meg fogja támadni Törökországot. A titkos záradék kimondja: »ha Török-

ország belpolitikai vagy külpolitikai nehézségei miatt a Balkán-félsziget status quoja meginogja, az a szerződő fél, amely elsőnek győződik meg a hadműveletek szükségességéről, megokolt inditvánnyal fordul a másik félhez, amely azonnal eszmecserébe köteles bocsájtkozni és abban az esetben, ha nem ért egyet szövetségesével, kimerítő választ köteles adni «. A megállapodást nem sokkal később katonai szerződéssel egészitették ki. A szerb-bolgár szerződés háborut jelentett Törökország ellen. Oroszország jelentős diplomáciai sikert aratott: a balkán-blokk a cári diplomácia egyik éles fegyverévé válhatott az osztrák-német blokk elleni harcban. 1912 májusában Szerbia kötött Görögországgal hasonló szellemü szerződést.

A balkánszövetség azonban keresztülhúzta a cári diplomácia számitásait: müködésbe kezdett még mielőtt Ororszország hadikészülődéseit befejezhette volna. 1912 októberében Montenegró, Szerbia, Bulgária és Görögország hadműveleteket kezdett Törökország ellen. Törökország vereséget szenvedett és novemberben már fegyverszünetet kért. A háború és az európai Törökország felbomlása azonban beláthatatlan bonyodalmakra s csaknem világháborúra vezetett.

Az egyik bonyodalom a bolgár előnyomulás miatt keletkezett. A bolgárok csaknem elfoglalták a török fővárost. A törökök azonban az utolsó pillanatban feltartóztatták őket, igy a bonyodalom nem bontakozott ki. Sokkal súlyosabb válságra vezetett Albánia kérdése. Albániát Szerbia szerette volna megszerezni, mert ezzel kijárót kapott volna az Adriára s megszabadult volna Ausztria-Magyarország gyámkodásától. Oroszország támogatta Szerbia e törekvéseit. Ausztria-Magyarország azonban nem egyezett bele abba, hogy Szerbia kijusson az Adria partjára. A katonai körök ismét preventiv háborut sürgettek, s a kormány részleges mozgósitást rendelt el. Németország biztositotta a Monarchiát szövetségesi hüségéről. Franciaország viszont, amely 1912-től Poincaré vezetésével erőteljesen készülődött a revansra, arra biztatta Oroszországot, hogy ne hagyja cserben szerb szövetségesét. Az orosz diplomácia úgy itélte meg a helyzetet, hogy a hadsereg felkészültsége még nem engedi meg a háborút, ezért azt tanácsolta Szerbiának, hogy engedjen. Szerbia lemondott a tengeri kijáróról - igy a háborút sikerült elkerülni.

A balkáni kérdések rendezésére 1912 decemberében kon-

ferencia ült össze Londonban. A konferencián önálló Albániát alakitottak, Szerbia nem kapott kijárót a tengerhez. Sok bonyodalomra vezetett Törökország határainak megállapitása, emiatt még fel is ujultak a hadmüveletek. Végül Törökországot csaknem teljesen kiszoritották Európából. A háború Bulgária jelentős területi megerősödéséhez vezetett (megkapta egész Macedóniát). Szerbia és Görögország viszont nem kapták meg az igényelt területeket, s ez újabb konfliktus csiráját rejtegette magában.

A második balkánháború (1913)

A balkánszövetség jelentékeny haderőt jelentett az antant számára, ezért Oroszország e szövetség további fenntartására törekedett. Ez azonban nagy nehézségekbe ütközött; a korábbi szövetségesek a területi kérdések miatt összevesztek: Szerbia és Görögország területi igényekkel lépett fel Bulgáriával szemben, Románia ugyancsak kompenzációt követelt déli szomszédja megerősödése miatt. Ezt a lehetőséget az osztrák diplomácia a balkánszövetség felbomlasztására igyekezett kihasználni. Ausztria-Magyarországot ugyanis erősen nyugtalanitotta a délszláv népek szövetsége, s célul tüzte ki Bulgária kiragadását a szövetségből.

A területi kérdések miatt csakhamar szerb-bolgár és görög-bolgár konfliktus keletkezett. Ausztria-Magyarország arra ösztönözte Bulgáriát, hogy támadjon rá korábbi szövetségeseire, s az orosz diplomácia képtelen volt megakadályozni a második balkánháború kirobbanását. Bulgária 1913 juniusában hadmüveleteket kezdett Szerbia és Görögország ellen. A háborúba Románia is beleavatkozott, s a bolgár hadsereg rendkivül súlyos helyzetbe került. Ekkor lépett porondra Ausztria-Magyarország. A német követ julius 4-én a következőket jelentette Bécsből: »Berchtold gróf ma magához kéretett. A miniszter azt mondta, hogy kötelességének tartja a német kormányt a Monachia komoly helyzetéről felvilágositani. A délszoláv kérdés, vagyis a délszlávok lakta tartományok zavartalan birtoklása életkérdés mind a Monarchia, mind a hármasszövetség számára. Itt minden mértékadó tényező egyetért abban, hogy a Balkánon egy túlságosan hatalmas Szerbiával szemben a Monarchia délszláv tartományai nem tarthatók meg. Ennélfogva a Monarchia

kénytelen lesz beavatkozni, ha Szerbia Romániával és Görögországgal karöltve megsemmisítő csapást mérne Bulgáriára és Szerbia olyan területeket ragadna magához, amelyek hozzávetőlegesen szólva Ószerbia területén túlmenne . . . Egy a Monarchia határai mentén fekvő nagy katonailag erős szerb Piemontot illetőleg semmilyen csalódásnak nem adhatjuk át magunkat «.

A Monarchia beavatkozása a konfliktus kiterjesztésére vezethetett, ami európai háborut vonhatott maga után. Most azonban a német imperializmus ítélte kedvezőtlennek az időpontot a háború kirobbantására. Grey külügyi államtitkár ui. nem sokkal korábban olyan nyilatkozatot tett, hogy háború esetén Anglia sem marad semleges. Grey kijelentésének olyan hatása volt, mint Lloyd George beszédének a » párducugrás « idején. Zimmermann német külügyi államtitkár a következő megjegyzést fűzte a nagykövet jelentéséhez: »A mi feladatunk az kell legyen, hogy Bécsre nyugtatólag hassunk, az elhamarkodástól visszatartsuk és arra ösztönözzük, hogy terveiről bennünket állandóan tájékoztasson, és semmit se határozzon anélkül, hogy előbb velünk ne közölné.« A német külügyminisztérium ilyen értelemben válaszolt Bécsnek. Ausztria-Magyarország Németország nyomására meghátrált. A világháborut ekkor még el lehetett kerülni.

A második balkánháború az 1913 augusztusában aláírt bukaresti békével ért véget. Bulgária első területi szerzéseinek nagy részét elveszítette: Macedónián és Trácián Szerbia és Görögország osztozkodott, Dél-Dobrudzsát Románia kapta meg. A második balkánháború eltolódást eredményezett a balkáni erőviszonyokban; az egységes Balkán-blokk felbomlott, Bulgária ismét a központi hatalmak felé kezdett orientálódni; Románia viszont egyre inkább átállt az antant táborába.

A balkáni katlan a bukaresti béke után is tovább forrongott: Szerbia ujólag kísérletet tett az adriai kijáró megszerzésére. 1913 októberében szerb csapatok szállták meg Albánia jelentős részét, ami újabb szerb-osztrák konfliktusra vezetett. Október 17-én a Monarchia belgrádi követe ultimátumot nyujtott át a szerb kormánynak: »A császári és királyi kormány elkerülhetetlenül szükségesnek tartja, hogy a szerb kormány azonnal rendelje vissza azokat a csapatokat, amelyek a londoni értekezleten megszabott határon áthaladtak és amelyek következésképp Albánia részét képező

területeket foglaltak el. A császári és királyi kormány reméli, hogy a szerb kormány nem késlekedik az albán területek kiürítését 8 napon belül végrehajtani. Ellenkező esetben a császári és királyi kormány kérése megvalósításának biztosítása céljából legnagyobb sajnálatára más eszközökhöz lesz kénytelen folyamodni.« A szerb kormány Oroszország tanácsára elfogadta az ultimátumot és október 20-án közölte, hogy csapatait azonnal a londoni konferencia által megállapított határvonalra vonja vissza. Egy hónap multva újabb incidens keletkezett: Németország tiszteket küldött Törökországba a hadsereg ujjászervezésére és a török hadsereg főparancsnokául német tábornokot neveztek ki. Oroszország tiltakozott, a német tisztek egy részét visszahivták, de Németország és Oroszország között a viszony feszült maradt.

Háborus feszültség 1913-14-ben

A balkánháboruk állandósitották Európában a háborus feszültséget. Az első és a második balkánháború idején négyizben sodródott Európa a világháború szélére, s csupán azért sikerült a háborut elkerülni, mert vagy Oroszország, vagy Németország itélte kedvezőtlennek az időpontot a kirobbantására.

A világháború veszélye napirenden maradt: a nagyhatalmak európai és Európán kivüli ellentétei a végsőkig kiéleződtek és változatlan hevességgel forrt tovább a balkáni katlan. Csupán arra volt szükség, hogy egy könnyen adódható újabb szerb-osztrák konfliktus esetén Ororszország ne hátráljon meg, vagy Németország ne tartsa vissza Ausztria-Magyarországot, hogy a szövetségek rendszere müködésbe jöjjön és háboruba sodorja a világot.

Az európai nagyhatalmak - elsősorban a központi hatalmak - a balkánháboruktól kezdve még lázasabban fegyverkeztek. Németországban 1913 januárjában a hadsereg békelétszámát 623 ezerről 820 ezerre emelték. Az osztrák és német vezérkari főnökök kidolgozták hadseregeik részletes együttmüködésének tervét. A német hadiipar termelését maximálisra fokozták, kidolgozták a hadsereg mozgósitásának rendszerét, a vasutakat és müutakat a hadsereg gyors mozgósitásának szolgálatába állitották. A német imperializmus hadigépezete 1914 elejétől teljesen készen állt a háborura. De az

antant is fokozott mértékben fegyverkezett: Franciaországban 1913 augusztusában a katonai szolgálati időt 2 évről 3 évre emelték; az orosz hadseregparancsnokság 1913 végén a hadsereg létszámának 500 ezer fővel történő emelését irányozta elő s a tüzérség gyors korszerüsitését is tervbevette.

A hadikészülődés terén Németország jóval megelőzte az antantot. Az idő mulása viszont csak az antantnak dolgozhatott, a francia és orosz hadseregreformok néhány év mulva megsemmisitették Németország katonai fölényét. Ugyanakkor Németország legszámottevőbb szövetségese, Ausztria-Magyarország, belső harcai következtében évről-évre gyengült. A német imperializmus siettette a háború kirobbantását. »A háború szükséges és elkerülhetetlen« - mondta 1913 őszén II. Vilmos a belga királynak. »A pillanat katonai szempontból annyira kedvező, hogy minden előrelátás szerint többé soha ilyen nem lesz« - jelentette ki nem sokkal később Moltke, a német hadsereg vezérkari főnöke. A háború ettől kezdve vészes felhőként függött Európa fölött.

A juliusi válság és a világháború kirobbanása

1914 junius 28-án Szarajevóban Gabrinovics szerb diák bombát dobott Ferenc Ferdinánd trónörökös kocsijára. A merénylet nem sikerült, a bomba csak a kisérők egyikét sebesitette meg. A gyilkossági kisérletet az váltotta ki, hogy Ferenc Ferdinánd a szerb nép gyászünnepén, a rigómezei csatavesztés évfordulóján, tüntetően katonai szemlét rendezett a bosnyák fővárosban. A merénylet után a főherceg kocsija előre megszabott útvonalon a városházára hajtatott. A sofőr azonban eltért a megadott útirántól, mire a kocsioszlop parancsnoka állj parancsolt. Ekkor mintegy három lépésről Gavrilo Princip pisztolyából lövések dördültek el, amelyek Ferenc Ferdinánd és felesége halálát okozták.

Az osztrák háborus párt elérkezettnek látta az időt a Szerbiával való leszámolásra. Konrad von Hötzendorf vezérkari főnök háborut követelt Szerbia ellen. Berchtold gróf külügyminiszter osztotta ezt a véleményt. Ferenc József ingadozott, mert háború esetén a Monarchia széthullásától tartott. Tisza István magyar miniszterelnök fellépett a háború ellen. (Véleménye szerint a magyar uralkodó-

Julius 23-án, du. 4 órakor a Monarchia belgrádi követe ultimátumot nyujtott át a szerb kormánynak. Az ultimátumot szándékosan úgy fogalmazták, hogy elfogadhatatlan legyen. A Monarchia követelte, hogy a szerb kormány a hivatalos lapban nyilatkozatot tegyen közzé, amelyben elitéli az Ausztria-Magyarország ellen irányuló propagandát. Ezután 10 pontban konkrét követeléseket támasztott, olyanokat, hogy a szerb kormány tiltsa be a Monarchia ellen irányuló propagandát, bocsássa el a hadseregből és a közigazgatásból az osztrákellenes elemeket, stb. Szerbiára nézve a leglealázóbbak az ötödik és hatodik pontok voltak: »5. A szerb királyi kormány ezenfelül kötelezi magát, hogy elfogadja a császári és királyi kormány szerveinek közreműködését a Monarchia területi épsége ellen irányuló felforgató mozgalom elnyomására. 6. Birói vizsgálatot indit a junius 28-i összeesküvés szerb területen tartózkodó résztvevői ellen, az ezzel kapcsolatos nyomozásokban a császári és királyi kormány megbizottjai részt fognak venni.« Az osztrák kormány 48 órát adott a válaszra. Belgrád ismét Pétervárhoz fordult tanácsért.

A cárizmus kész volt a háborúra, de a hadmüveletek megkezdésének elhúzódása előnyös volt számára. Ezért azt javasolta a szerb kormánynak, hogy mértékletes választ adjon. Pasics szerb miniszterelnök junius 25-én adta át a belgrádi osztrák követnek a szerb kormány válaszát. A szerb kormány hajlandónak mutatkozott a Monarchia minden követelését teljesiteni, csupán az 5. és 6. pontokat utasitotta részben vissza. »A királyi kormány kénytelen beismerni - mondja a válaszjegyzék - hogy nem tud világosan számot adni magának a császári és királyi kormány azon kivánságának horderejéről, amely szerint a szerb kormány kötelezze magát, hogy megengedi saját területén a császári és királyi kormány szerveinek közreműködését . . . ami a császári és királyi kormány e célból küldendő közegeinek a vizsgálatban való részvételét illeti, a királyi kormány ehhez nem tud hozzájárulni, mert ez az alkotmány és a büntetőtörvénykönyv megsértését jelentené.« Giels báró, miután megállapitotta, hogy a szerb kormány két pontot nem fogadott el, kormánya utasitásához hiven kijelentette, hogy Ausztria-Magyarország megszakitja Szerbiával a diplomáciai kapcsolatot. Julius 28-án Ausztria-Magyarország hadat üzent Szerbiának és megkezdte a hadmüveleteket.

Válaszul az osztrák hadüzenetre Oroszország négy hadkerületet

osztályok számára a háború győzelem esetén sem hozhatott jót, mert újabb délszláv területek elfoglalására és a szlávok túlsúlyára vezetett volna a monarchián belül.) Így Bécsben nem tudtak a háború kérdésében dönteni.

Berlinben azonban elérkezettnek látták az időt a háború kirobbantására. Jól tudták ugyanis, hogy az osztrák-szerb háború világháborúra fog vezetni s a katonailag rendkívül előnyös helyzetben lévő Németország éppen ezt akarta. II. Vilmos és Bethmann-Hollweg ezért elhatározták, hogy Ausztria-Magyarországot rábírják a Szerbia elleni háborúra. A szarajevói gyilkosság után egy héttel II. Vilmos fogadta Szőgyény berlini osztrák követet és megbeszélést folytatott vele, aki a megbeszélésről a következőket jelentette Bécsbe: »Őfelsége először kijelentette, hogy részünkről komoly akció vár Szerbia ellen . . . reggeli után, amikor a helyzet komolyságát még egyszer nyomatékosan hangsúlyoztam, Őfelsége felhatalmazott legkegyelmesebb uramnak azt jelenteni, hogy Németország teljes támogatására ebben az esetben is számíthatunk.« Berlin állásfoglalása győzelemre segítette Bécsben a háborús pártot.

1914 július elején Európa olyan közel, került a háború kirobbanásához, mint a korábbi válságok során egyszer sem. Németország kardcsörtető elemeit azonban még észhez lehetett volna téríteni. Ehhez az kellett volna, hogy Anglia, mint az agadíri válság idején 1912-ben, világosan kimondja, hogy német támadás esetén nem marad semleges. Az angol diplomácia azonban szintén kedvezőnek látta az időt a háború megkezdéséhez és kétszínű játékba kezdett. Grey arról beszélt, hogy a négy hatalom háborúja sokat fog ártani a kereskedelemnek, de arról nem szólt, hogy Anglia is beavatkozhat. A válság legkritikusabb napjaiban V. György angol király a német császár testvérének kijelentette: »Minden erőnkkel azon leszünk, hogy ne sodródjunk háborúba és semlegesek maradjunk«.

Időközben a francia és az orosz diplomácia sem tétlenkedett. Poincaré július 20-án Pétervárra érkezett és kijelentette, hogy Németország elleni háború esetén Franciaország teljesíteni fogja szövetségesi kötelezettségeit. A franciák határozott álláspontjának ismeretében a cári kormány úgy döntött, hogy nem fogja visszatartani Szerbiát a háborútól, mint azt korábban háromizben tette. Oroszország nem fejezte ugyan még be hadikészülődéseit, de az adott helyzetben a cárizmus nem találta kedvezőtlennek az időt balkáni és közelkeleti terveinek végrehajtására.

mozgósított. Julius 29-én Grey is feltárta igazi álláspontját: a német nagykövet előtt kijelentette, hogy Anglia nem fog kivülmaradni a háborun. A német diplomácia megzavarodott, mivel Anglia benemavatkozására épitette terveit. Berlinből most már mérsékletre intették Ausztria-Magyarországot, II. Vilmos pedig személyesen táviratozott az orosz cárnak, hogy hagyja abba hadikészülődéseit. A német diplomácia ingadozása azonban nem sokáig tartott. A vezérkar meggyőzte a császárt, hogy még Anglia beavatkozása esetén is előnyös háborúba bocsájtkozik, s Németország erőteljesen továbbfolytatta hadikészülődéseit. Válaszul Németország hadikészülődéseire, II. Miklós julius 30-án aláirta az általános mozgósitást elrendelő ukázt. A következő nap a pétervári német nagykövet ultimátumot nyujtott át az orosz kormánynak: ha Oroszország 12 óra alatt nem demobilizál, a német kormány elrendeli az általános mozgósitást. Ezzel egyidőben német ultimátumot nyujtottak át Franciaországnak abban a kérdésben, hogy hajlandó-e Franciaország az orosz-német háború esetére semlegességet vállalni. Oroszország és Franciaország egyaránt, elutasitóan válaszolt. 1914 augusztus 1-én Bethmann-Hollweg a következő jegyzéket küldte Szazanovnak: »Őfelsége a császár, az én felséges uram, mindent felmérve és megfontolva, a birodalom nevében elhatározta a hadiállapot kinyilvánitását Oroszországgal.«

A német haditervek ismeretében indokolatlannak tünhetik a gyors hadüzenet Oroszországnak, hiszen a Schliffen-terv arra épült, hogy Franciaországgal még Oroszország beavatkozása előtt végezni kell. E lépésnek belpolitikai magyarázatai vannak: Bülow megirta emlékirataiban, hogy a német kormány szociáldemokrata párt támogatását csak úgy tudta megnyerni, ha a háborut mint az orosz cárizmus elleni védelmi háborut kezdi meg. De éppen a Schliffen-terv értelmében gyorsan meg kellett kezdeni a Franciaország elleni hadmüveleteket is, még mielőtt az orosz hadsereg befejezi felvonulását a német-osztrák határon.

A német ultimátumra a francia miniszterelnök kijelentette: »Franciaország úgy fog eljárni, ahogy azt érdekei megkövetelik«, Németországnak már csak ürügyet kellett találnia az erőszakos fellépésre. Ez elég nehéz volt, mert a francia kormány 10 kilométerrel hátrább vonta csapatait a határtól. A német diplomácia azonban nem jött zavarba, ha magától nem adódott, csinált ő ürügyet.

1914 augusztus 3-án a párizsi német követ a következő jegyzéket nyujtotta át a francia miniszterelnöknek: »Elnök Ur! A német polgári és katonai hatóságok számos ellenséges cselekedetet állapitottak meg, melyet a francia repülők német területen elkövettek. Többen köztük szemmel láthatóan megsértették Belgium szemlegességét, amikor ennek az országnak területén átrepültek. Egyikük megkisérelte, hogy Wesel mellett épületeket szétromboljon, másikat közülük Eiffel környékén látták, egy harmadik Karlsruhenél és Würnbergnél bombákat dobott a vasutvonalra. Fel vagyok hatalmazva és van szerencsém kijelenteni, hogy ezekre a támadásokra való tekintettel Németország magát Franciaországgal hadiállapotban levőnek tekinti, ezen utóbbi hatalom hibájából.« Németország a legrövidebb útvonalon, Belgiumon keresztül akart Franciaországra törni. A német csapatok a hadüzenettel egyidőben átlépték a belga határt. Anglia augusztus 4-én ultimátumot intézett Németországhoz, követelve, hogy Németország tartsa tiszteletben Belgium semlegességét. A németek nem válaszoltak. Augusztus 4-én éjjel Grey a következő levelet küldte a londoni német követségre: »Őfelsége kormánya megállapitja, hogy a két ország között augusztus 4-én este 11 órától hadiállapot áll fenn.«

A hadüzenetek azután a fennálló szerződések értelmében nyomon követték egymást. Szerbia augusztus 4-én hadat üzent Németországnak. Augusztus 5-én az Osztrák-Magyar Monarchia nyilvánitotta ki a hadiállapotot Oroszországgal. Augusztus 12-én megtörtént az angol-francia hadüzenet az Osztrák-Magyar Monarchiának. Augusztus 23-án Japán üzent hadat Németországnak. A háború világháborúvá vált. Megkezdődött az imperialista koalíciók harca a világ új területi felosztásáért.

X. A II. INTERNACIONÁLÉ (1889-1914)

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM AZ IMPERIALIZMUSRA VALÓ ÁTMENET IDŐSZAKÁBAN (1871-1900)

A kapitalizmus fejlődése az I. Internacionálé feloszlása és a II. Internacionálé megalakulása közötti időszakban

A két Internacionálé közötti időszakot a kapitalizmus viszonylagos »békés« fejlődése jellemzi. A kapitalista termelés ebben az időszakban óriási mértékben megnövekedett. Ez a »békés« fejlődés azonban nem jelenti azt, hogy a kapitalizmus fejlődésében nem történt semmilyen lényeges változás. Ellenkezőleg: a kapitalizmus a XIX. század 70-es éveiben kezdett a monopolkapitalizmus, az imperializmus korszakába fejlődni. A legnagyobb kapitalista országokban kialakultak azok a monopolszervezetek, melyek később a kapitalizmus új szakaszának alapját képezték. Azonban egyelőre a monopolkapitalizmusnak csak csirái és előfeltételei alakultak ki, melyek azután a XIX. század 90-es éveiben bontakoztak ki. Ebben a periodusban a monopoliumok még laza, nem tartós jellegü szervezetek voltak és egyenlőre még nem tettek szert különösebb jelentőségre a gazdaság egyes ágaiban. A lényeges azonban mégis az, hogy ezek a monopoliumok kialakultak és a kapitalizmus fejlődésében bekövetkező minőségi változás előfeltételeit képezték.

Mi jellemezte a kapitalizmus fejlődését politikai téren? A monopoliumok fejlődésével párhuzamosan a burzsoázia mindenütt tökéletesitette elnyomó apparátusát, a burzsoá diktaturát. Az egyes kapitalista országokban megnövekedett az állami bürokrácia, növelték a rendőrség erejét és mindenütt fokozódott a militarizmus. Ezeknek a politikai jelenségeknek a háttere egyrészt az volt, hogy a Párizsi Kommüntől megrettent burzsoázia a tömegek ellen, elsősorban a

nincs semmiképpen sem) igazuk, hanem gazdasági és politikai szempontból sem. Az anarchisták helytelenül értékelték a pillanatot, nem értették meg a világhelyzetet: az imperialista profit által megrontott angol munkás, Párizsban a szétvert Kommün, az éppen csak akkor (1871-ben) győzelemre jutott polgári nemzeti mozgalom Németországban, az évszázados álmát alvó hübéri Oroszország.

Marx és Engels helyesen ítélték meg a pillanatot, megértették a nemzetközi helyzetet, megértették a szociális forradalomhoz való lassu közeledés feladatait.«[2] A munkásmozgalom tehát egyenlőre az elkövetkező forradalmakra való felkészülés korszakát élte.

Ez a felkészülés azt jelentette, hogy a proletariátus tömegeit fel kellett vértezni a forradalmi elmélettel, melynek birtokában megállhatja majd helyét az elkövetkező forradalmakban. A munkásmozgalomnak ugyanakkor a proletariátus napi gazdasági és politikai érdekeiért vivott harca során vezetni, mozgósitani kellett a munkástömegeket, fokozniok kellett öntudatukat. Lenin igy ir ennek az időszaknak a munkásmozgalmáról:

»Mindenütt alapjukban proletár szocialista pártok alakulnak ki, amelyek megtanulják, hogyan kell a parlamentarizmust kihasználni, saját napi sajtójukat, felvilágositó intézményeiket, szakszervezeteiket, szövetkezeteiket megteremteni. Marx tanitás teljes győzelmet arat és szélesen terjed. Lassan, de szakadatlanul halad előre a proletariátus erőinek a kiválasztása, összegyüjtése, a proletariátus előkészitése az eljövendő harcokra.«[3]

Ebben az időszakban tehát, forradalmak hiányában a munkásmozgalom feladata az, hogy a fennálló harci lehetőségek, a parlament, a szövetkezetek, a sajtó stb. segitségével a munkásokat felkészitse a jövő forradalmaira.

A korszak legfontosabb tényezője az, hogy a marxizmus, mint a proletariátus egyetlen helyes forradalmi elmélete, legyőzve a különböző kispolgári szocialista elméleteket, »győz a munkásmozgalom többi ideológiája felett« és széles körben elterjed a munkásosztály soraiban. E viszonylag »békés« periodusban, amikor szünetelnek a nagy forradalmi összecsapások, a korszak fő tartalma és

[2] Lenin: A proletariátus feladatai forradalmunkban. V.M.I. 44. l.
[3] Lenin: Marx Károly tanitásának történelmi sorsfordulatai. V.M.I. 72. l.

munkásosztály ellen igyekezett elnyomó apparátusát tökéletesiteni és kifejleszteni – hatalmának biztosítása érdekében. Másrészt, a monopóliumok kifejlődésével egyidejüleg a különböző kapitalista országok között megindult a világ ujrafelosztásáért való harc s az egész korszakon keresztül folytak a különböző gyarmati hóditásokat célzó háborúk. A gyarmatosító háborúk s ezzel kapcsolatban nagyhatalmak között kirobbanó gyarmati konfliktusok a militarizmus növekedését eredményezték.

Mindez ellentmondani látszik a korszak »békés« jellegét kiemelő meghatározásnak. Miért nevezzük ezt a korszakot viszonylag »békés« korszaknak?

Lenin »Marx Károly tanításának történelmi sorsfordulatai« c. irásában rámutat arra, hogy ezt »az időszakot az előző periodustól »békés« jelleg, a forradalmak hiánya különbözteti meg. A Nyugat végzett a polgári forradalmakkal. A Kelet még nem érett meg rájuk. A Nyugat a jövendő átalakulások korszaka »békés« előkészitésének szakaszába lép«.[1]

Tehát a viszonylag »békés« jelleg azt jelenti, hogy ebben az időben, az 1871-es Párizsi Kommün után nincsenek nagy osztályösszeütközések, forradalmak. Emellett Európában egyenlőre háborúk sincsenek. A nemzeti háborúk időszaka, – melynek eredményeképpen 1871-re befejeződött az egységes Németország megteremtése és megalakult az egységes Olaszország – végetért. Az 1878-as orosz-török háború után Európában jóideig nincsen háboru. A fejlődés »békés« jellege egyben azt is jelenti, hogy ebben az időben érlelődnek a jövő újabb nagy összecsapásainak, konfliktusainak és háborúinak az előfeltételei.

A munkásmozgalom helyzete és feladatai

A viszonylag »békés« jelleg a munkásmozgalomban azt jelenti, hogy ». . . a Párizsi Kommün veresége után, a történelem a lassu szervező és felvilágositó munkát tüzte napirendre. Egyéb munka nem volt. Az anarchistáknak nemcsak elméletben nem (és

1 Lenin: Marx Károly tanításának történelmi sorsfordulatai. V.M.I. 72. l.

fő pozitívuma az, hogy »a szociális forradalomhoz való lassu közeledés a marxizmus széleskörü elterjedésével egyidőben történt meg«. (Lenin)

Marx és Engels tevékenysége az I. és II. Internacionálé időszaka között

Marx (1818-1883) és Engels (1820-1895), a tudományos szocializmus megalapitói, ebben a korszakban tevékenységüket arra irányitották, hogy a munkásosztályt felkészitsék az elkerülhetetlenül bekövetkező forradalmi harcra. Ezért, mint legfontosabb feladatot, a marxista proletárpártok megalakitásának feladatát helyezték munkájuk középpontjába. Marx és Engels világosan feltárták azt, hogy a proletariátus csak akkor állhatja meg a helyét az osztályharcban, ha forradalmi párt áll az élén. Ezért Marx és Engels mindenekelőtt azon fáradoztak, hogy elősegitsék a valóban forradalmi munkáspártok létrejöttét. Ez a célkitüzés szorosan egybekapcsolódott a munkásmozgalom különböző nemmarxista irányzatai ellen vivott harcukkal. Marx és Engels hatalmas elméleti és gyakorlati munkát fejtettek ki, hogy leküzdjék a munkásmozgalomban lévő kispolgári szocialista irányzatokat és biztositsák a valóban forradalmi pártok létrejöttét.

Tevékenységük során nagy figyelmet forditottak a különböző anarchista elméletek elleni harcra. Ekkor irta Engels »Politikai közömbösség« és a »Bakuninisták munkában« c. tanulmányait. Mindkét tanulmány az anarchisták ellen irányult.

1878-ban jelent meg Engels »Hogyan forradalmasitja Eugen Dühring ur a tudományt« c. müve, az »Anti-Dühring«, mely Engels egyik legkiemelkedőbb alkotása. E munkájában elméletileg szétzúzta Dühring kispolgári szocialista és vulgáris marxista elméleteit, melyek igen elterjedtek a német munkásmozgalomban. Dühring nézeteit birálva Engels zseniális összefoglalót adott a marxizmus filozófiai, politikai gazdaságtani és politikai tanitásairól s igy az »Anti-Dühring« komoly szerepet játszott a marxista elmélet győzelmében és elterjedésében, az opportunista tanok visszaszoritásában.

Marxnak és Engelsnek a forradalmi proletárpárt megteremtéséért folytatott harcában kiemelkedő az a tevékenység, melyet a

német marxista munkáspárt létrehozásáért folytattak. 1875 május 22-én, Gothában egyesült a német munkások két szervezete, a Bebel és Wilhelm Liebknecht által vezetett Szociáldemokrata Munkáspárt és az Általános Német Munkásegylet, mely Lassalle (1825-1864) tanait hirdette. Az új párt neve Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt lett. Az uj párt megalakulásakor azonban a Bebel (1840-1913) és W. Liebknecht (1826-1900) vezette marxista szárny több elméleti engedményt tett a lassalleanusoknak s ezek az engedmények azután számos opportunista tétel formájában bekerültek az új párt programjába, az ún. »Gothai Programmba«.

A lassalleanizmus tanitása szerint a munkásosztálynak nem a szocialista forradalommal, nem a társadalom forradalmi átalakitásával kell megteremtenie a szocializmust, hanem államsegéllyel, pontosabban: az állam által támogatott szövetkezetek útján. A szocialista forradalmat itt a parlamenti harc előtérbe állitása helyettesitette. Szerinte a proletariátusnak elegendő az általános választójog kivivása ahhoz, hogy a hatalom birtokába jusson. E tételek mellett Lassalle azt is hirdette, hogy a »munkásosztállyal szemben az összes többi osztályok, csak egyetlen reakciós tömeget alkotnak«. Végül Lassalle nevéhez fűződik az ún. »vasbértörvény«, amely szerint a proletariátus bére nem lépheti túl annak az összegnek a szinvonalát, mint amelyet a munkás a saját és családja életfenntartására fordit. Ez szerinte örök és megváltoztathatatlan »vas« törvény.

Ezek a tételek bekerültek az új párt programjába. Marx ezért szükségesnek látta, hogy biráló megjegyzéseket tegyen a »Gothai Programmról« s ezáltal megtisztitsa a pártot a lassalleanizmus elméleti befolyásától. Marx 1875 májusában megirta a »Gothai programm kritikája« c. müvét, amelyben megsemmisitő birálatot gyakorolt a lassalleanizmus fölött. Eszerint:

1. Lassallenak az a tanitása, hogy a szocializmust az állam által segélyezett szövetkezetek utján kell megvalósitani, fából vaskarika. Elképzelhetetlen és abszurd dolog, hogy a reakciós porosz állam (Lassalle ugyanis a reakciós porosz államtól várta ezt a segélyt), amely a burzsoázia és a nagybirtokosok diktatúrája a munkásosztály és a parasztság ellen, segélyekkel fogja támogatni a munkásosztályt saját maga megdöntése érdekében és az új társadalom felépitésében. Lassalle tanitása alkalmas volt arra, hogy letéritse a munkásosztályt az osztályharc és a szocialista forradalomért vivott

harc útjáról, amely pedig egyetlen feltétele a kapitalizmus megdöntésének.

2. Lassallenak az a tanitása, hogy a munkásokon kivül az összes többi osztályok csak egyetlen reakciós tömeget alkotnak, lényegében a reakció táborához sorolja a munkásosztály legfontosabb szövetségesét, a parasztságot. Lassalle elmélete objektive azt eredményezhette, hogy a munkásosztály elszigetelődik természetes szövetségesétől, a parasztságtól.

3. Marx bebizonyitotta, hogy az ún. »vasbértörvény« elméletének elfogadása letéríti a munkásokat a kapitalisták ellen irányuló bérharcokról, hiszen ha a bér nagysága »vastörvényeknek« van alávetve, akkor lehetetlen azokat megváltoztatni s igy értelmetlenné válik a munkások bérharca. Marx bebizonyitotta ezeknek a tételeknek az ellenkezőjét és rámutatott, hogy a munkások bérének nagyságát komolyan befolyásolhatják azok a tömegmozgalmak, melyeket a munkásosztály helyzetének javitásáért folytat a kapitalistákkal szemben.

Lassalle tanitásai tehát objektive a kapitalisták érdekeit szolgálták. Lassalle elmélete, amelyben mint láttuk, első helyen a parlamenti harc és az általános választójog megszerzése állott - később - éppen emiatt - az opportunizmus legfőbb elméleti forrásává vált.

Meg kell emliteni, hogy Lassalle tanitásainak nagy hatása volt a magyar munkásmozgalomban is. A magyar munkások első szervezetei erős lassalleanus hatás alatt álltak. Ennek oka az volt, hogy Magyarországon a munkásosztály zöme a kisipari munkások közül került ki. Lassalle tanitása általában a kisüzemi, kisipari munkások között terjedt el, akik még nem tudtak szabadulni a kispolgári szocialista nézetek illuzióitól.

Marx ebben az időben fáradhatatlan elméleti munkásságot végzett. Élete utolsó éveiben fejezte be a Tőke II. és III. kötetét. Súlyos betegsége 1883 március 14-én ragadta el a munkától. »Amikor meghalt, a forradalmár dolgozótársak millióinak tisztelete vette körül a szibériai bányáktól Kaliforniáig egész Európában és Amerikában« azt az embert, akinek »igazi élethivatása az volt, hogy igy vagy amúgy közreműködjék a tőkés társadalom s az általa alkotott állami berendezések megdöntésén, hogy közreműködjék a modern proletariátus felszabaditásán, amelyet először ő ébresztett helyzete és

szükségletei tudatára, annak tudatára, hogy mik felszabaditásának feltételei «.[4]

Marx halála után a nemzetközi munkásmozgalomban Engels töltötte be egyedül a vezető, az iránymutató szerepét. Engels ezt a szerepet nagy barátjához méltóan töltötte be.

A II. Internacionále megalakulása. Engels harca a II. Internacionálé megalakitásáért

Már emlitettük, hogy ebben a viszonylag »békés periodusban a marxizmusnak szélességben való elterjedése ment végbe. Ez a folyamat marxista tömegpártok megalakulásában nyert kifejezést. 1875-ben megalakult a Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt, 1877-ben megalakult az Egyesült Államok Szocialista Munkáspártja, 1880-ban a Francia Munkáspárt, 1882-ben az Olaszországi Munkáspárt, 1883-ban az angol Szociáldemokrata Föderáció, s ugyanebben az évben létrejött az első orosz marxista csoport a »Munka Felszabaditása« csoport, 1889-ben pedig az Osztrák Szociáldemokrata Párt.

A szocialista párok megalakulásával egyidőben - az 1880-as években bizonyos élénkülés volt észlelhető a munkásmozgalomban. Nagy proletármegmozdulások zajlottak le, amelyek között kiemelkedik az oroszországi Morozov-gyári sztrájk Orehovo Zujevo-ban 1885-ben, és az 1886-os chicagói sztrájk.

A munkásosztálynak ezek a nagy akciói, melyek a század 80-as éveiben mentek végbe, felvetették, hogy helyes lenne, ha a nemzetközi munkásmozgalomnak nemzetközi összefogó-szerve létesülne, mely irányitja a nemzetközi munkásmozgalmat és összegyüjtve a munkásmozgalom tapasztalatait, azokat a proletariátus forradalmi érdekeinek a szempontjából értékeli és általánositja.

Engels ebben az időben azon az álláspontón állott, hogy egy uj Internacionálé megalakitása még korai, nem időszerü. Engelsnek az volt a véleménye, hogy az uj Internacionálénak valódi marxista szervezetként kell megalakulnia, amely mentes minden opportunizmustól. Csakis egy ilyen Internacionálé képes betölteni a nemzetközi munkásmozgalom vezetőszervének szerepét. A megalakult

[4] Engels: Beszéd Marx Károly sirjánál. V.M. II. 164-165. l.

szocialista pártok azonban még nem állottak az érettségnek azon a fokán, hogy egy valóban marxista Internacionálé alapjait képezzék, hiszen - mint láttuk - a Német Szocialista Munkáspárt megalakulásakor is számos opportunista hiba került be a programmba.

Engels véleményével szembenállott a munkásmozgalom több más irányzata. Nem sokkal az I. Internacionále feloszlása után az angol trade-unionisták, az angol Szociáldemokrata Föderáció, valamint később a francia possibilisták azzal a követeléssel állottak elő, hogy teremtsék meg azonnal az új Internacionálét. Ennek a követelésnek a hátterében az állott, hogy ezek az opportunista irányzatok magukhoz akarták ragadni a nemzetközi munkásmozgalom vezetésében a kezdeményezést és a munkásmozgalom élére akartak kerülni. Ezek az irányzatok el is érték, hogy az angol trade-unionok egyik kongresszusán felhatalmazást kaptak egy nemzetközi munkáskongresszus összehivására.

Engels felismerte azt a veszélyt, amely e különböző opportunista irányzatok részéről a nemzetközi munkásmozgalmat fenyegette. Engels ekkor azt a célt tüzte ki, hogy az opportunista irányzatok terveit keresztülhúzza. Módositotta az Internacionálé ujjáalakitásával kapcsolatos eddigi nézeteit és minden erejét arra forditotta, hogy az új Internacionále a marxista irányzat kezdeményezésének eredményeképpen és a marxista elmélet képviseletében alakuljon ujjá. Célkitüzése érdekében megszakitotta munkáját, a Tőke III. kötetének sajtó alá rendezését, amelyet Marx már nem fejezhetett be. A possibilisták terveinek meghiúsitására Engels felhivást intézett a francia és a német marxistákhoz, hogy vegyék át az Internacionále ujjáalakitásának kezdeményezését. Engels javaslata nyomán a francia marxisták a szocialista pártok kongresszusán meghatalmazást kaptak a nemzetközi munkáskongresszus összehivására.

Ilyenformán a nemzetközi munkáskongresszus összehivására egyaránt meghatalmazást kaptak a marxista irányzatok és az emlitett opportunista irányzatok. Mindkét meghatalmazás az 1889-es évre szólt.

Mielőtt a kongresszusok összeülnek volna, a német szocialisták javaslatára Hágába egyeztető konferenciát hivtak össze 1889 február 28-ra. A possibilisták azonban nem fogadták el a meghivást. Ezzel az egyeztető konferenciával Engelsnek az volt a célja, hogy a possibilisták tevékenységét korlátozza s szerepüket egy

nemzetközi kongresszus egyszerű résztvevőjének szerepére csökkentse. Miután a possibilisták minden megegyezést visszautasítottak, Engels sürgette, hogy mielőbb üljön össze a marxista pártok nemzetközi kongresszusa.

A II. Internacionálé I. Kongresszusa (Párizs 1889)

1889 július 14-én, a Bastille bevételének 100 éves évfordulóján a possibilista kongresszussal egyidejűleg összeült Párizsban a marxista munkáspártok nemzetközi kongresszusa. A két kongresszus között azonban nagy különbség volt. Míg a possibilista kongresszuson jóformán csak a francia delegátusok vettek részt, addig a marxista kongresszusra a világ minden részéből jöttek küldöttek. A marxista kongresszuson 393 delegátus vett részt, akik 22 ország munkásait képviselték. A magyar munkásokat 3 küldött képviselte.

A marxista kongresszus termében ott függött a Kommunista Kiáltvány híres zárósora: »Világ proletárjai egyesüljetek!« A kongresszus elnökségébe a kor munkásmozgalmának legkiválóbb vezetőit választották be, Paul Lafargue-ot (1842-1911), August Bebelt (1840-1913), Wilhelm Liebknechtet, Jules Guesde-t (1845-1922).

A marxista munkáspártok párizsi kongresszusán kimondották, hogy időnként nemzetközi szocialista kongresszusokat kell összehívni. Ezzel megteremtették az új Nemzetközi Internacionálét.

Az Internacionálé párizsi alakuló kongresszusán eredetileg két kérdés szerepelt:

1. A munkásvédelmi törvényhozás kérdése.
2. A munkásosztály gazdasági és politikai harcának kérdése.

A napirendi pontok során azonban más kérdésekre is kitértek s végül is a következő kérdéscsoportokat vitatták meg:

1. Nemzetközi munkástörvényhozás. A munkanap szabályozása.
2. A munkavédelmi követelések megvalósításának útja és eszközei.
3. Az állandó hadsereg eltörlése. A nép általános felfegyverzése.
4. Május 1 nemzetközi munkásünneppé nyilvánítása.
5. A munkásosztály gazdasági és politikai harca.

E kérdések megvitatásakor nagyjelentőségű határozatokat hoztak, amelyek mind a marxizmus eszmei hatását tükrözték.

A nemzetközi munkástörvényhozással kapcsolatban a következő határozatot fogadták el:

1. a) maximálisan 8 órás munkanap;

b) a 14 éven aluli gyermekek munkájának megtiltása; a 18 éven aluli mindkét nembeli személyek munkanapjának 6 órára való korlátozása.

c) a női munka megtiltása minden olyan szakmában, ahol a munka károsan hat a női szervezetre.

d) az éjszakai munka megszüntetése bizonyos ipari szakmák kivételével, ahol megszakitás nélküli munkára van szükség.

e) a 18 éven aluli nők és férfiak mindennemű éjszakai munkájának megszüntetése;

f) legalább heti 36 órás megszakitás nélküli pihenés valamennyi dolgozó számára;

g) az »izzasztórendszer« megszüntetése;

h) a munkabér árukban való kifizetésének és a tulajdonos boltjaiban való árusitásának megszüntetése;

i) a kölcsönzőirodák kiküszöbölése;

j) minden olyan műhely és ipari üzem felügyeletének megvalósitása, a házipart is beleértve, amelyek felügyelete az állam által fizetett felügyelőkre lenne bizva; a felügyeletet legalább fele részben maguk a munkások gyakorolják.

2. A munkavédelmi törvények megvalósitásának eszközeit megvitatva határozatba vették, hogy e törvényekért vitott harc nem öncél, hanem elengedhetetlen eszköze a munkásosztály felszabaditásának, olyan eszköz, amelynek segitségével nő a proletariátus életszinvonala és növekszik osztályöntudata.

3. Az állandó hadsereg kérdésének megvitatása után leszögezték, hogy bár nem folyik háború Európában, a béke még nincs biztositva. A nemzetközi politikában ugyanis sok jel mutatott a háborus veszély növekedésére. Erre az időre már létrejött több háborus szerződés, amely fenyegette a fennálló békét, 1879-ben létrejött a Németország és Ausztria-Magyarország közötti szövetség, amely megteremtette a két nagyhatalom háborus szövetségét. 1882-ben pedig létrejött az ún. Hármasszövetség Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország részvételével. A gyarmatok felosztásáért vivott

harc ugyancsak állandóan az általános háború veszélyével fenyegetett. Mindezt figyelembevéve a kongresszus határozatba foglalta, hogy a szocialistáknak követelniök kell az állandó hadsereg eltörlését és a nép általános felfegyverzését. »Az állandó hadseregnek és a támadó politikának, amelynek ez a hadsereg eszköze - mondja a határozat - át kell engednie helyét a demokrácia védekező, békés politikájának, az egész nép szervezetének, amely népet nem rablásra és hódításra, hanem saját függetlenségének védelmére képeztek ki és fegyvereztek fel . . .«

4. Május 1 kérdését eredetileg, mint a munkásvédelmi törvényhozásért vivott harc egyik eszközét tárgyalták. Végül külön kérdésként vitatták meg. Elhatározták, hogy Május 1-ét nemzetközi munkásünneppé nyilvánítják: A »Május 1 megünnepléséről szóló határozat« így hangzik: »A kongresszus elhatározza: szervezzenek mindenütt meghatározott időben nagy nemzetközi tüntetést, hogy ilymódon minden országban és minden városban a dolgozók kifejezésre juttassák a hatalomnak azt a követelésüket, hogy a 8 órás munkanapot törvény által szabályozzák és a párizsi nemzetközi kongresszus összes többi határozatának megvalósítását teljesitsék.

Minthogy az Amerikai Munkásszövetség 1888 decemberében Saint Louisban tartott kongresszusán 1890 május 1-ére már hasonló tüntetés időpontját is kitüzték, igy a kongresszus ezt elfogadta a nemzetközi tüntetés időpontjául.

A különböző nemzetek dolgozói úgy szervezzék meg ezt a tüntetést, ahogy országuk körülményei lehetővé teszik.«

A »Május 1«-i ünnep kezdettől fogva forradalmi eseményhez kapcsolódott. 1886 május 1-én Chicagóban hatalmas forradalmi megmozdulás volt, amelyben több munkás életét vesztette. Az Amerikai Munkásszövetség e nap emlékére tüzte ki a tüntetést éppen Május 1-re, s igy az Internacionálé határozata is e forradalmi esemény emlékéhez fűződik.

5. A munkásosztály gazdasági és politikai harcával kapcsolatban a kongresszus leszögezte, hogy a munkásmozgalom végső célja a szocializmus. Ugyanakkor részletkövetelésként - mint láttuk - különböző gazdasági jellegü követeléseket állitottak fel. A politikai harccal kapcsolatos határozatban kimondották, hogy szocialista pártokat kell alakitani a politikai harc folytatására és a proletariátus politikai hatalmának kivivására. Ugyanebben a határozatban mondották

ki, hogy ahol a proletariátus még nem harcolta ki az általános választójogot, ott feltétlenül harcolnia kell érte.

A kongresszus tehát helyes marxista határozatokat hozott, melyeket a kongresszus küldötteinek túlnyomó többsége támogatott. E határozatok a különböző nem marxista elméletek elleni szívós harcban születtek meg. A kongresszuson különösen nagy aktivitást tanusitottak az anarchisták, akik tagadták a munkásosztály politikai harcainak, a tömegmozgalmaknak szükségességét. A kongresszus - mint határozatai mutatják - teljesen visszaszoritotta az anarchista irányzatot s végül is helyes marxista határozatokat hozott.

A párizsi kongresszus tehát létrehozta a munkásmozgalom új nemzetközi szervezetét, a II. Internacionálét. Létrejött a munkásmozgalom új, marxista nemzetközi összefogó szerve, amely hivatva volt vezetni és irányitani a nemzetközi munkásmozgalmat. Ez új nemzetközi szervezet létrehozásában nagy személyes szerepe volt Engelsnek, aki idős kora ellenére fáradhatatlanul harcolt, hogy az új nemzetközi szervezet marxista alapokon jöjjön létre s ezáltal betölthesse a nemzetközi munkásmozgalom irányitójának szerepét. Tevékenységének nem kis szerepe volt abban, hogy a továbbiak során a II. Internacionálé a századforduló idejéig lényegében pozitiv volt s politikája nagyjában-egészében helyes volt.

A II. Internacionálé létrejöttének nagy jelentősége volt a munkásmozgalom növekedésében valamennyi országban. Az Internacionale megalakulása után egy sor országban szocialista pártok alakultak.

Igy Magyarországon 1890-ben megalakult a Szociáldemokrata Párt, 1892-ben megalakult az Olasz Szocialista Párt, Angliában sorra alakultak az ún. »új trade-unionok«, amelyek forradalmi szakszervezetek voltak. A II. Internacionale I. Kongresszusának a gazdasági és politikai harcról hozott határozatai segitették fellendíteni a munkásosztály gazdasági és politikai harcát.

A II. Internacionále megalakulásának és tevékenységének nagy szerepe volt abban, hogy a XIX. század 90-es éveiben a munkásmozgalom világszerte nagy fejlődésnek indult.

Már az Internacionálé megalakulását követő esztendőben komoly sikerek születtek a munkásmozgalomban. 1890 május 1-ét a párizsi határozatnak megfelelően - a munkások minden országban harcos tüntetésekkel ünnepelték meg. Magyarországon szintén

1890 május 1-én ünnepelték meg először a magyar munkások a nemzetközi szolidaritás ünnepét. Németországban ugyancsak 1890-ben a munkásosztály elérte, hogy a Bismarck által 1878-ban hozott ún. »kivételes törvényeket«, melyek a fellendülő német munkásmozgalom kíméletlen elfojtását célozták, hatályon kívül helyezzék. A munkásmozgalom ugyancsak ez évben komolyan hozzájárult ahhoz, hogy Bismarck, a Német Birodalom kancellárja, a munkásosztály egyik legmegátalkodottabb ellensége, megbukjék. Szintén 1890-ben a német parlament választásain (Reichstag) a Német Szociáldemokrata Párt másfélmillió szavazatot kapott s ezzel hatalmas politikai erőre tett szert.

Miért jelentősek ezek a sikerek? Mindenekelőtt azért, mert növelték a munkásosztály öntudatát és harci készségét. Másrészt azért, mert gyakorlatilag bizonyították a marxista elmélet helyességét - mely a II. Internacionále alakuló kongresszusán is megfogalmazást nyert - s ezáltal elősegítették a marxizmus további elterjedését a munkásosztály soraiban. A német munkások választási sikerei például igazolták a marxistáknak a politikai - igy a parlamenti - harc szükségességéről megfogalmazott tételeit és a gyakorlatban cáfolták az anarchista tételeket. A német munkásosztály eredményei nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Olaszországban, Spanyolországban és egy sor más országban, ahol a munkásmozgalomban az anarchisták nagy befolyással rendelkeztek, a munkások kezdtek eltávolodni ettől az irányzattól és a marxizmus útjára léptek.

A II. Internacionálé II. Kongresszusa (Brüsszel, 1891)

A Brüsszeli Kongresszust 1891 augusztus 16-22-ig tartották. A kongresszuson 380 küldött vett részt (köztük 188 belga) 15 országból. Ezen a kongresszuson a fő tüzet az anarchistákra kellett összpontositani. A kongresszuson az anarchisták azzal állottak elő, hogy a kongresszus állapitsa meg a szocialista pártok minden időszakra érvényes egységes nemzetközi taktikáját. Az anarchistáknak ez a követelése azt a törekvésüket takarta, hogy az Internacionálét a »közvetlen cselekvés«, az időtől és helyzettől, körülményektől független anarchista taktika útjára vezessék. Az anarchisták követelésüket azzal indokolták, hogy a reformisták fellépése tétlenségre kárhoztatja a munkásmozgalmat. A kongresszus Bebel felszólalása

alapján visszautasította az anarchisták követelését. Bebel rámutatott arra, hogy az adott történelmi szakaszban a szocialisták legfontosabb feladata a marxizmus elterjesztése és az, hogy a gazdasági és politikai harc folyamán maguk mellé állítsák a munkásosztály többségét, amely még nem követte mindenütt többségében a szocialistákat. Bebel rámutatott arra, hogy a szocialistáknak szervezeteik tökéletesítése révén harcolniok kell a proletárhatalom kivívásáért olymódon, hogy ezt a harcot összekapcsolják a demokratikus jogokért, demokratikus reformokért és a munkásosztály gazdasági szükségleteiért vivott küzdelemmel. Bebel felszólalása megfelel a marxizmus alapvető tanításának. Bebel felszólalásában azonban hiányosság volt az, hogy engedékeny magatartást tanusított a jobboldalaiakkal szemben s arról próbálta meggyőzni a kongresszust, hogy a jobboldaliak nem jelentenek veszélyt.

A brüsszeli kongresszuson ismét szóbakerült május 1 megünneplésének kérdése. Ugyanis egyes küldöttségek, pl. a német és az angol küldöttség inditványozta: a május 1-i tüntetések idejét tegyék át a május 1-et követő vasárnapra.

Mi volt az értelme ennek a javaslatnak? Május 1-én a munkások beszüntették a munkát és követeléseikért tüntetést szerveztek. A tüntetés rendszerint nagy összeütközést eredményezett a munkások és a vállalkozók, valamint a rendőrség között. A május 1-i tüntetés vasárnapra helyezése mögött az húzódott meg, hogy az egyes opportunista vezetők el akarták kerülni a harcos tüntetésekből fakadó összeütközések lehetőségét. A kongresszus kompromisszumos határozatot fogadott el: nem foglalták határozatba az ünnep áthelyezését, de megengedték az egyes pártoknak, hogy a májusi tüntetések idejét vasárnapra helyezzék át. Ezzel lényegében engedtek az opportunista javaslatnak. A kongresszus után egy sor országban a májusi tüntetések elvesztették harcos tüntetés jellegüket. A régi harcos felvonulás helyébe ártatlan vasárnapi séták, kirándulások kerültek.

A fentebbi kérdéseken kivül a brüsszeli kongresszuson a fő kérdés a munkásosztálynak a militarizmushoz való viszonya volt. A kérdést W. Liebknecht és Vaillant (1840-1915) terjesztették a kongresszus elé. A kongresszus felhivta a szocialista munkásságot, hogy tiltakozzék a háborus készülődések ellen és e célból csatlakozzék a szocialista Internacionáléhoz, hogy ezzel meggyorsitsák

a szocializmus győzelmét «. A militarizmusról hozott határozat bár elvileg helyes volt - túl általános volt - nem tartalmazott semmilyen konkrét intézkedést a háború és a militarizmus elleni harc útjaira és módszereire vonatkozóan.

A határozat igy hangzik: »A kongresszus kinyilvánitja, hogy az egész Európára nehezedő militarizmus elkerülhetetlen következménye annak, hogy az államok szakadatlanul a nyilt vagy a rejtett háború állapotában vannak, mert ezt a háborut az embernek ember által való kizsákmányolásának rendszere és az abból folyó osztályharc kényszeriti a társadalomra . . .

Tekintettel az európai helyzetre, mely napról-napra fenyegetőbb, valamint az uralkodó osztályok soviniszta uszitására, a kongresszus felszólit minden dolgozót, tiltakozzék erőteljesen minden háborus kisérlet és az azt elősegitő szövetség ellen, ugyanakkor azonban arra is felszólitja, gyorsitsa meg a proletariátus nemzetközi szervezetének kifejlesztését és hozza közelebb a szocializmus győzelmét.

A kongresszus kijelenti, hogy ez az egyetlen eszköz, amely elháritja a világháború katasztrófáját - e háború szörnyüségei a munkásokat sujtanák - és hogy mindazért, ami történhet, kizárólag az uralkodó osztályokra háruljhat a felelősség a történelem és az emberiség előtt.«

A militarizmus kérdésének megvitatásakor Domela-Nieuwenhuis holland szocialista küldött azzal a javaslattal állt elő, hogy »minden hadüzenetre a nép általános sztrájkrahivásával« válaszoljanak. E javaslat szerint minden háború - legyen az hódító vagy a népek függetlenségéért vivott háború - reakciós jellegü. A kongresszus azonban visszautasitotta ezt az anarchista javaslatot, amely elitélt mindenféle háborut s amely taktikai szempontból is helytelen volt, mivel előre jelezte volna a burzsoáziának, hogy háború esetén mit tesz majd a munkásosztály és igy módot adott volna a burzsoáziának a felkészülésre. Ugyanakkor az általános sztrájk előtérbehelyezése nem felelt meg a marxizmus elveinek. A marxizmus szerint az általános sztrájkot megfelelő időben feltétlenül alkalmazni kell, de a proletariátus osztályharcának legmagasabb formája mégsem az általános sztrájk, hanem a fegyveres felkelés, a forradalom.

A II. Internacionálé III. Kongresszusa (Zürich, 1893)

A II. Internacionálé III. Kongresszusát Zürichben tartották meg 1893 augusztus 6-12 között. A kongresszuson 411 küldött vett részt 18 országból.

A kongresszuson ismét anarchista nézetek jelentkeztek. Ezért a kongresszus elfogadott egy határozatot, amely szerint az Internacionálénak csak olyan pártok lehetnek tagjai, melyek elismerik a politikai harc szükségességét. Az anarchisták azonban nem akartak ebbe a határozatba beletörődni és azzal érveltek, hogy a terrorista tevékenység is politikai harc. Emiatt a kongresszus arra kényszerült, hogy a fentebbi határozatot pontosabban fogalmazza meg. Ezért az előbbi határozathoz Bebel javaslatára, hozzáfüzték, hogy politikai harcról akkor lehet beszélni, ha a munkáspárt a proletariátus érdekeiben felhasználja a politikai jogokat, a törvényhozó intézményeket és tömegharc szervezésével harcol a munkásosztály politikai hatalmának megszerzéséért. Mivel az anarchisták ezt az álláspontot elutasították, a kongresszus kizárta az anarchistákat a kongresszus munkájából.

A zürichi kongresszus fő kérdése a militarizmus és a háború elleni harc kérdése volt. Erről Plehanov (1857-1918) tartott beszámolót. A kongresszus lényegében megismételte a brüsszeli határozatokat, de hozzáfüztek egy konkrét javaslatot is, amely szerint a szocialista pártok kötelesek a parlamentben a hadihitelek ellen szavazni. Ez a határozat pozitiv és negativ értelemben egyaránt rendkivül jelentős. Egyrészt azért jelentős, mert konkrét útmutatás volt, másrészt azért, mert - mint később látni fogjuk - ez volt az a határozat, amelyet az Internacionálé pártjai az opportunizmus erősödése után, az I. világháború kitörésekor egyszerüen sutbadobtak.

A háború kérdésének vitájánál a holland küldött megismételte az előző kongresszuson tett javaslatát, hogy minden hadüzenetre általános sztrájkkal válaszoljanak. A kongresszus ismét elutasitotta a javaslatot, de az elutasitás indokolásában már opportunista hatás is mutatkozott. A vita során ugyanis az egyes felszólalók úgy állitották be a dolgot, mintha az általános sztrájk minden esetben helytelen lenne, vagyis lényegében egészében tagadták az általános sztrájk módszerét és alkalmazását.

A kongresszuson ismét szerepelt május 1. kérdése. A küldöttek

jórésze kifogásolta, hogy a Német Szociáldemokrata Párt megszegte a kongresszus határozatait, mivel a május 1-i tüntetést vasárnapra helyezte át. A német küldött ekkor azzal próbált védekezni, hogy a május 1-i tüntetések sok munkás letartóztatására és elbocsátására vezetnek. A kongresszus ezt az érvelést nem tette magáévá és határozatba foglalta, hogy május 1-et - május 1-én kell megtartani. A határozat tehát lépést jelentett volna előre a brüsszeli határozathoz képest, mégis volt egy nagy gyengéje. A német párt vezetői ugyanis elérték, hogy a határozat indokolásából kihagyják a »szociális forradalom« kifejezést és helyébe a »szociális átalakulás« kifejezést tegyék.

E kongresszuson ismét azt látjuk, hogy a marxizmus tételei még túlsúlyban vannak a határozatokban, de egyre jobban keveredtek az opportunista elméletek hatására elfogadott határozatokkal.

Engels harca a II. Internacionáléban

Abban a tényben, hogy a II. Internacionálé eddigi kongresszusain a marxizmus tételei domináltak, nagy szerepe volt Engelsnek, aki Marx halála után »egyedül töltötte be az európai szocialisták tanácsadójának és vezetőjének szerepét«.[5] Engels hatalmas elméleti és gyakorlati munkát végzett annak érdekében, hogy az Internacionálét s az abban helyet foglaló szocialista pártokat valóban marxista, forradalmi szervezetekké nevelje. Egész tevékenységét arra irányította, hogy segítse a pártokat a különböző opportunista irányzatok leküzdésében, az anarchizmus és a reformizmus felszámolásában. Hatalmas elméleti munkát végzett. Élete utolsó éveiben sajtó alá rendezte a Tőke II (1885) és III. (1894) kötetét, amit Marx halála miatt már nem tudott befejezni. Emellett ő maga is számos elméleti munkát írt. Kiadta »A család, a magántulajdon és az állam eredete« c. híres művét 1891-ben írta »Az Erfurti programm kritikája« c. írását. Ebben bonckés alá vette a német Szociáldemokrata Párt Kautsky által szerkesztett programtervezetét, amelynek rendeltetése az volt, hogy a már előbb említett »Gothai programm« Marx bírálta hibáit kiküszöbölje. Az »Erfurti programmban«

[5] Lenin: Engels Frigyes. (Marx-Engels-Marxizmus. Szikra. 1949. 50. l.

a legfőbb hiányosság az volt, hogy hiányzott belőle a proletárdiktatúra gondolata. A programm csak arról beszélt, hogy a proletariátus »nem valósíthatja meg a termelőeszközöknek az összesség birtokába való átvitelét anélkül, hogy ne jusson a politikai hatalom birtokába«. A programm további fogyatékossága az volt, hogy nem jelölte meg, milyen úton kell a munkásosztálynak a hatalom birtokába jutni. Engels kifogásolta továbbá, hogy a programmban nincsen benne a demokratikus köztársaság követelése, amelyet akkor Engels a proletárdiktatúra legmegfelelőbb államformájának tartott.

Engels 1895 augusztus 5-én halt meg. Halála nagy veszteség volt a nemzetközi munkásmozgalom számára. Halála után az Internacionáléban egyre inkább elterjedt és megerősödött az opportunizmus, mely végül is az Internacionálét csődbe juttatta. E tény magyarázatát Engels hatalmas személyi befolyásán kívül az akkor végbemenő nagy átalakulásban, az imperializmus erőteljes kibontakozásában találjuk meg.

Az opportunizmus gazdasági és társadalmi alapjai

Lenin rámutatott arra, hogy ebben az időszakban a marxizmus szélességben való elterjedése volt napirenden s ez a szélességben való terjedés lényegénél fogva nem mehetett végbe a szinvonal bizonyos csökkenése és az opportunizmus szükségszerű növekedése nélkül.

Az opportunizmus növekedéséhez az is hozzájárult, s erre ugyancsak Lenin mutatott rá »Marxizmus és revizionizmus« valamint »Marx Károly tanításainak történelmi sorsfordulatai« c. cikkeiben, hogy miután a marxizmus legyőzte a munkásmozgalmon belüli más szocialista elméleteket, melyek ilyen vagy olyan formában a burzsoáziát szolgálták, ezeknek az elméleteknek a számára nem maradt más út, mint hogy lepelbe burkolózzanak és a marxizmus elleni harcot most már nem saját elméleti alapjukon, hanem a marxizmus általános talaján, mint annak ellenzéki irányzatai folytassák. E jelenség lényege, hogy a burzsoázia érdekeit képviselő elméletek most már belülről próbálják aláásni a forradalmi elmélet bázisát.

Az opportunizmus megjelenésének és növekedésének alapvető okai, a fentebbi tényezőkön kívül, a gazdasági és társadalmi okok.

Mi az opportunizmus gazdasági és társadalmi gyökere? Ezt a kérdést ugyancsak Lenin tárta fel »Az imperializmus és a szakadás a szocializmus táborában« c. cikkében.

Lenin azt vizsgálja: van-e, - és milyen - kapcsolat az imperializmus fejlődése és a munkásmozgalomban levő opportunizmus között. Lenin rámutat arra, hogy az imperialista országok más országok leigázása és más népek nyomorbadöntése útján és annak útján, hogy egyes országok mérhetetlen arányokban kifejlesztik monopoliumaikat, milliókat zsebelnek be extraprofit formájában. Ez az extraprofit lehetővé teszi az imperialista ország burzsoáziája számára, hogy az extraprofit töredékével megvásárolja saját országa munkásosztályának felső rétegét, amely ezáltal a munkások szélesebb, nyomorgó tömegeivel szemben kiváltságos helyzetbe jut. A munkásosztálynak ez a kiváltságos rétege más életkörülmények közé kerül. A burzsoáziától kapott előnyök - kiváltságos fizetési viszonyok, a kifejlesztett mozgalmi bürokrácia korrumpálása - esetenként hivatali állások juttatása, politikai állások betöltése stb. következtében elpolgáriasodik. Természetes, hogy gazdasági helyzetével párhuzamosan megváltozik életfelfogása, gondolatvilága egyre jobban közeledik a burzsoázia gondolatvilágához, politikailag pedig »hozzásimul« a fennálló politikai és gazdasági rendszerhez, hiszen ennek támogatását és viszonylagos előnyeit élvezi. A burzsoázia tehát az extraprofitból való juttatások árán érdekeltté teszi a munkásosztály egy szűk rétegét, amely a burzsoázia segítőtársává és kiszolgálójává szegődik.

A munkásmozgalomban mindez úgy mutatkozott meg, hogy ennek a rétegnek a politikai állásfoglalása a munkáspártok elpolgáriasodását vonta maga után.

Lenin tehát kimutatta, hogy szoros kapcsolat van az imperializmus fejlődése és a munkásmozgalomban levő opportunizmus között. Az opportunizmus az imperialista zsákmányban részesedő munkáaristokrácia politikai állásfoglalásának kifejezője.

Nem véletlen tehát az, hogy a XIX. század utolsó évtizedeiben a munkásmozgalomban egyre jobban teret hódít az opportunizmus, hiszen erre az időszakra esik az imperializmus erőteljesebb kifejlődése. Ez a folyamat tükröződik a II. Internacionále történetében, amely a század utolsó éveitől egyre inkább az »opportunizmus mocsarába süllyed«, és a világháború kitörésekor az opportunizmus nagyszabású térhódítása miatt csődöt mond és felbomlik.

Az eddigiekhez még hozzá kell fűzni azt, hogy Marx és Engels bár nem érték meg az imperializmus teljes kifejlődésének korszakát - ennek következtében ezt a jelenséget nem tárhatták fel teljességében, mégis ennek gyökerét és előzményeit a korabeli Anglia viszonyait vizsgálva feltárták. Angliában ugyanis az imperializmus két sajátos vonása jóval korábban jelentkezett, mint más országokban. Anglia a világ leghatalmasabb gyarmatbirodalmával rendelkezett s gyarmati monopolhelyzete, valamint az ipari termelésben elfoglalt monopolhelyzete révén már korábban is korrumpálhatta munkásosztálya felső rétegét - ennek következtében az angol munkásmozgalom leginkább magán viselte az opportunizmus bélyegét. Lenin említett cikkében Marx és Engels leveleit idézi, amelyekben világosan rámutatnak a gyarmati extraprofit és az angol munkásmozgalom opportunizmusa közötti összefüggésre.

Lenin Marxnak és Engelsnek ezekre a fejtegetéseire alapozta azután azt a tételét, hogy mihelyt mindegyik ország fejlődése leérkezik a monopolista fejlődéshez, több ország burzsoáziájának lesz meg a lehetősége, hogy saját országa munkásosztályának felső rétegét megvásárolja. Ilyenformán ezekben az országokban is kialakulnak az ún. »polgári munkáspártok«, melyek hű kiszolgálói a burzsoáziának. (Ez a folyamat le is játszódott egy sor országban. Lenin arra is rámutatott, hogy a polgári munkáspártok, mint politikai jelenségek már valamennyi fejlettebb kapitalista országban kialakultak.)

A munkásarisztokrácia kialakulása mellett a munkásosztály széles tömegei továbbra is változatlan helyzetben maradnak, sőt helyzetük romlik s tovább folytatják harcukat a fennálló kapitalista rendszerrel szemben. Harcuk során beleütköznek a munkáspártok ellenállásába. Ilymódon a munkásmozgalomban két irányzat harca bontakozik ki elkerülhetetlenül. Lenin rámutatott, hogy az opportunista munkáspártok elleni harc nélkül szó sem lehet az imperializmus elleni harcról, se szocialista munkásmozgalomról.

Az opportunizmus elméleti rendszere

Miután megvizsgáltuk az opportunizmus gazdasági és társadalmi gyökereit - most vizsgáljuk meg az opportunizmus gondolattartalmát, elméletét.

Az 1890-es években Németországban Bernstein (1850-1932) és más német szociáldemokrata politikusok a marxizmus revízióját, megújítását, elméleti tételeinek felülvizsgálását kezdték hirdetni. Bernstein nevéhez fűződik az az opportunista irányzat, melyet revizionizmusnak, bernsteinizmusnak is neveznek. Lenin következetesen harcolva az oroszországi és nemzetközi revizionizmus ellen, műveiben a revizionizmus tételeinek összefoglalását és sokoldalú elvi értékelését, mélyreható bírálatát adja.

Milyen elméleti tételeket tartalmaz a revizionizmus? Lenin a revizionista tanokat a filozófiai nézetek, a politikai gazdaságtani tételek és a politikai nézetek terén vizsgálja.

Mit tartalmaz a revizionizmus filozófiai téren? A revizionisták a filozófia terén tagadták a fejlődést, mint ugrásszerű, forradalmi változásokban végbemenő folyamatot. Vagyis tagadták a revolúciót és helyette csak az evolúciós fejlődést ismerték el. A revizionisták szerint a fejlődés csakis mint lassú folyamat megy végbe. Ez a nézet nyilvánvalóan arra a polgári törekvésre épül, amely a filozófiai tételekben a fennálló kapitalista társadalmi és gazdasági rend megdönthetetlenségét akarja igazolni. Könnyű belátni, hogy ha nincs forradalmi fejlődés, akkor a fennálló társadalmi rendet sem lehet forradalommal megdönteni. A revizionisták filozófiai nézetei tehát a burzsoáziát szolgálják, mert aláássák a munkásoknak a forradalomba vetett hitét, sőt a forradalomra való felkészülését egyáltalán értelmetlenné teszik.

Politikai gazdaságtan terén a revizionisták azt állították, hogy a kisüzem kiszorítása a nagyüzem által a mezőgazdaságban egyáltalán nem megy végbe, az iparban és a kereskedelemben pedig csak lassan. A válságok szerintük egyre ritkábbak s a kartellek és trösztök valószínűleg ki fogják őket küszöbölni. A revizionisták szerint nem igaz, hogy a kapitalizmus az összeomlás felé halad, mert érvényesül az osztályellentétek enyhülésének tendenciája.

A revizionisták tehát a politikai gazdaságtan terén is olyan tételeket hirdettek, amelyek szöges ellentétben állottak a valósággal. Vegyük pl. a válságokat. Köztudomású, hogy a kapitalizmus az időszakonként visszatérő ún. ciklikus válságokon keresztül fejlődik, miközben az osztályellentétek nemhogy enyhülnének, de egyre jobban éleződnek és haladnak a végső megoldás, a szocialista forradalom felé. A revizionisták lényegében itt a nagyipar által tönkre-

tett vagy legalábbis fenyegetett kistulajdonosok ábrandjainak akartak tudományos elméleteket »konstruálni«, amely szerint a kisüzemet nem fenyegeti reális veszély. Ez a nézet akadályozta azt, hogy a kistulajdonosok, főleg a parasztok magukévá tegyék a proletariátus álláspontját.

A revizionisták a politika terén előző tételeikkel szoros kapcsolatban - az osztályharcról szóló marxi tételeket akarták revideálni. Szerintük ott, ahol politikai szabadság, demokrácia, általános választójog van, ott nincs alapja az osztályharcnak. Ahol demokrácia van, ott a többség akarata érvényesül, tehát nem szabad az államot erőszakszervnek tekinteni. Szerintük a parlamentarizmus még az osztályokat is megszünteti.

A revizionisták politikai nézetei a burzsoázia érdekeit szolgálták, mert a munkásosztály harcának leszerelésére irányultak.

A revizionizmus a szocialista mozgalom végcélját, mint olyat fel sem vetette. Ezt fejezi ki Bernstein hírhedt kijelentése »a végcél semmi - a mozgalom minden«.

Mit jelent ez? - »esetről-esetre történő állásfoglalás, alkalmazkodás a napi eseményekhez, az apró politikai változásokhoz, a proletariátus alapvető érdekeinek, az egész tőkés társadalom, az egész tőkés fejlődés alapvető vonásainak elfedése, ezeknek az alapvető érdekeknek feláldozása pillanatnyi valóságos, vagy képzelt előnyökért - ez a revizionista politika«.[6]

Végül rá kell mutatni a revizionisták »imperializmuselméletére«. Szerintük az imperializmus nem a haldokló kapitalizmus, hanem a szervezett kapitalizmus időszaka, amely kiküszöböli a válságokat. A szervezett kapitalizmus elméletéből egyenesen következett a szocialista forradalom tagadása, a revizionisták legfőbb nézete. A revizionisták tagadták, hogy az imperializmus a proletárforradalmak előestéje.

Ezek a revizionista nézetek az imperializmus fejlődésének periudusában egyre jobban teret hódítottak az Internacionáléban, s ez különösen megmutatkozott az Internacionálé londoni kongresszusán.

[6] Lenin: Marxizmus és revizionizmus. (Vál. Műv. Szikra, 1954. 79. l.)

A II. Internacionále IV. Kongresszusa (London, 1896)

A II. Internacionále negyedik kongresszusa Londonban tartotta üléseit 1896 július 27 és augusztus 1 között. A kongresszuson 535 küldött vett részt 18 országból.

A londoni kongresszuson határozatot hoztak, hogy a munkásosztálynak és a szocialista pártoknak politikai harcot kell folytatniok a politikai hatalom megszerzése érdekében. A hatalom megszerzésének módjára vonatkozóan a kongresszus a munkásosztály szervezett harcának minden formáját javasolta. Amikor azonban konkréten megjelölték ezeket a harci formákat, nem tettek említést a legfontosabb formáról: a proletariátusnak a burzsoá hatalom forradalmi megdöntéséért vivott harcáról, a burzsoá államgépezet szétzúzásáról és a proletárdiktatúra megteremtéséről. Nyilvánvaló itt az opportunista hatás.

A határozat erre vonatkozó része így szól: »Politikai tevékenységen a kongresszus azt a harcot érti, melyet a munkásosztály minden lehető formában szervez annak érdekében, hogy kivívja a politikai hatalmat, s az állam és a közösség törvényhozó és közigazgatási tevékenységét a maga felszabadításának céljaira használja fel.

A kongresszus kinyilvánítja, hogy a politikai hatalom kivívása a legfontosabb eszköz annak eléréséhez, hogy a munkásosztály politikailag felszabaduljon, emberi és állampolgári szabadságjogokhoz jusson és létrehozza a nemzetközi szocialista köztársaságot.

A kongresszus az egész világ munkásaihoz fordul és felszólítja őket, egyesüljenek egyetlen pártban és minden burzsoá párttól függetlenül követeljék: az általános választójogot minden felnőtt állampolgár számára, minden felnőtt ember választhatóságának jogát, a szavazás útján történő választást és petíciók beadásának és új szavazás megtartásának jogát országos vagy községi méretekben . . .«

Ugyanúgy opportunista hatás jelentkezett a gyarmati kérdés tárgyalásánál. Bár a kongresszus helyesen foglalt állást a népek önrendelkezési joga mellett és elítélte a gyarmati hódításokat, itt sem hoztak azonban semmiféle konkrét intézkedést a gyarmati hódítások elleni harc érdekében.

Még ennél is kirívóbb volt az agrárkérdés megvitatása. Az

agrárkérdést megvitatva nem hoztak semmilyen határozatot azzal az indokolással, hogy: az agrárkérdés országonként annyira eltérő, hogy az Internacionálénak lehetetlen bármilyen általános érvényü útmutatást adni. Ennek az eljárásnak a hátterében az áll, hogy az Internacionále pártjai nem akartak forradalmat, ezért nem törekedtek a proletariátus szövetségeseinek megnyerésére sem. Amikor az Internacionále gyakorlatilag elvetette a parasztkérdést, akkor tulajdonképpen a proletariátust legfontosabb szövetségesétől fosztotta meg.

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM AZ IMPERIALIZMUS KIBONTAKOZÁSÁNAK IDŐSZAKÁBAN (1900-1914)

Az Internacionáléban tehát egyre nagyobb teret hódított az opportunizmus. Pedig éppen a XIX. század végén lett volna szükség az Internacionálé helytállására, mivel erre az időre már véget ért az átmeneti »békés« korszak és az imperializmus ellentmondásainak kiéleződése kapcsán elérkezett az új konfliktusok, forradalmak, nagy összecsapások és háboruk korszaka. Ez az időszak új feladatokat állitott a munkásosztály és pártjai elé. Most már nem voltak elegendők a »békés« korszak harci eszközei, a parlamentarizmus kihasználása, választási harc stb. Most már új, forradalmi alapokon kellett átszervezni az egész pártmunkát, a forradalmi harcoknak megfelelően. Ezt a feladatot a II. Internacionále pártjai nem tudták végrehajtani. Ezek a pártok teljesen a parlamenti frakció függvényei lettek, ahol nem a párt irányitja a parlamenti frakciót, hanem fordítva: a parlamenti frakció irányitja a pártot. E pártok alkalmatlannak bizonyultak a munkásmozgalom új szakaszában.

Milyen tényezők mutatják az új szakasz beköszöntését? Vegyük sorra az imperializmus fő ellentmondásait.

1. A munka és tőke - vagyis a munkások és tőkések közötti ellentéteket világszerte nagy sztrájkok jelzik. Angliában az 1890-es években a sztrájkok egymást követték. 1900-ban zajlott le a hires Taff-völgyi sztrájk. 1892-ben Franciaországban Carmaux (Karmó)-ban volt hatalmas sztrájk. Oroszországban 1896-1899 között több mint 830.000 munkás sztrájkolt. A sztrájkok mindenütt összeütközésekre, katonai sortüzre stb. vezettek.

2. Az imperialista országok közötti ellentétek kiéleződése a gyarmati hóditások körüli civakodásban öltöttek testet. Ebben az időben formálódik ki az a két imperialista szövetség, amely később, ellentéteik végső kiéleződése idején - az I. világháborúban csapott össze. (Angol-francia-orosz koalició; és német-osztrák-magyar koalició.)

Az ellentmondásoknak ez a kiéleződése számos konfliktust is kirobbantott.

3. Az imperialista anyaország és a gyarmatok közötti ellentéteket megélénkülő gyarmati hóditó törekvések jellemzik. 1898-ban az Egyesült Államok a spanyol-amerikai háboruban meghóditotta a Fülöp-szigeteket és egy sor Csendes-oceáni szigetet. 1899-1902-ben Anglia Dél-Afrikában a burok ellen viselt háborut. 1895-96-ban Olaszország tett kisérletet arra, hogy elfoglalja Abesszíniát. Ugyanakkor megjelent a szinen a maga imperialista törekvéseivel Németország, amely a Balkánon, Közel-Keleten és Afrikában próbált terjeszkedni.

A II. Internacionále az új feltételek között, éppen az opportunizmus erősödése miatt tehetetlennek bizonyult a munkásosztály vezetésére. Sőt: a II. Internacionále pártjainak egyes vezérei annyira eltávolodtak a forradalmi munkásosztálytól, hogy nem egy esetben nyilt szövetségre léptek a burzsoáziával. Ilyen volt pl. az ún. Millerand-eset. (Millerand / 1859-1943 / a francia szocialisták egyik vezetője 1899-ben belépett Waldeck-Rousseau kormányába.)

A II. Internacionále V. Kongresszusa (Párizs, 1900)

1900-ban a párizsi kongresszus napirendre tüzte a burzsoá pártokkal való szövetség kérdését, amelynek keretében tulajdonképpen a Millerand-esetet vitatták meg.

A kongresszus - bár egy kisebbségben levő csoport elitélte Millerandot - olyan határozatot hozott, amely szerint adódhat olyan helyzet, amikor a szocialisták beléphetnek a burzsoá kormányba. A határozat - melyet Kautsky javaslatára hoztak - »gumi« határozat néven vonult be az Internacionále történetébe, mivel tetszés szerint lehetett »nyujtani« (értelmezni) s igy módot adott a szocialista pártoknak, hogy bármikor belépjenek a burzsoá kormányba.

A határozat így hangzik: »A politikai hatalom kiharcolása a proletariátus által a jelenlegi társadalomban nem lehet valamilyen merész megrohanás eredménye, hanem csakis a politikai és gazdasági proletárszervezetek hosszú és nehéz munkájának eredménye, fizikai és erkölcsi ujjászületésének és a községi önkormányzatok és törvényhozó gyülések fokozatos meghóditásának következménye lehet.

De olyan országban, amelyben központositott kormányhatalom van, a politikai hatalmat nem lehet végleges úton kiharcolni.

Egyes szocialisták belépését a burzsoá kormányba nem lehet a politikai hatalom kiharcolása normális kezdetének tekinteni, hanem kényszerü, ideiglenes és kivételes eszköznek a nehéz körülmények elleni harcban.

Ha egyes esetekben a politikai helyzet megköveteli ezt a kockázatos kisérletet, ez nem elvi, hanem taktikai kérdés és ilyen eseteket nem kell nemzetközi kongresszuson megvitatni; mindenesetre szocialistának a burzsoá kormányba való belépése csak abban az esetben teszi lehetővé, hogy a harcoló proletariátus számára jó eredményeket remélhessünk, ha a szocialista párt jelentős többsége helyesli ezt a lépést és ha a szocialista miniszter továbbra is pártja megbizottja marad. Ezzel szemben abban az esetben, ha a miniszter függetlenedik pártjától, a burzsoá kormányban való részvétele azzal a veszéllyel jár, hogy a dezorganizáltság és a bizonytalanság szellemét viszi a harcoló proletariátus soraiba; azzal a veszéllyel jár, hogy gyengíti a pártot, ahelyett, hogy erősitené, s hátráltatja a politikai hatalom kiharcolását a proletariátus által, ahelyett, hogy erősitené.

A kongresszus kijelenti, hogy a szocialistának minden esetben ki kell lépnie a burzsoá kormányból, ha pártja úgy határoz, hogy ez a kormány bizonyságot tett elfogultságáról a tőke és a munka közti harcban.«

A párizsi kongresszuson az Internacionále Pártjainak képviselőiből állandóan működő végrehajtó szervet létesitettek. »Nemzetközi Szocialista Iroda« néven. Ennek az irodának az lett volna a feladata, hogy irányitsa a nemzetközi munkásmozgalmat az egyes kongresszusok között, általánositsa az egyes országok munkásmozgalmának tapasztalatait. Az iroda azonban nem tudott megfelelni hivatásának. A Szocialista Iroda valójában nem vált vezető irányitó

szervvé, hanem csupán olyan intézménnyé, amelyik csak az információkat cserélte ki, s amely az események után kullogva passziv szemlélője volt a nemzetközi munkásmozgalom eseményeinek. A Szocialista Irodát Lenin találóan postaládának nevezte.

Három irányzat a nemzetközi munkásmozgalomban

Mint láttuk, az imperializmus kifejlődése szükségképpen maga után vonta az opportunizmus megjelenését a munkásmozgalomban. Az imperializmus fejlődésének azonban a munkásmozgalom szempontjából más következményei is voltak. Az imperializmus végsőkig kiélezi a kapitalizmus ellentmondásait s ennek következtében növekszik az egyes országok proletariátusának, valamint a gyarmatok lakosságának a kizsákmányolása. A kizsákmányolás növekedése a dolgozó tömegeket szükségszerűen a forradalmi harc felé viszi. A forradalmi harc pedig megköveteli a forradalmi elméletet is, amely vezeti és irányitja a tömegeket.

Az imperializmus tehát nemcsak az opportunizmus forrása a munkásmozgalomban, hanem egyben előfeltétele a tömegek egyre növekvő forradalmasodásának.

Ilyenformán érthető tehát, hogy korunk legforradalmibb elmélete - a leninizmus - azért alakulhatott ki éppen Oroszországban, mivel az imperializmus ellentmondásai a század elején Oroszországban voltak a legélesebbek, s ennek következtében a nemzetközi forradalom súlypontja ekkor Oroszországba helyeződött át.

Az opportunizmus megjelenésével egyidejüleg tehát fokozatosan megjelent a nemzetközi munkásmozgalomban a baloldali, forradalmi irányzat, mely következetesen védi a tömegek érdekeit, harcol a forradalomért.

A munkásmozgalom eszerint először két irányzatra szakad: 1. Baloldali, forradalmi irányzat. Fő képviselői: a Lenin vezette orosz bolsevikok, Németországban Rosa Luxemburg (1871-1919) és Karl Liebknecht (1871-1919), a bolgár »szük« szocialisták, akiknek élén Blagoev (1856-1924) állott. 2. Nyilt opportunista irányzat. Fő képviselői Németországban Bernstein, Franciaországban Millerand és Renaudel (1871-1935), Angliában Hyndman (1842-1921), az Egyesült Államokban Gompers (1850-1924), Belgiumban

Vandervelde (1866-1938), Olaszországban Bissolati (1857-1920).

A két irányzat harcában megjelenik egy harmadik irányzat is, az ún. centrizmus, amelynek fő képviselői Németországban Kautsky és Hilferding (1877-1941), Angliában Mac Donald (1866-1937), Franciaországban Thomas ( ), Ausztriában Otto Bauer (1881-1938), Oroszországban Plehanov és Martov ( ), Olaszországban Ferri (1856-1929) és Turati voltak. A centrizmus szavakban marxizmus, tettekben opportunizmus. Keletkezésének lényege az, hogy a forradalom közeledése idején a tömegekkel szemben nem lehet fellépni nyilt opportunista jelszavakkal, szükség van arra, hogy ezt az opportunista szárnyat a pártegység hirdetésével, látszólag marxista jelszavakkal »fedezzék«, biztositsák romboló tevékenységeinek feltételeit. Forradalmi erjedés idején az opportunista politikát forradalmi frázisokkal leplezik és elkendőzik. Ez a centrista irányzat tehát lényegében opportunista irányzat volt, de opportunizmusát forradalmi jelszavakkal takarta. A centrizmus - éppen azért, mert burkolt opportunizmus volt - a legfőbb veszélyt jelentette a nemzetközi munkásmozgalom számára a forradalmi erjedés idején. A centrizmus a szélső reformista irányzat és a baloldaliak harcában, mint békitgetők léptek fel, holott a forradalom érdeke ennek éppen az ellenkezőjét kivánta volna meg. A forradalom csakis úgy győzhetett, ha a baloldaliak szakitanak az opportunistákkal, önálló pártot alakitanak. A forradalom nem győzhetett, ha a vezető pártot nem tisztitották meg az opportunista elemektől.

A forradalom növekedése a munkásmozgalom elé új feladatokat állitott. A régi mozgalmi formák, a parlamenti harc, sajtó, szakszervezetek stb. most már nem voltak elégségesek. Az egész pártmunkát át kellett épiteni forradalmi alapon. Erre a feladatra azonban a II. Internacionále pártjai nem voltak képesek. Ezt a feladatot egyedül a Lenin vezette Oroszországi Szociáldemokrata Párt bolsevikjei tudták megoldani.

A II. Internacionále az új helyzetben nem tudta megállni a helyét. Ezt mutatja az Internacionále soronkövetkező kongresszusa is.

A II. Internacionále VI. Kongresszusa (Amszterdam, 1904)

A II. Internacionále VI. kongresszusát 1904 augusztus 14-20-ig tartották Amszterdamban. A kongresszuson 24 országból 476 küldött vett részt.

A kongresszus fő kérdései a következők voltak: 1. A szocialista taktika nemzetközi szabályai; 2. a pártegység kérdése; 3. az általános sztrájkok; 4. a gyarmatpolitika kérdései.

1. A szocialista pártok taktikáját, nemzetközi szabályait tárgyalva a kongresszus - szóban - elítélte a revizionizmust és állást foglalt a szocialistáknak a burzsoá kormányokban való részvétele ellen. A határozatban azonban szó sem volt a legfontosabbról: az opportunistákkal való szakításról.

2. A párt egységének kérdésében a kongresszus határozatot hozott, amelyben javasolta az egyes országok különböző szocialista pártjainak, hogy a kapitalizmus elleni sikeres harc érdekében egyesüljenek egységes szocialista pártokban. A határozat azonban nem szólott arról, hogy az egyesülés milyen elvi alapokon jöjjön létre, arról, hogy az egyesülés csakis a forradalmi marxizmus talaján jöhet létre az opportunizmus teljes likvidálása eredményeként.

3. Az általános sztrájk kérdésében a kongresszus állást foglalt a tömegsztrájkok mellett, ez helyes határozat volt.

4. A gyarmati kérdésben elhatározták, hogy a szocialistáknak harcolniok kell a gyarmati lakosság szabadságáért és önállóságáért, de hozzátették »... olyan mértékben, ahogyan ez a gyarmatok fejlettségével összeegyeztethető «. Ezzel lényegében semmissé tették a helyes határozatot.

Az imperializmus, a proletárforradalmak korában a II. Internacionále már nem állotta meg helyét. A nemzetközi munkásmozgalomban ekkor új erő jelentkezett, amely képes volt a munkásokat az elérkezett új szakaszban is vezetni. Ez az új erő a bolsevizmus volt.

A nemzetközi munkásmozgalom pedig az 1905-ös oroszországi forradalommal új szakaszba, a proletárforradalmak korszakába lépett, amely új helyzetet és új kérdéseket vetett fel.

- . -

A XX. század első évtizede nagy konfliktusok, nemzetközi válságok jegyében zajlott le. Az I. világháború kitöréséig nem volt olyan év, amely ne tanuskodott volna a kapitalista világrend megrendüléséről. 1904-1905-ben az orosz-japán háború, 1905-1907-ben az első orosz forradalom; 1906-1907-ben az első marokkói válság; 1908-ban a boszniai válság (Bosznia annektálása Ausztria-Magyarország által); 1911-ben a második marokkói válság; 1911-1912-ben az olasz-török háború; 1913-ban a Balkán-háborúk jelezték a kapitalista világrend megrendülését.

Az 1905-1907-es oroszországi polgári demokratikus forradalom nemzetközi jelentősége

Az 1905-1907-es orosz polgári demokratikus forradalom új fejezetet nyitott meg a nemzetközi munkásmozgalomban. Az ún. »békés korszak« végérvényesen befejeződött s megkezdődött a forradalmak korszaka. Az 1905-ös forradalom hatására egész Európában forradalmi fellendülés következett be.

Az 1905-ös forradalom eseményei világszerte hatalmas visszhangot váltottak ki a munkások körében. Franciaországban 1905 január 30-án Párizsban a CGT egy nagygyülésén Jaures felszólalása után elhatározták, hogy a következő táviratot küldik Oroszország munkásainak: »A Seine-megyei szakszervezetek megrázva a pétervári gyilkosságoktól,[7] amelyeknek borzalmai az 1871-es véres hét mészárlásaira emlékeztetnek, Párizs munkásai nevében a legforróbb együttérzését küldi nektek a forradalom ügyében, amelyet megkezdtetek és amelyet nem tartóztathat fel a golyó . . . Párizs, a forradalom városának munkásai veletek vannak és hallatják szavukat. Testvérek, számitsatok reánk, segitségünk biztositva számotokra. Le a cárral! Le a kizsákmányolókkal! Éljen a szociális forradalom!«

Az 1905-ös forradalom harcra lelkesitő hatása mutatkozott meg az Angol Szociáldemokrata Párt kongresszusának egyik határozatában is. A határozatban ez áll: »Elragadtatva nézünk Oroszországra és szégyenkezve Angliára. Nem lehet tovább várni, nem lehet tovább halogatni . . . A pártkongresszus kijelenti, hogy az angliai proletariátusnak az orosz forradalom dicső győzelme után

[7] Az 1905 január 9-i sortüz a munkásokra: »véres vasárnap«

teljes energiával elő kell segítenie az általános, egyenlő és közvetlen választójog megteremtését, ha pedig ezt húzzák-halasztják, el kell készülni a végső eszközök alkalmazására . . . Munkások, Angliának nem szabad elmaradnia Oroszország mögött és nem is fog elmaradni! Anglia proletariátusa mindig méltó testvére lesz az orosz munkásoknak.«

Olaszországban a »véres vasárnap« egyéves évfordulóján az orosz munkásokkal való szolidaritás jeléül mindenütt tüntetések és nagygyülések zajlottak le. A munkások sok helyen összeütköztek a rendőrséggel. Az Egyesült Államokban a »Világ Ipari Munkásai« nevü szervezet 1905-ös alakuló kongresszusán határozatokat fogadtak el az orosz forradalommal kapcsolatban. A határozatban többek között ez áll: ». . . mi, Amerika ipari szakszervezeteinek tagjai, azt határozzuk, hogy támogatjuk orosz munkástestvéreinket harcukban, a legszivélyesebb rokonszenvünket és együttérzésünket fejezzük ki az üldözések, a bántalmazások, az erőszak áldozatainak, felajánljuk nekik erkölcsi támogatásunkat és pénzügyi segitséget igérünk - amennyiben ez módunkban lesz - az összes üldözött, harcoló és szenvedő elvtársaknak a távoli Oroszországban.«

Az 1905-ös orosz forradalom kérdései (a szocialista forradalomba való átnövés, az általános politikai sztrájk, a fegyveres felkelés stb.), ill. ezeknek a kérdéseknek a szocialista pártokban való megvitatása egyre inkább elválasztotta a munkásmozgalom három irányzatát. A munkásmozgalom különböző irányzatainak harca különösképpen meglátszott az Internacionále soron következő kongresszusán.

A II. Internacionale VII. Kongresszusa (Stuttgart 1907)

A II. Internacionále VII. Kongresszusát Stuttgartban tartották 1907 augusztus 18 és 24 között. A kongresszuson 24 országból 886 küldött vett részt. A stuttgarti kongresszus volt az első olyan kongresszus, amelyen Lenin (1870-1924) is résztvett.

A kongresszus fő kérdései a következők voltak:

1. A militarizmus és a nemzetközi konfliktusok.
2. A politikai pártok és a szakszervezetek.
3. A gyarmati kérdés.

1. Militarizmus és nemzetközi konfliktusok: A kongresszus beszámolója, amelyet Bebel tartott, heves vitákat váltott ki. Bebel beszámolójának nagy fogyatékossága volt, hogy »nem tartalmazott semmiféle utalást a proletariátus aktív feladataira. Ez lehetővé tette, hogy Bebel tételeit opportunista szemüvegen keresztül olvassák.«[8] Ezt használta ki Vollmar német szociáldemokrata – az opportunizmus egyik leghirhedtebb képviselője – aki kijelentette: »Az emberiség iránt érzett minden szeretetünk sem akadályozhat meg bennünket abban, hogy jó németek legyünk.« E nyílt opportunizmus mellett a kongresszus zöme azt a centrista álláspontot követte, amely a »nemzeti védelem« és az osztályharc kombinálását kívánta. Ezt az álláspontot ebben a jelszóban fogalmazták meg: nem szabad elárulni sem a hazát, sem a szocializmust.« Ez a jelszó azonban – tekintettel a közelgő háború imperialista jellegére – egy alapvető ellentmondást tartalmazott. A »haza védelme« ekkor az imperialista háború támogatását, az imperialista burzsoázia érdekeinek kiszolgálását jelentette. Ez később, a háború első napjaiban rögtön nyilvánvalóvá is vált.

A jobboldali opportunizmus mellett jelentkezett egy félanarchista álláspont is, amelyet Gustav Hervé (1871–1944) francia szocialista képviselt. Eszerint a proletariátus mindenfajta háborúra azonnal általános sztrájkkal válaszoljon. Ez az álláspont nem vette számításba, hogy az imperializmus korszakában lehetségesek forradalmi háborúk és nemzeti háborúk, amelyekkel szemben a proletariátus nem lehet közömbös; a forradalmi háborúkat támogatni kell.

Lenin és a II. Internacionále baloldali szárnyainak képviselői éles bírálatot gyakoroltak az előbbi álláspontok felett. Lenin és a baloldaliak mindenekelőtt rámutattak arra, hogy a militarizmus az osztályelnyomás fő eszköze és kiemelték »a szociáldemokráciának ezt a feladatát, hogy ne csak a háborúk ellen vagy a már megkezdett háborúk minél előbbi beszüntetéséért harcoljon, hanem azért is, hogy a háború előidézte válságot kihasználják a burzsoázia bukásának meggyorsítására.

A vita végén határozatot fogadtak el. A határozat szövegét jórészt Bebel irta. Hozzácsatolták Lenin, Martov és Rosa Luxemburg módosító indítványát is. Így a határozat forradalmi jellegü lett. Az

[8] Lenin: A stuttgarti nemzetközi szocialista kongresszus

alábbiakban részletesen idézzük a stuttgarti kongresszusnak a háború elleni harcról szóló határozatát, mert ezt a határozatot az Internacionále következő (kopenhágai és baseli) kongresszusai alapul vették a háború elleni harc határozatainak megszövegezésében, sőt csaknem szószerint ezt a határozatot vették át. A határozat így hangzik:

»A kongresszus megerősíti a korábbi nemzetközi kongresszusoknak a háború és imperializmus kérdéseiben hozott határozatait és újra megállapítja, hogy a militarizmus elleni harcot nem lehet különválasztani a szocialista osztályharctól általában. A kapitalista államok egymásközti háborui rendszerint a világpiacon folytatott versengéseik következményei, mert az államok nemcsak arra törekszenek, hogy fogyasztóterületeiket biztosítsák, hanem minduntalan ujakat is akarnak szerezni, amelynél idegen népek leigázása és országok elrablása játsza a főszerepet. E háborúk előidézője még a militarizmus állandó fegyverkezési versengése is, amely a polgári osztályuralomnak főeszköze s egyszersmind a munkásosztály gazdasági és politikai leigázására szolgál. Kedvez a háborúknak a kulturnépek által, az uralkodó osztályok érdekében, rendszeresen táplált egymás iránt való előítélete is, amely a proletártömegeket eltereli saját osztályfeladataitól, valamint a nemzetközi osztályösszetartás kötelességeitől. A háborúk tehát a kapitalizmus lényegéhez tartoznak; csak akkor fognak megszünni, ha a kapitalisztikus gazdasági rend megszünik, vagy ha a népektől a katonai technika fejlődésének méretei olyan nagy áldozatokat követelnek emberben és pénzben, hogy a fegyverkezések a népeket föllázitják és a rendszer megszüntetésére ösztökélik. Különösen a munkásosztály természetes ellensége a háborunak, mert elsősorban az ő soraiból kerül ki a katonaság s az anyagi áldozatok terheit is jobbára neki kell viselnie s aztán a háború szöges ellentétben áll céljával: a szocialista alapon nyugvó gazdasági rend megalkotásával, amely megvalósítja a népek összetartását. Ennélfogva a kongresszus kötelességének tekinti a dolgozó osztályoknak, különösen pedig ezek parlamenti képviselőinek, hogy a polgári társadalom osztályjellegének kidomborítása mellett, rámutatva a szárazföldi és vizi fegyverkezések hajtóerőire, harcba szálljon ellenük s megtagadja hozzájuk az eszközöket, továbbá odahassanak, hogy a munkásifjuság a népek testvériesülésének és a szocializmusnak eszmekörében nevelődjék s benne az osztály-

öntudat fölébredjen. A kongresszus a védelmi demokratikus szervezetében, vagyis abban, hogy az állandó hadsereg helyébe néphadsereg lép, lényeges biztosítékát látja annak, hogy a támadó háboruk lehetetlenné váljanak és a nemzeti ellentétek könnyebben áthidalhatók legyenek. Az Internacionále nincs abban a helyzetben, hogy a militarizmussal szemben a munkásosztály számára szigoru formákat szabjon meg, mivel a megfelelő cselekvést a különböző országokban az idő és hely természetszerüleg különbözővé teszi. De kötelessége a munkásosztálynak a militarizmus és a háboru leküzdésére irányuló törekvéseit támogatni és egymással összeköttetésbe hozni . . . A munkásosztály fellépése annál eredményesebb lesz, minél inkább előkészíti rá a folytonos agitáció a szellemeket és a különböző országok munkáspártjait az Internacionále ebben az irányban sarkalja és összefogja. A kongresszusnak az a meggyőződése, hogy ha a proletariátus nyomása alatt a kormányok nyomoruságos szinjátéka helyébe a békebiróság komoly alkalmazása, lép és a leszerelés jótéteménye a népek számára biztositható, akkor ez lehetővé tenné, hogy mindazokat a nagyarányu kiadásokat, amelyeket ma pénzben és erőben a katonai fegyverkezések és a háboruk fölemésztenek, a kultura céljaira forditsák." (Ez lényegében Bebel határozati javaslata.)

»Ha fenyegetőleg lép föl a háború kitörése, abban az esetben kötelessége a munkásosztálynak és parlamenti képviselőinek az érdekelt országokban, az Internacionále szocialista irodájának összefogó tevékenysége által támogatva, mindent megtenni, igénybevéve számukra a leghatékonyabbnak látszó eszközöket, amelyek természetszerüleg az osztályharc kiéleződése és az általános politikai helyzet szerint változnak, hogy a háboru kitörését megakadályozzák.

Abban az esetben, ha a háború mégis kitörne, kötelességünk a háboru gyors befejezésének érdekében föllépni s minden erővel odatörekedni, hogy a nép fölrázására kihasználják a háboru fölidézett gazdasági és politikai válságot és ezáltal a kapitalista osztályuralom megszüntetését meggyorsitani.« (Pótló inditvány Rosa Luxemburg, Lenin és Martov részéről.)[10]

2. A politikai pártok és szakszervezetek kérdése: A párt és a szakszervezetek kérdésében a kongresszus 212 szavazattal 18

[10] M. Beer: A szocializmus és a társadalmi harcok története. Bp. 1922. V.K. 86. o.

ellenében úgy határozott, hogy a szakszervezeteknek a szocialista elvek alapján kell működniök és tevékenységüket összhangba kell hozniok a párttal. A párt vezetőszerepének kérdését tehát nem vetették fel.

3. A gyarmati kérdés: A gyarmati kérdésben a revizionisták, főleg van Kohl holland szocialista és Bernstein, nyiltan a gyarmati politika támogatását követelték. Van Kohl még azt is állitotta, hogy lehetséges szocialista »gyarmati politika«. Lenin a kongresszuson erélyesen fellépett ez ellen az állásfoglalás ellen. A kongresszus többsége végül is elvetette ugyan a revizionista álláspontot, de a küldöttek zöme, főleg a nagy pártok vezetői – a revizionista javaslat mellett szavaztak.

A II. Internacionale VIII. Kongresszusa (Kopenhága-1910)

A II. Internacionále VIII. Kongresszusát Kopenhágában tartották meg 1910-ben. A kongresszuson 886 küldött vett részt. Ez volt a második kongresszus, amelyen Lenin is résztvett.

A kongresszuson két kérdés szerepelt: 1. a háború elleni harc és 2. a szövetkezetek kérdése. A háború elleni harc kérdésében megismételték a stuttgarti határozatot. A szövetkezetek kérdésében a különböző irányzatok között nagy harc folyt. Lenin és Guesde – a francia szocialisták együtt léptek fel s együttes harcuk nyomán a kongresszus lényegében helyesen határozta meg a szövetkezetek feladatait: a szövetkezetek az osztályharc egyik fontos segédeszközét jelentik.

A kopenhágai kongresszuson Lenin összehivta a baloldali szocialisták tanácskozását, melyet már az előző kongresszuson is megtett. A tanácskozás azonban nem járt eredménnyel. Lenin javaslata ugyanis az volt, hogy a baloldali szocialistáknak feltétlenül – szervezetileg és elméletileg is szakitaniok kell a revizionista, opportunista pártokkal, mert csakis az opportunizmustól mentes pártok biztosithatják a proletariátus szilárd vezetését a forradalmi harcokban. A baloldali szocialisták azonban – bár kiváló forradalmárok voltak – ekkor még nem látták az önálló forradalmi párt megteremtésének szükségességét.

A II. Internacionále IX. Kongresszusa (Basel-1912)

A Nemzetközi Szocialista Iroda 1912-ben - a rendkívül éles nemzetközi válság és a közelgő világháború veszélyének közepette sürgősen egybehívta az Internacionále kongresszusát. A kongresszuson mindössze egyetlen kérdés szerepelt: a közelgő világháború elleni harc. A kongresszus kiáltványt fogadott el, amelyben hangsúlyozta a háború imperialista jellegét és harcra szólította fel a munkásokat a háború ellen. A Baseli Kiáltvány összefoglalta a stuttgarti és kopenhágai kongresszusok határozatait.

»Ha a háború kitöréssel fenyeget, - mondja a kiáltvány - a munkásosztály és parlamenti képviselői a megfelelő országokban a Nemzetközi Szocialista Iroda egyesítő tevékenységének támogatásával kötelesek mindent megtenni, amit csak tudnak, hogy - felhasználva azokat az eszközöket, amelyeket leghatékonyabbaknak találnak - megakadályozzák a háboru bekövetkezését. Ezek az eszközök természetesen különbözőek, az osztályharc élességének fokától és az általános politikai helyzettől függően.«

»Abban az esetben, ha a háboru mégis kitör, a szocialisták kötelesek beavatkozni annak érdekében, hogy a háború mielőbb véget érjen és kötelesek minden módon kihasználni a háború által előidézett gazdasági és politikai válságot arra, hogy a népet megmozditsák és ezáltal meggyorsitsák a tőke uralmának bukását.«

A Baseli Kiáltvány végül szenvedélyes hangon harcra szólitotta a munkásokat: »A kongresszus hozzátok fordul, világ proletárjai, - ebben a döntő órában hallatnotok kell hangotokat! Nyilvánitsátok ki akaratotokat mindenütt és minden formában, hangozzék el tiltakozásotok a parlamentben, gyüljetek össze tömegestől, hogy tudassátok a világgal szándékaitokat, használjatok fel minden eszközt, amit a proletariátus szervezeti ereje rendelkezésetekre bocsát! Törekedjetek arra, hogy a proletariátus éber és szenvedélyes békeakarata állandóan a kormányok szeme előtt legyen! Állitsátok tehát szembe a kizsákmányolás és a tömeggyilkosságok kapitalista világával a népek testvériségének és békéjének proletár világát!«

A Baseli Kiáltványt valamennyi szocialista párt elfogadta.

XI. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORU TÖRTÉNETE
(1914 július-1918 november)

Az első világháború kitörésének okai

Az 1871-1914 közötti viszonylag békés időszak egyenlőtlen fejlődésének eredményeként a kapitalista államok közötti erőegyensúly megbomlott. Ezekben az években Németország négyszerte gyorsabban fejlődött és erősödött, mint Anglia és Franciaország, Japán tizszerte gyorsabban, mint Oroszország. 1892-ben Németország 4,9 millió tonna nyersvasat termelt Anglia 6,8 millió tonnájával szemben, 1912-ben pedig már 17,6 millió és 9 millió volt az arány. Az új erőviszonyoknak már nem felelt meg a világ - a piacok, a nyersanyagforrások, a befolyási és érdekszférák - régi felosztása. Leghangosabban és elsősorban Németország imperialistái - monopolitőkései és militaristái - követelték a világ új erőviszonyoknak megfelelő újrafelosztását. Németország elkésve lépett rá a kapitalista fejlődés útjára s csak viszonylag kis gyarmati területeket tudott meghódítani. Németország igényei elsősorban Anglia és Franciaország érdekei ellen irányultak, s a századfordulóra az imperialista ellentétek közül a legalapvetőbbé az angol-német, illetőleg a francia-német ellentétek váltak.

Az alapvető ellentétekhez egész sor más imperialista ellentét járult, amelyek végül is a háború kitöréséhez vezettek. Ilyen volt az Osztrák-Magyar Monarchia és Szerbia összeütközése a Balkánon, a Monarchia és Olaszország harca Albániáért, Isztria és Trieszt birtoklásáért, Oroszország és Törökország összekülönbözése Örményország és Konstantinápoly, illetve a tengerszorosok miatt. Élesen szembekerült egymással Németország és Oroszország főleg Lengyelország és Ukrajna kérdésében, - Oroszország nyugati területei mindig az Európán belüli német gyarmatosítás fő célpontjai voltak.

A második Balkán-háború már jól kifejezte az imperialista

nagyhatalmak közötti ellentéteket és erőviszonyokat. A háborut lezáró béke a német-osztrák-magyar blokk részleges vereségét jelentette. E blokk ettől kezdve állandóan kereste az ürügyet a csorba kiküszöbölésére. Ilyenmódon a Balkán kérdésében az 1914-es évre az imperialista ellentétek rendkivül kiéleződtek s a szembenálló felek kölcsönösen készültek az egymással való általános és döntő leszámolásra.

A háborus készülődés eredményeként az imperialista országok gazdasági életét egyre fokozódó mértékben állitották át a haditermelésre. Az uralkodó osztályokon belül a vezetőszerep fokozatosan a kardcsörtető elemek kezébe került. A dolgozó nép életszínvonala és a demokratikus szabadságjogok ellen fokozott támadás indult. Mindez éles ellenállást váltott ki a dolgozó lakosság, elsősorban a munkásság körében. Világméretekben erjedés indult meg, kibontakozott és erősödött a munkásmozgalom forradalmi irányzata.

A háborut megelőző évek hatalmas tömegharcok időszaka volt. 1910-ben a berlini Moabit és Wedding negyedekben néhány napon keresztül barrikádharcok voltak; Franciaországban egymást érték a munkások sztrájkharcai, a parasztok tömegmozgalmai és a katonáknak, a szolgálati idő három évre történt felemelése ellení zendülései. Nagyjelentőségü volt az angol általános vasutassztrájk és a francia szőlőmunkások mozgalma 1911-ben. Az osztályok közötti nyilt összecsapások formáját öltötték az 1912-es angol bányásztrájk, a torinói, milánói és firenzei barrikádharcok. Heves osztályküzdelmek szintere volt ebben az időben az Egyesült Államok is, amelyek közül a Colorado-államban 1913-14-ben végbement harcokat kell kiemelni, amely a »kis polgárháború« nevet kapta. 1914-ben Fabriano olasz városban a munkások kezükbe ragadták a hatalmat, Pétervárott barrikádharcokra került sor. A szocialista pártokon belül minden országban erősödött az ellenzék, fellépet a baloldali kisebbség, amely állhatatos harcot inditott a növekvő militarizálás és a háborus veszély ellen.

Nagy erővel lángolt fel ezekben az években - különösen az 1905-1907-es orosz forradalom hatására - az ázsiai, közelkeleti gyarmati és félgyarmati országok népeinek, valamint az elnyomott európai nemzetek forradalmi és nemzeti felszabadító harca. Egymás után tört ki a török, a perzsa és a kinai forradalom. Nagyjelentőségü volt az ir nép és az elnyomott szláv népek szabadságharca

Európában. Ezek az események alásták az imperializmus addig többé-kevésbé zavartalan uralmát a gyarmatokon is. Az imperialisták abban reménykedtek, hogy a háború kirobbantása új eszközt szolgáltat nekik a nemzeti felszabadító mozgalmak felszámolásához, a gyarmati rendszer megerősítéséhez.

Összefoglalva: az első világháború a tőkés világgazdasági rendszer első válságának volt az eredménye. Az uralkodó osztályok a háború kirobbantásával arra számítottak, hogy sikerül megoldani a tőkés társadalmat marcangoló ellentéteket, és helyreállítani a kapitalista rendszer szilárdságát. Ennek azonban épp az ellenkezője történt.

A háború kitörése

1914 június elején Konopistban találkozó jött létre II. Vilmos német császár és Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös között, aki ebben az időben az agg Ferenc József császár helyett a Monarchia ügyeit intézte. A találkozón felmérték a helyzetet. A Monarchiát különösen a Szerbiában egyre erősödő nagyszerb agitáció és mozgalom foglalkoztatta. A tárgyaló felek elérkezettnek látták az időt, hogy Szerbiát szétzúzzák és a Balkán feletti egyeduralmukat megteremtsék. Arra számítottak, hogy az Antant-hatalmak nem fognak egy szerb-osztrák konfliktusba beavatkozni. Úgy látták, hogy Oroszország belső nehézségei miatt nem képes támadó külpolitikát folytatni. Abból, hogy Oroszország és Anglia között bizonyos feszültség keletkezett Perzsia miatt, arra következtettek, hogy Anglia nem fogja Oroszországot támogatni, ha az mégis Szerbia segítségére sietne. Úgy látták, sokkal jobban vannak felkészülve, mint az Antant hatalmak. Számításba vették, hogy a francia hadsereg erejében a katonai szolgálati idő három évre való felemelése legfeljebb egy év mulva érezteti hatását. Oroszország épp hogy megkezdte hadserege átszervezését, ami terv szerint 1917-re fejeződött volna be. Az angol kormány egyes megnyilatkozásaiból arra következtettek, hogy Anglia egy esetleges osztrák-orosz, illetve német-francia-orosz konfliktus esetén semleges maradna. Mindezek alapján a háború kirobbantása mellett döntöttek.

A konopisti találkozó után gyors ütemben minden előkészület

megtörtént a Szerbia elleni osztrák támadásra, csak ürügyre volt szükség. Az agresszív osztrák uralkodó körök provokációhoz folyamodtak. Az osztrák hadsereg soronkövetkező nagy hadgyakorlatainak színhelyét közvetlenül a szerb határ közelében jelölték ki. Ferenc Ferdinánd 1914 június 28-án, a szerb nép nemzeti gyásznapján, Bosznia fővárosába, Szarajevóba érkezett, hogy résztvegyen a hadgyakorlaton. Ez nagy felháborodást keltett az egész szerb népben, de különösen a szerb nacionalista körökben s az osztrák trónörököst a »Fekete kéz« nevü titkos szervezet megbizásából Gavrilo Princip nacionalista szerb diák meggyilkolta.

Az osztrák háborus párt azonnali háborut követelt Szerbia ellen. Egyes reálisabban gondolkodó körök óvatosságra intettek, figyelmeztettek, hogy Szerbia megtámadása magával hozza Oroszország s ez Franciaország beavatkozását, hogy tehát az osztrák-szerb háború általános európai háboruval fenyeget. Óvták az agg uralkodót egy esetleges vereséggel végződő háborúba való sodródástól, ami a Monarchia felbomlását eredményezné. Az osztrák kormány és a császár nem tudtak határozni, arra a következtetésre jutottak, hogy Németország segitsége nélkül nem lehet megkockáztatni a háborut. Németország aletett ezt a segitséget megigérni, s II. Vilmos azt követelte az osztrák kormánytól, hogy Szerbiát állitsák teljesithetetlen feltételek elé és ezzel tegyék elkerülhetetlenné a háborut. Egyúttal parancsot adott a német hadseregnek és haditengerészetnek - melynek mozgósitási tervét már március végén elkészitették - hogy helyezkedjék hadi készültségbe, mert háború lesz. Ezután, leplezve a háborús készülődést, tengeri utazásra indult, mintha minden a legnagyobb rendben volna.

Közben az Antant sem tétlenkedett. Az orosz kormány elhatározta, hogy Szerbia védelmére kel, mely balkáni politikájának legfőbb támasza volt. Egymagát erőtlennek érezte a német-osztrák blokkal szemben, ezért tevékenységét egyrészt arra összpontositotta, hogy az osztrák-szerb konfliktust lehetőleg békésen oldják meg, a szerb kormányt a legmesszebbmenő engedékenységre utasitotta, az angol és a francia kormányt igyekezett rávenni, hogy együttesen hassanak a bécsi kormányra; másrészt arra az esetre, ha háborúra kerülne sor, szövetségesei feltétlen támogatását igyekezett biztositani a maga számára.

Franciaország magatartása nem volt kétséges. Poincaré francia

köztársasági elnök 1914 július 20–22-án Pétervárott tartózkodott. Biztosította a cári kormányt, hogy háború esetén Franciaország teljesíteni fogja szövetségi kötelezettségeit. Franciaország háborút akart, hogy helyrehozza az 1871-es csorbát s leszámoljon legveszedelmesebb kontinentális ellenfelével és versenytársával, Németországgal.

Anglia magatartása kétszínű volt. Számára a háború kitörésére nem volt kedvezőtlen az időpont. Bár szárazföldi hadereje nem volt számottevő, tengeren összehasonlíthatatlanul erősebb volt, mint Németország. Hatalmas gyarmatbirodalma kimeríthetetlen tartalékot jelentett. Ezért az angol kormány az agresszorok bátorításának politikáját folytatta, arra törekedett, hogy a kontinens szembenálló hatalmait egymásnak ugrassa, miközben olyan célzásokat tett, hogy Anglia távolmarad az európai konfliktustól.

Az osztrák kormány július 23-án nyújtotta át az ultimátumot Szerbiának. Az ultimátum a gyilkosságért a szerb kormányt tette felelőssé. Ausztria-Magyarország követelte, hogy a szerb kormány nyílvánosan ítéljen el és tiltson meg minden, a Monarchia ellen irányuló propagandát, agitációt és tevékenységet; minden ilyen célokat szolgáló szervezetet oszlasson fel; az ilyen propagandában stb. résztvett állami alkalmazottakat azonnal bocsássák el állásukból; tegye lehetővé, hogy az osztrák-magyar hatóságok résztvegyenek Szerbia területén a szarajevói gyilkosság kivizsgálásában. Az ultimátumot tehát szándékosan úgy szövegezték meg, hogy elfogadhatatlan legyen egy független állam számára. Az ultimátumra 48 órán belül kellett válaszolni. A szerb kormány, Oroszország javaslatára, időben és békülékeny hangon válaszolt: minden követelést elfogadott, azon egy kivételével, hogy az osztrák-magyar hatóságok szerb területen nyomozhassanak, mert az egyenlő lett volna az állami szuverenitásról való lemondással. Az osztrák kormány csak erre várt: július 28-án hadat üzent Szerbiának és azonnal megkezdte a hadműveleteket: az osztrák-magyar-szerb háború megkezdődött.

A központi hatalmak kísérlete, hogy a háborút a Balkánra lokalizálják, csődöt mondott. Július 29-én a cári kormány Szerbia védelmére részleges mozgósítást rendelt el Ausztria-Magyarország ellen. A német kormány megkísérelte, hogy Oroszország hadikészülődéseit visszatartsa. A német stratégiai tervek szerint ugyanis először Franciaországgal akartak leszámolni, amihez a villámháborus

tervek alapján elegendő lett volna néhány hét. Csak Franciaország leverése után akartak minden erővel Oroszország ellen fordulni, hogy így külön-külön, a kétfrontos háborút elkerülve, végezzenek ellenfeleikkel. Az orosz hadvezetőség azonban átlátott a német terveken s július 31-én elrendelte az általános mozgósítást. Augusztus elsején Németország is mozgósított és hadat üzent Oroszországnak. Ezzel a német-orosz háború megkezdődött. Németország nem kívánt azonnal nagy hadműveleteket kezdeni Oroszország ellen, a hadüzenetre azért volt szükség, hogy a német kormány a cárizmus elleni védelmi harc jelszavával megszerezze a maga és háborúja számára a szociáldemokrácia támogatását.

Az orosz-német háború kezdete halaszthatatlanná tette a német imperialisták számára a Franciaország elleni támadást: a legsürgősebben végezni kellett Franciaországgal mielőtt Oroszország haderejének mozgósítása és összpontosítása a német-orosz, illetve osztrák-orosz határon befejeződne, amire a németek számítása szerint kb. 40 napra volt szükség. A francia imperialisták már rég elhatározták, hogy háborút indítanak Németország ellen, de úgy, hogy a felelősség a németekre háruljon, ezért július 30-án a határtól 10 kilométerre visszavonták a francia csapatokat. Másnap a német kormány azt követelte a francia kormánytól, hogy békés magatartása és szándékai biztosítékául tegyen kötelező semlegességi nyilatkozatot és adja át Toul és Verdun francia erődöket. A francia kormány válaszában fenntartotta cselekvési szabadságát és a németekkel egyidejűleg elrendelte az általános mozgósítást. Augusztus 3-án a német kormány koholt okok alapján hadat üzent Franciaországnak.

Augusztus 2-án a német kormány ultimátumot intézett Belgiumhoz, követelve, hogy engedje be belga területre a német hadsereget, hogy az »segíthessen megvédeni Belgium függetlenségét a készülő francia támadással szemben«. Az ultimátumot Belgium elutasította. Most már az angol kormány is feltárta igazi álláspontját: ultimátumot intézett Németországhoz, amelyben követelte, hogy Németország tartsa tiszteletben Belgium garantált semlegességét. Az ultimátum 1914 augusztus 4-én éjjel 11 órakor járt le, s mivel a német kormánytól válasz nem érkezett, az angol kormány bejelentette, hogy hadban állónak tekinti magát Németországgal.

A háború kitöréséért valamennyi ország imperialistái felelősek. A legnagyobb felelősség azonban a német imperialistákat terheli,

akik a háború közvetlenül kirobbantották: »A német burzsázia . . . a számára legalkalmasabb időpontot választotta ki a háborura, amikor kihasználhatja haditechnikájának legújabb vívmányait és megelőzheti Oroszország és Franciaország már tervbevett és elhatározott újabb fegyverkezéseit.« (Lenin.)

Az európai háború átalakulása világháborúvá

A háború elején két fő front alakult ki: 1. a nyugati front, amelyen a német hadak harcoltak a francia, angol, belga csapatok ellen; 2. a keleti front, ahol a németek az osztrák-magyar hadsereggel együtt harcoltak az orosz haderő ellen. Volt ezenkívül egy másodrendű front, a balkáni front, ahol az osztrák-magyar hadsereg állt szemben a szerbekkel.

A háború azonban hamarosan túlment Európa határain. Röviddel az európai háború kitörése után bekapcsolódott a háborúba Japán. Figyelembe véve, hogy a háború leköti az összes európai hatalmakat, úgy látta, hogy szabadon terjeszkedhet. Elsősorban Németország távolkeleti birtokait akarta megszerezni. Augusztus közepén ultimátumot intézett Németországhoz, hogy adja át azonnal és feltétel nélkül Japánnak Kiaocsout »Kínának való visszaadás« céljából. A német kormány az ultimátumra nem válaszolt. Augusztus 23-án Japán hadat üzent Németországnak s rövid idő alatt magához ragadta Kiaocsout, a csingtaoi vasutat, Csinanfut és Németország valamennyi csendesóceáni szigetét, megvetette a lábát Santung kínai tartományban. Ezzel be is fejeződött Japán részvétele a Németország elleni háborúban. Japán fellépésének az Antant oldalán az Antant számára annyi pozitív jelentősége volt, hogy Oroszországnak nem kellett tartania japán támadástól. Ettől eltekintve Japán hóditásai és Kínával kapcsolatos további tervei nagy elégedetlenséget keltettek Angliában, Ausztráliában és Uj-Zélandban, illetve az Egyesült Államokban, mert komolyan érintették és fenyegették ezen államok érdekeit.

Hosszas diplomáciai harc folyt Törökország megnyeréséért. Törökország egyik imperialista blokktól sem várhatott semmiféle jót sem: az antant feldarabolással fenyegette, Németország azzal, hogy uralma alá rendeli. A török uralkodó körök pántürk hódító

tervei azonban orosz és angol területeket érintettek, ezért végülis október 29-én hadüzenet nélkül a központi hatalmak oldalán kapcsolódtak be a háboruba: a török flotta tüz alá vette Szevasztopolt, Odesszát, Feodosziát, Novorosszijszkot, mire az antant hadat üzent Törökországnak. Törökország fellépése négy új frontot hozott létre: Mezopotámiában, Kaukázusban, a Dardanelláknál és Palesztinában. Oroszország és Anglia haderejének egy részét kénytelen volt elvonni a német, illetve az osztrák frontokról. A tengerszorosokat az orosz kereskedelmi hajóktól is elzárták. Ezzel Oroszország csak Aarchangelszken, illetve Vladivosztokon keresztül tudott összeköttetést fenntartani szövetségeseivel.

A háboru kiterjedt Afrikára is, ahol az angol és francia csapatok a német gyarmatok elfoglalásáért indítottak háborút. Hadmüveletekre került sor majdnem minden tengeren és óceánon. A háború egyre nagyobb területeken fokozatosan mind több népet ragadott magával - világháborúvá lett.

Az első világháborúban egyrészt annak következtében, hogy a világ újrafelosztásáért folyó háború valamennyi ország érdekeit érintette, másrészt mert mindkét imperialista csoport lázasan igyekezett a maga számára szövetségeseket szerezni - 34 nagy és kisállam, a földkerekség lakosságának 76%-a vett részt.

Az első világháború imperialista jellege

A háboru a politika folytatása más, erőszakos eszközökkel. Mindenféle háború szorosan kapcsolatos azzal a politikai renddel, amelyből fakad. Ugyanazt a politikát, melyet bizonyos hatalom, ezen a hatalmon belül bizonyos osztály a háborút megelőző hosszú időn keresztül üz, elkerülhetetlenül és szükségszerüen folytatja ugyanez az osztály a háború idején is, csupán tevékenységének formáját változtatja meg.

A háború jellegét, igazi jelentőségét az határozza meg, hogy milyen politikának a folytatása ez a háború, melyik osztály és milyen célból visel háborút.

Az első világháború valamennyi résztvevője szempontjából - Szerbiát kivéve, akinek a háborúja alapvetően nemzeti felszabadító jelleggel bírt - rabló, hóditó, imperialista háború volt. Területi hódí-

tásért, idegen nemzetek leigázásáért, a konkurrens nemzetek tönkretételéért és kirablásáért, a dolgozó tömegek forradalmi mozgalmának és az elnyomott nemzetek felszabaditó harcának elnyomásáért folyt.

Németország Anglia, Franciaország és Németalföld rovására nagy gyarmatbirodalmat akart magának teremteni. Le akarta verni Franciaországot, meg akarta szerezni a Németországgal határos, vasércben gazdag francia területeket. Egész Belgium és Hollandia meghóditását tervezte. Oroszországtól Ukrajnát, Lengyelországot és a Baltikumot akarta elvenni. Az Osztrák-Magyar Monarchiával együtt arra törekedett, hogy szilárdan megvesse lábát a Balkánon, hogy azután innen előretörhessen Törökország és a Közép-Kelet felé.

Ausztria-Magyarország háborus főcélja a délszláv népek leigázása volt, emellett bizonyos orosz területek meghóditására törekedett.

Oroszország Törökország felosztását, a tengerszorosok és Konstantinápoly megszerzését tervezte. Tervei között szerepelt Galicia meghóditása is.

Anglia mindenekelőtt Németországot akarta szétzúzni, mint legfőbb imperialista versenytársát. Törökországtól Mezopotámiát és Palesztinát akarta elvenni. Szilárdan meg akarta vetni lábát Egyiptomban.

Franciaország Németországnak, mint nagyhatalomnak a megsemmisitésére törekedett, vissza akarta szerezni Elzász-Lotharingiát és elvenni a szénben gazdag Saar-vidéket.

Hasonlóan imperialista célokat követtek a többi államok, amelyek később kapcsolódtak be a háborúba. Japán elsősorban a távolkeleti német gyarmatok meghóditására törekedett s kihasználva az európai háborút, szilárdan meg akarta vetni a lábát Kinában. Olaszország Albánia, Dalmácia és Isztria birtokáért indított háborut s biztositani akarta afrikai gyarmatait. Törökország arra számitott, hogy területi nyereséghez jut a Kaukázusban.

Ezek az imperialista célok és törekvések a legélesebben szembenállottak a népek érdekeivel. Épp ezért az imperialisták a lehető legnagyobb titokban készitették elő a háborut s amikor az kitört, gondosan leplezték imperialista céljaikat, mindegyik ország imperialistái a másikra igyekeztek háritani a felelősséget, saját háborujukat védelmi háborunak álcázták. A német burzsoázia azt hirdette, hogy a háborut a haza, a szabadság, a kultura, a cárizmus

megsemmisítése, a cárizmus által leigázott népek felszabadítása érdekében folytatja. A francia burzsoázia ugyanakkor háborúját a német militarizmus és zsarnokság ellen irányulónak tüntette fel s azt hirdette, hogy a köztársaság és a forradalmi vívmányok védelmében vívja. Hasonló magasztos célokat propagált az angol, a japán s a többi nemzet burzsoáziája. Az imperialistáknak ezzel az volt a céljuk, hogy a dolgozók figyelmét elvonják a belső bajokról, a társadalom átalakításáért folyó forradalmi harctól, nacionalista elbolondításuk útján megnyerjék őket a háborúnak s egymásra uszítsák, véres vágóhidra kergessék a különböző nemzetek dolgozó millióit, hogy ott imperialista célokért, saját burzsoáziájuk rabló érdekeiért harcoljanak és életüket áldozzák.

Abban, hogy ezt elérjék, nagy segítségükre voltak az imperialistáknak a különböző országok opportunista szociáldemokrata vezérei.

A szocialista pártok állásfoglalása az I. világháborúval kapcsolatban. A II. Internacionále csődje

Az európai szocialista pártok a háborút megelőző napok eseményei közepette sorra háborúellenes kiáltványokat tettek közzé. Az osztrák-magyar monarchiának Szerbiához intézett ultimátumát például szavakban minden szocialista párt élesen elítélte. 1914 július 25-én a Németországi Szociáldemokrata Párt vezetősége, a párt központi lapjában, a »Vorwärts«-ben kiáltványt tett közzé, amely így szól: »A német katonaság egyetlen csöpp vérét sem szabad Ausztria önkényuralmának hatalmi tébolyáért, imperialisztikus profitérdekeiért felhasználni.« A kiáltvány háborúellenes tüntetések tartására hívta fel a német munkásokat. Ugyancsak tüntetésekre szólította fel a francia munkásokat a Francia Szocialista Párt parlamenti frakciójának 1914 július 28-án tartott gyűlése, amely egyben elítélte az osztrák ultimátumot is. Ugyanilyen értelemben kiáltványokat, cikkeket tettek közzé az angol Munkáspárt, a Brit Szocialista Párt, a Belga Szociáldemokrata Párt, az olasz és osztrák szocialista pártok.

Ezek a háború előtti ünnepélyes nyilatkozatok, kiáltványok, a II. Internacionále kongresszusainak összes háború elleni nyilatkozataival egyetemben üres papírdarabok maradtak. A háború kitörésének

pillanatában az Internacionale pártjai félredobták az összes határozatokat és csatlakoztak az imperialista háborúhoz. Erre a jelt a német és a francia szocialista párt adta meg. 1914 augusztus 4-én a Németországi Szociáldemokrata Párt parlamenti frakciójának valamennyi tagja a Reichstagban, kivétel nélkül, megszavazta a hadihiteleket. A párt álláspontját a Birodalmi Gyülésben Hugo Haase, a párt elnöke ismertette.

Kijelentette: »az idegen betörés borzalmainak « elháritására a párt minden szükséges eszközt megszavaz s ezzel egyúttal bebizonyitja, amit mindig hangoztatott, hogy a veszély órájában nem hagyja cserben a hazát.« Ugyanezen a napon, 1914 augusztus 4-én a Francia Szocialista Párt parlamenti frakciója is megszavazta a hadihiteleket. Ugyanezt tették a többi szocialista pártok is.

A szocialista pártok szégyenletes árulása azonban még tovább ment. A következő állomás a szocialista vezetőknek a kormányba való belépése volt. Franciaországban a szocialista vezetőket még augusztus első napjaiban meghivták a kormányba. A párt ekkor még nem fogadta el a meghivást, de az első vereség után, augusztus 18-án Sembat és Guesde, a párt képviseletében, beléptek a háborus kormányba. 1915 május 22-én a szocialista miniszterek száma gyarapodott: Albert Thomas mint helyettes államtitkár belépett a »munícióminisztériumba «, később pedig »fegyverkezésügyi « miniszter lett. A francia szocialisták egészen 1917 szeptemberéig megmaradtak a kormányban, Belgiumban augusztus 3-án, nyomban a német betörés után koalíciós kormány alakult, amelyben a szocialista pártot Vandervelde képviselte. Angliában a Munkáspárt - bár nem szavazta meg a hadihiteleket - tevékenyen résztvett az önkéntesek toborzásában. 1915 május 26-án pedig Henderson, Brace és Roberts beléptek a kormányba.

A szocialista pártok állásfoglalása a II. Internacionale szétbomlását jelentette. Az Internacionale ekkor egymás ellen harcoló szociálsoviniszta pártokra hullott szét. Az opportunizmus, amely az Internacionáléban a XX. sz. elején egyre jobban teret hódított, most ezt a szervezetet csődbe juttatta. Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy az Internacionálénak át kell adnia helyét a munkásosztály új, forradalmi szervezetének, amely képes lesz a munkásosztály forradalmi harcának vezetésére.

A bolsevikok állásfoglalása a háború kérdésében

A háború kérdésében is, mint minden más kérdésben az egyedül következetes internacionalista, forradalmi álláspontot a Lenin vezette bolsevik párt foglalta el.

A bolsevikok leleplezték a háború imperialista jellegét s a munkásosztályt, az egész dolgozó népet, minden haladó erőt az igazságtalan, rabló háború elleni harcra hívták fel. A bolsevik képviselők megtagadták a hadihitelek megszavazását, bátran felléptek a háború ellen, vállalva a börtönbüntetést és a számüzetést. A bolsevik párt rámutatott, hogy a harcban álló országok bármelyikének győzelme veszedelmes, a reakció és a sovinizmus fokozódását jelentené, de különösen veszélyes lenne a cárizmus győzelme, mert ez a világreakciót rendkivül megerősítené, fokozná az elnyomott népek leigázását. A forradalmi szociáldemokrácia főfeladatává tette, hogy saját kormányuk hadseregének vereségére törekedjenek, mert ez gyengiti a kormányt s vele a burzsoázia uralmát; elősegiti a kormányok által leigázott népek felszabaditását; megkönnyiti a polgárháborút az uralkodó osztályok ellen.

A bolsevik párt fő jelszava, amelyet Lenin fogalmazott meg, az volt, hogy az imperialista háborut polgárháboruvá, a proletariátusnak a burzsoázia ellen a hatalomért, a társadalom átalakitásáért indított fegyveres harcává kell átalakitatni. Ennek érdekében a szocialisták feladatává tette: a hadihitelek megtagadását; az osztálybéke és az osztályegyüttmüködés politikájával, az opportunizmussal való szakitást; illegális szervezetek létrehozását; a katonák frontbarátkozásainak elősegitését és támogatását; a proletariátus és a parasztság mindenféle forradalmi tömegakciójának támogatását; a proletariátus felfegyverzését; a proletariátus fegyveres felkelésének előkészitését.

A bolsevikok szorosan egybekötötték a háború, a forradalom és a béke kérdését, – teljesen elvetették a sovinizmust, az opportunizmust és a pacifizmust. Hangsúlyozták, hogy a porletariátus számára a háborúból kivezető egyetlen helyes út: a forradalom. Rámutattak, hogy igazi békét csak a proletariátus forradalmi hatalma hozhat a népek számára. Ugyanakkor távol állt tőlük mindenféle szektáns szüklátókörüség. Lenin hangsúlyozta, hogy a háború uj és nagy lehetőségeket teremt a tömegek forradalmi harcának megszer-

vezése számára. A burzsoázia a háború alatt lényegében fikcióvá változtatta a tömegek számára korábban kivívott demokratikus jogokat, miközben a népek körében mind erőteljesebb demokratikus törekvések lépnek fel. A forradalmi proletariátusnak, valamennyi elnyomott érdekei képviselőjének, számolni kell ezzel a törekvéssel. A bolsevik párt ennek figyelembevételével a kapitalizmus ellen folyó forradalmi harcot olyan forradalmi program és taktika alapján végezte, amely számolt az összes demokratikus követelésekkel s ezért az egész dolgozó nép programjává lett.

Lenin vezetésével a bolsevik párt határozott elvi harcot folytatott mind az opportunizmus, mind a centrizmus ellen, leleplezte ezek igazi jellegét, szerepét. Rámutatva a szociálsovinizmus mocsarába süllyedt szociáldemokrata pártok és a II. Internacionálé csődjére, látván a kapitalizmus válságának elmélyülését s hogy elkerülhetetlenül forradalmi vihar közeleg, a háború kitörése után azonnal harcot indított a munkásosztály igazi forradalmi pártjainak minden országban való megteremtéséért és új, III. Kommunista Internacionáléért. E harcában Lenin és a bolsevik párt a majd minden országban működő és egyre erősödő forradalmi szocialista internacionalista csoportokra támaszkodott, akiknek áldozatos forradalmi munkáját Lenin igen nagyra értékelte. Ugyanakkor élesen bírálta hibáikat, amelyek gátolták a forradalmi mozgalom s különösen ennek vezérkarának lehetséges és szükséges gyors ütemű fejlődését.

A bolsevikok vezette forradalmi baloldal a háború éveiben komoly sikereket ért el, előkészítette a forradalmat.

Erőviszonyok a háború kitörésekor. A német haditerv

A két szembenálló háborus koalíció, az antant és a központi hatalmak területét, lakosságát, ipari potenciálját, a rendelkezésre álló nyersanyagokat összehasonlítva a fölény a háború első percétől kezdve döntő mértékben az antant oldalán volt. Másként áll azonban a helyzet a háborúra való felkészültséget, elsősorban a hadseregek létszámát, fegyverzetét, kiképzését tekintve. E téren a háború kitörésekor átmenetileg a központi hatalmak, mindenekelőtt Németország volt fölényben. Németország katonai fölényét biztosította 1914 nyarán a nagy létszámú állig felfegyverzett hadsereg, a határokon

épített hatalmas erődövezet, a mozgósítás gyorsasága, a vasutak pontos és tervszerű munkája, a jól képzett tiszti állomány nagy száma, a tartalékos alakulatok nagy mértékben való háborús kihasználásának előzetes előkészítése, a hadseregeknek nagyszámu tüzérséggel való felszerelése, különösen a tábori nehéz tüzérség alkalmazása, a részletesen kidolgozott stratégiai tervek. A német hadsereg a hadműveletek kezdetekor több mint két millió főt számlált, a mozgósítás befejezésekor pedig majdnem elérte a 4 milliót. Nehéztüzérsége nagyobb volt, mint az összes többi államoké együttvéve. Aránylag nagy légiflottával is rendelkezett: 232 repülőgéppel, amelyet azonban csak felderitésre használtak. Egyedül a hadiflotta terén maradt el az antant, elsősorban Anglia mögött.

A német hadvezetőség mindezt figyelembevéve, Schlieffen elképzelései alapján készitette el haditervét. A német militaristák el akarták kerülni a kétfrontos háborút még akkor is, amikor már Oroszországgal is hadiállapotba kerültek. A nagyobb, veszedelmesebb és nehezebben legyőzhető ellenségnek Oroszországot tartották. Számitásba vették, hogy Oroszország szerintük csak hat héten belül tudja mozgósitását végrehajtani. A német hadvezetőség ezért úgy gondolta, hogy az orosz front tartására ideiglenesen elegendő lesz néhány német hadosztály Kelet-Poroszországban és az osztrák-magyar haderő zöme (28–30 hadosztály) Galiciában.

A német erők zömét (70 hadosztály) a nyugati arcvonalon összpontositották a francia hadsereg gyors szétzúzására. Schlieffen terve szerint a német hadsereg jobbszárnya (50 hadosztály) a francia-német határon létesitett francia erődövezet megkerülésével, Belgium ünnepélyesen garantált semlegességét megsértve belga területről, északról tör Franciaországba s átkaroló mozdulattal a francia hadsereg hátába kerül; egyrészt megszállja a La Manche csatorna partvidékét, hogy megakadályozzon egy esetleges angol partraszállást, másrészt északnyugati irányból hátba támadja Párizst s a bekerített francia hadsereget a francia-német határnak szoritja, ahol a német hadsereg balszárnya (20 hadosztály) várja s igy könnyen megsemmisitheto. Ez teljesen villámháborus terv volt: az összes hadműveletekre 40 napot irányoztak elő. A nyugati fronton kivivott győzelem után az egész német hadsereget Oroszország ellen akarták bevetni, hogy itt is gyors győzelmet érjenek el. Igy akarták elérni, hogy az antant államokat békére kényszeritsék, mielőtt azok

a hátországukban rejlő hatalmas túlerejüket mozgósitani tudnák és felhasználhatnák.

Az eredeti Schlieffen terven Moltke tábornok, aki 1908-ban lett vezérkari főnök, változtatásokat eszközölt, bár annak minden lényeges elgondolását megtartotta. A keletporoszországi nagybirtokosok, akik egy váratlan orosz és a rajnavidéki iparmágnások követelésére, akik egy francia betöréstől féltek, a nyugati arcvonalon támadó jobbszárnyból jelentős erőket vont el a balszárny és a keletporoszországi egységek megerősitésére.

Hadiesemények a nyugati fronton: a német villámháború kudarca 1914-ben

1. Belgium elfoglalása:

A német csapatok augusztus 4-re virradó éjjel kezdték meg támadó hadműveleteiket, betörve Belgium területére. A belga hadvezetőség a Maas folyó vonalán, Namur és Liege erődjeire támaszkodva tervezte feltartóztatni a német támadást. Tul erős támadás esetén Antwerpenig szándékozott visszavonulni. Súlyos hiba volt, hogy a belga és a francia hadvezetőségek nem hangolták össze terveiket, módot adtak ezzel a németeknek, hogy külön-külön mérjenek rájuk csapást.

A német hadsereg előnyomulása belga területen sokkal lassabban folyt, mint tervezték, mert a belgák váratlanul igen erős és heves ellenállást tanusitottak. Különösen jelentős volt Liege ellenállása: a németek arra kényszerültek, hogy friss erőket és új tüzérségi lövegeket vessenek be, amit pedig csak későbbre, a franciák elleni harc során terveztek. Hasonló ellenállást fejtettek ki a többi belga erődök is. A német hadsereg a belgiumi harcok során igen sok vért s ami még fontosabb: két hetet vesztett, mire elérte a francia-belga határt.

2. A határmenti csata

A francia hadvezetőség, élén Joffre főparancsnokkal, támadó hadműveletekre készült fel, kezdeményező szándék nélkül. A francia haderő két támadó csoportot alkotott: a jobbszárny az Elzász-

Lotharingia ellení támadásra, a balszárny arra készült, hogy betör Luxemburgba és oldalba támadja a Belgiumon keresztül előnyomuló német haderőket. A két támadó csoport között Verdun körzetében nagy erőket helyeztek el elsősorban védelmi feladattal, de kedvező esetben támadó céllal. Nem történt meg előre a belga-francia határ szükséges megerősítése.

A belgiumi német betörés hírére a francia hadvezetőség gyors átcsoportosítást hajtott végre: a francia haderők balszárnyát északra helyezte át és helyébe bevetette a tartalékokat. Ugyanakkor sikerült partraszállítani egy angol hadsereget, mely a francia csapatok balszárnyán került bevetésre. Nagyobb angol segítség azért nem érkezett, mert Anglia egyrészt nem volt felkészülve szárazföldi hadműveletekre, csak igen kis szárazföldi haderővel rendelkezett, az általános hadkötelezettséget is csak a háború folyamán, 1916-ban vezették be. Másrészt az angol imperialisták arra törekedtek, hogy a harc súlyát szövetségeseikre, elsősorban a franciákra és az oroszokra hárítsák át.

A Joffre parancsnoksága alatt egyesített francia-belga-angol haderő megkísérelte feltartóztatni a német támadást a francia-belga határon. Augusztus 21-23 között folyt le az ún. határmenti csata. Ebben az egyesült antant haderők vereséget szenvedtek. A németek behatoltak Franciaországba. A francia hadsereg azonban nem roppant össze, hanem harcolva, heves ellenállás közepette vonult vissza. A németeknek ezzel ismét csődöt mondott egy számításuk.

A francia hadsereg Saint-Quentin és Guise között újra sikertelenül kísérelte meg egy kétnapos csatában megállítani a német előnyomulást, vissza kellett vonulnia Párizs irányába. A francia kormány Párizsból Bordeauxba költözött.

3. A marnei ütközet

A Franciaországot fenyegető veszély igen nagy volt. Ezért az orosz csapatok a francia kormány követelésére augusztus 17-én támadást kezdtek Kelet-Poroszországban. A német parancsnokság augusztus végén kénytelen volt jelentékeny erőket elvonni a keleti front megerősítésére. Ezzel a német támadó szárny, amely a nem várt hevességű belga és francia ellenállás következtében már addig is komoly veszteségeket szenvedett s amelyből a magát még

mindig tartó Antwerpen és Maubeuge ostroma nagy erőket kötött le, nagyon legyengült: ekkor már csak 29 hadosztályból állt. Az erőviszonyok, a tüzérségi erőket nem tekintve majdnem kiegyensúlyozódtak: a németekkel szemben 26 francia-angol hadosztály harcolt.

A német hadvezetőség arra kényszerült, hogy eltérjen eredeti tervétől, nem folytatták tovább a déli irányú előnyomulást, hogy Párizs hátába kerüljenek, hanem a támadó ék (Kluck tábornok parancsnoksága alatt) már Párizs előtt keletre fordult, hogy a francia főerőket bekeritse és megsemmisitse. Ezzel a módositással, melyet az erők elégtelensége kényszeritett ki, a német hadsereg minden helyzeti előnyét elvesztette. A Párizs védelmére felállitott új francia hadsereg a támadó német csapatok oldalába jutott. A francia hadvezetőség elhatározta, hogy támadást indit a Marne folyó vonalánál.

Szeptember 5-én kezdődött meg az első világháború egyik legjelentősebb, a háború további menetére döntő befolyást gyakorló marnei csata, mely szeptember 10-éig tartott. A németek nem számitottak a francia támadásra, nem volt megszervezve utánpótlásuk, nem érvényesült az egységes vezetés, mereven ragaszkodtak előre kidolgozott sablonos haditerveikhez. Mindez megbosszulta magát. A francia-angol hadseregnek sikerült beékelődnie a német csapatok közé s miközben a németek nagy lőszerhiánnyal küszködtek, bekerités fenyegette őket. A német hadvezetőség hogy ezt elkerülje, elrendelte a visszavonulást. A franciák, maguk is nagy veszteségeket szenvedve, nem üldözték a rendezetten visszavonuló német csapatokat, igy azoknak kis terület feladása árán sikerült megvetniök lábukat az Aisne folyó vonalánál.

A marne-i ütközet, melyben mindkét részről 1.5 - 1.5 millió fő vett részt s a két fél vesztesége elérte a 600.000 főt, lényegében a francia-angol csapatok győzelmével végződött. A németek villámháborús terve, mely a váratlanságon, a jobb felkészültségen és az ellenséges erők egyenkénti gyors leverésén alapult, csődöt mondott.

4. Harc a tengerpart birtokáért

A marnei csata után a német csapatok az Aisne-folyónál védelemre rendezkedtek be és sikeresen verték vissza a franciák támadásait úgy, hogy a franciák támadása elakadt, maguk is védelemre rendezkedtek be. A front ezen a vonalon megmerevedett.

Ezt követően mindkét fél megkísérelte, hogy a még szabadon lévő észak-nyugati szakaszon egymás hátába kerüljenek. A németek emellett mielőbb ki akartak jutni a tengerpartra, hogy azt birtokba véve elzárják Franciaországot Angliától. A franciák minden erőt mozgósítottak, hogy a németek tervét megakadályozzák. Végeredményben a hadműveletek egyik fél számára sem jártak sikerrel, ahhoz vezettek, hogy a front mintegy 250 kilométerrel egészen a tengerpartig meghosszabbodott és megmerevedett. 1914 november közepétől a nyugati front a svájci határtól egészen a tengerig megszilárdult. Mindkét szemben álló fél tartós védelemre rendezkedett be: a háború állásháborúvá vált. A védőárkok és állásrendszerek megjelenése teljesen új dolog volt a háborúk történetében. Az állásharc, mely tüzérségi párharcból és kisebb helyi jellegű harc-cselekményekből állott, a szembenálló felek gyengeségére mutatott. Az antant kerülte a gyors döntést és a döntő összecsapást s az állásháborut arra igyekezett kihasználni, hogy fölényt harcoljon ki a központi hatalmakkal szemben.

A front megmerevedése, az állóháború a német hadsereg kimerülését, a német villámháborus terv csődjét jelentette. Ez alapvető változást jelentett a szembenálló imperialista erők erőviszonyában és végzetes volt a központi hatalmakra nézve.

Hadiesemények a keleti fronton 1914-ben - az orosz hadsereg támadása Kelet-Poroszországban és Galiciában

A cári Oroszország az első világháború kitörésekor még nem fejezte be hadikészülődéseit. Hadserege éppen átszervezés alatt állt s felszerelése igen elmaradott volt: csak minden harmadik harcosra jutott puska. Ehhez járult a hadiipar és a vasuthálózat fejletlensége, minek következtében a kormány és a hadvezetőség nem tudott elegendő lőszert és fegyvert biztosítani a front számára, s az ember- és anyag-utánpótlás állandóan akadozott. Mindent betetőzött a kormány és a tábornoki kar tehetetlensége és erélytelensége. Ezen okok miatt a cári Oroszország a háború folyamán nem tudta megfelelően érvényesiteni legnagyobb előnyét: a számbeli túlsúlyt.

Az orosz hadvezetőség haditervét annak figyelembevételével dolgozta ki, hogy a háború kezdetekor minden erőt a legveszedel-

mesebb ellenség, Ausztria-Magyarország hadseregének szétzúzására kell forditani. E tervet azonban a francia-orosz szövetség alapján módositani kellett. A módositás szerint a németek ellen Kelet-Poroszországban két orosz hadsereget vetettek be. Tekintélyes erőket vont el a Balti-tengerpart, a román és a török határ biztositása. Ilyenformán Oroszország fegyveres erőinek nem egészen 52%-át, 5 hadsereget tudott Ausztria-Magyarország ellen Galiciában bevetni.

Az orosz hadsereg felvonulása lassan történt. Amikor az ellenséges hadseregek már felfejlődtek, az orosz hadseregnek még csak egyharmada vonult fel. A felfejlődés azonban még igy is gyorsabb volt, mint amire a németek számitottak.

1. Az orosz hadsereg támadása Kelet-Poroszországban

1914 augusztus 17-én, két héttel hamarabb, mint a németek várták, amikor az orosz hadsereg előkészületeit még nem fejezte be, szövetségesei követelésére és támogatására a Rennenkampf, illetve Szamszonov parancsnoksága alatt álló 1. és 2. orosz hadsereg behatolt Kelet-Poroszországba.

Kelet-Poroszország védelmét a Prittwitz tábornok parancsnoksága alatt álló 8. német hadsereg látta el, mely számbelileg jóval kisebb volt a támadó orosz erőknél. Az 1. orosz hadsereg keletről tört be Kelet-Poroszországba s Gumbinnennél megverte és visszavonulásra kényszeritette a németeket (augusztus 17-20). Ezt követően a 2. orosz hadsereg átlépte kelet-Poroszország déli határát, hogy a németek hátába kerülve elvágja visszavonulási útjukat. Prittwitz tábornok elrendelte Kelet-Poroszország kiürítését. A német főparancsnokság azonban közbelépett. Prittwitzet leváltották s helyébe a már nyugalomban lévő Hindenburg tábornokot, vezérkari főnökévé pedig Ludendorff vezérőrnagyot nevezték ki. Prittwitz kiürítési parancsát visszavonták s a 8. hadsereg megerősitésére néhány hadosztályt a nyugati frontról keletre helyeztek át.

Hindenburg védelemből támadásba ment át azzal az elhatározással, hogy a két orosz hadsereget külön-külön veri meg, amihez elegendő erővel rendelkezett. Hindenburg tervének megvalósitását az tette lehetővé, hogy Rennenkampf hadserege a gumbinneni csata után leállt, tétlenül várakozott s a két orosz hadsereg közötti együttműködést nem szervezték meg.

A nyugatról elvont erőkkel megerősitett német csapatok először Szamszonov hadserege ellen indítottak támadást, mert e hadsereg hadműveletének sikere esetén a német csapatokat a bekerítés veszélye, pusztulás fenyegette. A Tannenberg melletti csatában (augusztus 23-31) megverték Szamszonov hadseregét, melynek maradványai visszavonultak a határra. Szamszonov öngyilkos lett. Ezután a németek Rennenkampf még mindig téllenül álló hadserege ellen fordultak és a Mazuri tavaknál lefolyt csatában (szept. 7-13) szétverték. Az oroszok a harcok során több mint százezer katonát és többszáz ágyut vesztettek és semmivé lettek a korábbi részleges győzelmek. A németek Poroszországot felmentették, sőt a visszavonuló orosz csapatok üldözése során orosz területre is mélyen behatoltak.

A keletporoszországi orosz hadműveletek hatása a nyugati fronton abban mutatkozott meg, hogy lehetővé tette a német támadás megállitását, a franciák marnei győzelmét.

2. Az osztrák-magyar hadsereg veresége Galiciában

Az osztrák-magyar Monarchia régen készült a háborura, amelyben túlságosan könnyü és gyors győzelemre számitott. A háborura való felkészületlenségben, a minden téren megnyilvánuló szervezettségben, s ebből következőleg a Monarchiának a háborúban való szereplésében az elmaradottság, a nemzetiségi ellentétektől marcangolt Monarchia gyengesége tükröződött.

Az esetőségekkel számolva az osztrák-magyar hadvezetőség többféle haditervet készitett. Egyet arra az esetre, ha egyszerre Oroszország és Szerbia ellen, egyet, ha csak Szerbia-Montenegro ellen kell háborut viselni. Egy változatban az Olaszország elleni háborut is számitásba vették. A legnagyobb erőket (»A« lépcső) Galiciában, az osztrák-magyar határon vonultatták fel. Egy kisebb csoportot Szerbia ellen irányitottak. Arra számitva, hogy Oroszország semleges marad, a »B« lépcsőt is a Balkán felé irányitották, amelynek pedig az első terv szerint, tehát ha Oroszország Szerbia oldalán beavatkozik a háboruba, szintén Galiciában kellett volna harcolnia. A »B« lépcső csapatrészeit előbb leszállitották a balkáni frontra s csak onnan irányitották át Galiciába - ez egyrészt komoly időveszteséget okozott, másrészt meggyengitette a Galiciába felvonult osztrák-magyar erőket.

A galiciai fronton a hadműveletek augusztus 20-án az osztrák-magyar csapatok északi irányú, Lublin felé törő támadásával kezdődtek, amikor még egyik fél sem fejezte be hadseregei felvonultatását, az erők többnyire kiegyensúlyozottak voltak, de az orosz vezetés több, már mozgásban lévő, hamarosan beérkező hadosztályra számított.

Az osztrákok északi irányú támadásukkal kezdeti sikereket értek el s visszanyomták az orosz csapatokat (augusztus 20-26). Ekkor azonban a keleti frontszakaszon a 3. és a 8. orosz hadsereg betört Galiciába (augusztus 26), szétverte a vele szemben álló osztrák-magyar erőket s az észak felé támadó osztrák erők hátát fenyegette. A Monarchia hadvezetősége kénytelen volt beszüntetni északi irányú támadását és az itteni erők zömét keletre átcsoportosítani. Ezzel azonban az osztrákok minden helyzeti előnyüket elvesztették s a kezdeményezés az orosz hadvezetés kezébe került.

Az orosz csapatok kemény harcok során megverték és visszaszaszoritották az osztrák-magyar erők balszárnyát a Szan, majd a Dunajec folyó vonalára, jobbszárnyát pedig a Kárpátokig. Jelentős orosz erőknek sikerült áttörni a Kárpátok védővonalán s Magyarország belseje felé törtek előre. E harcok során az oroszok hatalmas csapást mértek az osztrák-magyar haderőkre, de nem verték szét őket. A Kárpátok vonalánál az orosz támadás elakadt, az orosz hadvezetés nem tudta megszervezni az utánpótlást. Ugyanakkor megérkeztek a frontra az osztrák tartalékok. Az orosz hadvezetőség a támadást kénytelen volt leállitani.

3. A lengyelországi hadműveletek

A Monarchiát fenyegető veszély azonban még mindig nagy volt: attól tartottak, hogy az oroszok hamarosan folytatják támadásukat s ez katasztrófális helyzetet eredményezhet. Az osztrák kormány a németek segitségét kérte. A német hadvezetőség egy új hadsereget állitott fel a keleti fronton részben új, részben további nyugatról elvont erőkből és október 5-én támadást indított Varsó irányába. Ezzel megelőzte az orosz parancsnokság tervezett támadását. Az orosz hadvezetőség ugyanis a nyugati szövetségesek sürgetésére és a kelet-poroszországi vereség helyrehozása érdekében a kelet-poroszországi hadműveletekből megmaradt és

Galiciából elvont két hadsereggel Varsó körzetéből kiindulva támadást készített elő Németország irányában. A német támadás ilyenmódon átcsoportosítás közben érte az orosz hadsereget.

A támadó német-osztrák csapatok október közepére elérték a Szan-folyót, felmentették az oroszok által ostromlott Przemyslt. E kezdeti sikerekből azonban a központi hatalmak nem tudtak általános offenzivát kibontakoztatni. Az orosz csapatok átcsoportosítása október közepére befejeződött és súlyos harcokban megállították a német támadást, sőt visszaszorították a központi hatalmak hadseregét egészen a Visztula vonaláig (október 18 - november 8). November elején Hindenburgot az egész keleti front főparancsnokává nevezték ki. Hindenburg a fenyegető orosz offenziva elhárítása érdekében ellentámadást indított Lodz és Lowitz irányában. Lodz alatt majd három hétig tartó heves csatában a német támadó erők felőrlődtek, s bár december közepéig ide-oda hullámzott a harc menete, lassan kénytelenek voltak visszavonulni a határig. A harcokban azonban az orosz csapatok is annyira kimerültek, hogy nem tudtak behatolni Németország területére.

December második felében a keleti front is megmerevedett. A mozgó háborút állásharc váltotta fel: kiépült a lövészárokrendszer a Balti-tengertől egészen a román határig.

Hadműveletek a balkáni fronton 1914-ben

Az Osztrák-Magyar Monarchia Szerbia és Montenegro ellen két hadsereget vetett be (»minimális Balkán-csoport«) Potiorek tábornok parancsnoksága alatt. Az osztrák-magyar csapatok augusztus 12-én indították meg első támadásukat nyugati irányból. A szerbek azonban szívós harcban megállították az osztrákok előnyomulását, sőt kikényszeritették a Drina mögé való visszavonulásukat (augusztus 20). Miután átcsoportosítást hajtottak végre, az osztrák-magyar csapatok szeptember 11-én újabb támadást indítottak. A támadás eredményeként sikerült átkelniök a Drinán és a Száván és hidfőket létesitettek. A szerbek heves ellenállása azonban megakadályozta e hidfők kiszélesitését s ezzel az osztrák támadás elakadt.

Az osztrák-magyar erők több heti előkészítés után, november 1-én indították meg harmadik támadásukat. Egy heti heves harcok után megtörték a szerbek ellenállását - a szerb főparancsnokság kénytelen volt elrendelni a visszavonulást. Az osztrák-magyar erők azonnal a visszavonuló szerb csapatok üldözésére indultak azzal a céllal, hogy a szerb hadsereget végleg megsemmisítik és Szerbiát megadásra kényszerítik. Ez azonban nem következett be. A szerbek visszavonulása rendben, szervezetten történt. A harci tapasztalatokkal rendelkező és jól felszerelt szerb hadsereg jól megállta helyét a védelmi harcok során. Minden hegyszoros, magaslat stb. elfoglalása, minden előre tett lépés nagy áldozatokba került az osztrák-magyar csapatoknak. A rossz terepviszonyok és a szervezetlenség következtében a harcoló alakulatoktól leszakadt a tüzérség, az utánpótlás megszakadt, így az üldözés elakadt.

A szerb hadsereg időt nyert, megerősödött és december 4-én ellentámadást indított. A hónap közepére a kimerült osztrák-magyar csapatokat egészen a Drina-Száva-Duna vonaláig vetették vissza. Ezen a vonalon a front azután megmerevedett. A kimerült ellenfelek védelmi állásokat építettek ki és állásharcra rendezkedtek be.

A Falkland-szigeteknél vívott tengeri csata

Az imperialista nagyhatalmak között már jóval a háború kitörése előtt nagy versengés volt a tengeri fegyverkezés terén is. Különösen sokat tett hadiflottájának fejlesztése érdekében a háborut megelőző két évtizedben Németország. S bár jelentős sikereket ért el, 1914-ben még messze elmaradt az angol flotta mögött, mert Angliában szintén sokat költöttek a hadiflotta fejlesztésére és növelésére. A háború kitörésekor Anglia volt a legnagyobb tengeri hatalom; egyedül több hajóval rendelkezett, mint a központi hatalmak együttvéve. Egyetlen területen múlta felül Németország Angliát, a tengeralattjárók építésében.

Az antant hajóhad - túlnyomórészt angol hajók - a háború kitörésekor lezárta a Csatornát és az Északi Tengert. Főfeladatának az angol sziget védelmezését tekintette. 1914 novemberében Anglia bejelentette az Északi-tenger blokádját. Németország válaszul megkezdte a semleges országok azon kereskedelmi hajóinak elsüllyesz-

tését, amelyek az antant országoknak szállitottak. Bár eleinte mindkét fél igyekezett elkerülni a nyilt összecsapást a tengeren - óvták flottájukat - december 3-án nagyobb összecsapásra került sor a Falkland-szigeteknél. Az összecsapás egyik fél számára sem hozott győzelmet, de az a tény, hogy a németek nem tudták megverni az angol flottát s kénytelenek voltak támaszpontjaikra visszavonulni - lényegében vereségüket jelentette. A tengeren az antant hajóhad maradt az ur s fennmaradt a Németország elleni blokád is. Az antant hadihajói megszervezték az Antantnak szállitó kereskedelmi hajók védelmét s igy a németek a korlátlan tengeralattjáró háború bevezetéséig csak igen kis veszteségeket tudtak okozni a tengeren a szövetségeseknek.

Az 1914-es év hadi és politikai eseményeinek összegezése

Az 1914 augusztusában kitört háború első öt hónapja heves küzdelmet hozott, anélkül, hogy döntő összecsapásra sor került volna. A háború kezdetén a jobb felkészülés alapján a központi hatalmak oldalán ideiglenes túlsúly volt, ami helyzeti előnyt biztositott számukra.

Nyugaton német megszállás alá került majdnem egész Belgium és Franciaország leggazdagabb északi, északkeleti megyéi. E helyzeti előnyüket a németek a háború egész folyamán megtartották s ezzel elérték, hogy a háború idegen területeken pusztitson. A villámháborus tervek azonban teljes kudarccal végződtek, a központi hatalmak támadásai elakadtak, az erők az év végére kiegyenlitődtek, a mozgó háborút állásharc váltotta fel.

A keleti fronton a németek nem tudtak komoly sikereket elérni, csak Lengyelország kis részét sikerült megszállniok. Ezzel szemben Oroszország elfoglalta Kelet-Galiciát, Bukovinát, valamint Kelet-Poroszország és a Törökországhoz tartozó Örményország egy részét.

A Fekete-tenger és a szorosok a központi hatalmak felügyelete alá kerültek, Németország körül viszont egyre szorosabban zárt az antant blokádja.

1914 végén nyilvánvalóvá vált, hogy a háború hosszantartó, elhúzódó háború lesz. Ez mindkét koalició államai számára az erő-

feszítések fokozását követelte. Az elhúzódó háború során fokozatosan ki kellett domborodnia az antant ipari, gazdasági, technikai fölényének, kimeríthetetlen nyersanyag- és élelmiszerforrásainak, óriási emberállományának.

Hadi- és politikai események 1915-ben

Az 1915-ös évet általában az állóharc jellemezte. A harc mind hevesebbé vált, egyre nagyobb embertömegeket vetettek be a küzdelembe, újabb és újabb haditechnikai eszközöket és harceljárásokat alkalmaztak. A háború tüze újabb területekre terjedt ki. Mindezek ellenére az 1915-ös év a háború menetében nem hozott lényeges változást.

1. A nyugati hadszíntér

A nyugati hadszíntéren a téli hónapok alatt csak helyi jellegü harcok voltak, melyek egyik fél számára sem hoztak érdemleges eredményt. 1915 áprilisában (22-én) a németek Belgiumban, Ypern körzetében nagy támadást inditottak azzal a céllal, hogy kikényszeritik a döntést. A támadás azonban nem járt sikerrel. E harcok során alkalmazták először német részről a harcgázt, franda részről a pergőtüzet.

2. A keleti front

A keleti fronton a téli hónapok alatt is elkeseredett harcok dúltak a front egész hosszában. Az orosz hadsereg újabb veréséget mért az osztrák-magyar csapatokra, s a Kárpátok szorosainak és hágóinak birtokában Magyarországra való betöréssel fenyegetett. Az osztrák hadvezetőség újra német segitséget kért. A központi hatalmak januári ellenoffenzivájának eredményeként a Kárpátok szorosai ismét a központi hatalmak birtokába kerültek.

Február közepén a németek nagy támadást inditottak a Mazuri tavak vidékén. Az oroszok kénytelenek voltak kivonulni Kelet-Poroszországból. Március végén azonban hatalmas tartalékok bevetésével az orosz hadsereg ellentámadásba ment át és elfoglalta Przemyslt, a központi hatalmak legfontosabb keleti erődjét. Az

oroszok ettől kezdve állandóan támadtak, a kárpáti hágókat újra birtokukba vették - az osztrák-magyar hadsereg igen nehéz helyzetbe került.

Miután a német támadás nyugaton elakadt, a német hadvezetőség felismerte, hogy a rendelkezésre álló támadó eszközeivel és túlerő hiányában nem képes áttörni a francia védővonalat. Ezért és számításba véve, hogy az orosz hadsereg a téli harcok során igen érzékeny veszteségeket szenvedett, elhatározta, hogy keletre teszi át a harcok súlypontját, megkisérli megverni és különbékére kényszeriteni Oroszországot.

Az orosz védelem gyenge pontjainak felderitése után a Visztula és a Beszkidek közötti frontszakaszon, Gorlice és Tarnov körzetében inditották meg a támadást május 2-án. A központi hatalmak ezen a frontszakaszon hatalmas erőket vontak össze s mind a hadsereg létszámát, mind a harceszközök mennyiségét tekintve nagy fölénybe kerültek a kimerült, lőszerhiánnyal küszködő és kevés tüzérséggel rendelkező orosz csapatokkal szemben. A támadás célja az volt, hogy áttörve az orosz védelmi vonalat, megkezdjék az orosz front gyors felgöngyölitését.

A támadó csapatok élén a Mackensen tábornok parancsnoksága alatt álló újonnan felállitott 11. német hadsereg állt. A támadás sikerrel járt - az orosz frontot mintegy 35 km. szélességben áttörték, az egész kárpáti orosz front megrendült s az orosz hadsereg megkezdte a lassu visszavonulást Lemberg és Przemysl irányába. Juliusban a németek nagy offenzivát inditottak Lengyelországban és Litvániában - az orosz hadsereg itt is kénytelen volt visszavonulni. Az egész keleti arcvonal megrendült. A központi hatalmak kezére került Lemberg, Przemysl, Breszt-Litovszk és Vilna. Az oroszok feladták egész Galiciát, Bukovinát, Volhyniát, Litvániát, Kurlandot és Lengyelország jelentős részét. A front mintegy 360 kilométerrel keletebbre helyeződött át.

Az orosz hadsereg vereségének kettős oka volt: elsősorban az, hogy nyugaton ebben az időben nem folytak jelentősebb hadműveletek s a központi hatalmak háborus ereje teljesen az orosz frontra nehezedett. A másik ok az ország belső elmaradottsága volt, valamint a cári udvar intrikái, melyek mögött a németbarát körök álltak.

A központi hatalmak azonban még így sem érték el stratégiai céljukat - az orosz hadsereg fennmaradt, az arcvonalat is sikerült helyreállitani, ami a különbéke törekvéseket csődbe juttatta.

3. Olaszország bekapcsolódása a háborúba

Olaszország imperialista kormánya a háború kezdetén semlegességi nyilatkozatot tett. A »koldus imperialista« - Olaszország nem akart a háborúból kimaradni, de a vesztes fél oldalán sem kivánt lenni. Olaszország mindkét háborus koalicionak felkinálkozott s hosszas diplomáciai alkudozásokat folytatott: csatlakozásáért a lehető legnagyobb árat igyekezett a maga számára biztositani. A tárgyalások folyamán éles ellentétek merültek fel Róma és Bécs között. Olaszország igényei ugyanis elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia érdekeit érintették. Olaszország Trentinót, Dél-Tirolt, Triesztet, Valonét, Dalmáciát követelte magának, emellett követelte Albánia felosztását, az Adriai-tenger olasz fennhatóság alá helyezését, Ezek miatt az ellentétek miatt 1915 elején a központi hatalmak már nem is annyira Olaszország csatlakozását, mint inkább semlegességének megőrzését kivánták.

A német villámháborus tervek bukása után Olaszország siettette tárgyalásait az antanttal s miután ez a legtöbb olasz igény teljesitését megigérte és 50 millió font kölcsönt is nyujtott, Olaszország felmondta a hármas-szövetséget és május 23-án hadat üzent Ausztria-Magyarországnak. Németországgal 1916 augusztus végéig formálisan békés viszonyban maradt. Olaszország bekapcsolódása a háboruba az antant oldalán nem hozott jelentősebb változást. Az olaszok támadásait a védelemre igen alkalmas terepviszonyok következtében főleg magyar erők az Isonzó folyó mentén és az Alpok déli lejtőin sorozatosan visszaverték. Az olaszok több nagy támadással sem tudtak döntést kierőszakolni.

4. Az antant kisérlete a tengerszorosok (Dardanellák) megszerzésére

1915 elején az antant expeciciót szervezett a Dardanellák birtokba vételére. Az expedició mögött a szélsőséges angol-francia gyarmatositó körök állltak s magán az antant táborán belül is többen hevesen ellenezték: nem engedtek nagyobb erőket elvonni a nyugati

frontról. Az expedicióban angol és francia erők vettek részt. A tengerszorosok mellett Konstantinápolyt is birtokukba akarták venni. El akarták vágni Törökországot Németországtól s arra számitottak, hogy az expedició sikere esetén a még semleges Bulgária, Románia, Görögország is bekapcsolódik az Antant oldalán a háboruba.

Oroszország nem nézte jó szemmel a vállalkozást, attól félt, hogy szövetségesei a maguk számára veszik birtokukba a tengerszorosokat, amelyekre pedig Oroszország elsőbbségi igényt jelentett be. Hosszas tárgyalások után Anglia és Franciaország elismerte a tengerszorosokra és vidékére vonatkozó orosz igényeket, Oroszország viszont megigérte az ázsiai török birtokokkal kapcsolatos angol-francia tervek támogatását.

Az antant először tengerészeti erőkkel próbálta elfoglalni a tengerszorosokat, ezzel azonban csak azt érte el, hogy a Dardanellák bejáratánál fekvő erődöket elhallgattatta s az angol-francia flotta több elsőrendü csatahajója elsüllyedt. A sikertelenségen okulva szárazföldi csapatokat tettek partra a Gallipolli-félszigeten. A késedelmeskedés azonban időt adott a németeknek, hogy jelentékeny török erőkkel megerősitséka tengerszorosok vidékét. Ehhez járult, hogy a szövetségesek nem hangolták össze hadmüveleteiket. A harcok több hónapon keresztül folytak, végül is az expediciós hadsereg maradványait Szalonikibe kellett átszállitani. Az expedició sikertelenül végződött.

5. Az antant támadás Champagne-ban

Az orosz parancsnokság 1915 folyamán többször kérte szövetségeseitől, hogy a nyugati fronton inditsanak támadást, tehermentesitsék a keleti frontot. Erre azonban sokáig nem került sor. Julius elején végülis elhatározták, hogy támadást inditanak a champagne és az artoisi rövid frontszakaszon. A támadást hatnapos tüzérségi tüzzel készitették elő. A pergőtüz azonban a jól kiépitett német állásokban nem tett olyan kárt, mint várták s a julius 25-én megindított támadás csak helyi sikert ért el: egy 25 kilométeres frontszakaszon a német vonalakat néhány kilométerrel hátrább nyomták.

6. Bulgária beavatkozása a háboruba. Szerbia veresége

Bulgáriának a Balkánon kulcshelyzete volt. Bulgária rendelkezett a Balkánon a legerősebb hadsereggel s központi fekvésénél

fogva felvonulási területül szolgálhatott Szerbia, Románia, Görögország ellen. Ezért Bulgária megnyeréséért a háború kezdete óta mindkét imperialista koalíció heves diplomáciai harcot folytatott. Bulgária igényei elsősorban Szerbiát érintették: az 1913-ban elvett területek azonnali visszaadását követelte. Bulgáriában a központi hatalmaknak összehasonlíthatatlanul nagyobb befolyása volt, mint az antantnak. Ennek ellenére Bulgária először semlegességi nyilatkozatot tett. Egyrészt azért, mert időt akart nyerni, hogy minél jobban felkészülhessen a háborúra; másrészt mert Olaszországhoz hasonlóan mindkét féllel tárgyalva igyekezett minél nagyobb árat biztosítani csatlakozásáért.

A Bulgáriáért folyó harcot véglegesen a hadihelyzet megváltozása döntötte el. A Dardanellák elleni expedíció kudarca, a Champagne-ban indított támadás elakadása és az oroszok nagy visszavonulása a központi hatalmak melletti fellépésre késztette a bolgár kormányt. Szeptember 3-án török-bolgár, 6-án bolgár-német-osztrák-magyar szövetségi szerződést írtak alá. Bulgária igéretet kapott, hogy győzelem esetén megkapja Macedóniát és Szerbia egy részét. Ha Görögország és Románia az antant oldalára áll, Trákiát és Dobrudzsát is.

1915 októberében a központi hatalmak hadereje Mackensen német tábornok főparancsnoksága alatt északról támadást indított Szerbia ellen. A bolgár hadsereg egyidejűleg délről lépte át a szerb határt. A szövetségeseitől teljesen elzárt - a Szalonikibe állomásozó antant erő túl gyenge és kevés volt ahhoz, hogy segítséget nyújthasson - a hónapok óta tartó harcokban kimerült szerb hadsereg egymásután szenvedte el a vereségeket a sokszoros túlerőben lévő ellenségtől. Pár hét alatt Szerbiát teljesen megszállták. A szerb hadsereg maradványai Montenegrón és Albánián keresztül az adriai tengerpart felé menekültek; innen Korfu szigetére szállították át, ahová a szerb kormány is menekült, majd újjászervezés céljából átvitték Szalonikibe. A központi hatalmak megszállása alá került Montenegro és Albánia is.

Az 1915-ös év politikai és hadi eseményeinek összegezése

Olaszországnak az antanthoz való csatlakozása az antant diplomáciai győzelmét jelentette, megnövelte az antant erőit és

szükebbre vonta a blokádot Németország és Ausztria-Magyarország körül.

Ezt az átmeneti vereséget a központi hatalmak Bulgária megnyerésével, Szerbia leverésével és a Dardanellák elleni expedició meghiúsításával egyensúlyozták ki.

A harcok súlypontja ebben az évben keleten volt. A központi hatalmak itt komoly sikereket arattak, de nem érték el legfőbb céljukat: Oroszország leverését és különbékére kényszerítését.

Az orosz hadsereg felfogta a központi hatalmak csapásait, egyben lehetővé tette Franciaország és Anglia számára, hogy mozgósítsák hatalmas erőforrásaikat, újjászervezzék hadiiparukat, növeljék és korszerű felszereléssel lássák el hadseregüket. Mindezeken keresztül előnyös helyzetet teremtettek a maguk számára az 1916. évi hadműveletekre.

Hadi- és politikai események 1916-ban

Az 1916-os évet fokozott háborus tevékenység jellemezte. Mindkét oldalról döntést igyekeztek kicsikarni. A harc hevessége minden korábbit felülmúlt. A harctereken milliós hadseregek csaptak össze s a haditechnika újabb eszközeit alkalmazták.

1. Verdun ostroma

A német hadvezetőség felismerte, hogy az 1915-ös év hadisikerei nem javították meg alapvetően a központi hatalmak helyzetét. Azt is látta, hogy az idő az antantnak dolgozik. Ezért 1916-ban megkísérelte a győzelmet kiharcolni. Németország keleten nem mert támadni, mert attól félt, hogy minden erejét kimeríti a végtelen orosz térségeken anélkül, hogy Oroszországot térdre kényszeritené, ugyanakkor nagyon nyugtalanította a német főparancsnokságot a szövetségesek készülődése a nyugati fronton. Ezért elhatározta, hogy az első és döntő csapást a nyugati frontra fogja mérni.

A német hadvezetőség valamennyi frontról Verdun körzetébe vonta össze a nélkülözhető erőket, igyekezett nagy számbeli és anyagi fölényt teremteni. A franciák azonban tudomást szereztek a készülő német támadásról és megerősitették védelmüket.

A német hadsereg február 22-én kezdte meg a támadást Verdun francia erőd, a francia front támpontja ellen. A nagyerejű támadás eleinte sikerrel járt. A németeknek sikerült mintegy 20 kilométernyi mélységben behatolni a francia állásokba s elfoglalni néhány kisebb helységet és a külső védelmi övezethez tartozó erődöt. A franciák azonban állandóan újabb és újabb tartalékokat vetettek be, a németek heves rohamait rendre visszaverték. Május végén a franciák visszaszorították a németeket megindulás előtti körzetükbe. Ettől kezdve, bár a németek még hónapokon keresztül rohamoztak, egy tapodtat sem tudtak előremenni. A német támadás végülis vereséggel végződött, Verdunt nem tudták bevenni.

A verduni ütközet egyike volt az első világháború legvéresebb csatáinak: a két fél összesen 900 ezer embert vesztett.

2. Az orosz hadsereg délnyugati offenzivája

A Verdunért folyó heves harcok idején, 1916 június 4-én az orosz hadsereg (több mint fél millió ember) Luck-Csernovicz körzetében 400 kilométeres frontszakaszon támadást indított. Az osztrák-magyar frontot már a támadás első napjaiban áttörték Lucktól keletre és az orosz csapatok mélyen behatoltak az osztrák-magyar védelem mélységébe. Az áttörés következtében két osztrák-magyar hadsereg teljesen megsemmisült, a fronton hatalmas rés keletkezett s a megvert osztrák-magyar hadsereg visszavonult. Az orosz támadás megállitására az osztrák-magyar főparancsnokság nem rendelkezett tartalékokkal. Ennek következtében az egész galíciai frontot a teljes összeomlás veszélye fenyegette. Az orosz hadsereg újból birtokba vette Bukovinát, Galícia egy részét és ismét elérte a Kárpátokat.

A németek nyugatról elvont hadosztályokkal sürgősen a Monarchia segitségére siettek. Közben zavarok keletkeztek az orosz utánpótlással, a támadó orosz csapatoknak elfogyott a lőszerük s a támadás augusztusban leállt. A támadás, bár nem járt teljes sikerrel, mert nem sikerült megsemmisiteni az osztrák-magyar hadsereget, az antant nagy győzelmét jelentette. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1.5 millió embert és 580 löveget vesztett, amit nem tudott többet pótolni.

3. Az osztrák-magyar hadsereg támadás Dél-Tirolban

1916 májusában az osztrák-magyar hadsereg támadást indított Dél-Tirolban, az Isonzó folyó vonalán. A támadás sikerrel járt: az olasz védelem összeroppant az olasz hadsereget mintegy száz kilométerrel visszavetették. Az olasz hadsereg teljesen szétverés előtt állott, Olaszország rendkívül súlyos helyzetbe került. Az orosz hadsereg Galíciában megindított offenzívája azonban megállásra késztette az osztrák-magyar csapatokat az olasz fronton, mivel a keleti frontra sürgősen jelentős erőket kellett átdobni. Ez megmentette az olasz hadsereget. Az orosz támadást kihasználva az olaszok ellentámadásba mentek át és a frontot helyreállították.

4. A somme-i csata

Az orosz hadsereg támadó hadműveleteivel egyidőben az antant a nyugati fronton is támadásba ment át. 1916 július 24-én hatalmas erejü ötnapos tüzérségi előkészítés után az angol-francia csapatok támadást indítottak a német állások ellen a Somme folyó mellett. Az Antant óriási mennyiségü hadianyagot készített elő és használt fel, bevetette a haditechnika minden új eszközét. Sor került többek között a harcgázok nagy méretben való alkalmazására. Rendszeresített s igen nagy jelentőségü fegyverekként alkalmazták az aknavetőket, az aknákat és a lángszórókat. A legnagyobb jelentőségü fegyver azonban, melyet itt vetettek be először az angolok, a tank (mai nevén harckocsi) volt. A tankok feltünése igen nagy pánikot okozott a németek soraiban. A sommei csata világosan mutatta a háboruk gépi korszakának beköszöntését.

A harcok kisebb megszakításokkal novemberig tartottak. A sommei csata még a verduninél is véresebb volt: a két fél kb. 1,2 millió embert vesztett. A rengeteg ember és hadianyag felhasználása ellenére sem sikerült azonban áttörni a német védővonalat. A támadás mindössze annyi eredménnyel zárult, hogy a német állásokat 4-6 kilométerrel hátrább kényszerítették.

5. Románia háboruba lépése és veresége

Románia egészen 1916 őszéig megőrizte semlegességét. A román uralkodó köröknek szoros kapcsolataik voltak mind Német-

országgal, mind az antanttal. Az orosz hadsereg 1916. évi offenzívája, a központi hatalmak sorozatos kudarcai Romániát az antant mellé állították. Augusztus 17-én Románia és a négy antant-hatalom szerződést irt alá, amelyben Románia kötelezte magát, hogy Erdély, Bukovina és a Bánát átengedése fejében hadat üzen a központi hatalmaknak.

Románia augusztus 25-én hadat üzent s azonnal megindította a támadást a központi hatalmak ellen és betört Erdélybe. A központi hatalmak helyzete rendkivül kritikussá vált. A német vezérkar élérol leváltották Falkenhaynt. Helyébe Hindenburgot nevezték ki, aki mellett a császár főparancsnoksága teljesen formálissá vált, ténylegesen Hindenburg lett a főparancsnok. A vezérkar tulajdonképpeni főnöke pedig, főszállásmesteri cimen, Ludendorff lett.

A román hadvezetőség súlyos katonai hibát vétett: Erdély elfoglalása után leállította a támadást és négy hétig tétlenkedett. Ez a hónap elegendő volt arra, hogy a központi hatalmak átcsoportositsák erőiket és szeptember végén ellentámadásba menjenek át. A román hadsereg egymásután szenvedte el a vereségeket. Bekövetkezett az, amitől az orosz parancsnokság tartott: Románia ahelyett, hogy tehermentesitette volna az antant hadvezetőséget, maga is az antant katonai támogatására szorult.

December elején elesett Bukarest. Románia nagy része a központi hatalmak megszállása alá került. A megvert román hadsereg a Szereth folyóig vonult vissza, ahol az oroszok segitségével sikerült feltartóztatni a német támadást. Ilyenformán Románia hadbalépése az antant számára negativ eredményt hozott: elveszett Románia, német kézre jutottak a gazdag romániai olajforrások, 500 kilométerrel megnövekedett az amúgyis hosszú keleti front.

6. Orosz támadás a közel-keleti fronton

1916 telén és tavaszán az orosz hadsereg támadást inditott a közelkeleti fronton Törökország ellen. Örményországban szétverte a török hadsereget, elfoglalta Erzerumot, Trapezuntot és más területeket. Kiszoritotta a törököket Iránból és Bagdad felé tört előre, hogy egyesüljön az angol csapatokkal. E sikeres hadjárat jelentősen csökkentette a Törökország részéről Oroszország közel-keleti birtokait és a Fekete-tenger vidékét fenyegető veszélyt.

7. A jütlandi tengeri csata

1916 folyamán a szembenálló felek kisérletet tettek arra, hogy a tengeren is eldöntsék a háborut. 1916 elején Scheer admirális vette át a német flotta főparancsnokságát, aki elhatározta, hogy támadóan lép fel, megkisérli levemi az angol flottát és áttörni az antant tengeri blokádját. E cél elérésére harcba vetették a német flotta főerőit is, amelyek eddig támaszpontjaikon vesztegeltek.

Május végén került sor a világháború legnagyobb tengeri csatájára. A két ellenséges flotta a Jütland-félsziget közelében, a Skagerrak szorosnál találkozott. A németek manővere, hogy váratlanul és részenként támadják meg az angol flottát, nem sikerült. Az angol flotta főerőivel és felkészülten vette fel a harcot. A csata két napig tartott. Az angolok 14, a németek 11 hajót vesztettek. A nagyobb veszteség ellenére az angol flottáé volt a győzelem - a németek vesztettek, mert nem győztek. A német flottának nem sikerült leverni az angol flottát és nem tudta áttörni az antant blokádját, s kénytelen volt meghátrálni és visszavonulni támaszpontjaira. A német flotta többé egészen a háború végéig nem merészkedett ki a nyílt tengerre és kerülte az ellenséggel való találkozást.

Az 1916-os év hadieseményeinek összegezése

Az év folyamán a leghevesebb összecsapásokra került sor. A döntés kierőszakolása azonban csődbe jutott. Részlet- és helyi sikerektől eltekintve jelentősebb változás a frontokon nem történt.

A központi hatalmak helyzete jelentősen meggyengült. Vereséget szenvedtek a nyugati, a keleti, a közel-keleti frontokon és a tengeren. Minden fronton védelembe kellett átmenniök.

Az angol-francia hadsereg technikai felszerelés tekintetében elérte, egyes esetekben (pl. tankok) túl is szárnyalta a német hadsereget. Anglia elsőizben történelme folyamán milliós tömeghadsereget állított fel. Egyre jobban kidomborodott az antant anyagi, technikai fölénye. Az általános helyzeten nem változtatott lényegesen Románia veresége sem, minek következtében megjavult a központi hatalmak élelmiszerrel és kőolajjal való ellátása.

Fordulat a világháborúban

Az 1916-os esztendő eredményeiben és hatásában fordulópontot jelentett az első világháború menetében az imperialista háborútól az imperialista békéhez.

E fordulat több okra vezethető vissza: 1. A harcoló felek milliós tömeghadseregek bevetése, új, modern harceszközök alkalmazása és óriási mennyiségü anyagi erők felhasználása ellenére sem tudták a frontokon a döntő győzelmet kiharcolni - a harcok eldöntetlenül végződtek. 2. Mindkét imperialista koalició, de különösen a központi hatalmak erősen kimerültek. Nyersanyag- és élelmiszerforrásaik kiapadóban voltak. Az Antant országai viszont még jelentékeny tartalékokkal rendelkeztek, de ezek felhasználása - elsősorban a dolgozó tömegek erősödő háborúellenes fellépései következtében - mind nagyobb nehézségekbe ütközött. 3. Egyre mélyült és szélesedett a háborúellenes tömegmozgalom, a népek békevágya. Megnőtt a parancsmegtagadások, a szökések és a frontbarátkozások száma. Több háborúellenes tüntetésre, sztrájkra került sor. Az elhúzódó háború felboritotta a »polgári békét«, az uralkodó osztályok tekintélye hanyatlott, a parlamentáris demokrácián alapuló burzsoá uralom gyengülni kezdett, politikai, egyes országokban forradalmi válság érlelődött. Ilyen körülmények között a háború rossz és veszélyes üzletté kezdett válni.

A hadviselő országok uralkodó osztályai felismerték, hogy a háborut mielőbb be kell fejezni. Ezzel elejét szerették volna venni a néptömegek forradalmasodásának, s megtartani az összeharácsolt zsákmányt. Az 1916-os év végén és az 1917-es év elején élénk, kulisszák mögötti diplomáciai tárgyalások kezdődtek az egyes imperialista államok között a háborúból való kilépés, vagy különbéke megkötése érdekében.

Azok az okok, amelyek az imperialista háborúból az imperialista béke felé való fordulatot előidézték, mindenütt megvoltak. Legerősebben azonban a központi hatalmak országaiban és - az antant államai közül - a cári Oroszországban jelentkeztek.

Legelőször Németország lépett fel békekötési javaslattal. Németország a háború első éveiben jelentős győzelmeket aratott, hatalmába keritette Belgiumot, Szerbiát, Romániát, Franciaország, és Olaszország jelentős részét. Ember- és anyagi tartalékai azonban

kimerülőben voltak. Az antant blokádja igen hatásosnak bizonyult. A német imperialisták békejavaslataikkal elsősorban Oroszországhoz fordultak. A cári kormány a súlyos veszteségek és a nehéz belpolitikai helyzet hatására a Pétervárott működő németbarát körök közreműködésével hajlandóságot is mutatott a különbéke megkötésére.

Hasonlóképpen különbéke tárgyalások folytak Ausztria-Magyarország és Franciaország, valamint a Monarchia és Oroszország között is. Volt bizonyos hajlandóság a Németországgal való megegyezésre Anglia egyes konzervatív köreiben is. E tárgyalások mögött többek között az a mindkét részről megnyilvánuló szándék is meghúzódott, hogy ellenfelétől szövetségeseit elszakítsa és a maga oldalára vonja.

A békekötési kísérletek azonban nem jártak sikerrel. Németország és szövetségesei úgy akarták befejezni a háborut, hogy az Antant ismerje el eddigi hóditásaikat, amelyeket maguk között már fel is osztottak. Az Antant ebbe nem egyezett bele, követelte az elfoglalt területek haladéktalan kiürítését.

A békekötési tárgyalásokra irányuló kísérletek kudarca minden hadviselő országban azokat a csoportokat erősítette, amelyek a háború erélyesebb folytatása mellett szálltak sikra, hogy így kényszeritsék ki a háború mielőbbi befejezését. Angliában Asquith ingadozó és határozatlan kormányát Lloyd George kormánya váltotta fel. Franciaországban is kabinetcserére került sor s a késedelmeskedő Joffre tábornokot a főparancsnoki tisztségben a támadó szellemü Neville tábornok váltotta fel. Németországban a hatalom ténylegesen a Hindenburg-Ludendorff vezette főparancsnokság kezébe ment át. Az ún. Hindenburg program keretében az ország minden erejét a hadi célra összpontositották. Megszervezték a legfőbb hadigazdasági központot Gröner tábornok vezetésével.

Egy nem várt esemény bekövetkezése azonban mélyreható változást eredményezett a nemzetközi helyzetben. Ez az esemény az orosz forradalom kitörése volt, amely valamennyi hadviselő országra nagy hatást gyakorolt.

A februári polgári-demokratikus forradalom Oroszországban és hatása a hadviselő államokra

Az orosz nagyburzsoázia és a hadsereg vezető körei egyre elégedetlenebbül nézték a cári kormány erélytelen politikáját, mely az országon belül a forradalmi mozgalom erősödéséhez, sorozatos háborús vereségekhez vezetett. 1917 elején a cárizmus elszigetelődött, az országban politikai válság tört ki. A burzsoázia palotaforradalom útján akart urrá lenni a válságon. II. Miklós cárt testvérével, Mihály nagyhercseggel akarták felváltani, a kormány vezetését közvetlenül a burzsoázia akarta a kezébe venni, hogy véget vetve a németekkel folyó különbéke alkudozásoknak, erőteljesebben folytassák a háborút. Az orosz burzsoázia törekvését helyeselték és támogatták Anglia és Franciaország imperialistái is.

Ezeket a számításokat azonban keresztülhúzta az orosz nép. Február 27-én forradalom tört ki. A forradalom vezető ereje a katona- és paraszttömegek mozgalmának élén álló bolsevik párt vezette proletariátus volt. A nép fegyveres felkelése megdöntötte a cárizmust, Oroszország polgári-demokratikus köztársaság lett.

Az orosz forradalom valamennyi hadbanálló ország dolgozó népére nagy hatással volt. Széleskörű aktív harcot indítottak az imperialista háború ellen.

Németországban áprilisban több mint 300 ezer hadiipari munkás lépett sztrájkba. 1917-ben a sztrájkolók összes száma elérte a 700.000-et. Megmozdulásokra került sor a hadseregen belül is. Több hadihajón 1917 nyarán Max Reichpietsch és Albin Köbich vezetésével matrózfelkelés tört ki. A felkelést a parancsnokság véres kegyetlenséggel verte le.

Erős sztrájkharcokra került sor a Monarchiában is. Itt 1917-ben kb. 2 millió munkás sztrájkolt. Több városban fegyveres harcra került sor a munkások és a karhatalom között.

Az erjedés az Antant országaiban is megnyilvánult. A francia hadsereg soraiban háborúellenes megmozdulásokra került sor, amelyek mintegy 100 ezredre terjedtek ki. A mozgalmat csak rögtönítélő bíráskodással tudták elnyomni. A katonák mozgalmaival egyidőben az egész országban sztrájkok törtek ki: csupán az év első felében 300 sztrájk zajlott le.

Olaszország több városában utcai tüntetésre került sor.

Torinóban általános sztrájk tört ki, amelyben 40 ezer munkás vett részt.

Angliában 1917-ben kb. 900.000 munkás sztrájkolt. A sztrájkokat a baloldali munkás bizalmiak vezették. A munkásmozgalom hatalmas fellendülése engedményekre kényszeritette a Looyd George kormányt. (Rendeletileg megállapitották az élelmiszerek szabott árát, emelték a béreket, megigérték a választójog kibővitését.)

A korlátlan német tengeralattjáró háború. Az Amerikai Egyesült Államok belépése a háborúba

A német hadvezetőség Hindenburg és Tirpitz tengernagy befolyására 1917 február 1-én bejelentette a korlátlan tengeralattjáró háborút az Antant ellen. Ez azt jelentette, hogy minden (nemcsak hadi-, hanem kereskedelmi és utasszállitó) hajót, s nemcsak az Antant, hanem az Antant országoknak szállitó semleges hajót is előzetes figyelmeztetés nélkül elsüllyesztettek, nem adva időt és lehetőséget az emberek megmentésére sem. A korlátlan tengeralattjáró háborúval a németek blokádot akartak vonni Anglia körül. Arra számitottak, hogy igy hat hónap alatt kiéheztetik és megadásra kényszeritheték Angliát.

A németek 103 tengeralattjáróval kezdték meg a korlátlan tengeralattjáró háborut. Ez a hajóraj, bár igen érzékeny veszteségeket okozott az Antantnak - havonta átlag 700.000 tonna hajóteret süllyesztettek el - elégtelen volt arra, hogy hatékony blokádot vonjon Anglia köré. Az Antant hajógyárai pótolni tudták az elsüllyesztett hajókat, bevezették a hajókaraván rendszert, a kereskedelmi hajókat felfegyverezték stb. Ezek az intézkedések erősen korlátozták a német tengeralattjárók tevékenységét.

A kiméletlen tengeralattjáró háború bevezetése, mely Németországnak csak részsikereket hozott, siettette olyan politikai események bekövetkezését, melyek következményei igen érzékenyen érintették Németországot. A legfontosabb ezek közül az Amerikai Egyesült Államoknak az az elhatározása volt, hogy az Antant oldalán beavatkozik a háborúba.

Az Egyesült Államok a háború kitörésekor semlegességi nyilatkozatot tett. Egyik hadviselő fél győzelmét sem kivánta. Érdekeinek

leginkább az felelt meg, ha Európa két, egymással szembenálló és versengő táborra oszlik. Németország győzelme volt azonban az Egyesült Államok számára a legkevésbé kívánatos, mert ez egyetlen hatalom hegemoniájára vezetett volna Európában. Emellett az amerikai imperialisták kifejezett nemtetszéssel fogadták a német imperializmusnak Latin-Amerikára irányuló gyarmatosítási terveit. Végezetül komolyan tartottak attól, hogy Németország és Japán összefog a Csendes-óceán térségében az Egyesült Államok ellen. Éppen ezért az Egyesült Államok semlegessége a háború elejétől kezdve az Antantnak kedvezett.

Az amerikai imperialisták a semlegességet meggazdagodási forrásul használták fel. Közvetlenül és az amerikai kormány közvetítésével nyersanyaggal, élelmiszerrel, hadianyaggal és pénztőkével látták el a hadviselő országokat, elsősorban az Antant országait, részben a semleges államokon keresztül. A kis semleges országok: Svédország, Svájc stb. a nagy háború haszonélvezői voltak. A semleges országok közvetítésére többek között azért volt szükség, mert az Egyesült Államok a hatalmas világpiaci szükségletnek megfelelően, mely az amerikai gazdasági életnek nagy felvirágzást biztosított, nem rendelkezett elegendő kereskedelmi flottával. 1915 őszén a kormány javaslatára a kongresszus elfogadta a kereskedelmi flotta fejlesztési törvényt. 1914-ben az amerikai kereskedelmi flotta összűrtartalma 1 millió tonna, a háború végén már 10 millió tonna volt.

Az Egyesült Államok messzemenően kihasználta imperialista versenytársainak lekötöttségét új piacok és befolyási szférák szerzésére. Dél-Amerikában az angol-német érdekeltségek jelentős része adósság fejében jutott az amerikai imperialisták kezére. Haiti, Mexikót, Nicaraguát, Dominikát és San Domingót fegyveres erővel kényszerítették függő helyzetbe. Jelentős koncessziókat szerzett az Egyesült Államok Kínában is.

A háború előrehaladásával az USA egyre szorosabb üzleti kapcsolatokba került az Antant országaival s ezek veresége óriási anyagi veszteséget és gazdasági kárt okozott volna az amerikai imperializmusnak, valamint súlyos politikai vereséget jelentett volna számára. Ezért a legbefolyásosabb körök Morgan vezetésével az Egyesült Államoknak az Antant oldalán való fellépését követelték.

A németek korlátlan tengeralattjáró háborúja kedvező ürügyet

szolgáltatott a háboruba való bekapcsolódásra. 1917 február 4-én az USA megszakitotta diplomáciai kapcsolatait Németországgal, hadüzenetre azonban még nem szánta el magát.

1917 tavaszán az Antantot több balsiker érte: a tengeralattjáró háború az első hónapokban érzékeny károkat okozott; a februári forradalom után megindult az orosz hadsereg felbomlása; a szövetségesek tavaszi nagy offenzivája elakadt; minden országban erősödött a tömegek forradalmi hangulata. E tények az antantot átmenetileg nehéz helyzetbe hozták, egyben az egész kapitalista rendszert is fenyegették. 1917 április 6-án az Amerikai Egyesült Államok hadat üzent Németországnak.

Az Egyesült Államok példáját hamarosan több latin-amerikai állam is követte.

Görögország háborúba lépése az Antant oldalán

Görögország megnyeréséért a háború kezdete óta folyt a diplomáciai harc a központi hatalmak és az Antant között. Magában Görögországban mindkét pártnak erős tábora volt. Konstantin görög király inkább Németország és szövetségesei felé vonzódott. Venizelosz miniszterelnök az Antant mellett foglalt állást. A király - az Antant nagy befolyásával számolva - a semlegesség mellett döntött.

A görög semlegességi politika hosszú ideig megfelelt az Antant érdekeinek is. Anglia, Franciaország és Oroszország között ugyanis éles ellentétek merültek fel a tengerszorosok jövőjét illetően. Oroszország magának követelte a tengerszorosokat a környező területekkel együtt. Görögország hasonló igénnyel lépett fel s az Antant pártiak ezért akartak mielőbb bekapcsolódni a háboruba, hogy jogot szerezzenek a tengerszorosok birtoklásához. Oroszország épp ezért Görögországnak a háborúba való bekapcsolódása ellen lépett fel. Anglia és Franciaország érdekeinek jobban megfelelt, ha a tengerszorosokat a kis Görögország ellenőrzi. Ugyanakkor azonban kénytelenek voltak Oroszországnak engedményeket tenni és elismerni a tengerszorosokra vonatkozó jogát, amelynek megvalósitását azonban több feltételtől tették függővé. A végleges megegyezés elodázását többek között Görögország semlegességével érték el.

A háború folyamán az Antant mind nagyobb befolyásra tett szert Görögországban, olyannyira, hogy a görög semlegesség lassan teljesen formálissá vált, az Antant-megbizottak száma egyre több lett, szerepük nőtt, az ország területére Antant csapatok érkeztek, stb. A februári forradalom után Anglia és Franciaország elérkezettnek látta az időt, hogy fellépjen Oroszország igényei ellen, másrészt a bizonytalanná vált orosz segitség pótlására szükségessé vált a görög hadsereg felhasználása.

1917 nyarán az Antant megbizottja a Pireuszban partraszállt Antant csapatokra támaszkodva Konstantint megfosztotta trónjától és Venizelosznak adta át a hatalmat. Az új görög kormány hadat üzent a központi hatalmaknak.

Az 1917-es hadmüveletek

1. A francia-angol hadsereg tavaszi támadása

1917-ben az emberanyag és a technikai erő túlsúlya már az Antant oldalán volt. Az Antant haderők főparancsnokságai 1916 végén megegyeztek, hogy 1917 tavaszán minden európai fronton egyidőben támadást inditanak azzal a közelebbi céllal, hogy az antant országok és szövetségeseik területeit megtisztitsák a megszálló csapatoktól. A távolabbi cél az volt, hogy döntő csapást mérjenek a központi hatalmak haderőire és feltétel nélkül megadásra kényszeritsék azokat.

A februári forradalom és az azt követő események következtében azonban lehetetlenné vált az orosz hadsereg támadása. Az olasz hadsereg sem tudta befejezni az előkészületeket. Katonailag a támadás elhalasztása lett volna a célszerű. A németek időközben tudomást szereztek a készülő támadásról s elhatározták, hogy védekezni fognak, amire alaposan felkészültek. Nagy erőfeszitéseket tettek, hogy kibővitsék a háború anyagi, technikai bázisát. (Hindenburg-program) Részletesen kidolgozták a fegyvergyártás kibővitésének tervét, megvalósitására 16-60 éves korig bevezették az általános munkakötelezettséget, a hadseregből 125 ezer szakmunkást vezényeltek a hadiiparba. Az akkor tartott állások mögött megerősitett védelmi övezetet (Siegfried-vonal) épitettek ki. Kidolgozták és begyakoroltatták a harcosokkal a védelmi harc új módszereit.

A francia hadvezetőség azonban attól félt, hogy Oroszország kiválik a háborúból s még mielőtt ez bekövetkezne, le akarta verni Németországot. Nivelle tábornok, az egyesült angol-francia hadsereg főparancsnoka ezért ragaszkodott a támadás megkezdéséhez. A támadás tervét a legapróbb részletekig kidolgozták, hatalmas erőket vontak össze: 100 gyalogos és 10 lovas hadosztályt, több tizezer löveget, mintegy ezer repülőgépet és harminc harckocsit. A támadás helyét az Arras - Saint-Quentin közötti vonalszakaszon jelölték ki.

A német katonai felderítő szolgálatnak a legapróbb részletekig sikerült megtudni a támadási előkészületeket. Ennek alapján a németek március 15-20 között, ismerve állásaik gyengéit, kiürítették az Arras és Soissons közötti vonalszakaszt és hátravonultak mintegy 20 kilométerrel a Siegfried-állásokba. Ezzel az angol-francia előkészületek lényegében minden értéküket elvesztették.

Ilyen előzmények után indult meg az angol-francia támadás április 9-én Arras, április 12-én Saint-Quentin körzetében. A támadások csak jelentéktelen helyi sikereket eredményeztek. Április 16-án indult meg az általános támadás, s még aznap összeomlott. Az angol-francia csapatok nem tudták áttörni a német védelmet. Az angolok 80 ezer, a franciák 120 ezer halottat és sebesültet vesztettek, jóllehet semmit sem értek el. A súlyos veszteség és a támadásnak vereséget jelentő összeomlása országszerte fokozta az elégedetlenséget, erősítette a háborúellenes mozgalmat, amelyen a kormány csak nehezen tudott urrá lenni. Nivellet még áprilisban Pétain tábornagy követte a főparancsnoki tisztségben. A francia hadsereg azonban annyira meggyengült, hogy 1917 nyarán és őszén képtelenné vált komoly támadó hadműveletek végrehajtására. A francia hadsereg támogatása nélkül viszont az angolok nem vállalkozhattak nagyobb szabású támadásra. Ennek következtében 1917 májusától kezdve az év őszéig a nyugati fronton csak helyi harcok folytak, amelyek az ellenfél erőinek lassú felmorzsolására, illetve kimerítésére irányult.

2. Az orosz hadsereg júliusi offenzívája

Oroszországban a februári forradalom győzelme után a mensevikek és eszerek segítségével a burzsoá Ideiglenes Kormány kezébe került a hatalom. Az Ideiglenes Kormány mellett azonban a szovjetek formájában egy másik, népi hatalom is megszerveződött.

A kettős hatalom fennállása, a néptömegek növekvő forradalmasodása nyugtalansággal töltötte el az antant imperialistáit és az Ideiglenes Kormánytól sürgős és határozott intézkedéseket követeltek.

1917 julius 1-én (a régi időszámitás szerint junius 18-án) az Ideiglenes Kormány támadást rendelt el a lwówi arcvonalszakaszon. Az orosz burzsoázia ezzel akart eleget tenni - az antant sürgetésére - szövetségesi kötelezettségének. Ugyanakkor abban reménykedett, hogy ha a támadás sikerrel jár, megszilárditja tekintélyét, felszámolhatja a szovjeteket és az egész hatalmat a kezébe ragadhatja - vagyis megszilárdithatja a burzsoá rendszert Oroszországban, ha viszont a támadás összeomlik, a felelősséget a bolsevikokra készült háritani s igy akarta azok befolyását visszaszoritani.

A támadás előkészitése idején eszer és mensevik agitátorok ezrei özönlötték el a frontot, hogy a katonákat a támadásra rábeszéljék.

Az offenziva eleve kudarcra volt itélve: olyan időpontban indult meg, amikor a többi arcvonalszakasz és front támogatására nem lehetett számitani és az orosz nép, mindenekelőtt a katonák a harc folytatása helyett a béke mielőbbi megkötését követelték.

A támadás eleinte sikerrel járt: majdnem teljes szélességében benyomták a frontot, sok foglyot ejtettek és nagy hadizsákmányra tettek szert. A németek azonban 11 nyugatról elvont hadosztállyal az osztrákok segitségére siettek. Ezekkel az erőkkel nemcsak megállitották az orosz támadást, hanem ellentámadásba tudtak átmenni és az orosz frontot Tarnopolnál áttörték. Az oroszok kénytelenek voltak kiüriteni Bukovinát és Kelet-Galicia még kezükben lévő részét. Az offenziva összeomlása meggyorsitotta a cári hadsereg felbomlását s az országon belül a forradalom fejlődését.

A juliusi offenziva összeomlása után az orosz front többé nem volt veszélyes a központi hatalmakra nézve, orosz részről ezentúl támadás nem fenyegetett. A németek azonban hóditási célból továbbra is jelentős erőket tartottak a keleti fronton.

3. A flandriai és Cambrai-i hadműveletek

1917 szeptemberében három angol és egy belga hadsereg hatalmas erejü támadást inditott belga területen, Flandriában a

német állások ellen. A harcok folyamán, amelyek változó hevességgel több mint négy hónapig tartottak, az antant részéről 100, a németek oldaláról 74 hadosztályt vetettek be. A harcokra azonban mindenekelőtt az anyagi eszközök minden korábbit meghaladó mennyiségű alkalmazása volt a jellemző. A támadást bevezető 9 napos tüzérségi előkészítés során 65.000 vagon lőszer tüzeltek el.

A decemberi Cambrai-i harcok során került sor először angol részről a harckocsik tömeges alkalmazására. Itt próbálták ki először a különböző fegyvernemekkel szorosan együttműködő, a gyalogság, a tüzérség, a légierő által támogatott harckocsik harcértékét. A szokatlan módon végrehajtott támadás meglepte a németeket. Az antant csapatoknak sikerült áttörni a német védelmet s behatolni a védelem mélységébe. A német hadvezetőség azonban tartalékok bevetésével megállította az angol támadást, sőt váratlan ellencsapásokkal majdnem teljesen visszafoglalta a korábban feladott arcvonalrészt.

A flandriai és a Cambrai-i csaták tehát egyik fél számára sem hoztak eredményt, ellenben kimeritették mindkét fél erejét: az antant 400.000, a németek 300.000 embert vesztettek.

4. A caporettói áttörés (olasz front)

Az 1917-es év utolsó fontos hadiesménye az olasz fronton zajlott le.

Mint ismeretes, az olasz fronton az osztrák-magyar csapatok - az 1916-os áttörési kisérletet leszámitva - állandóan védekeztek. Az olasz hadsereg nagy számbeli és technikai fölénnyel rendelkezett s ezt kihasználva állandóan megismételte támadásait. Az olasz támadás az Isonzón keresztül Trieszt elfoglalására irányult. A jól felszerelt olasz hadsereg azonban 1915-1917 között tiz ún. »Isonzó-csatában« csak 8 kilométert tudott előrenyomulni. A 11. Isonzócsatában elfoglalt 6 kilométer mély és néhány kilométer széles terület azonban rendkivül fontos volt a központi hatalmak számára, olyannyira, hogy nélküle az osztrák-magyar hadsereg védelmi övezetét összeomlás fenyegette. Az osztrák-magyar főparancsnokság ezért elhatározta, hogy ellentámadással helyreállitja a megbomlott egyensúlyt. Ehhez azonban nem rendelkezett elegendő erővel és ezért a németektől kért segitséget.

A támadást a legnagyobb titokban és igen jól készitették elő. Az olaszok csak a támadásról értesültek, de pontos helyét és idejét nem tudták megállapitani. Az olasz főparancsnokság ezért elrendelte az egész Isonzó arcvonal megerősitését és hatalmas tartalékokat helyezett készenlétbe. A főcsapást a tenger mellől várta, ezért itt vonta össze erőinek zömét.

A keleti arcvonalról elvont hét német hadosztállyal megerősitett osztrák-magyar hadsereg október 24-én inditotta meg a támadást az olasz arcvonal gyengén védett balszárnyán Caporetto körzetében. Bár az olaszok heves ellenállást fejtettek ki, a támadás sikerrel járt: az olasz frontot áttörték, az olasz csapatok gyors ütemben előbb a Tagliamento, majd a Piave folyó mögött előre kiépitett állásokba vonultak vissza. A visszavonuló olasz csapatok üldözését nem hangolták össze, a gyalogságról lemaradt a tüzérség, rosszul müködött a szállitó szolgálat.

Az olasz hadseregnek a Piavénál sikerült megvetnie a lábát 11 angol-francia hadosztály segitségével. Az olasz hadsereg igy megmenekült a teljes szétveréstől, de veszteségei rendkivül súlyosak voltak. Az olaszok mintegy 400.000 halottat és sebesültet, kb. 300.000 foglyot vesztettek, több mint 3000 ágyut és sok más hadianyagot hagytak hátra. Olaszország többé nem tudott lényeges segitséget nyujtani Angliának és Franciaországnak.

Békekötési törekvések 1917 folyamán

Az 1917-es év katonai vonatkozásban általában kedvezően, politikai téren igen kedvezőtlenül alakult a központi hatalmakra nézve.

A tengeralattjáró háború nem járt ugyan azzal az eredménnyel, amire a németek számitottak - mindazonáltal érzékeny veszteségeket okozott az antantnak. A nyugati fronton a németek sikerrel verték vissza az antant meg-megujuló, hatalmas erőkkel végrehajtott támadásait. A küzdelem a nyugati fronton 1917-ben is eldöntetlen maradt. A hosszas harcokban azonban szinte teljesen felőrlődtek a rendelkezésre álló német tartalékok.

A caporettói áttöréssel az olasz front elvesztette jelentőségét, az olasz hadsereg ettől kezdve védelmi vonalát is csak angol-francia segitséggel tudta tartani.

A központi hatalmakra nézve a legkedvezőbben alakult a helyzet a keleti fronton, ahol Oroszország a sikertelen juliusi offenziva után lényegében kikapcsolódott a háborúból. A németek a keleti arcvonalon támadásba mentek át és az orosz főparancsnokságon működő ellenforradalmi elemek segítségével, akik arra számítottak, hogy a németek segítségével fogják leverni a forradalmat - szeptember elején elfoglalták Rigát és megnyílt az út előttük Pétervár felé.

Politikai téren az Egyesült Államoknak és Görögországnak az antant mellett való fellépése erősen az antant oldalára billentette a mérleget. A központi hatalmak általános helyzete erősen meggyengült. Anyagi erőforrásaik a végső kimerülés állapotába kerültek. A tömegek elégedetlensége a központi hatalmak kormányait leküzdhetetlen nehézségek elé állította. A központi hatalmak közeli veresége előreláthető volt.

Legsúlyosabb volt a helyzet az Osztrák-Magyar Monarchiában, amely a felbomlás állapotába jutott. Az uralkodó osztályok látták, hogy a vereséget a Monarchia nem élné túl, de azt is, hogy a háborút sem képes tovább folytatni. Az osztrák-magyar frontokat mindenütt csak a német csapatok segítségével tudták tartani. Az 1915 végén meghalt Ferenc József helyébe lépett IV. Károly legfontosabb feladatának a béke mielőbbi megkötését tartotta, hogy elkerülje a közelgő forradalmat és a Monarchia széthullását. 1917 tavaszán sógora, Sixtus Bourbon herceg, a belga hadsereg tisztje útján titkos diplomáciai tárgyalások folytak a béke megkötéséről. Károly Belgium kiürítését és Elzász-Lotharingia Franciaországnak való átadását javasolta. A tárgyalások azonban részben a németek, részben az olaszok ellenállásán megfeneklettek. Németország ragaszkodott Elzász-Lotharingia birtoklásához, Olaszország nem volt hajlandó lemondani Triesztről, Dalmáciáról és Trentinóról.

1917 folyamán Németország is súlyos belső válságot élt át. A nehéz gazdasági, különösen élelmezési helyzet, a katonai diktatúra tobzódása és az oroszországi forradalmi események hatására forradalmi jellegű sztrájkharcokra, a hadseregben felkelésekre került sor. A forradalmi erjedés jutott kifejezésre a forradalmi baloldal erősödésében, valamint a Független Szociáldemokrata Párt februárban történt megalakulásában is. Németországra 1917 első felében a frontokon is nagy nyomás nehezedett, ráadásul várható volt a nyugati fronton az amerikai hadsereg megjelenése. A német uralkodó

osztályok többféle manőverhez fogtak, hogy megmentsék a helyzetet.

A német kormány tudomásával folytak a tárgyalások Károly és az antant között. Egyidejűleg a jobboldali német szociáldemokrata vezéreket is segítségül hívták, akik egy nemzetközi szocialista konferencia összehívását kezdeményezték. A konferenciától várták az orosz mensevikekkel való megegyezést abból a célból, hogy birják rá az Ideiglenes Kormányt a Németországgal kötendő különbékére. A konferencia színhelyéül Stockholmot szemelték ki, a mensevikek és eszerek hajlandók voltak résztvenni a konferencián. A bolsevikok azonban leleplezték a konferencia igazi célját. Az angol és a francia kormány ugyanakkor megakadályozta, hogy az Angol Munkáspárt, illetve a Francia Szocialista Párt képviselői résztvegyenek a konferencián. A német manőver igy meghiúsult.

A német uralkodó osztályok körében azonban tovább erősödött az az áramlat, amely - kompromisszum árán - gyorsan véget akart vetni a háborunak. Ehhez az áramlathoz tartozott a centrumpárt, a demokrata párt és a szociáldemokrata párt (a későbbi weimari koalició pártjai). Ez a három párt julius 19-én határozatot fogadtatott el a Reichstaggal, hogy kölcsönös megállapodás alapján annexiók nélküli békét kell kötni.

Ez a határozat - bár az antantnál egyáltalán nem talált visszhangra - éles ellenállást váltott ki a legfelső hadvezetőség által támogatott, a junkerekre és a nehézipari monopoliumokra támaszkodó jobboldali kisebbség részéről. Követelésükre a császár elbocsátotta Bethmann-Hollweg kancellárt s helyébe Michaelist nevezte ki, aki engedelmes eszköz volt a főparancsnokság kezében.

Sikertelenül végződött a pápa békeközvetítése is augusztusban, aki elsősorban a katholikus Osztrák-Magyar Monarchia megmentése érdekében lépett fel. Németország ugyanis nem volt hajlandó Belgium függetlenségének visszaállitását feltétel nélkül elismerni.

A békekötési kisérletek tehát rendre sikertelenül végződtek. Az 1917-es év végén bekövetkezett események pedig alapvető változásokat idéztek elő a nemzetközi helyzetben. Ezek a változások jelentősen befolyásolták a hadviselő országok politikáját és a katonai eseményeket is.

Az Októberi Szocialista Forradalom győzelme - Szovjet-Oroszország forradalmi úton kilép a háborúból

1917 november 7-én Oroszországban a bolsevik párt vezetésével győzött a szocialista forradalom. A munkások, parasztok és katonák forradalma megdöntötte a burzsoá Ideiglenes Kormányt. Minden hatalom a bolsevikok vezetése alatt álló szovjetek kezébe ment át.

A fiatal szovjet állam első ténykedései közé tartozott a béke azonnali megkötésére irányuló törekvés. A szovjetek II. Összoroszországi Kongresszusa 1917 október 26-án elfogadta a békéről szóló határozatot. A szovjet kormány felszólította a hadviselő országok kormányait és népeit, vessenek véget a háborúnak és kössenek demokratikus, annexiók és hadisarc nélküli békét. A szovjet köztársaság tehát olyan békéért indított hadjáratot, amely kivétel nélkül valamennyi nép számára mielőbb megszüntetné a háborút. A szovjet kormány, hogy elejét vegye az imperialista kormányok kifogásainak, kijelentette: kész bármilyen feltételekről tárgyalni, csak ahhoz ragaszkodik, hogy a béketárgyalásokat azonnal kezdjék meg és nyiltan folytassák. Ezzel Szovjet-Oroszország a háborúból való kiválás és az imperialista katonai blokkokkal való szakitás útjára lépett.

A szovjet kormány békeajánlatát az imperialista kormányok mély hallgatással fogadták. Sőt Franciaországban, mintegy válaszul, Clemenceau vette át a kormány vezetését, aki a háborút a teljes győzelemig akarta folytatni. Az antant imperialistái arra bujtogatták az orosz főparancsnokságot, hogy ne engedelmeskedjen a szovjet kormánynak, folytassa a háborut az antant oldalán, akadályozza meg Németországgal a különbékét.

A fiatal szovjet államnak feltétlenül lélegzetvételi szünethez kellett jutnia, hogy megszilárditsa hatalmát és az új rendet, megteremthesse az új, fegyelmezett, erős Vörös Hadsereget. A Népbiztosok Tanácsa utasította tehát Duchonyin főparancsnokot, hogy azonnal kezdje meg a fegyverszüneti tárgyalásokat. Amikor Duchonyin ezt megtagadta, azonnal leváltották és a fegyverszüneti tárgyalások előkészitését közvetlenül a hadsereg választott küldötteire bizták.

Németország november közepén bejelentette, hogy hajlandó béketárgyalásokba bocsátkozni. Ez annak a csoportnak véleményét tükrözte, amely véget akart vetni a kétfrontos háborúnak, hogy ezzel

könnyítsen a német blokk helyzetén, egyben fenn akarták tartani a néptömegekben azt a hitet, hogy Németország igazságos háborút folytat.

A szovjet kormány ekkor ismét általános béketárgyalásokra szólította fel a hadviselő országokat, s miután nem kapott választ, december elején megkezdte a fegyverszüneti tárgyalásokat a német blokkal. December 5-én aláírták a fegyverszüneti egyezményt: kölcsönösen megállapodtak a harctevékenység beszüntetésében s abban hogy haladéktalanul tárgyalásokat kezdenek a béke megkötéséről. A békekötésig a csapatok megtartják állásaikat, a nyugati frontra nem dobnak át egységeket, kivéve a már útban lévőket. A béketárgyalások december 22-én kezdődtek meg Breszt-Litovszkban.

Szovjet-Oroszország ezzel az egész világ számára példát mutatott, megnyitotta a népek előtt a békéhez vezető utat.

A központi hatalmak intervenciója Szovjet-Oroszország ellen. A breszti béke

A breszti béketárgyalások nagyon elhúzódtak. A németek ugyanis rendkívül súlyos feltételeket szabtak: a határt a frontvonal mentén húzták meg, ami azt jelentette, hogy Németország megszállása alá került volna Lengyelország, Litvánia, Észtország, Bjelorusszia és Ukrajna jelentős része. Oroszország teljesen sebezhetővé vált volna nyugatról.

A szovjet kormány rendkívül nehéz helyzetben volt: a régi hadsereg felbomlott és otthagyta a frontot, az ellenforradalom felépett és szervezkedni kezdett, a szovjethatalomnak már nem volt elég ereje ahhoz, hogy igazságos békére kényszerítse a németeket. Mindezt figyelembevéve Lenin úgy vélte, hogy a háborút nem lehet tovább folytatni s el kell fogadni a német békefeltételeket, bármily súlyosak is azok.

Trockij azonban, aki a szovjet békedelegációt vezette, nem tartotta magát a szovjet kormány utasításához, hanem február 10-én Németország és Ausztria-Magyarország ultimátumára kijelentette: Szovjet-Oroszország befejezi a háborút, leszereli hadseregét, de a békeszerződést nem írja alá. A konferencia ezzel eredménytelenül véget ért.

A német kormánynak, mely időközben titokban megegyezett az Ukrán Rádával, hogy a bolsevikok ellen nyujtott katonai segitség fejében nagymennyiségü élelmiszert küld, kihasználta Trockij helytelen, árulással egyenlő állásfoglalását. 1918 február 18-án, a fegyverszüneti megállapodást érvénytelenitve, a német-osztrák-magyar hadsereg, mintegy 1,5 millió fő, a keleti front egész hosszában támadást inditott.

A németek mélyen betörtek a szovjet földre. A Népbiztosok Tanácsa amint értesült a támadásról, azonnal inditványozta a békefeltételek aláirását s e szándékáról értesitette a németeket. A németeknek azonban most már nem volt sürgős a békeszerződés megkötése - igyekeztek minél nagyobb területet elfoglalni, minél több hadianyagot zsákmányolni. Támadásuk főiránya Petrográd, Oroszország fővárosa és a forradalom központja volt. Emellett Moszkva, Oroszország központi vidékei, Ukrajna, Bjelorusszia, a Donyed-medence és az olajvidékek elfoglalását tervezték.

A Szovjetköztársaság e hatalmas erővel eleinte úgyszólván semmilyen hadsereget sem tudott szembeállitani. Az éppcsak szerveződő Vörös Hadsereg egységei szétszórva harcoltak. A Népbiztosok Tanácsa ekkor erélyes kézzel látott hozzá a védelem megszervezéséhez. A bolsevik párt felhivására a munkások és parasztok tizezrei siettek a haza védelmére, hatalmas erővel indult meg a reguláris Vörös Hadsereg szervezése. A fiatal Vörös Hadsereg a főirányban megállitotta, a többi irányban jelentősen gátolta a német intervenciósok előretörését. Egyidejüleg a szovjet nép széleskörü partizán háborúba kezdett a megszállók ellen.

A legjelentősebb harcok Petrográd előtt Narva és Pszkov körzetében zajlottak le február 23-án. Itt a sebtében felállitott fegyveres munkásalakulatok megállitották a német támadást, ezzel megvédték a szovjet fővárost. A németek kénytelenek voltak védelemre berendezkedni. Ezt a napot ünneplik a Vörös Hadsereg születésének napjaként. Hősi harcot folytattak a Vörös Gárda osztagai Ukrajnában is, ahol az intervenciós csapatok zöme támadott. Mindez odavezetett, hogy a németek - legalábbis egy időre - lemondtak kalandor terveikről s újra felvették a béketárgyalásokat a szovjet kormánnyal.

A békeszerződést Breszt-Litovszkban 1918 március 3-án irták alá Szovjet-Oroszország és a központi hatalmak között. A fel-

tételek még súlyosabbak voltak, mint korábban. A szerződés értelmében Lengyelország, Finnország, Ukrajna és a Balti-államok elváltak Oroszországtól. A németek kezén maradtak a háború végéig azok a területek is, amelyek a megállapított határtól keletre feküdtek és a szerződés aláírásakor a központi hatalmak megszállása alatt voltak. Törökország megkapta Karszt, Ardaganszk és Batum kormányzóságokat. Oroszország kötelezettséget vállalt, hogy teljesen leszereli hadseregét, 3 milliárd rubel hadisarcot fizet, valamint számos más gazdasági kedvezményt nyujt a központi hatalmaknak.

A breszti béke, súlyos feltételei ellenére is a szovjet diplomácia nagy vivmánya volt. A fiatal szovjet állam kivált a háborúból, lélegzetvételi szünethez jutott. Ez lehetővé tette, hogy régi hadserege helyébe új, forradalmi hadsereget teremtsen, megszervezze a hátországot, általában felkészüljön a fenyegető belső és külső ellenforradalommal való leszámolásra.

A német hadsereg 1918 márciusi támadása

1918 elején úgy látszott, hogy a központi hatalmak sikereik tetőfokán vannak. Az olasz hadsereget lényegében szétverték, a nyugati arcvonalon a német védelem szilárdan helytállt, Oroszország kilépett a háborúból, 1918 március elején Románia is aláírta a különbékét. A frontokon az erők kiegyensúlyozottak voltak. Az USA még mindig csak az óceánon túl gyakorlatoztatta több milliós hadseregét. Ennek alapján a német hadvezetőség kedvezően ítélte meg a katonai helyzetet és támadást határozott el a nyugati fronton, hogy döntő csapást mérjen Franciaországra és Angliára, s ezzel befejezze a háborút, mielőtt még az amerikai csapatok megérkeznének.

A központi hatalmak és az antant tényleges erőviszonyait vizsgálva az előbb vázolt helyzetkép jelentősen megváltozik. Németország és szövetségesei gazdasági, politikai, erkölcsi téren a teljes kimerülés szélén állottak. A központi hatalmak népei valósággal éheztek, a hadsereg ellátása mind nagyobb nehézségekbe ütközött. A termelő apparátus felmondta a szolgálatot. Egyedül a német hadiipar volt az, amely az egész nemzetgazdaság túlfeszítésével még ki tudta elégíteni a szükségleteket. A hadsereg azonban mindinkább felbomlóban volt, az embertartalékok kimerültek.

Az antant ezzel szemben állandóan erősödött. Iparuk teljes erővel termelt. Az ellátás terén komolyabb bajok nem voltak. Az amerikai segítség állandóan özönlött a francia kikötőkbe, a fronton várták az amerikai csapatok közeli megérkezését.

Ilyen viszonyok között a központi hatalmak csak az esetben remélhettek támadásuktól sikert: ha minden erőt a nyugati fronton vetnek be, bár a központi hatalmak általános helyzetét egy nagyobbarányú katonai győzelem sem változtatta volna meg lényegesen, legfeljebb a háborút nyujtotta volna meg néhány hónappal.

A németek a fenti körülményeket nem vették figyelembe. A Szovjetoroszországgal kötött békeszerződés ellenére több mint 54 német és osztrák-magyar hadosztályt tartottak a keleti fronton Ukrajna és Bjelorusszia megszállására. Ráadásul a partizánmozgalom következtében ez az erő is elégtelennek bizonyult a német tervek végrehajtására és hamarosan erősitésekre volt szükség.

A németek a támadást az előző évben legyengült angol hadsereg ellen Arras körzetében inditották meg március 21-én . Az volt a terv, hogy áttörik az angol védelmet, elvágják egymástól az angol és a francia csapatokat, majd az angol egységeket a tengernek szoritják. A támadás első napjaiban a németeknek sikerült áttörni az angol védelmet és elérték a Somme folyót. A sikerek hatására ekkor változtattak eredeti tervükön és a francia vonalak ellen is támadást inditottak. A támadó német erők csapásai alatt az angol védelem teljesen szétzilálódott, s az angol csapatok megkezdték a visszavonulást Amiens irányába. A szivósan védekező francia csapatokat átkarolás fenyegette, ezért a főparancsnokság visszavonulást rendelt el Rouen irányába. A visszavonuló angol és francia csapatok elváltak egymástól és közöttük hatalmas hézag keletkezett. A németek azonban a siker gyors kiaknázásához nem rendelkeztek elegendő gyorsan mozgó alakulattal s újra változtattak haditervükön. Az angolokat csak csökkentett erővel támadták, s igy azok lélegzetvételhez jutottak, a németek erőik zömét a franciák ellen irányitották azzal a céllal, hogy Párizst elfoglalják. Sikerült is nekik a francia fővárost 70 kilométerre megközeliteni s messzehordó tüzérségük már Párizst lőtte.

Az angol-francia hadvezetőség mindent bevetett a támadás elhárítására. Létrehozták az egységes főparancsnokságot, amelynek élére Foch tábornokot nevezték ki. Uj egységekkel betömték a frontot

támadt rést, s nagy erőfeszítésekkel sikerült a német támadást megállítani. A harcok még több hónapon keresztül folytak, de a németek már nem tudtak újabb sikereket elérni.

Bár a németek a támadás folyamán igen komoly sikereket arattak, céljukat: az angol-francia hadsereg szétverését nem érték el s ez végzetes volt a központi hatalmakra nézve. Németország tartalékai elfogytak, erőforrásai kimerültek, támadó harcokra többé nem volt képes s 1918 nyarán védelembe ment át, a vereséget azonban már nem volt képes elháritani.

A központi hatalmak összeomlása

1918 őszére az antant minden téren - a hadosztályok számában is - fölénybe került. 1918 nyarától kezdve nagy tömegekben érkeztek Európába az amerikai csapatok. Novemberben már 2 millió amerikai katona volt Európában, akiket elsősorban a nyugati fronton vetettek be. 1918 nyarán és őszén az antant valamennyi fronton támadásba lendült s hadseregeinek csapásai alatt a központi hatalmak egymásután omlottak össze.

1. Bulgária kapitulációja

A központi hatalmak összeomlása Bulgária kapitulációjával kezdődött. Szeptember 15-én az antant csapatok Szalonikiből kiindulva támadást inditottak a bolgár vonalak ellen. A bolgár védelmet már az első rohammal áttörték s néhány nap alatt az egész, végsőkig kimerült bolgár hadsereget szétverték. Szeptember 29-én Bulgária kapitulált. Bulgária leverése megnyitotta az utat az Antant előtt, hogy dél felől támadjon Ausztria-Magyarország ellen.

2. Törökország fegyverletétele

Bulgária leverésével megszakadt Németország összeköttetése Törökországgal, Törökország magára maradt, teljes és gyors vereségre volt kárhoztatva. Szeptember 19-én az antant csapatok támadásba mentek át Palesztinában, néhány hét alatt a török hadsereg megsemmisült. Ezt elősegitette az is, hogy jelentős török erők Baku elfoglalására irányuló hadjárattal voltak lekötve. Október 30-án Törökország letette a fegyvert.

3. Ausztria-Magyarország összeomlása

Az osztrák-magyar csapatok a németek tehermentesítésére május közepén nagy támadást inditottak az olasz fronton. A támadás rosszul volt előkészitve s az erők is elégtelenek voltak. Az olaszok a támadást visszaverték s junius végén ellentámadásba mentek át. A Monarchia a harcokban 142 ezer embert vesztett s ezt a súlyos vereséget többé már nem tudta kiheverni. A piavei vereség véglegesen megingatta a soknemzetiségü Monarchiát. A nemzetiségi ezredek fellázadtak, sokan elhagyták a frontot. A csehek, horvátok, szlovének, magyarok októberben önálló nemzeti államokat alakitottak.

Október közepén az antant csapatok erős támadást inditottak az olasz fronton s áttörték az osztrák-magyar védelmet. A Monarchia katonái megtagadták az ellenállást s tömegesen hagyták ott a frontot. Október végén fellázadtak az osztrák-magyar flotta matrózai. A Monarchia hadserege széthullt s ezzel megszünt az az erő, amely némileg összetartotta a Monarchiát. Ausztria-Magyarország november 3-án aláirta a fegyverszünetet.

A császári Németország leverése - az első világháború vége

A német hadsereg a nyugati fronton julius 15-én inditotta meg utolsó támadását. A támadás sikertelenül végződött. A kezdeményezés véglegesen az antant kezébe ment át. Julius 18-án az Aisne és Marne folyók között az antant főparancsnokság ellentámadást inditott. A támadásban tömegesen alkalmazták a tankokat. Augusztus 8-án a szövetségesek áttörték a német vonalat, igen sok német törzs fogságba esett, a német csapatok vezetésében bomlás állt be. Csupán ezen az egy napon 16 német hadosztály semmisült meg. Az egész német front megingott. A német főparancsnokság az antant csapatok állandó támadása közepette kénytelen volt elrendelni a visszavonulást. A németek néhány nap alatt elvesztették mindazt, amit a márciusi offenzivával szereztek. A németek veszteségе 200 ezer fő és nagymennyiségü hadianyag volt. A német hadsereg legyőzhetetlenségének legendája szertefoszlott. Augusztus 8-a volt a német hadsereg történetének legfeketébb napja.

Az antant továbbra is szakadatlanul támadott a front különböző szakaszain és lépésről-lépésre szoritották vissza a németeket - a

háború Németország határai felé közeledett. Németország veresége nyilvánvalóvá lett.

A német főparancsnokság felismerte a helyzetet: látta, hogy a német hadsereg nincs abban a helyzetben, hogy ellentámadást indítson, tudta, hogy védelmi hadműveletekkel nem lehet békéhez jutni s ezért sürgette a kormányt, hogy diplomáciai úton érje el mielőbb a békét. Az idő sürgetett. A német tábornoki kar meg akarta őrizni a német hadsereget a szétveréstől, be akarta fejezni a háborút, mielőtt az német területre érne, hogy épségben megőrizzék a német termelő apparátust, elkerüljék német területeken a háborús pusztítást s igyekeztek minél többet megtartani az összerablott zsákmányból.

A német diplomácia azonban lassan működött, még túlságosan a közelinek meghirdetett győzelem hatása alatt állt. A front ezalatt Németország területére érkezett. A német hadvezetőség liberális kormány megalakitását és azonnali fegyverszünet megkötését követelte. Október 4-én Max bádeni herceg vezetésével alakult meg az új kormány, amelyben a szociáldemokraták is résztvettek. Másnap a kormány táviratot küldött Wilsonnak, az Egyesült Államok elnökének, amelyben fegyverszünetet kért.

Mindezek az események elmélyitették a forradalmi mozgalmat az országon belül. November 9-én Berlinben kitört a forradalom s kikiáltották a köztársaságot. November 11-én a compiegnei erdőben Németország aláirta a fegyverszüneti szerződést. Németország kapitulációjával az első világháború végetért.

oldal

VII. JAPÁN 1868-1914 KÖZÖTT 3

Japán a Tokugava korszakban (1603-1868). A kapitalista átalakulás előzményei 3
Az 1868. évi forradalom jellege 13
Japán gazdasági fejlődése 1868-1900 között 15
A parasztok és a munkások helyzete 18
A politikai pártok megalakulása. Az 1889. évi alkotmány 18
A japán kapitalizmus agressziv külpolitikája. 19
A japán-kinai háború 19
A japán imperializmus sajátosságai. A monopolszervezetek megerősödése 21
A munkásmozgalom kezdete. Szen Katajama. Munkáspártok alakulása 24
Az 1904-1905. évi japán-orosz háború 26
Japán az orosz-japán háború befejezésétől az első világháborúig 28

VIII. KINA 1870-1914 KÖZÖTT 36

A nagyhatalmak térhódítása Kínában a 70-80-as években 36
A kapitalista fejlődés kezdete Kínában a 19. század utolsó harmadában 40
Kina belpolitikai helyzete. A burzsoá nacionalizmus kialakulása 44
Az 1894-1895. évi japán-kinai háború 48
Az imperialista hatalmak harca Kina felosztásáért 51
Szun Jat-szen forradalmi tevékenységének kezdete. Kang Ju-vej reformjai 57
Az 1900. évi antiimperialista felkelés Kínában 61
Kina ébredése 68
Az 1911-1913-as forradalom Kínában 75

oldal
1. A forradalom előzményei 75
2. A forradalom menete 1911-1912-ben 77
3. A forradalom veresége. Jelentősége 81

IX. NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK 1871-1914 KÖZÖTT 84

NEMZETKÖZI HELYZET ALAKULÁSA A FRANKFURTI KÉBÉTŐL A FRANCIA-OROSZ SZÖVETSÉG MEGKÖTÉSÉIG (1871-1893) 84
A három császár egyezménye 87
Az 1875. évi háborus riadalom 89
A keleti kérdés 1875-1878 között 90
1. Az 1875-77. évi keleti válság 90
2. Az 1877-78. évi orosz-török háború 94
3. Az 1878. évi berlini kongresszus 96
Németország és Ausztria-Magyarország szövetsége 1879-ben 98
A három császár szövetségének megújítása 1881-ben .. 101
A nagyhatalmak gyarmati terjeszkedése 104
A hármasszövetség megkötése 1882-ben 106
Egyiptom elfoglalása 1882-ben 109
Harc Közép- és Nyugat-Afrika felosztásáért 110
Angol-orosz háborus feszültség 1885-ben 110
Az 1885-87. évi bolgár válság és a három császár szövetségének összeomlása 111
Viszontbiztosítási szerződés 1887-ben 115
Francia-orosz egyezmény 1891-1893-ban 116

A NEMZETKÖZI HELYZET A FRANCIA-OROSZ SZÖVETSÉG MEGKÖTÉSÉTŐL A VILÁGHÁBORÚ KIROBBANÁSÁIG (1893-1914) 119
A nagyhatalmak gyarmati versengése a 90-es években 121
1. Harc a Távolkelet birtokáért 121
2. A közel- és középkelet a 90-es években 123
3. Afrikai kérdések 124
A gyarmati versengés hatása a nagyhatalmak politikájára 125
Az első háborúk a világ újrafelosztásáért 128
1. A spanyol-amerikai háború 1898-ban 128
2. Az angol-bur háború 1899-ben 129

oldal

3. A távolkeleti kérdés 1900-1904-ig. Az orosz-japán háború 129
Az angol-német antagonizmus kibontakozása 130
Angol-francia antant létrejötte 1904-ben 131
Németország és Oroszország viszonya 1904 után 134
Az 1905-1906. évi első marokkói válság 136
Angol-orosz egyezmény 1907-ben 138
Annexiós válság 1908-1909-ben 140
A második marokkói válság (1911 Agadir) 141
Olasz-török háború 1911-ben 147
Az első balkánháború (1912) 148
A második balnákháború (1913) 150
Háborus feszültség 1913-1914-ben 152
A júliusi válság és a világháború kirobbanása 153

X. A II. INTERNACIONÁLÉ (1889-1914) .....

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM AZ IMPERIALIZMUSRA VALÓ ÁTMENET IDŐSZAKÁBAN (1871-1900) 158
A kapitalizmus fejlődése az I. Internacionálé feloszlása és a II. Internacionálé megalakulása közötti időszakban .. 158
A munkásmozgalom helyzete és feladatai 159
Marx és Engels tevékenysége az I. és II. Internacionálé időszaka között 161
A II. Internacionálé megalakulása. Engels harca a II. Internacionálé megalakításáért 164
A II. Internacionálé I. Kongresszusa (Párizs, 1889) 166
A II. Internacionálé II. Kongresszusa (Brüsszel, 1891) .. 170
A II. Internacionálé III. Kongresszusa (Zürich, 1893) ... 173
Engels harca a II. Internacionáléban 174
Az opportunizmus gazdasági és társadalmi alapjai 175
Az opportunizmus elméleti rendszere 177
A II. Internacionálé IV. Kongresszusa (London, 1896) .. 180

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM AZ IMPERIALIZMUS KIBONTAKOZÁSÁNAK IDŐSZAKÁBAN (1900-1914) 181
Az Internacionálé V. Kongresszusa (Párizs, 1900) 182
Három irányzat a nemzetközi munkásmozgalomban 184

A II. Internacionálé VI. Kongresszusa (Amszterdam, 1904) 186
Az 1905-1907-es oroszországi polgári demokratikus forradalom nemzetközi jelentősége 187
A II. Internacionále VII. Kongresszusa (Stuttgart, 1907) 188
A II. Internacionále VIII. Kongresszusa (Kopenhága, 1910) 192
A II. Internacionálé IX. Kongresszusa (Basel, 1912) ... 193

XI. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORU TÖRTÉNETE (1914 julius-1918 november) 194

Az első világháború kitörésének okai 194
A háború kitörése 196
Az európai háború átalakulása világháborúvá 200
Az első világháború imperialista jellege 201
A szocialista pártok állásfoglalása az I. világháborúval kapcsolatban. A II. Internacionálé csődje 203
A bolsevikok állásfoglalása a háború kérdésében 205
Erőviszonyok a háború kitörésekor. A német haditerv ... 206
Hadiesemények a nyugati fronton: a német villámháború kudarca 1914-ben 208
1. Belgium elfoglalása 208
2. A határmenti csata 208
3. A marnei ütközet 209
4. Harc a tengerpart birtokáért 210
Hadiesemények a keleti fronton 1914-ben - az orosz hadsereg támadása Kelet-Poroszországban és Galíciában 211
1. Az orosz hadsereg támadása Kelet-Poroszországban 212
2. Az osztrák magyar hadsereg veresége Galíciában 213
3. A lengyelországi hadműveletek 214
Hadműveletek a balkáni fronton 1914-ben 215
A Falkland-szigeteknél vívott tengeri csata 216
Az 1914-es év hadi és politikai eseményeinek összegezése 217
Hadi és politikai események 1915-ben 218
1. A nyugati hadszíntér 218
2. A keleti front 218
3. Olaszország bekapcsolódása a háborúba 220
4. Az antant kísérlete a tengerszorosok (Dardanellák) megszerzésére 220
5. Az antant támadása Champagne-ban 221

6. Bulgária beavatkozása a háborúba. Szerbia veresége 221
Az 1915-ös év politikai és hadi eseményeinek összegezése 222
Hadi és politikai események 1916-ban 223
1. Verdun ostroma 223
2. Az orosz hadsereg délnyugati offenzivája 224
3. Az osztrák-magyar hadsereg támadása Dél-Tirolban 225
4. A somme-i csata 225
5. Románia háborúba lépése és veresége 225
6. Orosz támadás a közel-keleti fronton 226
7. A jütlandi tengeri csata 227
Az 1916-os év hadieseményeinek összegezése 227
Fordulat a világháborúban 228
A februári polgári-demokratikus forradalom Oroszországban és hatása a hadviselő államokra 230
A korlátlan német tengeralattjáró háború. Az Amerikai Egyesült Államok belépése a háborúba 231
Görögország háborúba lépése az antant oldalán 233
Az 1917-es hadműveletek 234
1. A francia-angol hadsereg tavaszi támadása 234
2. Az orosz hadsereg juliusi offenzivája 235
3. A flandriai és a Cambrai-i hadműveletek 236
4. A caporettói áttörés (olasz front) 237
Békekötési törekvések 1917 folyamán 238
Az Októberi Szocialista Forradalom győzelme - Szovjet-Oroszország forradalmi úton kilép a háborúból 241
A központi hatalmak intervenciója Szovjet-Oroszország ellen. A breszti béke 242
A német hadsereg 1918 márciusi támadása 244
A központi hatalmak összeomlása 246
1. Bulgária kapitulációja 246
2. Törökország fegyverletétele 246
3. Ausztria-Magyarország összeomlása 247
A császári Németország leverése - az első világháború vége 247

EÖTVÖS EGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZET
5050

A kötet szerzői:

VII. fejezet:
Incze Miklós
egyetemi tanár

IX. fejezet:
Diószegi István
egyetemi tanársegéd

VIII. fejezet:
Giró Szász László
egyetemi tanársegéd

XI. fejezet:
Girus Károly
egyetemi tanársegéd

X. fejezet:
Kis Aladár
egyetemi tanársegéd

EÖTVÖS EGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZET
5050

A kiadásért felelős: Kékes András

Megrendelve: 1960. XII. 5. Példányszám: 1130
Készült Rotaprint eljárással az MNOSz 5601-54 Á és MNOSz 5602-55 Á szabványok szerint 16 (Á/5) ív terjedelemben - ábrával

FELSŐOKTATÁSI JEGYZETELLÁTÓ VÁLLALAT
61-4326

Ára: 12,90 Ft

T. sz.: 61-4386